

AHMED CEVAD ANISINA
TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI
ARAŞTIRMALARI-V

Editör
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ



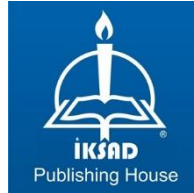
AHMED CEVAD ANISINA TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI-V

Editör

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep

2020



Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7139-88-5
Cover Design: İbrahim KAYA
October / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

AHMED CEVAD ANISINA TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI-V

EDİTÖR

Doç. Dr. Yunus Emre Tansü

TAKDİM

Prof. Dr. İlgar İmamberdiyev

YAZARLAR

Bölüm 1: Zərəngiz Dəmirçi Qayalı

Bölüm 2: Prof. Dr. Selçuk Ural

Bölüm 3: Doç Dr. Ayman Akınbekova & Doç. Dr. Kulbayra Duşeeva

Bölüm 4: Dr. Öğr. Ü. Mutlu Adak

Bölüm 5: Arş. Gör. Hasan Aksoy

Bölüm 6: Dr. Öğr. Ü. Murat Serdar

Bölüm 7: Dr. Celal Aslan

Bölüm 8: Dr. Öğr. Ü. Özlem Muraz Budak

Bölüm 9: Prof. Dr. Füsün Kara

Bölüm 10: Dr. Öğr. Ü. Yunus Ekici

Bölüm 11: Dr. Öğr. Ü. H. Kamil Biçici

Bölüm 12: Dr. Burhanettin Şenli

Bölüm 13: Dr. İlker İbrahim Avşar

Bölüm 14: Dr. Öğr. Ü. Selminaz Adıgüzel

Bölüm:15: Fikret Alıncak & Uğur Abakay

Editörün Notu

Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluğu yazarlara aittir.

*Bu eseri, Sevgili ağabeyim Merhum Doç. Dr. Numan Durak
Aksoy'un Aziz hatırasına ithaf ediyorum...*

TAKDİM

Azerbaycan halkı, yetenekli insanları ile her zaman gurur duymuştur. Bu şahsiyetler, çeşitli mesleklerde olduğu gibi kültür, sanat alanında ve edebi-şiiirsel âlemde tarihin altın sayfalarına isimlerini yazdırmışlardır. Bu isimlerden biri olan Ahmed Cevad Azerbaycan'ın ve Türk dünyasının milli şairi, kahramanı ve seçkin bir evladıdır.

Ahmed Cevad, 1892 yılında Azerbaycan'ın Şemkir ilinin Seyfeli köyünde dünyaya gelmiştir. Gence ilinde medrese eğitimi almış, burada Arap, Rus ve Fars dilini öğrenmiştir. 20. yüzyılın başlarında, romantik Azerî şiiirlerinin önde gelen temsilcileri arasında yerini almıştır. Şiiir ve yazılarında sade bir dil ve samimi bir üslup kullanarak, milli konuları oldukça başarılı bir şekilde kaleme almıştır.

1913 yılında yayınlanmış ilk şiiirlerinde, Birinci Dünya Savaşı içerisinde bulunan kardeş Türk halkına sevgilerini, kaleme almıştır. 1916 yılında "Koşma", 1919 yılında "Dalga" başlıklı şiiir kitapları yayınlanmıştır. 15 Aralık 1915 tarihinde yazdığı "Çırpınırdın Karadeniz" başlıklı ünlü şiiirini, ünlü besteci Üzeyir Hacıbeyli bestelemiş, bu şiiir Türkiye'de de çok sevilmiş, neredeyse marş kabul edilmiştir. 1928 yılında, "İstiklal Uğruna Şiiirler" başlıklı kitabı İstanbul'da yayınlanmıştır.

1920-1922 yıllarında Guba şehrinde Halk Maarif Müdürü olarak görev almıştır. 1922-1927 yıllarında Pedagojik Enstitüsü'nün Tarih ve Filoloji Fakültesinde eğitim görmüştür. 1930-1933 yıllarında Gence şehir Kent Teserüfatı (Tarım Enstitüsü) Enstitüsü'nde (*Günümüzde "Azerbaycan Devlet Agrar Üniversitesi" adlanır*), Azerbaycan ve Rus Dilleri Kürsüsü'nde doçent ve kürsü başkanı olarak görev almıştır. 1934 yılında Azerbaycan Devlet Neşriyatının (*yayınevi*) tercüme bölümünde editörlük yapmıştır. 1935 - 1936 yıllarında Azerbaycan stüdyosunda, Belgeseller Şubesi Müdürü olarak görev almıştır.

Azerbaycan halkının bağımsızlığı konusunda verdiği mücadele ve yazdığı eserlerden dolayı karşı devrimci olarak suçlanan Cevad, 1937 yılında Stalin döneminde Sibiryaya sürülmüş, Pantürkizm ve Komünizm suçlamaları ile kurşuna dizilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycanlı yurttaşları onu unutmamış, "Ehmed Cavad, Seçilmiş Eserleri - İki Cildde" başlıklı bir kitap hazırlanmış bu kitabın takdim yazısını, edebiyatşinas alanında

mükemmel araştırmaları ile dikkati çeken Azerbaycanlı tanınmış bilim adamı Prof. Dr. Yaşar Karayev yazmıştır. Bu kitapta, şairin medrese dönemindeki şiirlerinden başlayarak, I. Dünya Savaşı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Devri sırasında yazdığı manzum eserleri ve hikâyeleri yer almıştır.

İnsanoğlu benim görüşüme göre bir gezegen, keşfedilmemiş bir dünyadır. Bu dünyayı keşfetmek ve bu nesneyi insanlık için tanımak muhteşem bir görevdir. Ahmed Cevad'ın Türkiye'de yeteri kadar tanındığını söyleyemeyiz. Türk dünyasına Ahmed Cevad ismini altın harflerle kazımamız gerekir. Çünkü Ahmed Cevad, Türk kültürü ve edebiyatına sağladığı değerli katkılarının yanı sıra, milli bir kahraman ve tarihi bir şahsiyettir. Türkiye ve Azerbaycan'ın toplumsal, siyasi ve edebi ilişkilerinin gelişiminde, Türkçülük ve İstiklal fikirlerinin şekillenmesinde Ahmed Cevad'ın katkıları büyüktür.

Azerbaycan -Türkiye dostluğunun daha bir simgesi olan bu kıymetli kitap vesilesi ile Ahmed Cevad'ı rahmet ve sayđı ile anıyorum. “Ahmed Cevad Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-V” başlıklı bu kitapta, emek katkı ve desteklerini esirgemeyen Sayın Doç Dr. Yunus Emre Tansü Bey'e ve sayđıdeđer akademisyenlerimize yazmış olduğum “Azerbaycan – Türkiye” redifli şiirimle sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Azerbaycan - Türkiye.

Hem annemsin, hem de Vatan,
Azerbaycan - Türkiye.
Gönlümde gül-çiçek biten,
Azerbaycan – Türkiye.

İnsanlıkta bir nur, ışık,
Meramı dostluk, barışık,
Bu cihana bir yakışık,
Azerbaycan – Türkiye.

Biri yıldız, biri aydır,
Biri sultan, biri beydir
Ulvi isim, ulu soydur,
Azerbaycan – Türkiye.

Biri yüzük, biri taştır,
Biri gövde, biri baştır,
Dini bir ikiz kardeştir,
Azerbaycan – Türkiye.

Bir deryanın, iki çayı,
Biri emmi, biri dayı,
Bir kısmetin iki payı,
Azerbaycan – Türkiye.

Bir bakışta iki gözdür,
Biri ateş, biri közdür,
Yüreğimde iki sözdür.
Azerbaycan – Türkiye.

Bir millettir, iki devlet,
Kardeşlikte var sadakat,
Biri cüret, biri gayret,
Azerbaycan – Türkiye.

Biri ekmek, biri çörek,
Biri lazım, biri gerek,
Bu göğsümde iki yürek,
Azerbaycan – Türkiye.

Biri şeref, biri şandır,
Biri damar, biri kandır,
Varlığında iki candır,
Azerbaycan – Türkiye.

Kan renginde bayrağım al,
Türk oğluna bak ilham al,
Hak uğrunda zaferler çal,
Azerbaycan – Türkiye.

İlgar Cemil eder beyan,
Kudretindir Bakü-Ceyhan.
Rabbim yardım etsin her an
Azerbaycan – Türkiye.

Prof. Dr. İlgar İmamverdiyev

EDİTÖRDEN

Ahmed Cevad için “vatan” kavramı, sadece Azerbaycan ile sınırlı kalmamış, O Türklerin yaşadığı her toprağı vatan bilmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda “Çırpınırdı Karadeniz” şiiri ile Türk halkının yükselen sesi olmuştur. Daha 20 yaşındayken Bakü’de “Kafkas Gönüllü Kıtası”na katılarak, Osmanlı askerleri ile beraber Balkan Savaşlarında gönüllü olarak savaşmıştır.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas Cephesi’nde ağır yenilgi almış, bu durumu fırsat bilen Ermeniler, Doğu Anadolu’da katliamlara başlamıştır. 1905 yılında kurulan “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” bu zor günlerde Osmanlı Devleti’ne yardım göndermiştir. Bu yardım toplama faaliyetlerinde Ahmed Cevad, önemli bir rol üstlenmiş, bunun yanında kalemi ile Türk halkına moral kaynağı olmuştur. İşgal altında olan Kars’ı, perişan bir halde görünce yazdığı “Gördümse” adlı şiirinde şu dizelere yer vermiştir:

Armağanım yaşlı nağme *Sordum Garip minareden;*
Bir kuş oldum çıktım yola *Akşam olmuş Ezan hani*
Gittim gördüm dost ilinde *Baykuş konmuş minberlere*
Ne bir ses var ne yayla *Diyen hani Duyan hani*

28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğu zaman, Ahmed Cevad “Kafkas İslam Ordusu” ile Bakü’yü işgalden kurtarmak için Yasamal Dağı’ndaki mevzilerde, Osmanlı askerleri ile birlikte Rus-Ermeni-İngiliz birliklerine karşı savaşmıştır. 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü bağımsızlığına kavuşmuş, Ahmed Cevad Bakü’ye ilk girenler arasında yer almıştır. Bakü’de şehit olan Osmanlı askerleri için yapılan anıtın temel atma töreninde 10 Mayıs 1919 günü yazdığı “Kalk” adlı şiirini okumuştur.

Azerbaycan’ın bu cumhuriyet dönemi kısa sürmüş, 28 Nisan 1920 tarihinde Rusya, Azerbaycan Cumhuriyeti’ne son verdiği zaman birçok aydın ve sanatçı gibi Ahmed Cevad’da Rus yöneticilerin hedefi olmuştur. Cevad, kurşuna dizildiği 1937 yılına kadar üç kez esir edilmiş, eşi sürgüne gönderilmiş, üç oğluda esir alınmıştır. 1992

yılında Elçibey'in iktidarı ele geçirmesi ile Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazanmıştır. Ahmed Cevad'ın, 1920 yılında üç renkli Türk bayrağı için yazdığı milli marşı, yeniden milli marş olarak kabul edilmiştir.

Ahmed Cevad, kalemi ve silahı ile hayatını Türk milletinin bağımsızlığına adanmış, Türk bayrağının çöşku ile dalgalanması uğruna şehit olmuştur. Kahraman şairimizi, Türk dünyası unutmamıştır ve unutturmayacaktır. Bu kitap vesilesi ile Ahmed Cevad'ı ve tüm şehitlerimizi saygı ve rahmetle anıyoruz. “Ahmed Cevad *Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-V*” başlıklı bu kitapta, emek katkı ve desteklerini esirgemeyen sayın Prof. Dr. İlgar İmamberdiyev'e, saygıdeğer akademisyenlerimize, doktora öğrencim Semra Çerkezoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

Kitabımızın yayınlanma aşamasında, bizden emek ve desteklerini esirgemeyen İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanı Sayın Mustafa Latif Emek'e, İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Başkanışmanı Sayın Sefa Salih Bildirici ve Sayın İbrahim Kaya'ya teşekkürlerimi sunarım.

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

ÇIRPINIRDI KARADENİZ

*Çırpınırdın Karadeniz,
Bakıp Türk'ün bayrağına
“Ah” deyerdin, hiç ölmezdim,
Düşebilsem ayağına.*

*Ayrı düşmüş dost elinden,
Yıllar var ki, çarpar sinem,
Vefalıdır, geldi giden,
Yol ver Türk'ün bayrağına.*

*İnciler dök gel yoluna,
Sırmalar düz sağ, soluna
Fırtınalar dursun yana
Selam Türk'ün bayrağına.*

*Hamidiye o Türk kanı
Hiç birinin bitmez şanı
Kazbek olsun ilk kurbanı,
Selam Türk'ün bayrağına.*

*Dost elinden esen yeller,
Bana şiir, selam söyler
Olsun bizim bütün eller,
Kurban Türk'ün bayrağına*

Ahmed Cevad, 15 Aralık 1914, Gence/Azerbaycan

AZƏRBAYCAN MİLLİ MARŞI

Güfte: Ahmed Cevad

Beste: Üzeyir Hacıbəyov

Kabul Tarihi: 1918/1991

*Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadirikiz!
Üç rəngli bayrağınla məsud yaşa!
Üç rəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər!
Hərə bir qəhrəman oldu!
Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!
Namusunu hiş etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Namusunu hiş etməyə,
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!
Azərbaycan! Azərbaycan!*

İÇİNDEKİLER

Editörün Notu	ii
TAKDİM	v
EDİTÖRDEN	viii
İÇİNDEKİLER	13
BÖLÜM 1	
Zərəngiz Dəmirçi Qayalı.....	17
ƏHMƏD CAVADIN UNUDULMAZ XATİRƏSİNƏ	19
BÖLÜM 2	
BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-TÜRKİYE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KURULMASI VE ÜST DÜZEY ZİYARETLER (1991-2002)	23
Prof. Dr. Selçuk Ural.....	23
BÖLÜM 3	
АБАЙ КУНАНБАЕВ ТҮРК ДҮЙНӨСҮНҮН АГАРТУУЧУСУ. 83 (ABAY KUNANBAYEV TÜRK DÜNYASININ AYDINI)	83
Doç Dr. Ayman Akınbekova_&_Doç. Dr. Kulbayra Duşeeva	83
BÖLÜM 4	
TÜRK ANLATI KÜLTÜRÜNDE “AT, KURT ve KARTAL” UNSURLARININ SÜREKLİLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	91
Dr. Mutlu ADAK.....	91
BÖLÜM 5	
394/395 YILI HUNLARIN ANADOLU AKINI	119
Hasan AKSOY.....	119

BÖLÜM 6

OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI KİTABELERİNİN DİLİ	143
Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR.....	143

BÖLÜM 7

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN KURULUŞU VE TARİHİ OLARAK ÜSTLENDİĞİ ROL.....	175
Dr. Celal Aslan.....	175

BÖLÜM 8

XIX. YÜZYILDA AYINTAB KAZASI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE YANSIYAN KİTAPLAR	227
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Muraz BUDAK	227

BÖLÜM 9

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE GÜRCİSTAN'DA ABHAZYA İLE YAŞANAN ETNİK SORUNLAR.....	261
Prof. Dr. Füsün KARA.....	261

BÖLÜM 10

BOLŞEVİK İHTİLALİ SÜRECİNE KADAR RUSYA'DAKİ SOSYO EKONOMİK DURUM VE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER (1905-1917).....	285
Dr. Öğr. Üyesi Yunus EKİCİ	285

BÖLÜM 11

SANAT TARİHİ AÇISINDAN TURGUTLU'DA BULUNAN BEZEMELİ MEZAR TAŞLARINDAN BAZILARININ İNCELENMESİ.....	319
Dr. Öğr. Üyesi H.Kamil Biçici.....	319

BÖLÜM 12

İZMİR'E 9 EYLÜL'DE İLK GİRENLERDEN BEYŞEHİRLİ GAZİ ALİ ATAR.....	367
Dr. Burhanettin Şenli	367

BÖLÜM 13

LOJİSTİK 4.0 VE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKS VERİLERİ.....	399
Dr. İlker İbrahim Avşar.....	399

BÖLÜM 14

ULUSLARARASI PAZARLAMADA ARAŞTIRMA	
Dr. Öğr. Üyesi Selminaz ADIGÜZEL	433

BÖLÜM 15

BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENİ ADAYLARININ TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	493
Doç. Dr. Fikret ALINCAK_&_Doç. Dr. Uğur ABAKAY	493

BÖLÜM 1

Zərəngiz Dəmirçi Qayalı*

*Şair-publisist, prezident təqaüdçüsü

Salam, sevimli Yunus Əmrə Tansu hocam! Sizin haqqınızda mənə İlqar İmamverdiyev hocam bəhs etdi. Əgər Əhməd Cavad haqqında bu yazımı makbul saysanız, sayfanızda yer versəniz özümü xoşbəxt sayardım. Sağ olun!

ƏHMƏD CAVADIN UNUDULMAZ XATİRƏSİNƏ

Azərbaycan ədəbiyyatının dahi şəxsiyyətləri çox olub. Xalqımız bu gün haqlı olaraq onlarla qürur duyur. Lakin qürur duyub fəxrləndiyi elə oğullar da var ki, onlar həm də haqsızlığa məruz qalmaqları, haqq yolunda olmazın məşəqqətlər çəkmələri ilə də ürəklərdə bir nisgilə çevriliblər.

Belə müqəddəs şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycanın istiqlal şairi Əhməd Cavaddır. Onun kəşməkəşli ömür yolu, zəngin yaradıcılığı və pedaqoji fəaliyyəti haqqında ədəbiyyat tariximizdə zəngin materiallar vardır.

Əhməd Cavad 1892-ci il mayın 5-də Gəncə qəzasının Şəmkir dairəsinin Seyfəli kəndində anadan olmuşdur. Şair Gəncə ruhani seminariyasında və Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunun tarix və filologiya fakültəsində təhsil almışdır. O, 45 illik həyatında çox məşəqqətli ömür yolu keçmişdir. Azərbaycanı müstəqil, doğma xalqını xoşbəxt görmək istəyən Əhməd Cavad haqsız olaraq həbs edilmiş, dəhşətli işgəncələrə məruz qalmış və 1937-ci il cəza tədbirlərinin qurbanı olmuşdur. Onun müxtəlif mövzularda qələmə aldığı “Gözüm yoldadır”, “Gəncədən gəlirəm”, “Can, can, can, Azərbaycan”, “Göygöl”, “Çırpınırdı Qara dəniz” və digər şeirləri bu

gün də sevilərək oxunmaqdadır, bu gözəl əsərlərə musiqi bəstələnərək dillər əzbəri olmuşdur.

Bütün həyatı boyu xalqımızın müstəqillik ideallarına sadıq qalan Əhməd Cavad poeziyasında yeni bir ədəbi məktəbin bünövrəsi qoyulmuşdur. Şairin zəngin yaradıcılığı milli azadlıq və istiqlal uğrunda mübarizə motivlərinin aparıcı mövqeyi ilə səciyyələnərək öz dövrünün ictimai-siyasi mənzərəsini dolğun əks etdirir.

Əhməd Cavad Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə milli inqilabi poeziyanın banisi kimi daxil olmuş və bu günədək həmin ədəbi prosesin təkrarsız nümayəndəsi kimi yaşamaqdadır.

Əhməd Cavadın müəllim, şair və ictimai xadim kimi formalaşmasına Gəncə ədəbi mühiti böyük təsir göstərmişdir. Əhməd Cavadın şeirləri 1913-cü ildən etibarən çap edilmişdir. Yaradıcılığa lirik şeirlə başlayan şairin 1916-cı ildə “Qoşma”, 1919-cu ildə isə “Dalğa” adlı kitabları nəşr olunmuşdur. Onun şeirlərinin və ictimai fəaliyyətinin əsas qayəsi xalqı itaətkar vəziyyətə salmaq istəyənlərə qarşı milləti oyadaraq onları azadlıq, müstəqillik uğrunda mübarizəyə səfərbər etmək idi.

Böyük tarixi hadisə, 1918-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Əhməd Cavadın həyatında müstəsna rol oynamışdır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət himninin sözləri də məhz unudulmaz şairin istedadının məhsuludur.

Təəssüf doğurur ki, 1937-ci ilin qanlı repressiyaları qeyrətli, vətənsəvər oğullarımızdan biri olan Əhməd Cavaddan da yan ötməmiş və o, ömrünün ən kamil bir vaxtında həyata əlvida demişdir. Bütün bunlara baxmayaraq yaratdığı ölməz sənət əsərləri müəllifinə əbədiyaşarlıq qazandırmışdır.

Azərbaycan xalqı bu qüdrətli sənətkarın xatirəsini həmişə əziz tutmuş və onun ədəbi irsini göz bəbəyi kimi qoruyub yaşatmaqdadır.

Təsadüfi deyil ki, “Əhməd Cavadın 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İham Əliyevin 9 fevral 2012-ci ildə imzaladığı Sərəncamı xalqımız tərəfindən böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılanmış və yüksək qiymətləndirilmişdir.

Bütün mədəniyyət ocaqlarında, universitetlərdə, kitabxanalarda elmi-praktik konfranslar, simpoziumlar, anım tədbirləri keçirilmişdir.

Bu tədbirlərdə, şərəfli həyatı boyu xalqımızın müstəqillik ideallarına sadıq qalan Əhməd Cavad poeziyası ilə yeni bir ədəbi məktəbin bünövrəsinin qoyulduğu birdaha diqqətə çatdırılmış, onun əbədiyaşar poeziyasının örnəkləri alqışlanmışdır. Şairin zəngin yaradıcılığı milli azadlıq və istiqlal uğrunda mübarizə motivləri ilə süslənmişdir. Onun dolğun poeziyası bu aparıcı mövqeyi ilə səciyyələnərək yaşadığı dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini tam əks etdirdiyi qeyd edilmişdir.

Bütün tədbirlərdə, anım mərasimlərində mədəniyyət xadimlərinin, məktəblilərin ifasında Əhməd Cavadın şeirləri və onun sözlərinə

bəstələnmiş musiqilər səslənmiş, ədəbi-bədii kompozisiya təqdim edilmişdir.

Bütün bunlar göstərir ki, varlığından çox sevdiyi xalqı Əhməd Cavadı daim sevərək yaşadacaqdır!

Bakı, 22.08.2020-ci il

BÖLÜM 2

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAJCAN-TÜRKİYE DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN KURULMASI VE ÜST DÜZEY ZİYARETLER (1991-2002)

Prof. Dr. Selçuk Ural*

*Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kars

sural25@hotmail.com

GİRİŞ

Azerbaycan'ın kuruluşu Sovyet devrimi sonrası yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerin bir sonucudur. Osmanlı Devleti'nin de Azerbaycan'ın kuruluşunda etkisi vardır. Sovyet devrimini takiben Azerbaycan'da milli devletin kuruluşunda Maveray-ı Kafkas Hükümetinin kuruluşu, Brest-Litovsk Barışı, Türk İleri Harekâtı, Trabzon ve Batum Konferansları önemli kilometre taşlarıydı.

Azerbaycan 1918 yılında Mehmet Emin Resulzade'nin başkanlığında kuruldu. Meclis başkanlığını Ali Merdan Topçubaşı, Başbakanlığı ise Feth Ali Han Hoyski üstlendi¹. Azerbaycan'ı ilk olarak Osmanlı Devleti tanıdı. Fakat Azerbaycan milli devletinin ömrü kısa oldu. Milli bağımsızlığını korumak ve geliştirmek üzere büyük gayret sarf etmesine rağmen 1920'de Kızılordu işgaline uğrayarak sosyalist rejimle yönetilmeye başlandı. Ardından Sovyet Rusya'nın öncülük ettiği Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine katıldı².

Azerbaycan 1991 yılına kadar birliğin parçası olmayı sürdürdü. Mihail Gorbaçov'un başlattığı reform hareketi beklenen faydayı sağlayamadığı gibi Sovyetler Birliğinin parçalanmasını önleyemedi. Bundan birlik ülkelerinin tamamı etkilendi. Baltık cumhuriyetlerinde başlayan bağımsızlık hareketleri zamanla Kafkasya'yı da etkisi altına

¹ Kerim Oder, Azerbaycan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s.81.

² Mehmet Emin Resulzade, Kafkasya Türkleri, (Haz: Yavuz Akpınar-İrfan Murat Yıldırım-Selahattin Çağın) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s.47-83; Sebahattin ŞİMŞİR, Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s.19-22; Oder, Azerbaycan, s.81-89.

arak Azerbaycan'da değişim ve bağımsızlık taleplerinin gündeme gelmesine yol açtı³.

Sovyetler Birliğinin 1989'dan itibaren dağılma sürecine girmesiyle Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Türkiye, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet oldu⁴.

Türkiye, Azerbaycan'ı takiben Türkistan'daki Türk devletlerini de tanıyarak diplomatik gücünü ve etki alanını Türkistan'a kadar genişletti. Buna mukabil yeni Türk devletleri de bağımsızlıklarını kuvvetlendirmeyi ve Türkiye üzerinden batı dünyasıyla daha rahat ve sağlam bağlantı kurmayı hedefliyorlardı.

Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve bilahare Süleyman Demirel'in Türk cumhuriyetlerine yönelik yaklaşım ve politikaları ikili ilişkilerin kurulmasında ve geliştirilmesinde önemli katkılar sağladı. Öyle ki, üst düzey temas ve ziyaretlerin sonucunda yüzün üstünde ikili anlaşma imzalanacaktı⁵.

Dil, kültür ve coğrafi yakınlık sebebiyle Azerbaycan ile başlatılan diplomatik ilişkiler ve üst düzey ziyaretler diğer devletlerle

³ Geniş bilgi için bkz: Ebulfez Süleymanlı, Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, Ötügen Yayınları, İstanbul 2006, s.243-271.

⁴ Kaan Gaytancıoğlu, "Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi'nin Değerlendirilmesi", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2010 s.44; N. Filiz İrge, Sovyetlerden Rusya Federasyonu'na Kapitalist Kuşatma (Balkanlar-Orta Asya-Kafkaslar), İstanbul 2006, s. 260-262; Nazim Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara 2001, s.121.

⁵ Viktor Andriyanov- Hüseyinbala Mirelemov, Büyük İnsanların Yaşamı, Haydar Aliyev, Bakü 2008, s.459-460; İrfan Ülkü, Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan, İstanbul 2000, s. 306.

kıyaslandığında hem zaman itibariyle önce başladı, hem de örnek teşkil etti.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin kurulması ve gelişmesinde Turgut Özal-Ebulfez Elçibey ile Süleyman Demirel-Haydar Aliyev arasında kurulan şahsi yakınlıklar son derece etkili olmuştur. Denilebilir ki, devlet başkanlarının şahsi yakınlıkları ilişkilerin gelişmesinde hayati bir rol oynamıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bu yönüyle diğer ikili ilişkilerden oldukça farklı bir nitelik arz ediyordu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının küresel boyutta meydana getirdiği siyasi ve askeri değişim yaklaşık 50 yıl boyunca korunan dengeleri alt-üst etmişti. Bu durum dünyanın ve bölgenin yeniden istikrara kavuşması sürecinde her iki ülkeyi işbirliğine zorluyordu.

Azerbaycan'ın siyasal ve iktisadi yapısını değiştirme çabaları, iktidar mücadeleleri ve Karabağ meselesi gibi hususlar iki ülkeyi birbirine yaklaştırmaya zorlayan bir başka boyuttu. Azerbaycan sorunlarını aşabilmek için bir dış desteğe ihtiyaç duyuyordu. Mevcut ortamda Türkiye'den başka daha uygun ve yakın destek bulmasına imkân görülüyordu. Türkiye'nin desteği Azerbaycan'ı ABD ve Avrupa Birliği'ne yakınlaştıracığı gibi Rusya karşısında da bir denge kurmasına yardımcı olabilecekti.

1. Azerbaycan ile Türkiye Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulması

Türk hükümeti, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden 9 yeni cumhuriyetle ilişkileri büyükelçilik düzeyine çıkarmayı öngören kararnameyi bakanlar kurulunda imzaya açtı. Bu kapsamda ilk büyükelçiliğin Azerbaycan'da açılması kararlaştırıldı. Türk Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin basına yaptığı açıklamada Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğlu'nun bir hafta içinde büyükelçi olarak atanması için çalışma yürüttüklerini duyurdu. Türk büyükelçiliğinin açılmasına ilişkin hazırlıkların Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov'un 23 Ocak 1992'de Türkiye'ye yapacağı resmi ziyarete kadar tamamlanması hedefleniyordu⁶.

Yeni dönemde Azerbaycan başta olmak üzere yeni Türk cumhuriyetlerinin tanınması ve Türkiye ile teknik ve ekonomik işbirliğinin başlatılması büyük önem kazanıyordu. Bu yöndeki çalışmaların eşgüdüm içinde yürütülmesi için Türkiye'de "Teknik ve Ekonomik İşbirliği Başkanlığı" adıyla Dışişleri Bakanlığına bağlı yeni bir birim kurulmasına ve bu kuruluşa ilişkin kararnamenin yakın zamanda bakanlar kuruluna sunulmasına karar verildi⁷.

Yeni devletlerle iletişim meselesinin uydu aracılığıyla çözümüne karar verilerek bir Danimarka firmasıyla anlaşma sağlandı. Dışişleri yetkilileri bu sayede hem siyasi, hem de iktisadi ve ticari ilişkilerin gelişeceğini öngörüyordu. Bu arada Azerbaycan'ın TRT yayınlarını

⁶ Milliyet, 07 Ocak 1992, Sayı:15862.

⁷ Milliyet, 07 Ocak 1992, Sayı:15862.

dinleyip izleyebilmesi için Türkiye’de çanak anten sistemi kurularak Bakü ve diğer büyük şehirlerin bu sistem üzerinden programları izlemesinin yolu açıldı. Diğer Türk cumhuriyetlerinin de aynı sistem sayesinde TRT yayınlarını izleyebilmesi için PTT tarafından hazırlıklara başlandı⁸.

Bakü’de Türk büyükelçiliğinin açılması Türkiye’nin Karabağ sorunu, siyasi istikrar ve pahalılık gibi iktisadi sorunlarla mücadele eden Azerbaycan’ın yanında olduğunu göstermesi bakımından ilk somut adımdı. Bunu ortaya koyan ve diplomatik ilişkileri başlatacak olan protokolü imzalamak üzere Büyükelçi Bilal Şimşir 13 Ocak 1992’de Bakü’ye gönderildi. Protokol ertesi gün -14 Ocak 1992- Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı binasında imzalandı. Protokole göre; Hakani Sokak 27’de konsolosluk için hazırlanan binanın onarımı tamamlanarak büyükelçiliğe tahsis edilecekti. Onarımın yaklaşık bir buçuk ay içinde bitmesi bekleniyordu. O güne kadar Bakü’deki konsolosluk faaliyetleri İnturist otelinde yürütülecekti. Büyükelçi Şimşir, aynı gün Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov’un 23-25 Ocak tarihleri arasında yapacağı Türkiye gezisine ilişkin ayrıntıları muhataplarıyla ele aldı. Bilal Şimşir’in protokolü imzaladığı gün Bakü Başkonsolosu Altan Karamanoğlu'nun Bakü Büyükelçiliği'ne atanmasına ilişkin kararname Ankara'da yayınlandı. Böylece Türkiye, bağımsız Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olmanın dışında Bakü’de büyükelçilik açmaya karar veren ilk devlet oldu⁹.

⁸ Milliyet, 07 Ocak 1992, Sayı:15862.

⁹ Milliyet, 14 Ocak 1992, Sayı:15869.

Protokol, Rusya cenahında endişeyle takip edilse de beklenmedik tepki İran'dan geldi. İran, Türkiye ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkilerin başlatılmasına tepkili olduğu gibi iki ülke arasında kültürel yakınlığı artırması beklenen “Latin alfabesine” geçiş projesinden tedirginlik duyduğunu gösterdi. Ayrıca İran, Azerbaycan yönetiminin, Azerbaycan halkının ve Halk Cephesinin Türkiye'ye duyduğu ilgiden son derece rahatsızdı. İran, bir yandan Fars kökenli Tacikistan aracılığıyla Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde etkili olma, öte yandan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini engellemeye ve becerebilirse Ankara'nın önüne geçme gayreti içindeydi. Bunun için Azerbaycan'da küçük bir kuvvet durumundaki muhafazakâr-dinci çevrelere maddi yardımda bulunarak Azerbaycan milli meclisinin Latin alfabesine geçme kararına karşı bu kesimleri kışkırtmaya yönelik bir kampanya yürütüyordu¹⁰.

Bütün bunlar İran'ın Kafkasya'yı kendi etki alanı içerisinde görmesinden kaynaklanıyordu. Fakat şurası bir gerçektir ki, İran bu gücünü 19. Yüzyılda Rusya karşısında yitirmiş ve 20. Yüzyılın başında ise nüfuz mücadelesi Rusya ile Osmanlı Devleti arasında geçmişti. İran'ın hem Kafkasya hem de Türkistan ile sınırdışlığı dışında siyasi, sosyolojik ve kültürel bağlantısı kalmamıştı. İran bunu anladığında Türkiye ile rekabeti başka ülkeler üzerinden yürütmeye başlayacaktı.

¹⁰ Nitekim 1992 yılı Eylül ayında ilkokulların birinci sınıflarında Latin alfabesine geçilmesi kararına rağmen Milli Eğilim Bakanlığı'nda hiçbir hazırlık yoktu. Bu durumda halk, benimsemiş olduğu harf reformunu yaşama geçirmek için kolları sıvayarak dükkânların tabelalarını Latin alfabesi ile değiştirdi. Milli Şura üyesi Ferudun Çeliov'un (Eğitim Bakanı) hazırladığı yeni Azerbaycan alfabesi 32 harften oluşuyordu. Milliyet, 14 Ocak 1992, Sayı:15869.

Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanıma ve büyükelçilik açma kararı Azerbaycan'da büyük coşkuyla karşılandı. 30 Mayıs 1991 tarihinden bu yana Bakü Başkonsolosluğu görevini yürüten Altan Karamanoğlu, Türkiye'nin Azerbaycan'ı tanıma kararının Bakü'de büyük sevinç gösterileriyle karşılandığını belirtti. Sokaktaki sade vatandaşın, milletvekillerine kadar pek çok Azeri'nin kendisini telefonla arayarak veya bizzat gelerek memnuniyetini dile getirdiğini beyan eden Karamanoğlu, Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinde başkonsolosluğu büyükelçilik gibi kabul ettiklerini ve Türkiye'nin Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olarak bu yöndeki beklentileri boşa çıkarılmadığına dikkat çekti. Azerbaycan'ın Türkiye'yi örnek aldığını belirten Karamanoğlu, Muttalibov'un ilk yurt dışı seyahatini Türkiye'ye yapmasının özel bir anlamı olduğunu, bununla birlikte Türkiye'nin Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile diplomatik ilişkileri kurma çabalarının "Türk siyasal birliği" tesisi olarak görülmemesi gerektiğini vurguladı. Böyle bir görüntünün Rusya'yı, İran'ı ve diğer bölge ülkelerini rahatsız edeceği bilindiğinden demeçlerde açık veya gizli böyle bir amaç takip edilmediğinin altı çiziliyordu. Benzer şekilde Bakü Büyükelçisi Karamanoğlu da "*Türk cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki ilişkileri, kültür birliğini, fikir birliğini sağlamaya yönelik, siyasi ve ekonomik alanda birbirlerini destekleyen ayrı, müstakil devletler arasındaki ilişkiler gibi değerlendirmek lazım*" diyerek yürütülen politikanın Türk birliği hedefi gütmeyeceğini beyan etti¹¹.

¹¹ Milliyet, 23 Ocak 1992, Sayı:15878.

Azerbaycan Devlet Başkanı Ayaz Muttalibov'un Türkiye ziyareti planlandığı şekliyle 23-25 Ocak 1992 tarihleri arasında gerçekleşti. Ziyaret kapsamında “*Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması*” imzalandı. Anlaşma iki ülkenin birbirinin egemenliğini, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü, uluslararası hukuk ve belgeler çerçevesinde tanınmasını sağlarken, sekizinci madde iki ülke hakları arasında kişisel temasları artırmak ve konsolosluk ilişkilerini geliştirmek amacıyla anlaşmalar imzalanmasını hükme bağlıyordu. Buna göre iki ülkenin karşılıklı büyükelçilikler açması kararı verilmiş oluyordu¹².

Türkiye Bakü başkonsolosluğunu büyükelçilik seviyesine çıkarmakta hızlı davranırken Azerbaycan'ın büyükelçiliği ancak 2 Kasım 1992'de açılabilirdi. Azerbaycan Büyükelçiliği, Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey'in Türkiye ziyareti sırasında yapılan üst düzey törenle açıldı. Törene Cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Demirel, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü Dışişleri Bakanı Çetin, bazı bakanlar, MÇP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve Rusya Federasyonu Büyükelçisi Albert Çernişev ile çok sayıda davetli katıldı. Tören, Azerbaycan Milli Harekât liderlerinden Dr. Mehmet Kengerli'nin Türk halkına ve devletine teşekkür ettiği konuşmasıyla başladı. Kengerli, daha sonra Azerbaycan'ın kurucu lideri Mehmet Emin Resulzade'nin öldüğünde tabutuna sarılan bayrağı, Elçibey'e takdim etti. Bayrağı üç kez öperek alan Elçibey yaptığı konuşmada şöyle dedi: “*Tüm Türklük adına özgürlüğünü koruyup saklamış olan ve tüm Türklere, tüm Orta Asya*

¹² Milliyet, 24 Ocak 1992, Sayı:15879; Milliyet, 26 Ocak 1992, Sayı:15881; Resmi Gazete, 21 Mart 1993, Sayı: 21513.

Müslümanlarına ümit ışığı olan Türkiye Cumhuriyeti'ne minnettarlığımızı bildirir, bu büyük cumhuriyeti kuran, hepimizin atası olan Atatürk'ün karşısında başımızı eğeriz. Geleceğe, Resulzade'nin söylediği sözle bakıyoruz, "Bir kere yükselen bayrak, bir daha inmez"”. Özal ise Azerbaycan Büyükelçiliği'nin daha önce de açılmış olduğunu hatırlatarak, "Azerbaycan bayrağı bizim gönlümüzde hep bu semalarda kaldı. Hep gönlümüzde var olan bu bayrağı bir kez daha çekeceğiz ve bir daha Ankara semalarından indirmeyeceğiz" dedi. Azerbaycan ulusal marşının okunmasının ardından, Elçibey, Azerbaycan bayrağını göndere çekti ve ardından iki cumhurbaşkanı büyükelçiliği birlikte açtı¹³.

2. Azerbaycan Liderlerinin Türkiye Ziyaretleri

Devletlerarası ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesinde üst düzey ziyaretlerin payı büyüktür. Ziyaretler taraflar arasındaki sorunların aşılmasının yanı sıra ileriye dönük ortak politikaların belirlenmesi ve ortak projelerin hayata geçirilmesini kolaylaştıran önemli bir unsurdur.

Türkiye ve Azerbaycan iki kardeş olmanın getirdiği sosyal ve kültürel yakınlıkla beraber karşılıklı beklentileri karşılayabilecek potansiyele sahiplerdi. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından

¹³ Azerbaycan büyükelçiliğinin açılışının ardından resmi program çerçevesinde Ebulfez Elçibey'e Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine katkılarından dolayı Gazi Üniversitesi tarafından Uluslararası İlişkiler Fahri Doktorası unvanı verildi. Ayrıca Ostim ve ASELSAN ziyaret edildi. Milliyet, 03 Kasım 1992, Sayı:16155; Andriyanov-Mirelemov, Büyük İnsanların Yaşamı, Haydar Aliyev, s.461; Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), s.126; Osman Nuri Aras, "Türkiye Azerbaycan İlişkileri", Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Editör: Hasan Selçuk), Tasam Yayınları, İstanbul 2004, s.173.

Kafkasya ve Türkistan'a yönelik siyasi ve iktisadi politikalarını yeniden gözden geçirmek ve yeni şartlara uygun politikalar geliştirmek mecburiyetindeydi. Bu noktada Azerbaycan önemli bir müttefik ve referans konumundaydı. Keza Azerbaycan açısından da Türkiye benzer bir rolü üstlenecek siyasi, askeri ve ekonomik değere sahipti. Çünkü Karabağ meselesinin çözümü başta olmak üzere Avrupa ve ABD ile kurulacak ilişkilerde Azerbaycan Türkiye'nin desteğini yanında görmek istiyordu. Dolayısıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını takiben iki ülke ilişkileri Özal-Elçibey ve bilahare Demirel-Aliyev arasındaki şahsi dostluk üzerinden gelişse de onlarla sınırlı kalmayan bir stratejik derinliğe ulaşacaktı.

1991-2002 yılları arasında Azerbaycan'dan Türkiye'ye yapılan üst düzey ziyaretler yukarıda bahsi geçen beklentiler çerçevesinde yapılmış ve adım adım ortak politikalar belirlenmiştir. Azerbaycan devlet başkanlarının tamamı için Türkiye kuşkusuz büyük bir değere sahipti. Seçilmelerinin ardından ilk yurt dışı ziyaretlerini Türkiye'ye yapmaları iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Ayaz Muttalibov ve Ebülfez Elçibey iç sorunların ağırlığından ötürü sürelerini tamamlayamadan devlet başkanlığından ayrılışları da Azerbaycan dış politikasında Türkiye'nin yeri değişmemiştir. Haydar Aliyev ise iki devlet başkanından farklı olarak Türkiye'yi birden fazla ziyaret ettiği gibi, içte ve dışta uyguladığı politikalarla Azerbaycan'ın siyasi bağımsızlığını garanti altına almıştır.

Azerbaycan liderlerinin Türkiye'yi ziyaretlerinde mutlak surette ikili anlaşmalar gündeme gelmiştir. Ayaz Muttalibov'un ziyareti sırasında Türkiye ile Azerbaycan arasında ilk anlaşma imzalandı. Bu anlaşma 24 Ocak 1992 tarihli Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması idi. Elçibey'in ziyareti sırasında Konsolosluk, Askeri Eğitim, İşbirliği ve Dayanışma anlaşmaları olmak üzere üç anlaşma imzalandı.

Muttalibov ve Elçibey'in imzaladıkları anlaşmalar Azerbaycan'ın siyasi ve diplomatik açıdan olduğu kadar askeri yönden toprak bütünlüğünü garanti altına alan ve aynı zamanda varlığını ve meşruiyetini uluslararası alanda tescilleyen anlaşmalardı. Türkiye bu anlaşmalarla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımının ötesinde Ermenistan'a karşı desteklediğini de ilan etmiş oluyordu. Siyasi olarak başlayan bu destek zaman içinde ekonomik ve askeri alanda kendini hissettirecekti.

Haydar Aliyev Türkiye ziyaretlerinde çok yönlü anlaşmalara imza atan lider olarak ön plana çıkmıştır. İktisadi alanda gündeme getirdiği projelerle Azerbaycan'ı aynen 1960'lı yıllarda olduğu gibi iktisaden kuvvetlenmesinin yolunu açtı. Haydar Aliyev hem Türkiye ile hem de Avrupa ülkeleriyle imzaladığı ticari anlaşmalarla Azerbaycan'ı uluslararası alanda sözü geçen bir devlet konumuna yükseltti.

Türkiye tarafından yapılan ziyaretler da aynen Azerbaycan gibi cumhurbaşkanı, başbakan ve bakanlık seviyelerinde gerçekleşti. Bunu Türkiye'nin Kafkasya'da bölgesel sorunlarda Azerbaycan'ın yanında olduğunu göstermesi kadar, Türkistan coğrafyasına ulaşmak ve oralarla sağlıklı ilişkiler kurma noktasında Azerbaycan'ın konumun-

dan yararlanmak istemesi şeklinde değerlendirmek doğru olacaktır. Çünkü iki ülke arasında kurulacak olan siyasi, askeri, ticari ve kültürel ilişkiler Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için de örnek teşkil edebilecekti.

2.1. Ayaz Muttalibov'un Ziyareti

Bağımsızlık sürecinin öncesinde Azerbaycan'ın başında Ayaz Muttalibov bulunuyordu. Ayaz Muttalibov Mayıs 1990'da Azerbaycan Yüksek Konseyi tarafından devlet başkanlığına getirilmişti. Bağımsızlığı takiben Eylül 1991'de yapılan seçimlerde devlet başkanı seçildi. Böylece Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı oldu. Ayaz Muttalibov iktidarda yedi ay kadar kaldı. Bu süre içinde 23 Ocak 1992'de Türkiye ziyaretini gerçekleştirdi. Bu ziyaret Muttalibov'un ilk yurt dışı programı olma niteliğindeydi. Azerbaycan devlet başkanı üç gün sürmesi planlanan ziyaret için 60 kişilik gayet kalabalık bir heyet teşkil etti. Bu durum Türkiye'ye verilen değeri ve ziyarete yüklenen misyonu gösteriyordu. Azerbaycan heyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakan Süleyman Demirel ve diğer yetkililerle, ikili siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri ele alacaktı. Azerbaycan devlet başkanı sözcüsü Rasta Ağayev, ziyareti herhangi bir ülkeye değil, dost ve kardeş ülkeye yapılan bir ziyaret olarak tanımlıyordu¹⁴.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Türkiye'ye yapılan bu ilk üst düzey ziyarette Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Esenboğa Havaalanında "A Tipi Devlet töreni" tertip

¹⁴ Rehber Beşiroğlu, "Azerbaycan Çıkarması", Milliyet, 23 Ocak 1992, Sayı:15878.

edildi. Karşılıamada, TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Doğan Güreş, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve diğer Türk yetkililer ile BDT'nin Ankara Büyükelçisi Albert Çerņişev de bulundu. Cumhurbaşkanı Özal, karşılıamada bir konuşma yaparak ziyaretin tarihi önemine dikkat çekti. “Kardeş Azerbaycan” ile ilişkilerin ve işbirliğinin ileri boyutlara götürüleceğini söyledi. Konuk Cumhurbaşkanı ise Türkiye'ye gelişinin özel bir önem taşıdığını beyanla bütün Azerbaycan halkının bu ziyareti ilgiyle takip ettiğini ve iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin 1918'deki ruhu taşıdığını belirtti. Bu sözlerle 74 yıllık hasretin sona erdiğini ve iki ülkenin bundan sonra ortak politikalar izleyeceklerini ortaya koyuyordu¹⁵.

Türk hükümeti bir koalisyon olması hasebiyle hükümet adına ziyaret Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü tarafından icra edildi. Demirel ve İnönü öğleden sonra konuk cumhurbaşkanını Camlı Köşk'te ziyaret ederek ayrı ayrı görüşmeler gerçekleştirdi.

Muttolibov resmi programına 24 Ocak sabahı Anıtkabir'i ziyaret ederek başladı. Konuk cumhurbaşkanı Anıtkabir'in ardından YÖK dokümantasyon merkezini, Bilkent araştırma merkezini, öğleden sonra da ASELSAN ve TRT merkezini ziyaret etti. Türk kuruluşlarını gezdikten sonra Azerbaycan'ın kurucu cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade'nin Ankara'daki kabrine giderek saygı duruşunda bulundu.

¹⁵ Milliyet, 24 Ocak 1992, Sayı:15879.

Heyetler arasındaki görüşmeler aynı gün her iki cumhurbaşkanının başkanlığında başladı. Türk tarafı Türkiye'nin Kafkasya'daki sorunlara barışçı yoldan ve demokratik süreç içinde çözüm bulunması ilkesini benimsediğini en üst düzeyde ifade etme fırsatı buldu. Zira Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Azerbaycan'a duyulan hisleri ve gelişmeye yönelik potansiyelinin destekleneceğini ortaya koyduktan sonra demokratik siyasal sistemin yerleşmesi için Azerbaycan'da muhalefete ılımlı, anlayışlı ve hoşgörülü bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği uyarısında bulundu:

"Azerbaycanlı kardeşlerimiz 70 yıllık bir baskı ve tek parti yönetimi altında yaşamışlardır. Şimdi dünya konjonktüründeki değişimler sonucu bağımsızlıklarına kavuştular, demokratik rejimle insan hak ve özgürlüklerine sadık kalarak ilerleme yolundalar. Demokrasi bir faziletler rejimi olduğu kadar, muhalefete karşı gerçek saygı ve hoşgörü gösterilmesi gibi çok önemli bir ilkeyi de beraberinde taşır. Bu çerçevede Azerbaycan'da muhalefete ılımlı, anlayışlı ve hoşgörülü bir yaklaşım olacağı kanısındayız".

Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan somut kararları şöyle sıralamak mümkündür:

1. İki ülke arasında telekomünikasyon bağlantılarının geliştirilmesi için Türk kamu ve özel kuruluşları yatırım yapacaktır. Azerbaycan'daki telefon santrali takviye edilecek, telekomünikasyon işlemleri uydu aracılığıyla yapılacaktır. Türk ve Azeri televizyon programlarının karşılıklı izlenebilmesi için

gerekli teknik donanımlar sağlanacak ve böylece TRT'nin en az iki kanalı Bakü'den izlenecek hale getirilecektir.

2. Bakü havaalanı, Türk firmalarının katkısı ve Bayındırlık Bakanlığı'nın desteğiyle modernleştirilecektir.
3. Eğitim alanında Azerbaycan'dan yılda bin kadar öğrencinin burslu olarak Türkiye'de eğitimi sağlanacaktır.
4. Türkiye, uluslararası alanda Azerbaycan'ın bağımsız ve egemen bir devlet kimliğine saygı gösterilmesi ve tanınması için gayret sarf edecektir.
5. Türkiye'yi Nahçıvan üzerinden Azerbaycan'a bağlayacak olan Aras köprüsünün Azerbaycan'a ait bölümünün hızla tamamlanması sağlanacaktır.
6. Türkiye Dışişleri Bakanı Hükmet Çetin erken bir tarihte Azerbaycan'a ziyarette bulunacaktır. Bu çerçevede iki ülke arasında özellikle eğitim ve kültür değişim programlarının detayları tespit edilecektir.
7. Azerbaycan'ın ihtiyacı olan 50.000 ton buğday derhal sevk edilecek ve ayrıca lazım gelen insani yardıma devam edilecektir.

Heyetler arası görüşmelerin tamamlanmasının ardından 24 Ocak 1992'de Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalandı. Ayrıca iki ülkenin yayın kuruluşları arasında işbirliğini öngören bir de protokol imzalandı. Ardından her iki cumhurbaşkanı ortak basın toplantısı gerçekleştirerek görüşmeler hakkında kamuoyunu

bilgilendirdi. Muttalibov, 25 Ocakta İstanbul'a geçerek, işadamları ve bazı kuruluşlarla temaslarda bulunduktan sonra Türkiye'den ayrıldı¹⁶.

Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması, Türk-Azeri ilişkilerinde başlangıç, mihenk noktasını teşkil ediyordu. İki ülkenin işbirliği yapmayı öngördüğü alanları belirlemesinin yanı sıra muhtevası ve dayanakları itibariyle Kafkasya cumhuriyetleriyle kurulacak ilişkilerde Türkiye'nin yaklaşımını ortaya koyuyordu. 11 maddeden meydana gelen anlaşma Azerbaycan'ın mevcut haliyle egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün tanınmasını sağlıyordu. Giriş kısmında yer verilen dayanaklarda küresel ve bölgesel hukuka ve anlaşmalara vurgu yapılıyordu. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler Yasası, Helsinki Nihai Senedi, Paris Yasası, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı sürecinde kabul edilen belgelerin uluslararası ilişkilerde esas alındığı beyan ediliyordu. Burada en önemli nokta; 1921 tarihli Kars Antlaşmasının iki ülke arasındaki sınırı belirlemede esas kabul edilmesiydi ki, Kafkas ülkeleri ile Türkiye arasındaki sınırların ve toprak bütünlüğünün korunacağı ve/veya değişmeyeceği anlamına geliyordu. Böylece Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan Karabağ sorununun siyasi ve hukuki boyutuna da göndermede bulunulmuş oluyordu. Taraflar ikili ilişkilerin yanı sıra her iki tarafı ilgilendiren bölgesel ve uluslararası konularda danışmalarda bulunmayı taahhüt ederek başta Karabağ sorunu olmak üzere diğer siyasi, askeri ve iktisadi meselelerde dayanışmanın yolunu açtı. Ticari ve ekonomik işbirliği çerçevesinde ortak yatırım

¹⁶ Milliyet, 25 Ocak 1992, Sayı:15880.

projelerinin geliştirilmesi üzerinde fikir birliğine varıldı. Yine bu anlaşmayla öğrenci, stajyer ve öğretmen değişimi, iki ülke şehirleri arasında kardeş şehir bağlarının tesisi ile kültür merkezleri ve konsolosluklar açılması hükme bağlandı. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin zeminini teşkil eden anlaşma bir seneyi aşkın süre sonra TBMM’de onaylandı. TBMM’nin 11 Mart 1993’te kabul ettiği anlaşma 21 Mart 1993’te Resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi¹⁷.

2.2. Ebülfez Elçibey’in Ziyareti

Ayaz Muttalibov, Türkiye’yi ziyaret ettiği günlerde bir yandan iktisadi buhran, diğer yandan Ermenilerin Karabağ’da saldırılarını yoğunlaştırması sebebiyle halk desteğini yitirmekteydi. Ayrıca Halk Cephesi’nin sert muhalefetine maruz kaldığından her geçen gün siyasi gücünü ve otoritesini kaybetmekteydi.

Ayaz Muttalibov, Şubat 1992’de Dağlık Karabağ’da Ermenilerin gerçekleştirdiği Hocalı Katliamı yüzünden Azerbaycan Halk Cephesi tarafından suçlanarak, görevinden çekilmeye zorlandı. Bir yandan askeri durumun kötüleşmesi, diğer yandan siyasi baskılardan ötürü Mart 1992’de istifa etti. Azerbaycan Yüksek Konseyi’nin desteğiyle Mayıs ayında tekrar görevine döndüyse de Azerbaycan Halk Cephesi

¹⁷ TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:76, s.240-243.

tarafından yeniden istifaya zorlandı. Sonuç itibariyle daha fazla koltuğunu koruyamadı ve Azerbaycan'ı terk ederek Rusya'ya kaçtı¹⁸.

Ayaz Muttalibov'dan boşalan devlet başkanlığına 7 Haziran 1992'de Halk Cephesi lideri Ebülfez Elçibey geldi. Elçibey yönetime gelmez Türk-Azeri ilişkilerini geliştirmek için adımlar attı. Bu anlayış ve politikasını Türkiye'yi çeşitli vesilelerle ziyaret ettiğinde de dile getirdi. Elçibey iktidarı döneminde Türkiye'yi stratejik ortak olarak gördü ve ilişkileri bu çizgide geliştirmeye gayret etti. Bu süre içinde Türkiye ile Hava Taşımacılığı Anlaşması, Konsolosluk Sözleşmesi, Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması, Adli Yardımlaşma Sözleşmesi, Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması gibi iktisadi ve teknik nitelikte anlaşmanın yanı sıra İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması gibi siyasi ve askeri niteliğe haiz çok sayıda anlaşmalara imza attı¹⁹.

Azerbaycan, Muttalibov'un istifası ve ardından yaşanan iktidar mücadelesi yüzünden Haziran ayına kadar çalkantılı bir dönem geçirdi. Bu sebeple Elçibey'in Türkiye'ye resmi ziyareti ancak Kasım 1992'de gerçekleşebildi. Fakat bundan önce Karadeniz İşbirliği Zirvesi'ne katılmak üzere Haziran 1992'de Türkiye'ye geldi. Elçibey esasında Ermenistan devlet başkanı Ter Petrosyan ile görüşmek istemediğinden zirveye katılmak düşüncesinde değildi. Buna ilişkin kararını da Cumhurbaşkanı Demirel ve Dışişleri Bakanı Hikmet

¹⁸ Bkz: Nazım Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.34-47.

¹⁹ Araz Aslanlı-İlham Hesenov, Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara 2005, s.142-143; Cafersoy, Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), s.123-126.

Çetin'e bildirmişti. Türk Hükümeti, zirveye Elçibey'in katılımına büyük önem atfediyordu. Çünkü zirve sayesinde Azerbaycan ve Elçibey ilk defa uluslararası seviyede tezlerini tanıtmaya imkanı bulacaktı. Ayrıca Karabağ meselesinden ötürü taraflar arasında bir diyalog süreci başlatılabilecekti. Türkiye tarafı Elçibey'in katılmak istemediğini öğrenince ikna için yoğun bir telefon diplomasisi başlattı. Buna mukabil Azerbaycan cumhurbaşkanı Elçibey, Azeri topraklarında Ermeni işgali sürerken Petrosyan'la görüşmeyeceğini bir kez daha bildirdi. Bunun üzerine 22 Haziran 1992'de Türkiye'nin Bakü Büyükelçisi Altan Karamanoğlu, Petrosyan'la buluşturma düşüncesinden vazgeçildiğine dair sözlü güvence vererek Elçibey'in Türkiye ziyareti önündeki şartı kaldırmış oldu²⁰.

Elçibey, Türkiye ziyareti kapsamında 26 Haziran'da TBMM'de konuşma yapan ilk Azerbaycan cumhurbaşkanı olarak tarihe geçti. Bundan sonraki ziyaret ve programlarda Azerbaycan liderlerinin TBMM'de konuşması bir usul halini aldı. Konuşmasını genel itibariyle Türkiye ile Azerbaycan arasındaki soy, kültür ve tarih birliği üzerine kurguladı. Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesinin 1918'lerde başlatıldığını ve devam ettiğini, bu uğurda Atatürk Türkiye'sinin Azerbaycan'a örnek teşkil ettiğini vurguladı:

Azerbaycan'da bağımsızlık ve demokrasi uğrunda mücadele Azerbaycan Halk Cephesi tarafından başlatıldı. Mücadele merhum

²⁰ Liderler görüşme de Azerbaycan Başbakan Yardımcısı ve Moskova Büyükelçisi Hikmet Hacızade ile Ermenistan'ın Moskova Büyükelçisi Feliks Mamikonyan, Moskova'da Gazeteciler Evi'nde bir araya geldiler. Toplantı çok hararetle geçmekle beraber temsilciler sorunun savaşı değil, görüşmelerle çözümlenmesi konusunda anlaştı. Milliyet, 24 Haziran 1992, Sayı:16026.

Mehmet Emin Resulzade'nin ortaya koyduğu idealler çerçevesinde yürütülmektedir.

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle Türkiye ve Türk dünyası için büyük yollar açıldı. Türk halkları özgürlükleri uğrunda mücadele başlatırken Türkiye'yi örnek almaktaydı. Atatürk'ün de dediği gibi Türk milletinin kendi geleneklerine ve duygularına ve benliğine en uygun devlet demokrasi devletidir. Azerbaycan bu yolda mücadele vermekteydi. Azerbaycan halkı demokrasi yolunda kendini geliştirirken Parlamenter sistemi tesis için Türkiye'nin deneyimlerinden faydalanacaktı. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler devamlı olacak ve süratle gelişecekti.

Azerbaycan yönetimi özgürlük yolunda yapılanları yeterli görmemekte ve bu uğurda mücadele veren bütün Türk ve Müslüman dünyasına elinden gelen yardımı yapma fikrindeydi²¹.

Elçibey konuşmasında Atatürk ile Resulzade arasında bir bağ kurarak bir liderin doğuda diğerinin batıda Türk halklarının bağımsızlığı için mücadele verdiğinin altını çizdi. Azerbaycan'ın parlamenter sistemi benimsediğinden hareketle Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanacağını vurgulaması, zamanın ruhuna uygun olduğu kadar Azerbaycan ve Türkiye halklarının ruh ve kader birliğinin tabii sonucuydu. Elçibey'in öngördüğü işbirliği belki Ermeni işgalini durdurma noktasında istenilen seviyede olamasa da diğer alanlarda hızla gelişerek onu haklı çıkaracaktı.

²¹ Konuşmanın tamamı için bkz: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:19, Cilt:14, Birleşim:89, s.176-178.

Ebülfez Elçibey'in Türkiye'ye ikinci ziyareti 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı ve Türk cumhuriyetleri zirvesi vesilesiyle oldu. Azerbaycan devlet başkanı zirve sebebiyle yaptığı açıklamada “Türkiye ile Azerbaycan arasında, siyasi ve ekonomik alanlarda sağlam ilişkiler kuruluyor. Ancak bu ilişkiler, uluslararası düzeyde daha da geliştirmeliyiz. 29-30 Ekim zirvesi, Türk devletleri arasındaki bağların güçlenmesi için çok değerli bir olanak. Bu toplantıyla, gelecekte ihtiyaç duyacağımız adımlar atılabilir. Bu zirveden sonra, birbirimize daha çok yakınlaşacağımıza inanıyorum. Ne mutlu bana ki, bütün Türkleri bir arada göreceğim” diyordu²².

Türk Cumhuriyetleri Zirvesi, Cumhurbaşkanı Özal'ın ev sahipliğinde Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşti. Özal dil, tarih ve kültür birliğine dikkat çekerek ortak iş üretimine ve güç birliğinin kurulması gerektiğini, Bunun yolda “Türk ortak pazarı” kurulması teklifinde bulundu.

Zirvede serbest ticaretin geliştirilmesi, yatırım ve kalkınma bankasının kurulması tekliflerinin yanı sıra Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan petrolünün Türkiye ve İskenderun üzerinden Akdeniz'e, buradan da Avrupa'ya sevk edilmesi fikri gündeme geldi. Bu düşünce taraf ülkeleri iktisaden kuvvetlendireceği gibi uluslar arası enerji arzı noktasında stratejik bir konuma taşıyacaktı. Söz konusu bu fikir Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev tarafından hayata geçirilecekti.

²² Milliyet, 29 Ekim 1992, Sayı: 16150.

Bölgesel konuların ele alındığı oturumda Türkiye ve Azerbaycan tarafı basın bildirisinde Karabağ sorununun bir Azerbaycan-Ermenistan çatışması olarak yer almasını istedi. Fakat Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in "*Ermenistan'ın bulunmadığı bir toplantı da Ermenistan'ın aleyhinde bir karar alınmamalıdır*" tarzındaki yaklaşımından ötürü bu husus bildiri metninde yer almadı²³.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in resmi programı 1 Kasım 1992'de başladı. Program dahilinde önce Anıtkabir'i, ardından Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Rasulzade'nin mezarını ziyaret etti. Öğleden sonra Başbakan Süleyman Demirel'i Camlı Köşk'te kabul etti. Kabulün ardından programda değişikliğe gidilerek heyetler arası görüşmelere geçilmesi kararı alındı. Başbakanlıkta heyetler arası görüşmeleri takiben Cumhurbaşkanı Elçibey ile Başbakan Demirel, İşbirliği ve Dayanışma Anlaşmasını imzaladı. Bunu takiben iki ülke arasında ticaret ve ekonomik iş birliği, bilimsel ve teknik iş birliği, uluslararası karayolu, ulaştırma altyapısı ve turizm iş birliği anlaşmaları imzalandı. Başbakanlıkta görüşmelerin tamamlanmasının ardından konuk Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı köşküne çıktı. Burada da heyetler arası müzakereler yapıldı. Ardından cumhurbaşkanları iki ülkenin ilişkilerine egemen olan ilkeler deklarasyonunu imzaladı.

Konuk Cumhurbaşkanı 2 Kasım'da Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçiliğini açtı. Gazi Üniversitesi tarafından kendisine fahri doktora unvanı verilmesine içeren programa iştirak ettikten sonra

²³ Milliyet, 31 Ekim 1992, Sayı:16152.

Azerbaycan'a 250 milyon dolarlık Eximbank kredisi açılmasını öngören toplam beş anlaşmanın imza törenine katıldı²⁴.

Bu süreçte anlaşmalar içinde en önemlisi kuşkusuz “İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması” idi. Bu anlaşma Muttalibov'un zamanında imzalanan anlaşmadan daha kapsamlı ve stratejik bir derinliğe sahipti. Anlaşmanın süresi 10 yıl olup süre dolduktan sonra aksi bildirilmedikçe yürürlük süresi 5 yıl uzayacaktı. Taraf devletler anlaşmanın maddelerini uygulanmasını denetlemek için dönüşümlü olarak Ankara ve Bakü'de yılda iki defa toplantı düzenleyeceklerdi. Bütün bu hususlar anlaşmaya verilen önemi gösteriyordu.

Elçibey'in Türkiye ziyaretinde imzaladığı diğer anlaşmalar hep bu anlaşmanın öngördüğü alanlarda ikili ilişkileri geliştirmeye matuftu. Türkiye-Azerbaycan işbirliği; sanayi, enerji, doğal kaynaklar, tarım ve gıda sanayi, ulaştırma ve alt yapı, sağlık, haberleşme ve iletişim alanlarını kapsıyordu. Dayanışma ile neyin kastedildiği sorusunun cevabı ise 5 ve 6. Maddelerde veriliyordu. Buna göre; beşinci maddede taraflar uluslararası ilişkilerin temel ilkelerine atıfla, Kafkasya'da barış, güvenlik ve istikrarın tüm bölge ülkelerinin toprak bütünlüklerinin teminatı olduğunu vurgulayarak, güven ve güvenlik konularında birbirleriyle ikili düzeyde ve her iki tarafın da üyesi buldukları KAİK ve AGİK çerçevesinde yakın işbirliği ve yardımlaşma ve danışma içinde bulunacağını vaat ediyordu. Altıncı madde de ise; taraflardan herhangi birisinin bir üçüncü devletin saldırısı ile karşı karşıya kalması halinde, diğeri söz konusu tecavüzün

²⁴ Milliyet, 2 Kasım 1992, Sayı:16154; Milliyet, 4 Kasım 1992, Sayı:16156.

önlenmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Yasasının ilke ve amaçları doğrultusunda ve KAİK ve AGİK’de öngörülen mekanizmalar çerçevesinde gerekli yardımda bulunacaktı.

Görülen o ki Türkiye, Karabağ sorununun gidişatından ötürü Azerbaycan’ın yanında olduğunu, gerektiğinde yardımda bulunacağını, Ermenistan’ın daha fazla Azerbaycan toprağını işgaline izin vermeyeceğini ilan ediyordu. Dolayısıyla “dayanışma” vurgusuyla Ermenistan tehdidinin kontrol altına alınmaya çalışıldığı anlaşılıyordu.

2.3. Haydar Aliyev’in Ziyaretleri

Azerbaycan devlet başkanları içinde tecrübesi, siyasi birikimi, bölge ülkeleriyle ilişkiler noktasında Haydar Aliyev mümtaz bir yere sahipti. Haydar Aliyev Azerbaycan’ı bağımsızlığının ilk yıllarında içine düştüğü siyasi ve iktisadi buhrandan çıkararak, onu bölgesel bir güce dönüştüren liderdi. Hayata geçirdiği projelerle sadece Azerbaycan’ı değil Türkiye’yi, Gürcistan’ı, Türkmenistan ve Kazakistan gibi Orta Asya Türk cumhuriyetlerini uluslararası alanda etkin bir pozisyona getirdi.

Azerbaycan liderinin politikaları esasında 1960’lı yılların sonunda Azerbaycan’ın başına geçerek uyguladığı politikaların devamı niteliğindedir. O tarihlerde Azerbaycan’ı petrol üretimi ve petrokimya sanayi üzerinden SSCB içinde iktisadi bir güce dönüştürmüştü. Şimdi aynı yolla Azerbaycan’ı bölgesel ve küresel seviyede kuvvetli ve vazgeçilmez bir ülke haline getirmeye çalışacaktır.

Haydar Aliyev, SSCB'nin parçalanması sürecinde Azerbaycan'ın siyasi varlığının korunması yolunda gayret sarf etti. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmeye hazırlandığı günlerde Karabağ Sorunu karşısında Moskova'nın tutumunu eleştirerek 1991'de Sovyetler Birliği Komünist Partisinden istifa etti. Bu gelişmenin ardından Azerbaycan'a dönerek Nahçıvan'a yerleşti. 1991-1993 yıllarında Nahçıvan Yüksek Meclisi Başkanlığı görevinde bulundu. 1992'de Nahçıvan'da Yeni Azerbaycan Partisi'nin başkanlığına seçildi.

1993'te Karabağ sorunu, iktisadi buhran ve iç çekişmelerden ötürü Azerbaycan'ın bağımsızlığı tehlikeye düşünce hükümet Haydar Aliyev'i 15 Haziran 1993'te Bakü'ye davet etti. 24 Temmuz 1993'te Azerbaycan Milli Meclisi'nin kararıyla cumhurbaşkanlığı vekilliğine getirildi. 3 Ekim 1993 yapılan seçimlerde ise halk tarafından cumhurbaşkanı seçildi.

Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın başına geldiğinde ülke petrol ve doğalgaz gibi 21. Yüzyılın uluslar arası ilişkilerine yön veren enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen iktisadi buhranla mücadele ediyordu. Bunun yanı sıra Karabağ Sorunu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün yanı sıra siyasi varlığını tehdit etmekteydi.

Haydar Aliyev, içte ve dışta izlediği çok yönlü siyasi ve iktisadi politikalarla Azerbaycan'da istikrarı temin etti²⁵. Azerbaycan Petrol Stratejisi'ni hayata geçirerek Türkiye başta olmak üzere Rusya, ABD

²⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Murat İskender, "Azerbaycan'da Ekonomik Sistemin Dönüşümü", Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Editör: Hasan Selçuk), Tasam Yayınları, İstanbul 2004, s.15-43.

ve AB ile çok sayıda anlaşmalar imzalayarak Azerbaycan'ın siyaseten ve iktisaden uluslar arası alanda kabul görmesini sağladı²⁶.

2.3.1. Birinci Ziyaret (1994)

Haydar Aliyev iktidarının ilk gününden itibaren Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine büyük değer verdi. Zira ilk yurt dışı gezisini 7 Şubat 1994'te Türkiye'ye yaptı. Dört gün sürmesi planlanan ziyarette Aliyev, ülkede istikrarı yakalayabilmek ve dış politik sorunları aşabilmek için Türkiye'den destek istemeyi planlıyordu. Bu ziyaret aynı zamanda Rusya'nın bölgedeki ve Azerbaycan üzerinde dolaylı şekilde artmakta olan etkinliğini Türkiye ile dengeleme düşüncesini hayata geçirme bakımından önem arz ediyordu²⁷.

Türk tarafı ise Aliyev'den demokrasinin yerleşebilmesi için muhalefete izin vermesini ve petrol boru hattı meselesini gündeme getirmeye hazırlanıyordu. Bu kapsamda Aliyev'den Bakü-Ceyhan boru hattı projesinin kabulü hususunda adım atmasını bekliyordu. Ayrıca Bakü'de 21 Ocak 1994'te yapılması öngörülen, ancak gerçekleşmeyen Türk Zirvesi için yeni bir tarih belirlenmesi ele alınacak konular arasındaydı.

²⁶ Haydar Aliyev, petrol ve doğalgazın önemine vakıftı. İktidara gelişiyle beraber Hazar denizi enerji kaynaklarına dayalı bir stratejiyi hayata geçirerek Azerbaycan'ın kalkınmasına ve bu yolla siyasi varlığını dünyaya kabul ettirmeyi başardı. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Haydar Aliyev, Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü (Türkçeye Çeviren: Abdullah Çiftçi-Ergun Kocabıyık), Sabah Kitapları Yayını, İstanbul 1998; Osman Nuri Aras, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Derin Yayınları, İstanbul 2008, s.19-65.

²⁷ Arslanlı-Heseneov, Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, s.149.

Cumhurbaşkanı Aliyev'e görkemli karşılama töreni hazırlanırken eski Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey gibi TBMM'de milletvekillerine hitap etmesi ve çeşitli kurumlarda incelemelerde bulunması programa dahil edildi²⁸.

Bakan, bürokrat, bilim adamı ve sanatçılardan oluşan 160 kişilik bir heyetle 7 Şubat'ta Ankara'ya gelen Aliyev'i Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel havaalanında karşıladı. Bu davranış Demirel'in Aliyev'e verdiği önemi gösteriyordu.

Haydar Aliyev 8 Şubatta ilk olarak Anıtkabiri ve Mehmet Emin Rezulzade'nin mezarını ziyaret etti. Ardından Çankaya'ya geçerek Demirel ile baş başa görüştüktan sonra her iki cumhurbaşkanı heyetler arası görüşmelere başkanlık etti. Görüşmeler sırasında konuk cumhurbaşkanından demokratikleşme yolunda adım atması ve petrol boru hattının belirlenmesi hususunda karar vermesi istendi.

Haydar Aliyev öğleden sonra Başbakan Tansu Çiller'le bir araya geldi. Tansu Çiller yaklaşık bir saat görüşme gerçekleştirdiği Azerbaycan liderine demokratikleşme ve petrol meselesinde Türkiye'nin gündeme getirdiği hususların aynı zamanda batı devletleri tarafından da paylaşıldığını dile getirdi. Çiller batı dünyasının tamamının Rusya'ya 5 milyar dolar yardım yaptığını Türkiye'nin ise büyük kısmı Azerbaycan'a olmak üzere Türk cumhuriyetlerine 1,5 milyar dolar yardımda bulunduğu dikkat çekerek petrol boru hattı konusunda Türkiye'ye yardımcı olunmasını istedi. Haydar Aliyev ise 30 yıllık bir anlaşma yapılacağını, bu nedenle aceleye ve endişeye

²⁸ Milliyet, 8 Şubat 1994, Sayı:16599.

mahal olmadığını, zira Türkiye ve batılı firmaların oluşturduğu petrol konsorsiyumunun yakın zamanda Bakü'de toplanması için talimat verdiğini bildirdi²⁹.

Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 8 Şubat akşamı geç saatlerde bir grup gazeteciyle bir araya geldi. Aliyev, petrol boru hattına ilişkin bir soruya verdiği cevapta; Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasan Hasanov'un "*Karabağ Sorununu kim çözerse petrolü alır*" şeklindeki açıklamasını onaylayarak petrol üretim ve sevkiyatını Azerbaycan'ın siyasi birliği ve toprak bütünlüğünün aracı olarak gördüklerini ifade etti. Amerikan ve İngiliz şirketleriyle anlaşmalar imzalayacaklarını belirten konuk Cumhurbaşkanı, "*Bu anlaşmaları imzaladığımıza göre, ABD ve İngiltere'nin de bizi desteklemesi gerekir*" sözleriyle beklentilerini dile getirdi.

Azerbaycan'da Rus askerinin bulunmadığına dikkat çeken Aliyev, Rusya'nın askeri üs talebinin kabul edilip edilmeyeceğine yönelik ısrarlı sorulara ise "*Azerbaycan öz bağımsızlığını kimseye vermeyecektir*" sözleriyle Rusya'ya üs verilmeyeceğini kesin bir dille ifade etti.

Azerbaycan lideri sohbetin ilerleyen vakitlerinde Azerbaycan Kültür Derneği yöneticilerinin kendisiyle görüşmeyi reddetmesine sert tepki göstererek onların Azerbaycan'ı temsil etmediklerini vurguladı³⁰.

Ziyaretin ikinci gününde Türk-Azerbaycan ilişkilerinde dönüm noktası yaşandı. İki ülke arasında enerji, altyapı, finans, tarım, sanayi,

²⁹ Milliyet, 9 Şubat 1994, Sayı:16600.

³⁰ Milliyet, 10 Şubat 1994, Sayı:16601.

eğitim, kültür, sağlık vd. alanları kapsayan çok sayıda protokol ve anlaşma imzalandı. İki lke ilişkilerine derinlik kazandıran anlaşma ve protokolleri aşağıdaki gibi sıralamak mmkndr³¹:

- 1- Dostluğun ve çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma³².
- 2- Bilimsel, Teknik, Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşması³³.
- 3- Siyasal Danışmalara İlişkin Anlaşma³⁴.
- 4- Gümrük Belge ve İşaretlerinin Karşılıklı Tanınmasına İlişkin Protokol³⁵.
- 5- Sınıra İlişkin Konuların Düzenlenmesi Amacıyla alışma Gruplarının Oluşturulması İçin Protokol³⁶.
- 6- Teknik İşbirliği Protokolü: Türkiye adına Dışışleri Bakanı Hikmet etin, Azerbaycan adına Dışışleri Bakanı Hasan Hasanov tarafından imzalanan protokole göre işbirliği alanları 15 başlıkta toplanıyordu. Bunlar; enerji, altyapı, zelleştirme, finans sistemi, tarım-hayvancılık-sulama-su ürünleri, sanayi tesislerinin rehabilitasyonu, kk ve orta ölçekli işletmeler, yerel yönetimler, turizm, sağlık, evre, eğitim-sosyal ve kültürel işbirliği, proje değerlendirme ve satın alma, uluslar arası kuruluşlarla ilişkiler, pazarlama ve dış ticaret idi. Protokol

³¹ Milliyet, 10 şubat 1994, Sayı:16601.

³² Resmi Gazete, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945.

³³ Resmi Gazete, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945.

³⁴ Resmi Gazete, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945.

³⁵ Resmi Gazete, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945.

³⁶ Resmi Gazete, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945.

bundan sonra imzalanan teknik nitelikteki bütün protokollere referans teşkil etti³⁷.

- 7- İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü; Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşması hükümleri esas alınarak hazırlandı. Protokolde Ermenistan da dahil olmak üzere üçüncü bir devletin saldırısına karşı ortak önlem alma ve yardımda bulunma hükmü tekrar ediliyordu. Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını, egemenliği ve güvenliğinin güçlendirilmesine katkı niteliği taşıyan tesislerin kurulmasına yardımcı olacağı da hükme bağlanıyordu³⁸.
- 8- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması³⁹.
- 9- Gümrük İşleri Alanında İşbirliği ve Karşılıklı Yardıma İlişkin Protokol; Bilimsel, Teknik, Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşmasınının 4. Maddesine dayanılarak hazırlandı⁴⁰.
- 10- Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması⁴¹.
- 11- Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol; Bilimsel, Teknik, Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı

³⁷ Resmi Gazete, 22 Eylül 1994, Sayı: 22059; TBMM, Kütüphane Ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:78, s.99.

³⁸Resmi Gazete, 22 Eylül 1994, Sayı: 22059; TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:78, s.102.

³⁹ Resmi Gazete, 31.07.1996, Sayı: 22059; TBMM, Kütüphane Ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:79, s.79.

⁴⁰ Resmi Gazete, 31.07.1996, Sayı: 22059; TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:79, s.76.

⁴¹ Resmi Gazete, 10.04.1997, Sayı: 22960; TBMM, Kütüphane Ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:80, s.554.

İşbirliği Anlaşmasının 1. ve 5. Maddelerine dayanılarak hazırlandı⁴².

12- Spor Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol; Bilimsel, Teknik, Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşmasının 7. Maddesine dayanılarak hazırlandı⁴³.

13- Kültür ve Güzel Sanatlar Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol; Bilimsel, Teknik, Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşmasının 2. Maddesine dayanılarak hazırlandı⁴⁴.

14- Tıp ve Sağlık Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol; Bilimsel, Teknik, Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşmasının 3. Maddesine dayanılarak hazırlandı⁴⁵.

15- Tarım Alanında Bilimsel, Teknik ve Ekonomik İşbirliğine İlişkin Protokol; Bilimsel, Teknik, Sosyal ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Anlaşmasının 6. Maddesine dayanılarak hazırlandı⁴⁶.

Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliği Anlaşması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine siyasi derinlik kazandıracak nitelikteydi. Türkiye adına Süleyman Demirel, Azerbaycan adına Haydar Aliyev tarafından imzalanan anlaşma genel hatları itibariyle Muttalibov ve Elçibey'in

⁴² Resmi Gazete, 22.05.1997, Sayı: 22996; TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:80, s.760.

⁴³ Resmi Gazete, 14.06.1997, Sayı: 23019; TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:80, s.832.

⁴⁴ Resmi Gazete, 14.06.1997, Sayı: 23019; TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:80, s.835.

⁴⁵ Resmi Gazete, 14.06.1997, Sayı: 23019; TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:80, s.840.

⁴⁶ Resmi Gazete, 26.07.1997, Sayı: 23061; TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi, Cilt:80, s.998.

imzaladığı anlaşma esas alınarak hazırlanmıştı. Metinde sosyal, eğitim, kültürel, sağlık ve iktisadi ilişkileri geliştirmeyi hedefleyen maddeler bulunmakla birlikte ona stratejik nitelik kazandıran husus Türkiye'nin isim verilmeden Ermeni işgal ve tehdidine karşılık Azerbaycan'ın yanında yer aldığını ilan etmesiydi. Ayrıca Azerbaycan topraklarının zor kullanılarak ele geçirilmesinin ve bu yoldan uluslararası tanınma veya hukuki statü elde edilmesini açıkça reddediyordu. Kafkasya'da devletlerin toprak bütünlüğünün korunması hususunda Azerbaycan'a yardım ve uluslararası kuruluşlar nezdinde işbirliği yapmayı taahhüt ediyordu.

Türkiye ilk defa bu anlaşmayla Ermeni işgalinin karşısında yer aldığını, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını ilhak girişimleri karşısında taraf olduğunu uluslar arası camiaya ilan ediyordu.

Türkiye'nin Azerbaycan'ın açıkça yer alacağı mesajı Ermenistan hükümeti tarafından doğru şekilde algılanmıştır. Zira bu tarihten itibaren Azerbaycan topraklarındaki işgalleri ve ilerleyişi durdurması ve ardından ateşkes görüşmelerine başlaması anlaşmanın etkisi olarak kabul edilmelidir.

Aynı belgede, taraflar petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla mal taşınmasını öngören önceki anlaşmaları teyitle gerekli ek düzenlemeleri yapmak amacıyla ayrı ayrı anlaşmalar imzalamayı hükme bağlıyordu. Böylece petrol ve doğal gaz konusunda Türkiye önemli bir avantaj temin etmiş oluyordu.

Haydar Aliyev, resmi görüşmeleri tamamladıktan sonra TBMM’de Türk milletvekillerine hitap etti. Elçibey’in konuşmasına nazaran Haydar Aliyev gayet uzun bir konuşma yaptı. Konuşma genel hatları itibariyle Türkiye’nin çağdaş değerleri, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi geçmişi, Azerbaycan’ın bağımsızlık mücadelesi, Azerbaycan’da başlatılan reformlar hareketleri, Azerbaycan dış politikası ve Karabağ sorunu gibi konulara ilişkin düşüncelerini içeriyordu. Aliyev konuşmasının bir bölümünü de Azerbaycan’ın BDT’na üyeliğinin Türkiye’de meydana getirdiği endişeleri ortadan kaldırmaya ayırdı:

Türkiye kuruluşundan itibaren büyük sınavlardan geçti. Bugün Azerbaycan’ın nazarında Türkiye büyük bir devlet kabul edilmektedir. Bunun mimarı Mustafa Kemal Atatürk’tür. Atatürk’ün başlattığı yol Turgut Özal ve Süleyman Demirel tarafından takip edilmektedir. Türkiye’nin bütün devlet organları Azerbaycan’a büyük hürmet ve saygı göstermekte ve iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesi için lazım gelen gayreti sarf etmektedir. Bu durum minnettarlıkla karşılanmaktadır. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin büyük tarihi geçmişi vardı. Zira Türkiye ve Azerbaycan halkları aynı kökten geliyordu.

Türkiye 1918’de olduğu gibi 1992’de de Azerbaycan’ın bağımsızlığında yanında oldu. Azerbaycan’a büyük yardımlarda bulundu. Bunu Azerbaycan halkı hiçbir vakit unutmadı ve unutmayacaktı. Türk ordusunun Azerbaycan’a ve Bakü’ye gelerek Ermeni Taşnaklarının

saldırılarından kurtarması her bir Azeri'nin kalbinde yaşayan bir hatıradır.

Azerbaycan, Sovyet devrinde kendi değerleri üzerinde yükselen bir medeniyet inşa etti. Dünyaya büyük alimler, sanatkarlar, yazarlar ve düşünürler kazandırdı. Bugün Azerbaycan müstakil bir devlet olarak dünya değerleri çerçevesinde demokratik, hukuk devleti yolunda ilerliyor. Azerbaycan ekonomisi serbest ekonomi yolunda değişim geçiriyor. Büyük iktisadi, sosyal ve siyasi reformlar yapmak azmindedir. Bu bakımdan demokrasinin gelişmesine ve demokrasinin bütün sahalarda hakim olmasına çalışılmaktadır. Azerbaycan'ın siyasi hayatında çok partili sistem mevcut olup kırk kadar siyasi parti ve teşkilat faaliyet yürütmektedir. Kişi, vicdan, din, dil, basın ve fikir hak ve hürriyetleri esas kabul edilerek geliştirilmesi için gayret sarf ediliyordu.

Şüphesiz atılan adımların büyütülmesi ve kuvvetlendirilmesi gerekir. Ancak bunun için uygun şartlara ve zamana ihtiyaç vardır. Türkiye bugünkü seviyeye bir günde gelmediği gibi Azerbaycan da ıslahat ve reformları tedricen yapmak durumundadır. Azerbaycan yönetimi reformları geciktirmemek, süratle yapmak hususunda iradeye sahiptir. Ancak reformlar öyle yapılmalıdır ki, bir iktisadi ve sosyal sistemden diğerine geçerken Azerbaycan halkının yaşayışını zorlaştırmamak, mevcut iktisadi buhranı daha da derinleştirmemek gerekir. Bugün Azerbaycan savaş şartları içindedir. Ermenistan'ın saldırıları yüzünden topraklarının bir kısmı işgal edilmiş, iktisadiyatının, maliyesinin bütün imkanları topraklarını savunmaya yönelmiştir. Bir

milyon Azerbaycanlı öz evinden, topraklarından çıkarılmış bir halde yaşamaktadır. Bu hal ülke ekonomisine çok olumsuz tesir etmektedir. Böyle bir devirde iktisadi ve sosyal reformlara geçilmesi büyük zorluklarla karşılaşmaktadır.

Türkiye 1992'de Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Bu destek Azerbaycan'ın dünya devletleri tarafından tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Buna karşın Türkiye'nin maddi ve manevi yardımları önceki Azerbaycan idarecileri tarafından yeterince değerlendirilememiştir. Ancak şurası hakikattir ki, Azerbaycan 6 yıldır muharebe şeraiti içindedir ve bundan ötürü içeride büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süre içinde farklı siyasi kuvvetler hakimiyet mücadeleleri vererek devlet teşkilatını zayıflatmış, Azerbaycan ordusunun savunma imkanlarını azaltmıştı. Bundan istifade eden Ermenistan, Azerbaycan'ın yüzde 20'sini işgal etmiştir. Bütün bunlara rağmen Azerbaycan'ın bağımsızlığı ebedidir ve bu hak kimseye devredilmeyecektir. Azerbaycan halkı daima bağımsızlık ve demokrasi yolunda ilerleyecektir. Bu bakımdan Türkiye'nin desteğinin devamı fevkalade önemlidir.

Azerbaycan yönetimi barıştan ve meselelerin diplomasiyle çözümünden yanadır. Bu doğrultuda Karabağ meselesinin çözümü için uluslar arası teşkilatların imkanlarından istifade etmeye çalışmaktadır. Bu güne kadar bir sonuç alınamasa da siyasi yolların denenmesine devam etmektedir.

Karabağ meselesinin çözümü için siyasi kanallar kullanılırken diğer yandan da devlet teşkilatının kuvvetlendirilmesine, milli ordunun kurulmasına, halkın milli ruh ve vatan sevgisinin kuvvetlendirilmesine gayret edildi. Bu yolda ciddi ilerlemeler sağlandı. Buna göre milli kuvvetlere dayanarak işgal altındaki toprakların kurtarılması fikri süratle gelişmektedir.

Azerbaycan'ın dış politikası karşılıklı iyi ilişkiler kurulmasına dayanmaktadır. Bağımsız devletler topluluğuna dahil olması da bu politikanın sonucudur. Azerbaycan birliğe girerek bir yandan iktisadi gelişimini artırmayı, diğer yandan Ermenistan'ın işgal hareketlerine karşı üye devletlerin desteğini temin etmeyi hedefliyordu. Bu durum milli bağımsızlıktan vazgeçmek anlamına gelmediği gibi, siyasi ve askeri açıdan bölgede kuvvetlenmesine de vesile olmuştur. Türkiye'de bu yönde var olan endişeler yersizdir. Gürcistan'da ve Ermenistan'da dış ülkelerin (Rusya) üsleri ve askerleri olduğu halde Azerbaycan'da yabancı ülkelerin üsleri bulunmamaktadır. Azerbaycan kendi ordusuyla yaşamaktadır ve böyle de yaşayacaktır. Azerbaycan'ın bağımsızlığı başkalarının eline bırakılmayacaktır.

Türkiye ile Azerbaycan arasında iktisadi, ticari, bilim, eğitim ve diğer alanlarda temin edilen ilişkiler özel karakter taşımaktadır. Bu ilişkiler başka devletlerle olan ilişkilerden farklıdır. Azerbaycan Türkiye'yi dost ve kardeş olarak görmektedir. Azerbaycan hükümeti bu politikaya sadıktır ve sadık kalacaktır⁴⁷.

⁴⁷ Konuşmanın tamamı için bkz: TBMM, Tutanak Dergisi, Dönem:19, Cilt:53, Birleşim:69, s.14-22.

Haydar Aliyev'in konuşmasının geneline bakıldığında Azerbaycan'ın iç politikası hakkında Türkiye'de var olan endişeleri ortadan kaldırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Azerbaycan'da siyasi, sosyal ve iktisadi reformları sistematik, planlı ve tedricen yapacağını ifade ediyordu. Tercihinin totaliterleşmek değil demokrasi olduğunu belirterek kendi yönetimine güvenilmesi gerektiğini vurguluyordu.

Azerbaycan lideri, Ermenistan işgaline karşı Azerbaycan'ın bağımsızlığından geri adım atma niyetinde olmadığını, Gürcistan ve Ermenistan'ın topraklarında Rusya'ya üsler verdiği halde, kendilerinin böyle bir şeye tevessül etmediklerini, milli varlıklarını yine kendi milli kuvvetlerine dayanarak sürdüreceklarını beyan etti. Bu Azerbaycan BDT'na girerek bağımsızlığını yitirdi diyenlere karşı cevap niteliğindedir.

Ziyaretin ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde petrol boru hattı güzergâhının belirlenmesi meselesi ön plana çıktı. Azerbaycan lideri ziyareti sırasında Türkiye'ye büyük kıymet verdiğine ilişkin sözünü 14 ay sonra Bakü petroleri projesinde Türkiye'nin payını yüzde 1.75'ten 6.75'e yükselterek gösterdi. Bu sayede Türkiye Bakü petrolünün araştırılması, işletilmesi ve satışı noktasında hatırı sayılır bir paya ve güce ulaştı. Haydar Aliyev bu kararlar Türkiye'nin iktisaden kuvvetlenmesine katkı sağlarken aynı zamanda dış politikada da Türkiye'ye güvendiği ve müttefiki olarak yanında görmek istediği mesajını vermiş oluyordu.

Haydar Aliyev bu kararı aldığında Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çalkantılı bir süreçten geçiyordu. Çünkü 16 Mart 1995'te Omon kuvvetleri komutanı Ruşen Cevedov darbe girişiminde bulunmuş ve olaya Türkiye'nin Bakü büyükelçiliğindeki bazı görevlilerin de ismi karışmıştı. Azerbaycan yönetimi bu nedenle Ankara'dan kuşkulanyordu. Ankara hükümeti Ruşen Cevadov'la resmi bir temas kurulmadığı hususunda güvence vermekle kalmayarak büyükelçilik aracılığıyla darbe girişimini önceden haber alıp Aliyev'i uyardı. Böylelikle Azerbaycan hükümetinin önlem almasını ve darbe girişimini önlemesini sağladı⁴⁸.

Türkiye devlet politikası gereği darbe sürecinin öncesinde ve sonrasında Azerbaycan'ın ve Haydar Aliyev'in yanında yer aldı. Cumhurbaşkanı Demirel, darbe girişimi sırasında Pakistan'da olmasına rağmen Haydar Aliyev ile üç defa telefonda görüşerek desteğini ifade etti. Ayrıca Aliyev'in talebi üzerine TRT'de Haydar Aliyev'in yanında oldukları ve desteklediklerine dair açıklamada

⁴⁸ Milliyet, 5 Nisan 1995, Sayı:17020; Taha Akyol, "Azeri Jesti" başlıklı makalesinde Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in Türkiye'nin petrol hissesini yüzde 5 arttırmasını Türkiye'ye yapılmış bir kardeş jesti olarak nitelendiriyordu. Bakü'deki darbe girişimiyle hiçbir ilişkisi yoktu. Ankara'dan ve Azeri kaynaklarından aldığı bilgilere göre, Konsorsiyumdaki Türk (TPAO) hissesinin arttırılması, Bakü'deki darbe girişiminden çok önce Haydar Aliyev tarafından açıklanmıştı. 19 Eylül 1994'te Enerji Bakanı Veysel Atasoy, Bakü'de Aliyev tarafından kabul edildiğinde Aliyev Türkiye'nin payını arttıracaklarını ve boru hattının Türkiye'den geçmesini istediklerini söylemişti. 7 Şubat 1995'te ise Londra'da yapılan konsorsiyum toplantısında Azerbaycan petrol hissesinin yüzde 5'ini Türkiye'ye satmak istediğini belirterek konsorsiyuma bunu onaylattı. Bakü'de bazı sorumsuz Türklerin karıştığı söylenen darbe girişimi ise 16 Mart'ta olmuştur. Demek ki Azerbaycan, bu darbe girişiminden 40 gün önce Türkiye'ye yüzde 5 vermeyi Londra'daki Konsorsiyum'a önermiş ve Konsorsiyum tarafından kabul edilmişti. Milliyet 6 Nisan 1995, Sayı:17021.

bulundu. Bu açıklama Aliyev'e ve dolayısıyla Azerbaycan'a verilen büyük ve kıymetli bir destektir⁴⁹.

2.3.2. İkinci Ziyaret (1997)

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ikinci ziyaretini 1997 yılı Nisan ayı başında yapmayı planlamıştı. Fakat MHP lideri Alparslan Türkeş'in vefatı nedeniyle ziyareti ertelemek durumunda kaldı. Azerbaycan lideri ziyaretini kalabalık bir heyet eşliğinde 5 Mayıs 1997'de gerçekleştirdi.

Cumhurbaşkanı Demirel tarafından Ankara Esenboğa havaalanında karşılanan Aliyev, Demirel ile birlikte Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne hareket etti. İlk olarak Anıtkabir'i ziyaret etti. Haydar Aliyev Köşk'e dönüşünde Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'yı kabul etti. Ardından resmi karşılama töreni düzenlendi. Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in dışında hükümetin tamamı törende hazır bulundu⁵⁰.

Türk tarafı açısından bu ziyaret Bakü-Ceyhan petrol boru hattının kabul ettirilmesi noktasında büyük önem arz ediyordu. Zira Haydar Aliyev, Mayıs ayı içinde boru hattına ilişkin seçenekleri ikiye düşürecek kararı vereceğinden bütün Türk yetkilileri her vesileyle bu konuyu gündeme getiriyorlardı ve getireceklerdi.

⁴⁹ Milliyet, 6 Nisan 1995, Sayı:17021.

⁵⁰ Karşılama törenine Başbakanı temsilen Devlet Bakanı Abdullah Gül, Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı, Enerji Bakanı Recai Kutan, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, Milli Eğitim Bakanı Mehmet Sağlam, Çalışma Bakanı Necati Çelik, Kültür Bakanı İsmail Kahraman, Orman Bakanı Halit Dağlı, Ulaştırma Bakanı Ömer Barutçu, Devlet Bakanları Gürcan Dağdaş, Işıl Saygın ve Mehmet Altınsoy ile diğer yetkililer katıldı.

DYP hükümeti döneminde Tansu Çiller'in Azerbaycan'a söz verdiği kredileri tahsis etmemesi yüzünden Aliyev'in "*Çiller'e olan kırgınlığı nedeniyle*" Bakü-Ceyhan hattına sıcak bakmadığı düşünülüyordu. Bu sebeple Demirel, Haydar Aliyev nezdinde Bakü-Ceyhan hattı konusunda kulis yapmak durumunda kaldı. Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller, Haydar Aliyev'i ziyaretlerinde aynı konuyu gündeme getirdiler. Bu hususta ilerleme sağlanmış olacak ki, Başbakan Erbakan ziyaret sonrası "*Bakü-Ceyhan hattıyla Azeri petrolünü dünyaya taşıyacağız*" şeklinde demeç verdi.

Bu ziyaret Rusya'nın Ermenistan'ı silahlandırarak bölgesel dengeleri değiştirmeye çalıştığı bir dönemde gerçekleştirildi. Azerbaycan, Rusya-Ermenistan ittifakına karşı kendini yeni siyasi ve askeri tedbirler alınmak zorunda görüyordu. Zira Rusya'nın silah satışı Azerbaycan'ın bütünlüğünü ve Karabağ meselesindeki pozisyonunu tehlikeye sokacağından Rusya-Ermenistan ittifakı Haydar Aliyev'in gündeminin üst sırasında yer alıyordu. Azerbaycan liderinin endişeleri ve talebi dikkate alınarak "Stratejik İşbirliği Deklarasyonu" kaleme alındı. Bu suretle Ermenistan-Rusya ittifakına Türkiye-Azerbaycan ittifakı ile karşılık verilerek dengelerin Ermenistan lehine değişmesinin önüne geçilmeye çalışıldı.

Resmi görüşmelerin ardından köşkte 8 ayrı anlaşma imzalandı. Bunlar;

1. Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesine İlişkin Deklarasyon.
2. İki Ülke Hükümetleri Arasında Sınır Olay ve Uyuşmazlıklarının Çözümüne Dair Sözleşme.

3. Hükümetler Arasında Denizcilik Anlaşması.
4. Gençlik ve Spor Alanında İşbirliğine İlişkin Ek Protokol.
5. Hava Taşımacılığı Hakkındaki Anlaşmaya Ek Protokol.
6. İki Ülke Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlıkları Arasında İşbirliği Anlaşması.
7. İki Ülke Arasında Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerini Geliştirmeye Yönelik İşbirliği Ek Protokolü.
8. Elektrik Enerjisi Alanında İşbirliği Prensipleri Hakkında Anlaşma⁵¹.

Haydar Aliyev, resmi görüşmeleri tamamladıktan sonra 6 Mayıs 1997’de TBMM’de milletvekillerine hitap etti. 1994’te yaptığı konuşmayla kıyaslandığında çok daha uzun olan bu konuşmasının giriş cümlesinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in davetlisi olarak Türkiye’ye geldiğini, önemli ve özel anlaşmalar imzaladıklarını ve böylece iki ülke arasındaki ilişkilerin stratejik işbirliğine dönüştüğünü beyan etti. Ayrıca şimdiye kadar yapılan bütün anlaşmalara sadık olduklarını ve imzaladıkları anlaşmaları istisnasız hayata geçireceklerine vurguladı.

Azerbaycan lideri, Türkiye’nin bölgesel önemi, Azerbaycan’ın devlet nitelikleri, iki ülke arasındaki ortak tarih ve kültürel değerler ile 1918’de Türkiye’nin Azerbaycan’a yardımı üzerinde durarak gerek o yıllarda yaşanan Ermeni mezalimi gerekse 1988’de patlak veren Karabağ meselesinin “Büyük Ermenistan” projesinin adımları

⁵¹ Milliyet, 6 Mayıs 1997, Sayı:17767.

olduğuna dikkat çekti. Ardından konuşmasını 1994-1996 yıllarında Azerbaycan'da yaşanan siyasi ve askeri gelişmelere ayırdı:

Bilindiği gibi 12 Mayıs 1994'te Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes yapıldı. Bugün kan dökülmüyor, Azerbaycan halkı bir ölçüde rahatlamıştır. Fakat aynı zamanda Azerbaycan toprakları işgal altındadır. Muhacirler çadırlarda yaşıyor. Nihai barışın elde edilmesi işgal olunan toprakların kurtarılması muhacirlerin memleketlerine dönmesi Azerbaycan yönetiminin esas vazifesidir. Barışın tesisi için uluslar arası alanda girişimde bulunmaktadır. Bu yolda Türkiye, Azerbaycan'ın işgal belasından kurtulması için yeni adımlar atmayı kabul ve vaat etmiştir.

Karabağ meselesi patlak verdiğinde Azerbaycan'ın siyasi yapısı henüz tam tesis etmemişti. Kanunsuz silahlı güçler meydana çıkmıştı. Hatta bazı devlet görevlileri şahıslarına mahsus silahlı güçler tertip etmişti. Bunların hedefi ülkenin yönetimini ele geçirmektir. 1992'de Halk Cephesi hakimiyete geldi. 1993'te yeni bir devlet buhranı çıktı ve Haydar Aliyev önce meclis başkanı, ardından cumhurbaşkanı vekili görevlerine geldi. Ermeni işgali genişlerken içeride birliği sağlamak için Suret Huseyinov ve Rahim Gaziyev gibi dönemin bazı güçlü isimleri üst düzey görevlere getirildi. Fakat bu çabalar zafiyet olarak değerlendirilince bu isimler yönetimden uzaklaştırıldı. 1994'te Aliyev'e yönelik tertiplenen darbe girişimi halkın desteğiyle önlendi. Darbe yapmaya kalkışanlar Rusya'ya kaçtılar. İki yıllık gayretin sonucunda bu kişiler teker teker Azerbaycan'a getirilerek hak ettikleri cezalara çarptırıldılar. Taliş Cumhuriyeti kurmaya çalışan Ekrem

Hümbetof da aynı akıbete uğratıldı. Mart 1995'te İç İşleri Bakan Yardımcısı elindeki kuvvetlere güvenerek yeni bir darbe girişimde bulundu. Bu girişime bazı Türk vatandaşları da destek verdi. Buna rağmen askeri tedbirler sayesinde darbe girişimi boşa çıkartıldı. Siz bilmelisiniz ki, Azerbaycan'ın bağımsızlık yolu çok ağır ve çetin olmuştur. Şimdi dahilde istikrar tamamıyla temin edilmiştir.

Kasım 1995'te Azerbaycan'ın ilk anayasası kabul edildi. Çok partili seçim sistemine geçilerek Aralık 1995'te ilk defa demokratik parlamento seçimleri yapıldı. Şimdi 30'dan fazla parti ve 600 kadar gazete bulunmaktadır.

Azerbaycan'da iktisadi ıslahatlar hayata geçirilmektedir. Bugün itibariyle müspet sonuçlarını vermeye başlamıştır. Pazar ekonomisi esası benimsenmiştir. Özelleştirme programı kabul olunup tatbikatına başlanmıştır. Ülkede toprak reformu kanunu kabul edilmiştir.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret ilişkisi son üç yılda üç kat artmıştır. Buna rağmen rakamlar yeterli değildir, artırmak için çareler aranmalıdır. İlişkileri iki ülkenin birbirine mal satabileceği bir noktaya taşımak gerekir.

1994'te çok uluslu şirketlerle petrol anlaşması imzalandı. Türkiye de bu anlaşmanın tarafıdır. Türkiye'nin payı Azerbaycan'ın % 5 hissesini vermesiyle % 6.75'e çıkarıldı. Azerbaycan hükümeti bununla da yetinilmeyerek petrolün Türkiye (Bakü-Ceyhan) üzerinden dünya piyasalarına sunulmasını ve ayrıca Türkmenistan doğalgazının Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye ulaşması projelerini de kuvvetle desteklemektedir.

Bugün Ermenistan'ın silahlandırılmasını içeren tehlikeli bir proje başlamıştır. Bilindiği gibi Ermenistan'da Rusya'nın büyük kuvvetleri ve bazı askeri üsleri bulunmaktadır. Rusya ile Ermenistan Askeri İşbirliği Anlaşması imzalandı. Buna göre; son iki ayda Rusya'dan Ermenistan'a 1 milyar dolar değerinde ağır silahlar verildi. Bunlar içinde tanklar, toplar ve roketler bulunmaktadır. Azerbaycan bu durumdan son derece rahatsızdır. Bu meseleyle alakalı Rusya nezdinde girişimlerde bulunuldu, fakat olumlu bir sonuç alınamadı.

Kafkasya bölgesinde devletlerin askeri yakınlaşmaları bölgede yeni bir durum meydana getirmektedir. Azerbaycan üç yıldır ateşkes şartlarına bağlı kalmayı sürdürmektedir. Bu da barıştan yana olduğunu ispat etmektedir. Azerbaycan halkının Ermenistan topraklarında gözü yoktur. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumaya ve temin etmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin Ermenistan-Azerbaycan sorununun barış yoluyla halli için bütün imkanlardan istifa edeceğine inanmaktayız. Çünkü Kafkasya'da barış, bölgede barış herkese lazımdır⁵².

Görüldüğü üzere Haydar Aliyev konuşmasının büyük kısmını Azerbaycan'ın iç siyasetindeki değişime ayırdı. Bundan maksadı üç yıl önce TBMM'de dikkat çektiği "iç istikrarı temin" hususunda attığı adımları Türk parlamenterleriyle paylaşmaktı. Kargaşa, çekişme ve hatta darbe gibi zorlu süreçlerden geçtiklerine dikkat çekti. Gerek hükümet yetkilileri ve gerekse TBMM genel kurulunda milletvekillerinin gösterdiği tepkiler Haydar Aliyev'i oldukça

⁵² Konuşmanın tamamı için bkz: TBMM, Tutanak Dergisi, Dönem:20, Cilt:26, Birleşim:89, s.10-23.

memnun etmiştir. Türkiye yetkilileri her fırsatta ve her durumda Haydar Aliyev’i desteklediklerini göstermiştir. Meclis genel kurulunda yaşananlar söz konusu desteğin sarsılmaz bir tezahürüydü.

Haydar Aliyev, Azerbaycan’ın petrol stratejisi kapsamında 1994’te imzalanan çok uluslu anlaşmaya dikkat çekerek Türkiye dahil taraf ülkelerin büyük kazançlar elde edeceğini savundu. Azerbaycan ve Türkiye’nin Hazar petroleri üzerinden dünyada önemli bir noktaya geldiğini vurguladı. Bunun Azerbaycan’a iktisadi, dış politika ve Ermeni meselesi gibi hususlarda önemli kazanımlar sağladığını ifade etti⁵³.

Azerbaycan lideri, son olarak, Rusya’nın Ermenistan’a verdiği askeri destekten duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Rusya’nın Ermenistan lehine yeni emri vakiler meydana getirmek niyetinde olduğunu üst perdeden seslendirerek Türkiye’nin verdiği askeri desteğin önemine dikkat çekti.

Türkiye darbe girişimleri karşısında Aliyev’i desteklerken Rusya-Ermenistan ittifakına karşı da Azerbaycan’ın yanında yer alarak iki devlet arasındaki ilişkilere stratejik derinlik kazandırmış oluyordu.

Aliyev Rusya-Ermenistan yakınlaşmasına karşı Türkiye’nin desteğini talep ederken birkaç hususa dair sitemini de TBMM kürsüsünden dile getirmekten çekinmedi.

⁵³ Bu hususta geniş bilgi için bkz: Osman Nuri Aras, “Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Editör: Hasan Selçuk), Tasam Yayınları, İstanbul 2004, s.188-194.

1995'te darbe girişimine karışan bazı Türk vatandaşlarının takibi ve bazı Azerilerin de iadeleri hususunda Türkiye'nin işlem yapmamasına sitem etti: "...Teessüf hissiyle değinmek istiyrem ki, hemen bu derbenin hazırlanmasında bir nice Türkiye vatandaşları da iştirak etmiştiler. Men, bunu, evveller heç yerde dememiştim ve vaktiyle gizledirdim. Çünkü, men hesap edirdim ki, biz bu şeylerin öhtesinden leke getirmemelidir; ancak, hemen o, bu derbeni hazırlayanlardan biri, Ferman Demirkol adında bir şahıs. Sonra, biz onu bıraktık, geldi buraya gizli olarak Türkiye'ye. Dediler ki, bu Türkiye'de gizli yaşayacak, men de dedim, tabiî, biz de bunu aşmayacak, geldi sizin televizyada, gazetyada, filanda feşmekanda açmalar verdi ve cürbecür yalanlar daniştı. Kimdi bu adam? Vaktiyle, Halk Cephesi hâkimiyeti vakti, gelip, burada sizde bir TİKA Teşkilatı var, o teşkilatın orada nümayendesi, ondan maaş alır. Eyni zamanda, bu, Azerbaycan Parlamentinde getirip bunu müşavir goydular. Eyni zamanda, bunu Azerbaycan Devlet Üniversitesine getirip bir muaallim vazifesi veripler; ancak, bu, ne müşavirlik edip ne TİKA işiyle meşgul olup ne de muallimlik edip, gedip koşuluktu cinayetskârlara ve onlarla birlikte bu derbeni hazırlayıptı. Buna da söz veripler ki, sen de bu devlet şurasının uzvu olacaksan, demek burada bir vazife alacaksan. Sonra, bir başka Türk vatandaşı, Kenan Gürel, bunlar teessüfler ki, Türkiye'nin bazı şahıslarıyla alakadar olmuşlular ve o derbede, âhıra kadar iştirak etmiştiler. Biz, bunu evvellerde hissetmiştik; ama, bu mesele açıldandan sonra bildik. Ancak, bunlar hapsi geride kalıp artık, biz bunlarla da öttük, eştik. Bakmayarak ki, hemen o derbeni yaradan adamların bazileri kaçtılar, yine de Moskova'da, garpta, başka

ülkelerde gizlendiler. Onlardan birisi de Türkiye'de gizlenir, men bunu da demek istirem ve men rica etmişim sizin emniyet organlarından ki, onları tapıp Azerbaycan'a teslim etsinler. Teessüf ki, bunu indiye kadar etmeyipler”⁵⁴.

Aliyev’in ikinci sitemi Dışişleri Bakanı Tansu Çiller’in Ermenistan’a “ılımlı” politika izlenmesini içeren konuşmasına yönelikti. Azerbaycan lideri Çillerin konuşmasına atıfta bulunarak Türkiye üzerinden Ermenistan’a giden uçaklara uygulanan ambargonun kaldırılmasını Ermenistan’a yönelik zafiyet olarak değerlendirdi. Ayrıca Türkiye’nin Gürcistan ile açmak istediği üçüncü sınır kapısının bulunduğu bölgenin Ermenilerin yoğun yaşadığı yer olduğunu, bu şekilde Ermenistan ambargosunun delineceğini işaret etti⁵⁵.

23.3. Üçüncü Ziyaret (2001)

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri 2000’li yılların başında enerji kaynaklarının nakli meselesi merkezli bir seyir takip etti. Türkiye, Azerbaycan’ın yanı sıra Türkmenistan doğal gazını da toprakları üzerinden dünyaya ulaştırmak istiyordu. Fakat Türkmenistan’ın doğal gaz boru hattı yapımını ağırdan alması üzerine Türkiye, Azerbaycan’dan doğal gaz alımına ilişkin müzakereleri rekor denecek bir sürede tamamladı. Azerbaycan’dan doğal gaz alımını düzenleyen anlaşmalar, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in Ankara’ya

⁵⁴ Bkz: TBMM, Tutanak Dergisi, Dönem:20, Cilt:26, Birleşim:89, s.10-23.

⁵⁵ Ankara’daki temaslarını tamamlayıp İzmir’de Dokuz Eylül Üniversitesi Senatosu’na kendisine takdim edilen onursal doktora unvanını alan Aliyev, daha sonra İstanbul’a geçti. Milliyet, 8 Mayıs 1997, Sayı:17769.

yapacağı resmi ziyaretin ve görüşmelerin ana gündemini meydana getirdi.

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in davetlisi olarak Türkiye'ye gelecek olan Azerbaycan liderinin 12 Martta başlayacağı programın 5 gün sürmesi planlandı. Taraflar doğal gaz anlaşması da dahil olmak üzere dokuz anlaşma imzalayacaklardı. Ayrıca Dağlık Karabağ sorununu ele alacaklardı. Haydar Aliyev TBMM'de ikili ilişkilere ve bölgesel sorunlara değinen bir konuşma yapacaktı. 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başta olmak üzere Başbakan Yardımcıları Bahçeli ve Yılmaz'la da ikili görüşmeler gerçekleştirecek olan Azerbaycan lideri 14 Martta İstanbul'a geçerek Harp Akademileri Toplantısı'na katılacaktı.

Doğal gaz anlaşması 15 yıl geçerli olup her iki tarafın doğal gaz boru hattı ile Bakü-Ceyhan petrol boru hattı yapımını eş zamanlı olarak yürütmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca Türkmenistan'ın Hazar geçişli doğal gaz projesini hayata geçirmeye karar vermesi durumunda taraflar birbirine yardımcı olacakları taahhüdünde bulunuyorlardı. Bu suretle Türkmen doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa piyasasına sevkine kapı aralanmış oldu⁵⁶.

Türkiye bu anlaşmayla Azeri petrolünün yanı sıra Azeri doğal gazının batıya tek çıkış kapısı olmayı garantiledi. Azerbaycan lideri bu hususu Türkiye'nin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Zeki Çakan'ı kabulünde de dile getirdi. Haydar Aliyev, Türkiye ile Azerbaycan'ın 'bir' olduğunu ve Azeri petrolünün batı pazarlarına tek çıkış yolunun

⁵⁶ Milliyet, 13 Mart 2001, Sayı:19168.

Türkiye olduğunu beyan etti. Aliyev Hazar enerji kaynakları için alternatif boru hatlarının zaman zaman gündeme getirildiğini belirterek, Azerbaycan'ın petrol stratejisini hayata geçirdikleri günden beri “-Türkiye dediklerini” ve yine “-Türkiye diyeceklerini” vurguladı⁵⁷.

Azerbaycan lideri Haydar Aliyev, TBMM'deki konuşması 13 Mart 2001 tarihinde yaptı. Önceki iki konuşmaya oranla daha kısa olan bu nutuk, özü itibarıyla önceki konuşmaların ana hatlarını taşıyordu. Genel kurulu selamladıktan sonra, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in davetlisi olarak geldiğini, hükümet yetkilileri ve Genelkurmay başkanıyla yararlı görüşmeler yaptıklarını ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini stratejik ortaklık seviyesine çıkardıklarını vurguladı. Konuşmanın devamında ise aşağıdaki hususlara yer verdi:

Türkiye ve Azerbaycan zor şartlar altında kuruldu. Tarihleri birbirine benzemektedir. Bağımsızlığın ilanından itibaren yaşanan Ermeni meselesi, Taliş ve Lezgi ayrılık hareketleri ile iktidar mücadeleleri yaşandı. 1994'te Ermeni-Azeri ateşkesi imzalanırsa da ikili ve uluslar arası görüşmeler yoluyla Ermeni işgaline son verilemedi ve barış tesis edilemedi.

Azerbaycan'da siyasi ve iktisadi istikrar temin edecek adımlar atıldı. Azerbaycan petrol stratejisi meydana getirilerek uluslar arası ölçekte üretim, sevkiyat ve pazarlama anlaşmaları imzalandı. Türkiye bu anlaşmalarda yer alarak sevkiyatın Bakü-Tiflis-Ceyhan hattından yapılması kararlaştırıldı. Türkiye doğalgaz ihtiyacının büyük kısmını

⁵⁷ Milliyet, 6 Haziran 2002, Sayı:19614.

da Azerbaycan'dan karşılamaya başladı. Böylece iki ülke iktisaden birbirlerine daha fazla yakınlaştı.

Kafkasya bölgesinde durum çok iyi değil. Azerbaycan Ermenistan ile savaş halinde ve komşularıyla problemleri vardır. Buna göre Azerbaycan'ın bir numaralı müttefiki ve dostu Türkiye'dir. Siyasi nazardan Türkiye'nin yardımını ihtiyaı vardır. Ermeni meselesi karşısında Türkiye ve Azerbaycan bir olmalı, bir hareket etmelidir. İki lke arasında parlamentolar arası ilişkiler karşılıklı ziyaretlerle geliřtirilmelidir⁵⁸.

Haydar Aliyev'in konuşması darbe girişimlerinden başarıyla sıyrılmış, i sorunlarını ozmş, devlet düzenini tesis etmiş, ekonomisini geliştirme yolunda önemli mesafeler kat etmiş, halkına milli kimliği aşılamış ve görevini başarmış bir liderin sözleriydi.

Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan iktisadi anlaşmalardan her iki ülkenin fazlasıyla yararlandığını beyanla Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşasının yanı sıra doğal gaz sevkiyatının iki ülkeyi birbirine daha fazla yaklaştırdığına dikkat çekti.

Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın ite bir çok sorunu ozdğn ve yönetimin ülkeye her anlamda hakim olduğunu belirtmesine karşın, Ermenistan işgali ve Azerbaycan topraklarının tahliye edilmemesinden ötürü rahatsızdı. Bundan tr Türkiye'yi geçmişte olduğu gibi gelecekte de Azerbaycan'ın müttefiki olarak görmekte ve siyasi desteğine ihtiyaç duyduklarını belirtmekteydi. Türkiye ve

⁵⁸ Konuşmanın tamamı için bkz: TBMM, Tutanak Dergisi, Dönem:21, Cilt:56, Birleşim:68, s.480-488.

Azerbaycan'ı Ermeni meselesi karşısında gerek bölgesel, gerekse küresel ölçekte bir olmaya ve bir hareket etmeye davet etmesi fevkalade anlamlıydı. Bu söz siyasi olduğu kadar askeri alanda ortak mücadele verilmesi şeklinde de değerlendirilebilirdi.

SONUÇ

Türkiye 1918'de olduğu gibi Azerbaycan'ın 1991'deki bağımsızlık sürecinde Azerbaycan'ın yanında olmuştur. SSCB'nin yıkılışının getirdiği şaşkınlık ve kısa zamanlı tereddüdün ardından Azerbaycan ile diplomatik ve siyasi ilişkiler süratle geliştirilmiştir.

Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet Türkiye oldu. Türkiye diplomatik ilişkileri hızla büyükelçilik seviyesine çıkararak Azerbaycan'ın bağımsızlığın uluslararası alanda tescil edilmesine katkı sağlamıştır.

İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler Ayaz Muttalibov iktidarı zamanında kuruldu. Türkiye Büyükelçiliği onun zamanında, Azerbaycan Büyükelçiliği ise Ebülfez Elçibey döneminde açıldı. Her iki liderin yönetim süreleri kısa olduğundan temel anlaşmalar imzalanmış olsa da ikili ilişkiler Haydar Aliyev döneminde büyük gelişme kaydetmiştir. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan'a bölgesel ve küresel bir değer kazandıran lider Aliyev olmuştur.

Ebülfez Elçibey, Türkiye'yi bir defa ziyaret etmiş ve TBMM'de konuşan ilk lider olmuştur. Onun döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri imzalanan anlaşmalarla iyi komşuluğun ötesine taşınarak stratejik ortaklığa doğru evrilmeye başlamıştır. Haydar Aliyev dönemi ise işbirliği ittifaka doğru ilerleyerek siyasi, askeri ve

ekonomik başlıklar altında hayatın her alanına yansıtılmaya çalışılmıştır.

Haydar Aliyev, iktidarı boyunca Türkiye'yi üç defa ziyaret etmiş ve her defasında TBMM genel kurulunda milletvekillerine hitap etmiştir. İlk ziyaret 1994'te gerçekleşti. Bu ziyaret Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından büyük önem taşıyordu. Çünkü Aliyev ülkede istikrarı yakalayabilmek ve dış politikada yaşanan sorunları çözebilmek ve Rusya'nın bölgedeki ve Azerbaycan üzerindeki nüfuzunu dengelemek için Türkiye'nin desteğine fazlasıyla ihtiyaç duyuyordu. Ziyaret bu noktalardan ötürü önem arz ediyordu. Türkiye'nin beklentileri ise iki başlıkta toplanıyordu. Birincisi demokratik sistemin tesisi, diğeri petrol boru hattı meselesinde Türkiye'nin istediği güzergâhın kabul edilmesiydi. Heyetler arası görüşmeler sayesinde tarafların beklentileri hayata geçirilerek anlaşmalara yansıtıldı.

Haydar Aliyev'in ikinci ziyareti 1997'de gerçekleşti. Bu ziyaret öncekinden farklı olarak ülkesinde siyasi istikrarı sağlamış ve ekonomik reformları yavaş yavaş hayata geçiren bir liderin ziyaretiydi. Heyetler arası görüşmelerde askeri veya siyasi hususlardan ziyade iktisadi ve teknik konular ön plana çıktı. Türk tarafı Azerbaycan petrolünün sevk güzergahı olarak Bakü-Ceyhan petrol boru hattının kabul edilmesi için yoğun gayret sarf ederken Haydar Aliyev ise Rusya'nın Ermenistan'ı silahlandırarak bölgesel dengeleri değiştirmeye yeltendiği bir dönemde Rusya-Ermenistan ittifakına karşı Türkiye-Azerbaycan ittifakıyla karşılık vermek

istiyordu. Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesine İlişkin Deklarasyon imzalandığında bölgesel dengeler Azerbaycan lehine korunmuş oldu.

Azerbaycan'ın lideri Türk hükümetinde Ermenistan'a yönelik "ılımlı" politikalar uygulanması fikrini destekleyenleri eleştirerek bu yöndeki gayretleri ambargonun kaldırılması hususunda zafiyet olarak değerlendirdi. Çünkü onun nazarında Karabağ meselesi bir Azerbaycan-Ermenistan meselesi değil, bir Türk-Ermeni meselesiydi.

Haydar Aliyev Türkiye'ye üçüncü ve son ziyaretini 2001 yılında gerçekleştirdi. Bu ziyarette doğal gaz anlaşması da dahil olmak üzere dokuz anlaşma imzalandı. Doğalgaz anlaşması iki ülke arasındaki iktisadi ilişkilerin gelişmesine neden olurken Türkiye'nin Rusya ve İran'a olan bağımlılığını da azaltacaktı. Taraflar Karabağ sorununun çözümü için yeni adımlar ve stratejiler belirledi.

Haydar Aliyev, iktidarı boyunca Türk yetkilileriyle gayet samimi ve içten ilişkiler kurmuştur. Ziyaretleri esnasında Süleyman Demirel, Tansu Çiller, Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan, Ahmet Necdet Sezer ve diğer devlet yetkilileriyle yaptığı görüşmelerle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesinde fevkalade önemli bir rol oynamıştır.

Haydar Aliyev, petrol ve doğalgaz stratejilerini hayata geçirerek iki ülke arasında iktisadi ilişkileri üst seviyeye çıkardığı gibi, Ermenistan meselesi karşısında Türkiye'den askeri yardım temin ederek işgalin büyümesini önlemiştir. Onun döneminde iki ülke arasındaki stratejik ortaklık geçmişte hiç olmadığı kadar bir derinlik ve çeşitlilik kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- ALİYEV H. (1998), Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü (Türkçeye Çeviren: Abdullah Çiftçi-Ergun Kocabıyık), İstanbul: Sabah Kitapları Yayını.
- ANDRİYANOV V. - MİRELEMOV H. (2008), Haydar Aliyev Büyük İnsanların Yaşamı, (Türkiye Türkçesine Aktaran: Azad Ağaoğlu,) Bakü: Yorum Yayınları.
- ARAS O. N. (2004), “Türkiye Azerbaycan İlişkileri”, Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Editör: Hasan Selçuk), İstanbul: Tasam Yayınları, s.173-207.
- ARAS O. N. (2008), Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul: Derin Yayınları.
- ASLANLI A. -İlham H. (2005), Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Ankara: Platin Yayınları.
- CAFERSOY N. (2001), Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- GAYTANCIOĞLU K. (2010), “Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizi’nin Değerlendirilmesi”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s, 43-50.
- İRGE N. F. (2006), Sovyetlerden Rusya Federasyonu’na Kapitalist Kuşatma (Balkanlar-Orta Asya-Kafkaslar), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

İSKENDER M. (2004), “Azerbaycan’da Ekonomik Sistemin Dönüşümü”, Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Editör: Hasan Selçuk), İstanbul: Tasam Yayınları, s.15-43.

Milliyet, 07 Ocak 1992, Sayı:15862.

Milliyet, 14 Ocak 1992, Sayı:15869.

Milliyet, 23 Ocak 1992, Sayı:15878.

Milliyet, 24 Ocak 1992, Sayı:15879.

Milliyet, 24 Ocak 1992, Sayı:15879.

Milliyet, 25 Ocak 1992, Sayı:15880.

Milliyet, 26 Ocak 1992, Sayı:15881.

Milliyet, 24 Haziran 1992, Sayı:16026.

Milliyet, 29 Ekim 1992, Sayı:16150.

Milliyet, 31 Ekim 1992, Sayı:16152.

Milliyet, 2 Kasım 1992, Sayı:16154.

Milliyet, 3 Kasım 1992, Sayı:16155.

Milliyet, 4 Kasım 1992, Sayı:16156.

Milliyet, 8 Şubat 1994, Sayı:16599.

Milliyet, 9 Şubat 1994, Sayı:16600.

Milliyet, 10 Şubat 1994, Sayı:16601.

Milliyet, 5 Nisan 1995, Sayı:17020.

Milliyet, 6 Nisan 1995, Sayı:17021.

Milliyet, 6 Mayıs 1997, Sayı:17767.

Milliyet, 8 Mayıs 1997, Sayı:17769.

Milliyet, 13 Mart 2001, Sayı:19168.

Milliyet, 6 Haziran 2002, Sayı:19614.

ODER K. (1992). Azerbaycan, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Resmi Gazete, 21 Mart 1993, Sayı: 21513.

Resmi Gazete, 30 Mayıs 1994, Sayı: 21945.

Resmi Gazete, 22 Eylül 1994, Sayı: 22059.

Resmi Gazete, 31 Temmuz 1996, Sayı: 22059.

Resmi Gazete, 10 Nisan 1997, Sayı: 22960.

Resmi Gazete, 22 Mayıs 1997, Sayı: 22996.

Resmi Gazete, 14 Haziran 1997, Sayı: 23019.

Resmi Gazete, 26 Temmuz 1997, Sayı: 23061.

RESULZADE M. E. (1993), Kafkasya Türkleri, (Haz: Yavuz Akpınar-İrfan Murat Yıldırım-Selahattin Çağın) İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.

SÜLEYMANLI E. (2006), Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ŞİMŞİR S. (2006), Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:19, Cilt:53, Birleşim:69.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:20, Cilt:26, Birleşim:89.

TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi,
Cilt:76.

TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi,
Cilt:78.

TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi,
Cilt:79.

TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, Kanunlar Dergisi,
Cilt:80.

ÜLKÜ İ. (2000), Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan, İstanbul: Doğan
Kitapçılık.

BÖLÜM 3

АБАЙ КУНАНБАЕВ ТҮРК ДҮЙНӨСҮНҮН АГАРТУУЧУСУ (ABAY KUNANBAYEV TÜRK DÜNYASININ AYDINI)

Акынбекова Айман Усенбаевна*

Doç Dr. Ayman Akınbekova**

*Талас мамлекеттик университети, гуманитардык факультети, кыргыз тили жана адабияты кафедрасы, филология илимдеринин кандидаты, доцент. e-mail: aimantmu@mail.ru

**Talas Devlet Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Kırgız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Filoloji Bilimleri Adayı

Душеева Кулбайра Азрановна*

Doç. Dr. Kulbayra Duşeeva**

*Талас мамлекеттик университети, педагогика илиминин кандидаты, доцент, орус тили жана адабияты кафедрасынын башчысы e-mail: dusheeva@mail.ru

* *Talas Devlet Üniversitesi, Pedagojik Bilimler Adayı, Rus Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Адамдын адам болуп калыптанышына социалдык чөйрөнүн, таалим-тарбиянын чечүүчү жана жаратмандык ролу чоң. Буга XIX кылымдагы казак жазма адабиятынын баштоочусу, улуу акын, ойчул, агартуучу жана коомдук ишмер Абай Кунанбаевдин образы толук мисал боло алат. Себеби ал бир гана боордош казак элине эмес, жалпы түрк дүйнө элинин чыгармачыл чөйрөсүнө өзүнүн чыгармачылык жолу менен катуу таасир берген инсан катары белгилүү.

Бирок «бир кездеги кичинекей наристе Абай кандай тарбиянын жардамы менен Орто Азия чөлкөмүнө таанымал Абайга айланды?» – деген суроо пайда болот.

Биз Абайдын басып өткөн жолу жана ал жазып калтырган чыгармалары аркылуу ушул педагогикалык суроолорго жооп табууга жана ушул максаттын негизинде балдарды тарбиялоого тийишпиз. Тактап айтканда, мындай касиет Абайга ал төрөлгөндөн кийин, аны курчаган чөйрөдөгү адамдардын түздөн-түз таасири, аракетин менен берилген. Алсак, адегенде, Абайдын апасы Уулжан сөзгө чечен, акылман аял болгондуктан, балдарын жаштайынан оозеки адабиятка жакын болуп чоңоюусуна түрткү берген.

Демек, болочок акындын табият тартуулаган шыгынын тутанышына алгач салым кошкон – энеси. Азыркы тил менен айтканда, Уулжан апа бала тарбиясынын биринчи алиппеси.

Акындын окуп билимдүү болуп калышына атасы Кунанбайдын да салымы зор. Ал Абай терең билим алуу аркылуу гана

татыктуу инсан катары калыптанарына көзү жеткен. Ошол себептен балдарынын арасынан илимге болгон ынтызарлыгы менен өзгөчөлөнгөн Абайды медресеге окуткан. Себеби атасы Кунанбай зээндүү балага билбегенин билгизип, минтип жолго салалы, туйбаганын туйгузуп, туура жолго салалы» – деген максатты көздөгөн. Атасынын туура багытты көрсөтө билгендигинен Абай медреседен араб, фарс сыяктуу чыгыш тилдерин үйрөнүп, билимин өркүндөткөн. Натыйжада, билим алуу жолдоруна кызыккан Абай орус тилин үйрөнүп, убактысын толугу менен дүйнө адабияттарынын классиктеринин чыгармаларын окууга, дүйнө таанымын өрчүтүп, олуттуу ырларды жазууга жетишкен.

Ушундан улам, Абай чыгармачылык өнөрдү салттуу акындык поэзиядан жана оозеки чыгармачылыктан да азыктанган деп айтууга болот. Бул анын көркөм сөз кудуретин терең түшүнүп жазган чыгармаларынан ачык көрүнүп турат. Ал он үч жашында араб, фарс, орус тилдерин мыкты өздөштүрүп, өз оюн кагаз бетине эркин түшүрө алгандыктан эл башкарууга да жетишип, коомдук бир топ көйгөйлүү маселелерди чечип, лидерлик сапатын да көргөзгөн.

Абай ата-эненин жана коомчулуктун мына ушундай күчтүү тарбиясынан улам ой жүгүртүүсүн кагаз бетине түшүрө албаган көчмөн калктын ичинен чыккан алгачкы билимдүүгө айланган.

Акындын жаралганда жармашкан тубаса таланты болсо да, аны ойготуу, өркүндөтүү, андан ары адам болуп калыптануусуна

таасир этүү – адамдардын тынымсыз, максаттуу иш-аракеттеринин натыйжасы деп айтууга толук негиз бар. Кыргыздын улуу акындарынын, ойчулдарынын таалим-тарбиянын ролуна карата «Уядан эмнени көрсө учканда ошону алат», «Баланы жамандан адаштыр, жакшыга жанаштыр», «Жаман атты жакшы бакса, тулпар болот, жаман кушту жакшы бакса, шумкар болот» деген философиялык көз-караштары «Тарбиянын колунан баары келет» деген ойлор менен үндөшүп турат.

Демек, балага берген татыктуу тарбия өз жемишин бербей койбойт. Буга сөз болуп жаткан Абайдын өз мезгилинде казак маданиятына кошкон зор салымы, тактап айтканда, анын заман, махабат тууралуу түбөлүктүү темалары, казак коомундагы курч социалдык карама-каршылыктарды көрсөтүп, адилетсиздикке каршы пикирин билдирген чыгармалары жана казак музыкасын байыткан мол музикалык мурастары мисал боло алат. Анын чыгармаларындагы рухий, гуманисттик, агартуучулук, диний мазмундагы пикирлери бүгүнкү күндө казак элинин философиялык концепциясына айланган.

Андыктан балдарга татыктуу билим, тарбия берүүдө Абайдай өнөрлүү инсандарды образга айландырып окутуу үзүрлүү жемишин берет.

Жыйынтыктап айтканда, бүгүнкү күндө акындын өрнөктүү өмүр жолуна, чыгармаларына педагогикалык, философиялык, адабий, тарыхый, музыкалык багытта ар тараптуу изилдөө иштери

жүргүзүлүп келүүдө. Бирок окумуштуу-тилчи катары Абайдын чыгармаларына тилдик аспектиде иликтөө иштерин жүргүзгөн эмгектерди байкай албадым. Ушул жагдайдан алганда, тилдин тарыхын тактоо максатында казак элинин Октябрь революциясына чейин колдонгон аймактык жазма тили, айрыкча, XIX кылымдагы Абай Кунанбаев сыяктуу акындардын эмгектери атайын изилдөөнүн объектисине алынышы зарыл, себеби көөнө жазма эстеликтер казак жазма тилинин көптөгөн тарыхый материалдарын аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Андыктан акындын чыгармаларына лингвистикалык багытта изилдөө иштерин жүргүзүү кечиктирилгиз шарт. Себеби Абайдын чыгармалары казак тилинин дээрлик бир жарым кылым мурдагы тилинин абалы тууралуу ой жүгүртүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү бирден бир баа жеткис, өтө баалуу булак болуп бере алат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Орынбеков М.С. Философские воззрения Абая. –Алма-Аты: Билим, 1995. С.136.
2. Абай энциклопедиясы. –Алматы, 1995. С. 225.
3. Кунанбаев А. Избранное. Под ред. Л. Соболева. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1945. С.92.
4. Большая советская энциклопедия. –2-е изд. –М.: Большая советская энциклопедия, 1919. –Т. 1. С.102.
5. Агеенко Ф. Л. Абай Кунанбаев // Словарь собственных имён русского языка. Ударение. Произношение. Словоизменение. — М.: Мир и Образование; Оникс, 2010. С. 53.

BÖLÜM 4
TÜRK ANLATI KÜLTÜRÜNDE “AT, KURT ve KARTAL”
UNSURLARININ SÜREKLİLİĞİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME

Dr. Mutlu ADAK*

*Adnan Menderes Üniversitesi, A.İ.İ.T. Bölümü, Aydın, Türkiye.
mutlu.adak@adu.edu.tr

GİRİŞ

Tarihte hayatlarını avcılık ve hayvancılıkla kazanan insanlar, doğada bulunan tüm canlı ve cansız varlıkların, bir hayat mücadelesini ifade eden zor doğa şartlarına nasıl uyum sağladıklarını izlemiş ve onlara çoğu zaman hayranlık duymuştur. Hayvanların doğal hayatlarını, doğal ortama karşı mücadele verirken ki davranışlarını, karakterlerini gözlemleyerek tecrübeye dönüştüren insan, canlı varlıklara çeşitli sembolik manalar yüklemiştir¹. Ayrıca coğrafi konum ve coğrafi şartlar da hayvanlarla ilgili inançların oluşmasında etkili olan unsurlardandır. Özellikle hayvancılık ve avcılıkla geçinen insanlar sürülerine zarar verdiği için en çok kurttan korkmuştur. Sonuçta ona tabiatüstü güçler atfetmiştir². Bu durum semboller ve motifler halinde evrenin yaratılış hikâyelerine de konu olmuş ve bu mitolojik şuurun ürünü olan mitler, her kavmin milli kültürünün temelini, milli bilincinin özünü yansıtmıştır. Ancak bu mitolojik öğeler zamanla değişmesine ve başka formlarda kendini göstermesine rağmen hiçbir zaman kaybolup gitmemiştir³.

At, Kurt ve Kartal hem doğu hem de batı toplumlarında, mitolojilerinde, efsanelerinde, hikâyelerinde önemli motifler arasında olmuştur. Bu çalışmamızda mekân olarak Orta Asya Türk topluluklarını; zaman olarak da Selçuklulara kadar olan zaman dilimini merkeze alarak Türk anlatı kültürü üzerinde bir

¹Mehmet Özkartal, “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış”, *Milli Folklor*, 2012, Yıl:24, Sayı:94, s.62.

² Resul Çatalbaş, “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Yıl 2011, Cilt:3, Sayı 12, s.50.

³ Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s.9.

değerlendirme yapılacaktır. Bu açıdan yapılacak her bir deneme, okuma bize kadim Türk kültürünü daha iyi tanımamıza, köklerine inmemize yardımcı olacaktır. Ayrıca günümüze kadar devam eden bazı örnekler vererek at, kurt ve kartal motif ve sembollerinin Türk Kültür tarihi içerisindeki sürekliliği vurgulanacaktır.

Anlatı kültürü, kaynakları itibariyle söze dayalı doğan, gelişen; sonradan yazıya dayalı genişleyen bir gelenektir⁴. Anlatı, bir halkın kendi kültürel örüntülerini, sahip olduğu dil ile sonraki kuşaklara intikal ettirmesinde kullanılan en eski edebî uğraşların genel adı olarak kabul edilebilir⁵.

Ortak millî hafızanın önemli unsurları arasında mitler, efsaneler, destanlar, hikâyeler bulunmaktadır. Toplumsal hafızanın devam etmesi bu ortak kültürün yaşatılmasına bağlıdır. Zengin bir sözlü kültüre ve mirasa sahip olan Türk kültüründe zengin bir hayvan motifi de bulunmaktadır. Hayvanların bazı özellikleri, onları toplumların düşünce ve his dünyalarında önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Kültürde bu motifler birçok ögede kendine yer bulmuş ve günümüze kadar varlığını korumuştur⁶. Türk kültürü ve mitolojisinde, inanç ve kahramanlıklar vurgulanmış, bütün anlatımlarda simgelere, sembollere ayrıntılı yer verilmiştir. Destan, efsane anlatımlarındaki bu simge ve sembollerin birçoğu hayvan figürü ile donatılmıştır. Bazen

⁴ M. Emir İlhan, “Sözden Yazıya, Yinelemeden Hatırlamaya, Ritüelden Estetiğe Devam Eden Anlatı”, *Journal of History Culture and Art Research*, 2017, 6(2), 385-394, s.386.

⁵ M. Emir İlhan, agm, s.388. Bu kavram içerisine mitoloji, efsane, destan, hikâye dâhildir.

⁶ Mehmet Özkartal, agm, s.62.

savaşılan, bazen yol gösterici olan, bazen binek olarak kullanılan, kutsal sayılan, bazen de yerilen ve kötünün simgesi olarak kabul edilen hayvan sembolleri Türk anlatı kültüründe çokça karşımıza çıkmaktadır⁷.

Türk anlatı kültüründe sembol ve motif olarak at, kurt ve kartal varlığı incelendiğinde ve irdelendiğinde Türk kültürünün kodlarındaki yani bu kadim milletin hayatındaki önemli öğelerin değerini görmekteyiz. Türkler’de dünyanın yaratılışı ile ilgili mitler kutsaldır. Bu mitlerde Türk toplulukları bazı hayvanların yardımı ve kılavuzluğunda yeni bir dünya kurmuş yeniden hayata tutunmuşlardır. Bu nedenle rehber olan, yardım eden bu hayvanlara sürekli bir vefa borcunda kendilerini hissetmişlerdir. Hayatlarında bu hayvanlara ayrı bir saygı ve değer vermişlerdir. Bugüne kadar gelen anlatı kültüründe İslam dinini, kültürünü ve medeniyetini kabul edip benimsemesinden sonra da Türkler’in düşünce hayatında ve hayata bakış açısında bu üç öğenin (At, Kurt ve Kartal) varlığını kuvvetli bir şekilde sürdürdüğünü görmekteyiz. Bu da bize göstermektedir ki Türkün tasavvurunda at, kurt ve kartal önemli bir yere sahiptir.

AT

Atın ehlîleştirilmesi⁸ ve sosyo-ekonomik hayata Türkler tarafından katılması medeniyet tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Hem hayvancılık alanında hem de savaş alanında at Türklerin hayatına önemli kazanımlar sağlamıştır. Türklerin ekonomik, kültür ve sosyal

⁷ Mehmet Özkartal, agm, s.59.

⁸ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s.6.

hayatında önemli değişimler yaşatan atın ehlileştirilmesi bozkır kültürünün de temelini oluşturmuştur.

At, Türk destanlarında ve diğer sözlü anlatı ürünlerinin hemen hepsinde önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde göçebe kültürün yarattığı zorlayıcı koşullar vardır. Çünkü devenin Arap için önemi ne ise atın da Türk için önemi odur. At, Türkler için bir ulaşım ve yük taşıma aracı; etinden, sütünden, derisinden yararlanılan bir besi hayvanı ve bir savaş aracıdır⁹. Orta Asya’da yaşamış Türk topluluklarının yaşadıkları coğrafyanın ve coğrafi şartların (iklim gibi) bir sonucu olarak, meyve – sebze çeşitleri sınırlı sayıda olduğundan, bozkırda Türkler, topraktan buğday, arpa, darı elde etmiş; at ve koyun sürüleri beslemiştir. Bu şekilde atın ve koyunun etinden, sütünden, yününden yiyecek (süt, ayran, yoğurt, kımız, kavurma, pastırma, sucuk gibi), giyecek, savaş aleti yapımında ve barınma açısından faydalanmışlardır. Bozkır kültüründe döngüsel bir göç hareketi bulunmaktadır. Mevsimlere bağlı olarak yaylak ve kışlaklara göçler yaşanmıştır. Bunun nedeni de Türkler’in ve besledikleri at ve koyun sürülerinin beslenme ve barınma ihtiyaçlarının giderilmesidir.

İbrahim Kafesoğlu’na göre atın eski Türk toplumları için önemli olmasının iki nedeni vardır: “*Eski Türk’e at, insan ruhunu okşayan iki beşeri imkân sağlamıştır: Biri, at üstünde insanın kendini başkalarından daha üstün hissetmesi, ikincisi atın sürati sebebi ile*

⁹ Cansu Tanpolat, *Doğu ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri*, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.14.

*kısa zamanda istenilen yer ulaşabilme iştıyakının tatmini.*¹⁰ Ayrıca geniş bozkırlarda, insanları ve hayvanları idare etmek, atalarımıza teşkilatçılık yeteneği de kazandırmıştır¹¹.

Söylenbilir ki Türkler için en önemli hayvan, tarih boyunca üzere “at”tır. At, eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostu, kendini tamamlayan diğer yarısı, kadını ve silahıyla birlikte namusu kabul edilmiştir. “*At sırtında geçen bir hayat, baş döndüren bir sürat, yayladan kışlağa ve kışlaktan yaylağa doğru sürüp giden bir kovalamaca*” Türklerin günlük ve olağan hayatlarının özetidir¹².

Yaşam tarzı ve bulunduğu coğrafya için at, Türk’ün kader ortağıdır. Orhan Şaik Gökyay’ın ifadesiyle; “*Türklerin hayatında atın yeri, hiçbir başka varlıkla ölçülemeyecek kadar büyük ve önemli olmuştur. At, bu dünyada yalnız onun silah arkadaşı olduğu için değil, öldükten sonra da öteki dünyada her bakımdan kendisinden yararlanacağına inandığı için ayrı ve eşsiz bir değer taşımaktadır*¹³.” Bu düşünceyi ve atın Türklerin hayatında oynadığı rolü, eski Türklerden kalma mezarlarda da görüyoruz. Eski Türk mezarlarında insan iskeletlerinin yanı başında, bir bölme ile ayrılmış olarak, at iskeletleri de bulunmuştur¹⁴. Yine eski Türk topluluklarında ölen kişinin atının

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul 1998, s.346.

¹¹ Hülya Savran, “Türklerde Bozkır Kültürü Ve Bu Kültürün Günümüze Çevresel Etkileri”, *Türkbilg*, 2019/38, s.116.

¹² Neslihan Huri Yiğit, *Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bartın 2018, s.94.

¹³ Orhan Şaik Gökyay, “At Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri*, Ankara 1973, s.74.

¹⁴ Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Yay., İstanbul 2010, s.92.

kuyruğunun kesildiğini,¹⁵ bu “tullama” geleneğini savaflara giderken alplerin de yaptığını görmekteyiz. Savafla gidecek er atının kuyruğunu bağlar ve keserdi. Bu düşünce atını efl gibi gören Türk’ün savafla ölürlse geriye kalacak atının “dul” kalacağını bir tezahürüdü¹⁶. Aynı zamanda Gök Tanrı’nın sembolü de olan at, Altay Türklerinde Gök Tanrı’ya sunulan en değerli kurban olmuştur¹⁷.

Oğuz Kağan Destanı, tarihî bir hâdiseden çok, atlı-göçebe medeniyetinin hayat karşısında aldığı tavrı, hayat felsefesini ve ideal insan tipini temsil eden, Türkler için önemli bir anlatıdır. Bu destanda, Oğuz, at sürülerini ve insanları yiyen gergedanı öldürmek suretiyle kuvvetli ve cesur olduğunu ortaya koyar. Çocukluk safhasının çok süratli aşılmasına karşılık, Oğuz’un atlara ve insanlara zarar veren gergedanı öldürmesi anlatılırken, zaman âdeta yavaşlar. Oğuz’un cesur ve iyi bir avcı olduğunu gösteren bu hikâye bütün teferruatı ile anlatılır¹⁸. Oğuz’un doğumundan hemen sonra ata binmesi, ilk iş olarak da at sürülerini gütmesi Türk toplumunda ata verilen önemi ortaya koyan örneklerdendir. At yaradılıştan bazı özelliklere sahip olduğu; Tanrı’ya giden yolu kat ederek Tanrı katında bulunmuş olduğu için değerli, kutsal ve mitolojik bir hayvandır¹⁹. Bu destandan hareketle, “*Oğuz Türklerinde at vücudunun dünya modelini*

¹⁵ Yıldız Kocasavafl, “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 3, Ankara 2002, s.107.

¹⁶ Sadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s.78.

¹⁷ Ekrem Sarıkçioğlu, *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2011, s.63.

¹⁸ Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz, age, s.92.

¹⁹ Merdan Güven, “Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar”, *Millî Folklor*, 2003, Yıl: 15, Sayı: 57, s.84.

simgelemesi Oğuznamelerden(destanlardan) bilinmektedir. Mitolojide atın sudan çıkan aygırdan türemesi, ayrıca kanatlı gök atları hakkındaki mitolojik anlatılardan da yola çıkarak söylemek mümkündür ki, at dünya modelinde kozmosu simgelemiştir. At, bedeni ile yere ayakları ile dört yöne, başı ile semaya atıf yapmıştır²⁰.”

Anlatı Kültürüne baktığımızda bunun yansımalarının ifade edildiğini görmekteyiz. Göktürklerin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında atın aktif rol oynadığı Orhun abidelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Abidelerde atlar en çok savaş sahnelerinde karşımıza çıkar. Savaşta kullanılan bu atlar, kullanıcısı gibi alp tipi özellikler gösterir. At abidelerin bir yerinde uzunluk ölçüsü olarak kullanılır. Ayrıca at, abidelerde zenginlik göstergesi olarak da yer alır. İnsanlar gibi atlar da beslenir ve eğitilir. Bu durum, Göktürklerin atçılığa verdiği önemi de göstermektedir²¹. Yine Orhun Yazıtlarında Kültigin’in savaşlarının anlatıldığı bölümlerde sadece Kültigin değil, onun başarılarının ortağı olan atlar da tek tek isimleriyle birlikte anılır²². Bu gelenek diğer Türk anlatılarında da görülmekte; Manas, Ak Boz’u; Köroğlu, Kır At’ı ile

²⁰ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi I Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, İstanbul 2007, s.65-66.

²¹ Servet Karçığa, “Orhun Abidelerinde At Kavramına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan 2016, Cilt: 9, Sayı: 43, s.385.

²²Bu isimlendirme, aynı zamanda önemli bir kültür olayıdır. “*Türkler yaşam tarzları gereği doğada hayvanlarla iç içe yaşadıklarından hayvanları iyi gözlemlemişler ve onların özelliklerini iyi tahlil etmişlerdir. Hayvanları, kendi var oluşlarının bir gereği olarak görmüşler, onlardan farklı şekillerde yararlanmasını bilmişlerdir. Bu bakımdan bazı hayvanların yaşantılarından esinlenerek onların yaşantılarını kendilerine örnek almışlar ve zamanla onları kutsallaştırmışlardır.*” Bu nedenle birçok Türk isminde hayvanlarla ilgili örneklerle rastlanır (Kurt, Ceylan, Aslan, Asena, Doğan gibi). Bunun için bakınız: Mevlüt Metin Türkteş, “Türklerde Ad Verme İle İlgili Bazı Tespitler”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2019, Yıl 7, Sayı 17, s.40.

birlikte dile getirilmektedir. Dede Korkut'taki kadın-erkek bütün kahramanlar da atlarıyla birlikte anılırlar. Dede Korkut Destanlarında Bamsı Beyrek, zindandan çıkıncaya kadar kendisini 16 yıl bekleyen atına şöyle seslenir:

“At demezim sana, Kardeş derim,

Kardeşimden yiğit başıma iş geldi;

Yoldaş derim, Kardeşimden yeğ! (ileri)”²³.

Yine Dede Korkut Destanlarında at ile ilgili şu atasözü dikkati çeker;

“At ayağı külük (hızlı), ozan dili çevik olur”²⁴.

Atların, Türk anlatı kültüründeki yeri yılan, kurt, geyik gibi mitolojik karakterden daha çok, günlük yaşantıya ve kullanıma uygun olarak anlatılmıştır. At siyasi, medeni, iktisadi, sosyal ve kültürel her alanda Türkler için önemini korumuş ve *“tarih boyunca Türklerin hayatının merkezinde yer almıştır. Öyle ki, eski Türklerin ceza kanununa göre isyan, ihanet, adam öldürme, zina suçlarının yanı sıra bağlı bir atı çalma suçu da ölümle cezalandırılmıştır”²⁵*. Bu da Türk ile atın kader birliğinin en önemli göstergesidir. Türk ile at arasındaki münasebeti, Divan-ü Lügat-it Türk'te bulunan şu atasözü çok güzel ifade eder:

“Kuş kanadı ile Türk atı ile”

²³ *Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası*, Çev. H. Achmed Schmiede, TDAV Yay., Ankara 2000, s.65.

²⁴ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s.186.

²⁵ Neslihan Huri Yiğit, “Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 59, Ekim 2018, 278-288, s.284.

Bunun dışında atasözlerimiz arasında Türk'ün hayatında ve yaşam felsefesinde atın önemini gösteren örnekler de vardır;

“At, Türk'ün Kanadıdır”

“At işler, er öğrenür.”

“Ata kuyruk, yiğide bıyık yakışır.”

Anadolu Türk'ünün inanışında atın kutsal yeri hala devam etmektedir ki Anadolu'da nazardan korunmak için birçok evde at başı asıldığı görülmektedir.

KURT

Kurt, en eski devirlerden beri, Türkler arasında kutsal ve uğurlu sayılan hayvanlardandır. Kadim Türk efsanelerinin de Kurt'la başladığını görmekteyiz ve aynı zamanda Türk Mitolojisinin başlangıcı ve en önemli sembolüdür²⁶.

Eski Romalılarda²⁷ ve Araplarda kurdun efsanevî bir yerinin olmasına rağmen, onun, Türk millî kültü olduğu malûmdur. Kurdun Hiyung-nu, Tuk-yu, Oğuz, Uygur, destanlarından başlayarak, Moğol anane ve efsanelerine kadar büyük tesirler icra ettiği bilinmektedir²⁸. Tabgaç ülkesinde de kurt dağları, kurt nehirleri ve kurt dağına ait bir sunak bulunuyordu²⁹. İran destanı Şehnâme'de kurt bakışlı Türk'ün, İran

²⁶ Hilmi Göktürk, *Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü*, Erzurum 1974, s.176.

²⁷ Romalıların M.S. 296 senesinde Lupikal mağarası civarında **Romulus ve Romus'u** besleyen Ana-kurt inanışı.

²⁸ Abdulkadir İnan, “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”, *Türkiyat Mecmuası*, II. Cilt, Yıl: 1928, s.131-138.

²⁹ İbrahim Kafesoğlu, age, s.331.

kahramanı İsfendiyar'ı püskürtüp çöllere sürmesi anlatılır. Dede Korkut destanlarında “*kurt yüzünün mübarek*” olduğu belirtilmiştir, burada Salur Kazan'ın bozkurtla karşılaştığında “*yüzünün mübarek*” olduğunu söylemesi, kurdun semavî yönünü ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kurt, Türk destan ve efsanelerinde merkezi bir nokta teşkil eder. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde Türk'ün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak belirtilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'nda, süratli hareketin yarattığı ve kuvvetin hâkim olduğu geniş bir mekân tasavvuru vardır. Oğuz'un ideali, bütün dünyayı, hatta kâinatı ele geçirmektir; savaşlarının gayesi budur. Oğuz'un kağan olduktan sonra söylediği türkü, idealini çok güzel aksettirir. Bu türkü şöyledir:

*“Ben sizlere oldum kağan,
Alalım yay ile kalkan,
Nişan olsun bize buyan
Bozkurt olsun (bize) uran,
Demir kargı olsun orman,
Av yerinde yürüsün kulan,
Daha deniz, daha müren,
Güneş bayrak, gök kurıkan”*

Oğuz Kağan destanında Oğuz Han, tarif edilirken bazı yönlerden kurda benzetilir. Destanda, Tuman'ın yırtıcı hayvanların, kurtların dilini bildiği hikâye edilir. Hükümdar olması üzerine bir şölen veren Oğuz Han, tebaasına “*Kök böri bolsıngıl Uran*”(Bozkurt sesi savaş parolamız olsun) der. Hayvan sürüleri güden, avcılık yapan Oğuz'da çok meşgul olduğu hayvanlara yakın bir taraf vardır. Savaşlarında ona “*gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt yol gösterir.*” Eski Türkler cetlerinin kurttan türediğine inanıyorlardı. Oğuz'a yol gösteren belki de cetlerinin bu ruhuydu³⁰.

Türkler'in Doğu Türkistan ve Güney Altaylar sahasında yok olmaktan kurtulup mucizevî bir şekilde kurttan türediklerini anlatan mit, Türkler hakkında bilgi veren Çin kaynaklarında bulunmaktadır³¹. Göktürk destanlarında da kurt motifi özenle işlenmiş, Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır. Göktürk kağan sülalesi olan Aşina ailesinin atası bir dişi kurt idi³². 6. ve 7. yüzyıllarda Türk halk çevresinde de kurt-ata inancı çok yaygındı. Taşlar ve madenler üzerine bunu tasvir eden kabartmalar yapılıyordu³³. Göktürk destanlarından olan Ergenekon destanında Türklerin Ergenekon'dan çıkmasını sağlayan hakan da Börte Çene (Bozkurt) adını taşıyor ve Gök-Türk hakanları, atalarının hâtırasına hürmetten, otağlarının önüne altın kurt başlı tuğ dikiyorlardı. Böylece kurt-başlı sancak hakanlık alâmeti

³⁰ Saim Sakaoğlu ve Ali Duymaz, age, s.94-95.

³¹ Hayrettin İhsan Erkoç, “Türk Mitlerindeki Motifler (VI.-VIII. Yüzyıllar)”, *Journal of Old Turkic Studies JOTS*, 1/1, 2017, s.39.

³² Cansu Tanpolat, age, s.25.

³³ Moğolistan'da Bugut bölgesinde bulunan Türklere ait Bugut Anıtında bir dişi kurt insan yavrusunu emzirirken tasvir edilmiştir.

olmuştu³⁴. Göktürk ve Uygur dönemine ait kaynaklarda tuğ, özellikle hükümdar sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Göktürklerin otağının önüne dikilen tuğlar, orada görevli askerî birliklerin bulunduğu işaretleri olarak yorumlanmıştır. Uygur kağanlarının tahta çıkış törenlerinin kurt başlı tuğlar eşliğinde gerçekleştiği bildirilmektedir³⁵. Yine Çin imparatorları (Mesela Türgeşler gibi) Türk kavimlerine kağanlık unvanları verecekleri zaman, *kurt başlı bir bayrakla* bir davul vermişlerdi. Türk kağanlığını tanıyan bir Çin imparatoru gibi, Selçuk hükümdarının Osman Gazi'ye tuğ ile davul vermesi de, eski Orta Asya ananelerinin devamından başka bir şey değildir³⁶. Türk anlatılarındaki ve hayatlarındaki bu bozkurt motifi Moğollar tarafından da benimsenmiştir. Türkler, ongunları olan kurdu bayraklarına alem yapmışlardır. Kurt başı bayrak kullanma âdetinin Türk kavmi olan Bozkurtlarda 18. Yüzyıla kadar devam ettiği bilinmektedir³⁷.

Kurdun yaşam tarzı Türk'ün savaş sanatını da etkilemiştir. İbrahim Kafesoğlu'nun ifadesiyle; Bozkır muharebe usulünün iki mühim hususiyeti vardı: Sahte ric'at ve pusu. Yâni kaçıyor gibi geri çekilerek düşmanı, çembere almak üzere pusu kurulan yere kadar çekmek (*Kurt oyunu*). Bu savaş usulüne, Türk yurdunun kadim adından dolayı "*Turan Taktiği*" denilmiştir. Türkler Bozkır devresi boyunca kazandıkları büyük savaşların çoğunda, üstün bir fizikî gücü ve

³⁴ İbrahim Kafesoğlu, *age*, s.330.

³⁵ Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2008, s.197.

³⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I-II*, TTK Yay., 6. Baskı, Ankara 2014, s.45.

³⁷ Hacer Gülşen, "Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Dergisi E Dergi*, 2013, Sayı: 39, s.4.

fevkalâde kuvvetli bir iç organizasyon ve disiplini gerektiren bu taktiği uygulamışlardır³⁸. Türk ordularının Orhun Abidelerinde kurlara benzetilmesi de dikkate değerdir: “*Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşman koyun gibi imiş*”³⁹.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi Kurt, “*türeme, soyu yok olmaktan kurtarma ve kılavuzluk etme*” bağlamında Türk efsaneleri ve destanlarında yoruma dahi ihtiyaç duymayacak açıklıkta yer alır. Kurdun adının “*Bozkurt*” oluşu tanrısallığın delilidir. Bozkurt, gök yeveli kurt, gök kurt gibi adlandırmalarda “boz” veya “gök” nitelemeleri⁴⁰ ile yerini alır. Bozkurt her ne olursa olsun varlığını yitirmeyen, yalnızca yere ve zamana göre tezahür eden unsurların belki de en kadim olanıdır. Türkler, ne zaman dara düşseler onun yolunu gözlemişlerdir. Destanlarda dişi bir kurttan doğan Türk soyu, aşınanın mitolojik varlığında beliren Türk kadını olarak, yiğit alpleri doğuran ana şeklinde karşımıza çıkar⁴¹. Türk destanlarında kurt yol göstermenin yanında buhranlı anlarda imdada yetişen bir varlıktır. Uygurların “*Kutlu Dağ*” efsanesinde⁴² kurt, ülkeye bereket ve saadet getirdiğine inanılan kutlu bir kayanın Çinlilere verilmesinden sonra, uğursuzluk çöken memleketin açlığa mahkûm olması üzerine kendilerine yeni yurt arayan Uygurlara öncülük etmiştir. Kurdun

³⁸ İbrahim Kafesoğlu, age, s.286.

³⁹ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar Yay., İstanbul 2003, s.15.

⁴⁰ Namık Aslan, “Kurt Motifinin Türk Menşee Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, *Milli Folklor*, 2010, Yıl 22, Sayı: 87, s.74.

⁴¹ Volkan Özkan, *Türk Kültüründe Bozkurtun Yeri Ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.131.

⁴² Ayrıntılar için bakınız; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I-II*, TTK Yay., 6. Baskı, Ankara 2014.

birden bire ortaya çıkması, çıktığı zamanlarda bir işaret olarak algılanması; rengi ile ürkütücü duruşunun insanlara korku salması, onun yüzyıllardır kutsal bir varlık olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Örneğin Karaçay-Balkar Türklerinde kurdun dişi, kafatası ya da derisi nazardan ve kötü ruhlardan koruyucu unsurlar olarak kullanılır⁴³. Bu nedenle saygın bir öğedir, bu nedenle unutulmayacak, sürekli yâd edilecek, vefa ile anılan varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilere, yerleşim yerlerine vs. adının verilmesi ile hatırası yaşatılan bozkurt, Türk sosyal hayatının da bir parçasıdır. Buna örnek verecek olursak, Anadolu’da bazı köyler Kurt ismini taşır, örneğin:

1. Bilecik’in, Adapazarı’nın, Zonguldak’ın, Kastamonu’nun il merkezlerine bağlı birer köy ile İstanbul’un Yalova ve Kartal, Sinop’un Ayancık, Bartın, Kastamonu’nun Küre, Kocaeli’nin Hendek ilçelerinde birer köyün ismi KURT;
2. Sinop’un Boyabat ilçesine bağlı bir köyün ismi de KURTLU’dur;
3. Seyhan’ın Bahçe, Sivas’ın Divrik, Bolu’nun Mudurnu, Manisa’nın Gördes, Zonguldak’ın Ereğli, Denizli’nin Acıpayam, Balıkesir’in Dursunbey ilçelerine bağlı birer köyde KURTLAR ismini taşır⁴⁴.

Bir atasözü der ki; “*Kurdun oğlu akıbet kurt olur.*” Bu atasözü ayrıca bize Karacaoğlan’ın şu dizelerini de hatırlatmaktadır:

⁴³ Neslihan Huri Yiğit, agm, s.283.

⁴⁴ Hilmi Göktürk, age, s.177.

“Şahin kocasa da vermez avını

Tâ ezelden kurt eniği kurt olur.”

Bu örneklerde olduğu gibi “Kurt” motifi, Türk’ün hayatının her alanında var olduğunu görüyoruz. Yaşar Kalafat’ın ifadesiyle; Türk’ün hayatında, *“Bozkurt’un hayatın her safhasında fonksiyonunun olduğuna inanılmaktadır. İnsanlar dünyaya gelmeden, geldikten sonra, isim almalarında, evliliklerinin muhtelif dönemlerinde, bereket edinme, savaş kazanma gibi mücadelelerinde, görünmeyen hastalıklarında, gelecekte haber almalarında kurdun fonksiyonuna inanmaktadır. Kurt yaşam biçimi ve çevre ilişkileri itibarıyla Türk halk inançlarında örnek alınabilmektedir”⁴⁵.*

Alp Er Tunga Destanı’na eserinde yer veren Kaşgarlı Mahmut, bu ünlü Sagu’da Türk’ün *kurtla ödeşmesini* şu şekilde aksettirmektedir:

“Herkes kurt gibi uluşuyor,

Yakasını yırtarak bağırıyor.

Sesi çıktığı kadar haykırıyor.

Gözü örtüleseye kadar ağlıyor”⁴⁶.

Kutadgu Bilig’de ise kurt, “böri” olarak geçmektedir. Yiğitlik, hakanlık, cesaret ve alplik sembolü olarak “Gök böri” yani gök kurt kullanılmıştır⁴⁷:

⁴⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Halk İrfanında Kurt*, Lalezar Kitabevi, Ankara 2007, s.34.

⁴⁶ *Divan-ü Lügat-it-Türk Tercümesi*, I-IV, çev.: Besim Atalay, Ankara 1992, I. Cilt, s.189.

“Kimi kodtı erse ayersig urı

Kerek bolsun it kerek kök böri”

(Ey cesur oğul, Tanrı onu terk ettikten sonra, İster it olsun ister bozkurt, hepsi birdir.)

Kurt ile ilgili inanışlar günümüzde de ülkemizin çeşitli illerinde devam etmektedir. Örneğin, “Erzurum çevresinde ‘**Kurt yağmuru**’ adı verilen bir yağmur vardır. Bu yağmur uğurlu ve faydalı kabul edilir. Yağmur, bulutsuz ve güneşli havada yağar. İnanışa göre bu anda bir kurt doğurmaktadır⁴⁸”.

Anadolu insanının zihninde daima boz renklisi en yiğidi, en güçlüsü olarak canlanan kurt kavramı üzerine daha pek çok şey söyleyebiliriz. Bunlar, mutlaka asırların ötesinde kalmış bir efsanenin, bir inanışın, bir uğurun, bir kutsallığın günümüze kadar gelmiş izleridir⁴⁹.

KARTAL

Türk tarihinde karşımıza daha çok sembol olarak çıkan kuşlar, Türk anlatı kültüründe daha farklı anlamları ifade etmektedir. Şamanizm de önemli bir yeri olan kuş motifi, İslamiyet’ten sonraki Türk kültüründe de varlığını devam ettirmiştir. Özellikle karakuş⁵⁰ (eski Türkçe’de Kartal) eski Türk inancında önemli bir unsur olmakla birlikte türeme

⁴⁷ Döner Çot, *Kutadgu Bilig’de Mitoloji*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2011, s.70.

⁴⁸ Saim Sakaoglu ve Ali Duymaz, age, s.72.

⁴⁹ Saim Sakaoglu ve Ali Duymaz, age, s.73.

⁵⁰ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalci Yay., İstanbul 2001, s.34.

sembolü olarak da görülmüştür⁵¹. Eski Çin’de ve Çularda, bazı yırtıcı kuşlar gök tanrısının temsilcisi sayılıyordu. Türkler’de de kuzgun, gök tanrısının kuşuydu. Müşteri gezegeninin (Jüpiter) adı Karakuş’tu (kartal) ⁵². Türklerin millî simgelerinden olan kartal geleneksel uygulamalarda çok yaygın olarak karşımıza çıkar. Yakutların en yüksek ruhları taşıdığına inanılan bu hayvan, Gök Tanrı’nın timsali olarak ya da şaman ruhunu ifade etmek amacı ile Dünya Ağacının tepesinde tasavvur ediliyordu⁵³. Kartal kuşlar arasında, ululuk ve yükseklik timsalidir. Bu yüzden; Türkler; kılıç kabzalarında, çift başlı kartal figürü kullanmışlardır. İki Başlı Kartal’ın Türk mitolojisinde de önemli yeri vardır. İki Başlı Kartal sağ kanadı ile güneşi, sol kanadı ile ayı kaplar. Aynı zamanda Tanrı Ülgen’in (Gök Tanrı) sembolüdür⁵⁴.

Hayvanlara mahsus özellikler içerisinde insanların taklit edemediği en önemli özellik uçma yeteneğidir. Bu nedenle daha yaradılıştan itibaren insanoğlu kuşlara ayrı bir kutsallık vermiş, bazı olağanüstü özellikler yüklemişlerdir. Bir anlamda yaşamsal dinamizmi ifade eden gökyüzünün insan tasavvurunda simgelediği derin mânâ, gökteki

⁵¹ Ayşe Fidan, *İslamiyet Öncesi Türk Destanları ve Kutsal Unsurları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019, s.74.

⁵² Emel Esin, age, s.88.

⁵³ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2010, s.133.

⁵⁴ Abdurrahman Deveci, “Selçuklu Devri Resim Sanatı”, *5.Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri*, Ankara 2015, s.37.

kuşların ve bilhassa da kartalın ayrı bir önem kazanmasını sağlamıştır⁵⁵.

Türk mitlerinde, Tanrı'nın yeri ve göğü yaratmadan önce insan ile birlikte kuş misali sürekli uçtuğundan bahsedilir:

“Ne gök vardı, ne de ay, ne güneş, ne de bir yer,

Tanrı uçar dururdu, insanoğluyse tekti,

O da uçar dururdu, sanki Tanrıyla eşti.

Uçar, hep uçarlardı, yer yoktu konmazlardı

Tanrı idiler çünkü ondan yorulmazlardı⁵⁶.”

Türk kültür ve hayatında önemli bir yeri olan savaşlarda ve avcılıkta erin şansının iyi gitmesi önemliydi. Bu nedenle talih, şans getirecek motiflere önem verilirdi. Hunlar için de kuş hep talih işaretiydi. Bu nedenle savaşçılar Hun oklarına Kartal telekleri takarlardı⁵⁷. Bu şekilde eski Türklerde “kartal” inancının mühim bir yer tuttuğu bilinmektedir. Orta Asya’da M.Ö. 2. bin başları olarak tarihlenen Kurat kurganı içinde bir kartal pençesine rastlanmış, Kül-Tegin’in büstünde serpuşun ön tarafında, kanatları açık bir kartal kabartması yapılmıştır⁵⁸.

⁵⁵ Coşkun Kumru, “Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi”, *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2017, s.402.

⁵⁶ Ayşe Fidan, age, s.75.

⁵⁷ Julian Baldick, *Hayvan ve Şaman Orta Asya Antik Dinleri*, Hil Yayınları, İstanbul 2011, s.34.

⁵⁸ İbrahim Kafesoğlu, age, s.299.

Çift başlı kartal Selçuklu figür birikiminin en çok sevilen motiflerinin başında gelmiştir. Selçuklular, özellikle de Anadolu Selçukluları tarafından hemen hemen her türlü malzemeye nakşedilmiş durumdadır.⁵⁹ Kartal figürleri ister tek, isterse çift başlı olsun, özellikle Selçuklu saraylarındaki kazılarda bol miktarda ele geçirilmiştir⁶⁰.

Biraz önce belirtildiği gibi Orta Asya’da eski inançlarda kartal Güneş ve Gök tanrının simgesi olarak bilinirdi. Şaman inanişında kartal ormanın ruhu olarak düşünülürdü. Yakutlarda kartal baharın ruhunu temsil ederdi ve büyük saygı görürdü. Kartalın bir kanat çırpışıyla buzlar erir, ikinci kanat çırpışıyla ise ilkbahar gelirdi⁶¹.

“*Yakut Türkleri de kartal’ı koruyucu ruh sayarlardı. Yakutlara göre en korkunç ant, kartal adı ile içilen anttır. Kartal adı ile yalan yere ant içenlerin ocağının söneceğine inanılır*⁶².” şeklinde belirten Edip Yavuz kartal motifinin Anadolu’da yaşadığını da Muş-Karlıova’da *Kartal Dağları*’nın doruğu olan Kartal Tepesi’ndeki *Kartallık Şehidi* ile göstermektedir. Yine Selçuklu dönemi için Tevârîh-i Âl-i Selçuk’ta Anadolu’da kartalın Oğuz Boyları tarafından boy sembolü olarak kullanıldığını görmekteyiz⁶³.

⁵⁹ Ahmet Çaycı, age, s.278-279.

⁶⁰ Ahmet Çaycı, age, s.280.

⁶¹ Cansu Tanpolat, age, s.7.

⁶² Edip Yavuz, *Tarih Boyunca Türk Kavimleri*, Ankara 1968, s.410-411.

⁶³ Zuhâl Ölmez, “Ebulgazi’ye Göre Oğuz Boylarının Damgaları ve Kuşları”, 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri*, Ankara 2015, s.731.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkler'in kadim kültüründen günümüze kadar varlığını ve etkisini sürdüren üç ögenin önemi üzerinde durulmuş ve buna örnekler verilmiştir. Bir milletin temeli ve kökleri mitlerinde, efsane ve destanlarında kendini göstermektedir. Yazıya geçirilemeye kadar kişiden kişiye sözlü olarak aktarılan Türk anlatı kültüründe başlangıcından itibaren incelediğimizde, Türk insanının evren tasavvurunu, boy ve toplulukların ortaya çıkış düşüncelerini, bu toplulukların hayatındaki önemli olayları ne ile nasıl anlamlandırıp anlattıklarını, yorumladıklarını at, kurt ve kartal açısından analiz ettiğimizde bu üç motifin önemli bir yer teşkil ettiğini görüyoruz. Türk düşünce hayatında at, kurt ve kartal motiflerinin atlı-göçebe bozkır kültürü içerisindeki varlığı ve yeri anlatılara yansımış, yerleşik hayata geçince de devam etmiştir. İslam'ı kabul ile Türk milletinin düşünce ve yaşam biçimi de değişmeye başlamıştır. Bu yaşam tarzındaki değişim anlatı kültürüne de yansımıştır. Ancak İslam dinini kabul ettikten sonra da Türk'ün kadim kültüründeki bu üç öge varlığını günümüze kadar sürdürmüştür ki Türklerin İslamiyet'e geçişlerinde bu üç ögenin varlığının terk edilmediği verdiğimiz örneklerde görülmektedir. Gerek İslamiyet'ten önceki dönemde, gerekse sonraki dönemlerde, kurt, at ve kartal yaygın olarak güç, hâkimiyet, iyilik, hükümdarlık ve bolluk sembolü olarak kullanılmıştır.

Türk insanın var oluşunu, yaratılışını anlatan destanlara baktığımızda yaşadığı coğrafya olaylarının onun hayatına ve düşüncelerine yön verdiğini görmekteyiz. Yağmur, sel, gök gürültüsü, yıldırım düşmesi onun Gök'e karşı korkulu bir saygıya ve üstünlük atfetmesine yol açmıştır. İlk zaman Türk topluluklarının kendi ve hayvanlarının hayatları iklim koşullarına bağlı olması nedeniyle, Türkler tarih boyunca dünyada birlikte yaşadıkları, geçimlerini ve çevreye hâkim olmalarını sağladıkları hayvanlara saygı duymuş ve değer vermişlerdir. Başta zihinlerinde olmak üzere yaşamlarının her alanında hayvanlara yer vermişlerdir. Her kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de bazı hayvanlar önemli bir yer tutmuştur. Tam anlamıyla doğayla iç içe yaşayan Türklerin hayvanlara yüklemiş oldukları anlamlarda bazen farklı kültürlerin tesiri görülse de genellikle doğal gözlemlerinin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin yol gösterici olarak kabul ettikleri hayvan-ata olarak "kurt" aynı zamanda türeyiş efsanesine de konu olan hayvandır. Bayraklara kadar varan yaygın kullanımı ile "kurt" Türklerin sembolü olarak kabul edilmiştir. Diğer taraftan "at" Türklerin medeniyet tarzının ifadesi olarak görülmüş ve ona kutsiyet atfedilmiştir, koruyucu özelliği ve Türklere hareket alanı sağlamasından dolayı zenginlik ve refahı simgelemiştir. Aynı zamanda "at" Türk kültüründe sadakatinde ifadesi olarak kabul edilmiştir. Kartal, Türk mitolojisinde hâkimiyetin simgesi ve güç'ün en yalın ifadesi olarak kullanılmış çoğu zaman iktidarın sembolü olarak işlev görmüştür. Bu üç hayvanla ilgili yer isimlerinin çokluğu da Türk'ün yaşadığı coğrafyaya vurduğu mühür gibidir.

KAYNAKÇA

- ASLAN, Namık, (2010), “Kurt Motifinin Türk Menşe Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, *Millî Folklor*, Yıl 22, Sayı: 87, s.72-77.
- BALDICK, Julian, (2011), *Hayvan ve Şaman Orta Asya Antik Dinleri*, Hil Yayınları, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli, (2016), *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BAYAT, Fuzuli, (2007), *Türk Mitolojik Sistemi I Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- CAN, Şefik, (2011), *Klasik Yunan Mitolojisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ÇATALBAŞ, Resul, (2011), “Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi”, *Turan Stratejik Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:12, s.49-60.
- ÇAY, M. Abdulhaluk, (1983), *Anadolu'da Türk Damgası*, Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay., Ankara.
- ÇAYCI, Ahmet, (2008), *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÇORUHLU, Yaşar, (2010), *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ÇOT, Döner, (2011), *Kutadgu Bilig'de Mitoloji*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

- DEVECİ, Abdurrahman, (2015), “Selçuklu Devri Resim Sanatı”,
*5.Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar:
Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri*, Ankara, s: 31-40.
- Divan-ü Lügat-it-Türk Tercümesi*, (1992), I-IV, çev.: Besim Atalay,
Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (2009), *Dede Korkut Kitabı*, Türk Dil Kurumu
yay., Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (2003), *Orhun Abideleri*, Hisar Yay., İstanbul.
- ERKOÇ, Hayrettin İhsan, (2017), “Türk Mitlerindeki Motifler (VI.-
VIII. Yüzyıllar)”, *JOTS*, 1/1, , s. 36-75.
- ESİN, Emel, (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yay.,
İstanbul.
- FİDAN, Ayşe, (2019), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları ve Kutsal
Unsurları*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- GÖKTÜRK, Hilmi, (1974), *Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk
Mührü*, Erzurum.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (1973), “At Üzerine”, *I.Uluslararası Türk
Folklor Semineri*, Ankara, s.74-79.
- GÖMEÇ, Sadettin, (2006), *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ
Yay., Ankara.
- GÜLŞEN, Hacer, (2013), “Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme”,
Akademik Bakış Dergisi E Dergi, Sayı: 39.

- GÜVEN, Merdan, (2003), “Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar”,
Millî Folklor, Yıl: 15, Sayı: 57, s.82-91.
- GÜVENÇ, Bozkurt, (1993), *Türk Kimliği*, Ankara: Kültür Bakanlığı,
Ankara.
- İLHAN, M. Emir, (2017), “Sözden Yazıya, Yinelemeden
Hatırlamaya, Ritüelden Estetiğe Devam Eden Anlatı”, *Journal
of History Culture and Art Research*, 6(2), s. 385-394.
- İNAN, Abdulkadir, (1926-1928), “Türk Rivayetlerinde Bozkurt”,
Türkiyat Mecmuası, II. Cilt, s.131-138.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1998), *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay.,
İstanbul.
- KALAFAT, Yaşar, (2007), *Türk Halk İrfanında Kurt*, Lalezar
Kitabevi, Ankara.
- KARÇIĞA, Servet, (Nisan 2016), “Orhun Abidelerinde At Kavramına
Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ,
Cilt: 9, Sayı: 43, s.378-386.
- Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası*, (2000), Çev.
H. Achmed Schmiede, TDAV Yay., Ankara.
- KOCASAVAŞ, Yıldız, (2002), “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme
Âdetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, Cilt 3, s.67-75.
- KUMRU, Coşkun, (2017), “Eski Türk Kültüründe Kartal Simgesi”, *I.
Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu
Bildirileri*, Ankara, s.401-419.

- MOLLAİBRAHİMOĞLU, Çiğdem, (2008), *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I-II*, (2014), TTK Yay., 6. Baskı, Ankara.
- ÖLMEZ, Zuhâl, (2015), “Ebulgazi’ye Göre Oğuz Boylarının Damgaları Ve Kuşları”, *5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri Ve Kültürleri*, Ankara, s. 729-750.
- ÖZKAN, Volkan, (2018), *Türk Kültüründe Bozkurtun Yeri Ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÖZKARTAL, Mehmet, (2012), “Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış”, *Millî Folklor*, Yıl:24, Sayı:94, s. 58-71.
- RASONYI, Laszlo, (1996), *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim _ DUYSMAZ, Ali, (2010), *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Yay., İstanbul.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, (2011), *Din Fenomenolojisi (Dinlerin Mahiyeti ve Tezahür Şekilleri)*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- SAVRAN, Hülya, (2019), “Türklerde Bozkır Kültürü Ve Bu Kültürün Günümüze Çevresel Etkileri”, *Türkbilgi*, Sayı: 38, s. 107-117.

- TANPOLAT, Cansu, (2016), *Doğu Ve Batı Kültürlerinde Başlıca Hayvan Mitleri*, Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TDK, (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- TÜRKTAŞ, Mevlüt Metin, (2019), “Türklerde Ad Verme İle İlgili Bazı Tespitler”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, , Yıl 7, Sayı 17, s.40.
- YAVUZ, Edip, (1968), *Tarih Boyunca Türk Kavimleri*, Ankara.
- YİĞİT, Neslihan Huri, (2018), “Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 59, s.278-288.
- YİĞİT, Neslihan Huri, (2018), *Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bartın.

BÖLÜM 5

394/395 YILI HUNLARIN ANADOLU AKINI

Hasan AKSOY*

*Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD, Konya-Türkiye. e-mail: hasanaksoy@selcuk.edu.tr

GİRİŞ

Anadolu coğrafyasının Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlaması, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde birçok kültür coğrafyasının merkezinde bulunması, çeşitli yol ve geçitlerle ulaşılabilir konumda bulunması, tarih öncesi dönemlerden itibaren Anadolu'nun çeşitli toplulukları içinde barındıran bir kültür coğrafyası olmasını sağlamıştır.

4. yy'ın ortalarında Türkistan ve özellikle Soğdiana bölgesinde ortaya çıkan hareketlenmeler neticesinde Hunların bir kolu Batı Türkistan sahasında “*Ak-Hunlar*” adı altında devletlerini kurmuşlardır. 359 yılında Diyarbakır'ın (*Amida*) alınmasında Sasaniilere yardım etmişler ve böylece Anadolu'ya ilk defa giriş yapmışlardır¹. Hunların diğer kolu ise yine aynı zamanlarda Aral Gölü ile Hazar Denizi veya Karadeniz arasında bir bölgede bulunmaktaydı. 370'li yıllarda Alanları yenerek Don Nehri'ni geçen Hunlar, Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya doğru ilerleyişlerini devam ettirmişlerdir. Öte yandan 363-373 yılları arasında Hunların, Kafkas geçitlerini kullanarak Anadolu'ya girdiklerini ve Urfa önlerine kadar geldikleri bilinmektedir². 394/395 yılında ise daha büyük çapta gerçekleşen Basık ve Kursık önderliğindeki Hunların Anadolu akınında bugünkü Erzurum, Karasu, Fırat ve Kızılırmak boyları, Kayseri, Kapadokya³,

¹ Tezcan, 2007: 184.

² Németh, 1982: 53; Baştav, 1998: 5.

³ Hun akınlarının, büyük bir bölümü Konya ili içerisinde bulunan Lykaonia bölgesine kadar uzanıp uzanmadığı hususu ayrıca bir çalışma gerektirmektedir. Bu bölge hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Işık, 2018: 1-16; Işık-Uyan, 2020: 1883-1899.

Malatya, Kilikya, Urfa ve Diyarbakır bölgeleri önemli derecede etkilenmiştir.

1. Hunların Anadolu Akını ve Yaşanan Gelişmeler

Hunlar, 394-395 yılının kış mevsiminde donmuş Tuna'yı ordularıyla geçerek, Trakya'ya kadar olan bölgeye zarar vermişlerdir. Bu bölgeler, Hunlar tarafından çok fazla yıkıma maruz kalmıştır. Hunların saldırıları karşısında organize bir Roma direnişinden söz edilemez. Çünkü bu dönemde Roma imparatoru I. Theodosius (379-395)⁴ ölmüştür ve Roma içerisinde taht mücadelesi başlamıştır. Buradan yola çıkarak Hun saldırılarının 395 yılı Ocak ayı ortalarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hun saldırıları karşısında, Gotlar⁵ paniğe kapılmışlar ve Hun korkusunun yol açtığı düzensiz nüfus hareketinin etkileri, Roma İmparatorluğu'nun iç bölgelerinde dâhi hissedilmiştir. Bu düzensiz nüfus hareketi, Roma İmparatorluğu'na ciddi manada zarar vermiştir. Tuna Nehri bölgesine yapılan saldırıların ardından, Hunlar, 395 yılının baharı sonlarında Kafkasya bölgesine gelmişlerdir⁶.

⁴ 'Roma imparatorları kronolojisi' için bkz. Yılmaz-Işık, 2018:116-118.

⁵ Gotlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Wolfram, 1990.

⁶ *A tatárjárás emlékezete*, 1981: 95-100. Ortaçağ Bizans ve Fransız kaynakları, Macarları, Hunların yavruları olarak kabul etmektedir. Bölgede çok sayıda Macarca coğrafi isimler mevcuttur: *Madzsar-garaoglan*, *Madzsarli*, *Madzsar-geri*, *Ulu Madzsar*, *Kicsi Madzsar*. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Haszanov, 2010; Balázs, 2015: 157.

Ayrıca W. Rubruck (13. yy), St. Isidorus'a (560-636) atıfta bulunarak şöyle demiştir: "Isidorus diyor ki, daha sonra Macarlar olarak adlandırılan Hunlar... Kafkasya'nın duvarlarını atlarıyla kırıp geçtiler ve Mısır'a kadar uzanıp bölgeyi vergiye bağladılar..." 370'li yıllarda Hunların Volga hattını geçerek, Ermeni Krallığı'nı tahrip ettiği ve sonrasında Karadeniz'in kuzey kıyılarına ulaşarak oradan batıya ilerlediği bilinmektedir.

Hunların doğuya yaptıkları akınların başlangıç tarihi tam olarak bilinmemektedir. İlk kesin tarihi veren kaynak Edessa Kroniği'dir. Bu kaynakta, Hunların 395 yılının Temmuz ayında Fırat civarına geldikleri bildirilmiştir. Yani Hunlar, Kafkasya'yı 395 yılı baharında meraların yeşil olduğu ve dağ geçitlerini aşmanın kolaylaştığı zamanda geçmişlerdir.

Hunların, Anadolu coğrafyasına girmelerinden önce, 4. yy'ın ikinci yarısında Roma edebiyatında yerlerini aldıkları görülmektedir. Özellikle St. Jerome'nin (*Hieronymus 347-420*) mektupları, Hunların Anadolu çıkarması hususunda önemlidir. St. Jerome, Hunların Romalılara asıl darbeyi doğu sınırından tek başlarına vurduklarını belirtmektedir⁷.

Hunların, Kafkasya'daki yerleri kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı işaretler, onların, Kafkas dağlarının orta kısmında yani Daryal Geçidi'nde olduklarını göstermektedir. C. Claudianus (*370-404*), Hunların, Kafkasya'daki ilk konumlarını Derbent Geçidi olarak tanınan Hazar Kapısı'nı gösterse de sonraları bu görüşünü değiştirerek, Terek Nehri boğazını ve Daryal Geçidi'ni göstermiştir⁸.

⁷ Jerome *Select Letters*, 1963: (Letter 16). "Doğu, bu tehlikelerden uzak kalmış gibi görünüyordu ve sadece ona ulaşan haberler tarafından ürkütülmüştü. Lakin bak! 395 yılında kurtların (Hunların) Kafkasya'nın uzaktaki sarp kayalıklarından üzerimize atılmalarına müsaade edildi."

⁸ C. Claudianus, *In Rufinum II*, Book II (V), 28-29. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019) D. Sinor, Hunların ayrıca Kafkasya'nın orta kesimine de göç ettiklerini belirtmektedir. Bu hususta bkz. Sinor, 1990: 184. Ayrıca bu dönemde Derbent Geçidi, Perslerin kontrolü altındadır.

İmparator I. Theodosius'un bölgede soyutladığı Ermeni yardımcı birliklerinin (*Artaxata-Stala*), Hunlara direnecek kuvveti olmadığından, Hunlarla herhangi bir mücadeleye girişmemişlerdir⁹. Bu nedenle, Hunlar hızlı bir şekilde Kızılırmak Nehri'ne (*Halys Nehri*) kadar ilerlemişlerdir¹⁰. Hunların, Derbent Geçidi'ni korumak için geride birlik bırakmamaları, onların askeri harekâta başlamadan önce, başka bir rotadan geri döneceklerini belirlemiş olduklarını göstermektedir. Hunların saldırılarıyla birlikte Kızılırmak Nehri boyunca uzanan yerleşimlerde büyük yıkımlar olmuştur; kasabalar ve köylerin bir kısmı yakılmıştır¹¹. Hunlar, Erciyes Dağı'na (*Argaeus Dağı*) ulaştıktan sonra dağın güneyinden saldırılarına ve ilerleyişlerine devam etmişlerdir¹². Buradan sonra Hunların çoğunluğu doğuya doğru

⁹ Manandian, 1965.

¹⁰ C. Claudianus, *In Rufinum II*, Book II (V), 23-36. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019) *Letters of St. Jerome* (Letter 60). <http://www.newadvent.org/fathers/3001060.htm> (Erişim tarihi: 29/07/2019)

¹¹ C. Claudianus, *In Rufinum II*, Book II (V), 23-36. C. Claudianus, Roma'nın doğusundaki eyaletlerin Hun istilası karşısında ciddi tahribata uğradığını belirtmektedir. “*Bunlardan bazıları Tuna'nın donmuş yüzeyine, bazıları ise Derbent Geçidi ve Ermeni toprakları yoluyla yeni keşfedilen rotalardan zengin doğuya saldırdı. Kapadokya'nın tarlaları yakıldı; hızlı atların yetiştirildiği Erciyes meraları da aynı kaderi paylaştı. Derin su Kızılırmak artık kırmızı akıyordu. Artık Kilikya sarp dağlarla korunan bir yer değildi. Asya'ya yas düştü.*” http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

¹² C. Claudianus, *In Eutropium I*, 229-267. “*Doğu yenilgisinden dolayı Mars (Roma mitolojisinde savaş tanrısı) kızardı, Enyo (Klasik Yunan mitolojisinde savaş tanrısı) ise utancından uzaklaştı. Düşmanlarımız bizdeki erkeklerin kayıp olduğunu gördüklerinde ve hissettiklerinde mutlu oldular. Kentler alevler içerisinde kaldı ve duvarlar artık güvenli değildi. Kırsal kesim ise harabe içerisindeydi. Sadece okyanus umut veriyordu. Kapadokya kadınları, Phasis Nehri (Rioni Nehri) ötesinde esarete mahkûm oldu. Erciyes meraları, Kafkasya'daki İskit ormanlarının yerini aldı. Burası Kafkasya'daki hayvanların adeta çiftliği haline dönüştü.*” http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Eutropium/1*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

Malatya (*Melitene*) tarafına yönelirken, diğer kısmı Kilikya tarafına doğru ilerlemiştir¹³. 395 yılının Temmuz’unda Hun ordusu Fırat Yaylası, Malatya ve Urfa bölgesine girmiştir¹⁴. Hunların saldırıları karşısında halkın acı çığlıklarını St. Jerome mektuplarına taşımıştır¹⁵.

C. Claudianus, *In Eutropium II*, (Book II), 570-586. “*Lidya ve Asya’nın en zengin şehirleri yangınlarla tahrip edildi.*” http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Eutropium/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

Hun harekâtının Roma dünyasındaki tesirinin büyüklüğü karşısında, C. Claudianus, eserinde metafizik terimler de kullanmıştır. “... *sanki Aeolus rüzgârları serbest bırakmış gibi demek ki o, zincirlerini kırarak, kavimleri, savaş için yollarını açtıklarını, serbest bıraktığını söyledi ve hiç bir diyar orada özgür kalmasin diye yıkımı üleştirdiği dünyayı baştan başa mahvoluşa memur etti.*” (C. Claudianus, *In Rufinum II*, Book II (V), 22-26.) http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

¹³ Philostorgius, *Church History*, XI, 8; C. Claudianus, *In Rufinum II*, Book II (V), 23-36. “*İskit bölgesini ele geçiren Hunlar, donmuş Tuna’yu da geçerek Roma topraklarına girdiler. Avrupa’yu tahrip ederek Trakya’ya kadar yayıldılar. Doğudaki Hunlar ise Don Nehri’ni geçerek Ermenistan’ın üst tarafından Malatya civarına kadar uzandılar. Oradan Fırat’ın bazı bölgelerine saldırıp, Kilikya’yu geçtikten sonra Coele Syria’ye (Antik dönemde Suriye’nin bir bölgesi) girdiler. Bu saldırılarda hayal edilemeyecek kadar çok sayıda insan öldürüldü.*” http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

¹⁴ *The Chronicle of Edessa*, 1864: 40. http://www.tertullian.org/fathers/chronicle_of_edessa.htm (Erişim tarihi: 29/07/2019); Maenchen-Helfen, 1973: 55.

¹⁵ *Letters of St. Jerome* (Letter 60). “*Antiochia (Antakya), Ostrom? ve Halys (Kızılırmak), Cydnus (Tarsus), Orontes (Asi Nehri) ve Fırat boyunca bulunan diğer şehirler, Hunlar tarafından alındı. Kaç tane nehir kan kırmızısına dönüştü? Kaç tane manastır ele geçirildi? 100 dilim ve 100 ağzım olsaydı, bu acı anlatılamazdı.*” <http://www.newadvent.org/fathers/3001060.htm> (Erişim tarihi: 29/07/2019) St. Jerome, bu mısraları Vergilius’tan almıştır.

Letters of St. Jerome (Letter 77). “*Hunlar, buz tutmuş Don Nehri’nden ve Massagetler arasında akan Maeotian Bataklığı’ndan çıkmışlardır. Büyük İskender, Kafkasya geçitlerini bu vahşi insanlara kapatmıştı. Hunlar, dünyaya panik ve kan dökmek için bu geçitlerden hızlı atlarıyla çıktılar. İtalya’da Roma’nın kendi iç savaş yaşadığından dolayı Roma ordusu, Hunlara karşı koymada etkili olamadı. Herodot, Hunların 20 yıl boyunca Med kralı Büyük Darius’un (MÖ. 549-485) esaretinde bulunduğunu ve yıllık bir vergiyle yükümlü olduklarını bildirmiştir. Hz. İsa, Roma dünyasını bu canavar Hunların saldırılarına karşı korumuştur. Fakat Hunlar, beklenmedik bir şekilde Roma topraklarının her yerine ulaştılar. Gelmeleri, haberlerinden önce oldu. Ne yaş ne unvan ne de din ayrımı yaptılar... Bebeklerin*

Pseudo-Dionysius, Hunların Roma topraklarına girmeleriyle birlikte Suriye'nin bütün topraklarına, Torosların güneydoğusundaki bölgeye ve Diyarbakır civarına hâkim olduktan sonra Fırat'ı geçerek, Roma topraklarındaki ilerleyişlerine devam ettiklerini bildirmektedir¹⁶. Ayrıca kaynaklar, Hunların Diyarbakır'a ulaştıktan sonra bölgedeki halkın kalelere sığınarak kendilerini koruduklarından ve Hunların buradaki bütün kaleleri zapt ettiklerinden bahsetmektedir¹⁷. Yine Hunların birçok kişiyi esir aldıkları ve bölgeyi ciddi manada tahrip ettikleri kaynaklarda geçmektedir¹⁸.

Basık ve Kursık'ın önderliğinde akınlarına devam eden Hun ordularının, Fırat Nehri boyunca devam edip Tizpon (*Ktesifon*) şehrini almayı amaçladıkları düşünülmektedir¹⁹. Fakat bu saldırıların amacı sadece Roma hedeflerine zarar vermeyi kapsadığından, Perslere karşı harekât daha sonra yürütülecektir.

Hun ordularının, güneyde bulunan Fenike (*Phoenicia*) ve Filistin bölgelerine yöneldikleri bilinmektedir. St. Jerome'ye göre, Hunlar

ağlaması bile onlarda acıma duygusunu uyandırmadı. Çocuklar çok erken yaşta Hunlar tarafından öldürüldü; hatta bazıları yaşamaya başlamadan önce annesinin karnında iken öldürüldü. Küçükler kendi zavallı kaderlerini algılayamıyorlardı; düşmanlarının (katillerinin) ellerindeki silahlara gülümseyerek bakıyorlardı.” <http://www.newadvent.org/fathers/3001077.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019)

¹⁶ Hunların Fırat'ı geçtikten sonra gerilerinde kalan köprüyü yıktıkları ve Roma ordusunun Hunları yenilgiye uğrattığı, bir tane bile Hun kalmadığı hususundaki görüş için bkz. Greatrex-Lieu, 2005: 18-19.

¹⁷ Greatrex-Lieu, 2005: 18-20.

¹⁸ *Euphemia and the Goth with Acts of Martyrdom of the Confessors of Edessa*, 1913: 130-131.

¹⁹ C. Claudianus, *In Rufinum II*, Book II (V), 23-36. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019) C. Claudianus, *In Eutropium I*, 240-254. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Eutropium/1*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

doğrudan Kudüs'e girmeyi planlamaktaydı. Hunların kutsal şehre gerçekten ulaşip ulaşmadıkları bilinmemektedir²⁰. Ancak Hunların, Urfa civarına geldikten sonra yavaş yavaş Kafkasya'ya geri çekildikleri görülmektedir²¹.

Her ne kadar bazı araştırmacılar, Hunların Anadolu akınının daha uzun sürdüğünü açıklamaya çalışsa da J. O. Maenchen-Helfen tarafından bildirildiği gibi Hun askeri harekâtının 395 yılı ilkbaharından, 395 yılı sonbaharına kadar sürdüğüne dair şüphe yoktur²². E. A. Thompson, her ne kadar Hun askeri harekâtının 398 yılına kadar sürdüğünü belirtse de bunun 'yanlış' olduğu düşünülmektedir²³.

Roma ordusunun, Hun ordusuna karşı tahribini veya herhangi bir karşı koymada başarı kazandığını bazı kaynaklar²⁴ belirtse de buna şüpheli yaklaşmak gerekmektedir. Hunların, Perslere karşı bir savaşa girdiği görülmemektedir. Fakat hem Priskos hem de geç Suriye

²⁰ *Letters of St. Jerome (Letter 77)*. "İşgalcilerin amacının Kudüs olduğu genel olarak kabul edildi; altın için açgözlü olmaları onları bu şehre yöneltti. Kent surları barış dönemi nedeniyle ihmal edildiğinden dolayı sağlamlaştırılmaya çalışıldı. Antiochia (Antakya) kuşatılmış durumdaydı. Tyre (Lübnan/Sur), tekrar bir ada olmak için can atıyordu; bu yüzden kendisini anakaradan kesti. Gemilerimizi de hazırladık ve düşmanların gelmesini bekledik. İnsanlar sahilde önlem aldılar. Barbarlardan korkuyorduk. Korkumuz kendi güvenliğimiz veya canımız için değildi, bizimle olan bakirelerin saflığından dolayı endişeliydik. O zamanlar kendi içimizde bir mücadele yoktu, çünkü barbarlara karşı birlik olunmuştu." <http://www.newadvent.org/fathers/3001077.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019) Philostorgius, *Church History*, XI, 8: Hunların, Lübnan (Tyre) bölgesine kadar ulaştıklarını iddia etmektedir.

²¹ Maenchen-Helfen, 1973: 55-56.

²² Maenchen-Helfen, 1973: 56-57.

²³ Thompson, 2003: 35.

²⁴ Bu kaynakların başında C. Claudianus 'un "*In Eutropium I*" adlı eseri gelmektedir.

kroniklerinden “*Liber Calipharum*”, Hun ordusunun dönüş yolunda Perslerle çarpıştığını belirtmektedir²⁵. Priskos, bu savaşın Perslerin başkenti Tizpon’da olduğunu belirtirken, Suriye kronikleri ise savaşın Derbent Geçidi’nde olduğunu ileri sürmektedir²⁶. Nitekim Tizpon şehri, Mezopotamya’dan Derbent’e hareket eden bir ordunun güzergâhında bulunmamaktadır. Hunların bu şehirden geçmesi demek, ordunun bilinmez bir çıkmaza girmesi demektir. Bu nedenle Suriye kroniklerinin verdiği bilgilerin doğruluk payı yüksektir.

Suriye kroniklerine göre, Hunlar, Derbent bölgesinde yollarını kapatmak isteyen Pers kuvvetleriyle karşılaşmışlardır. Aniden çıkan Persler, okçularla dolu olan Hun ordusunu devirmeye çalışmıştır²⁷. Ani saldırı karşısında Hunlar geri çekilmek zorunda kalmışlar, çekilme esnasında yanlarındaki bazı ganimetlerden, hayvanlardan ve esirlerden feragat etmişlerdir. *Liber Calipharum*’a göre, Perslerle yapılan bu çarpışma sonucu Hunların elindeki 18.000 esir, Persler

²⁵ *Chronicon miscellaneum* 3.4; 106-7. *Liber Calipharum*’a göre, Hunlar Sophene (Diyarbakır-Elazığ civarı), Ermenistan, Mezopotamya, Suriye, Kapadokya, Galatia’ya kadar ilerleyip, sonra geri dönerek, kendi ülkelerine yönelmişlerdir. Fırat ve Dicle kıyılarına, Sasani eyaletine geri gelen Hunlar, Sasanilerin kraliyet şehrine ulaşmışlardır.

Ayrıca Attila döneminde Sasaniler üzerine Hunların akın düzenleme ihtimali sırasında onların bu güzergâhtan haberdar oldukları, Batı Roma delegasyonuna mensup biri tarafından ifade edilmiştir. Zira daha önce Basık ve Kursık önderliğinde Hunların Sasanilere hücum ettikleri ve Romalıların başka bir savaşta olduğu için onlarla mücadele edemedikleri kaynaklarda geçmektedir. Priscus’ta geçen bu olayı, Maenchen-Helfen 395 yılındaki akınlara dayandırmaktadır. (Maenchen-Helfen, 1973; Blodgett, 2007).

²⁶ *The Cambridge History of Early Inner Asia*, 1990: 283-284.

²⁷ Blockley, 1981: 279.

tarafından serbest bırakılmıştır²⁸. Buna rağmen Hunlar, Kafkasya'yı başarılı bir şekilde geçerek, Alanların bölgesi Alania'ya ulaşmışlardır. Hunların gidişinden sonra Romalılar, onların Perslerle ittifak yaparak geri döneceklerini düşünmüşlerdir. Ancak bir sonraki Hun saldırısı Roma İmparatorluğu'nun diğer tarafına yani Tuna Nehri bölgesine yapılmıştır.

2. Harekât Planında Hunların Askeri Yeterliliği Hususu

394-395 yıllarında Hunların iki yönlü harekât güzergâhı olmuştur; Hunların bir kısmı donmuş Tuna Nehri'nin yüzeyinden geçerlerken, bir kısmı da Roma'nın zengin doğusunu (*Ermenistan, Orient, Kapadokya, Kilikya ve Suriye tarafları*) işgale başlamışlardır²⁹. Kafkasya'daki geçitler boyunca ve Ermenistan toprakları üzerinden Anadolu'ya girmişlerdir³⁰. Ayrıca Philostorgius'un eserinde verdiği bilgiler doğrultusunda³¹, Hunların, Tuna akınını gerçekleştirirken, bir yandan da Anadolu akınını sürdürdüğü açıkça anlaşılmaktadır.

Bu akınların birbiriyle olan ilişkisi ve birbirinden bağımsız olup olmadıkları hususunda farklı görüşler mevcuttur. D. Sinor'a göre, Hunlar bu çift yönlü akınları koordine edememişlerdir. Dönemin kaynakları tarafından bu husus algılanamamıştır. D. Sinor, Hunların

²⁸ *Chronicon miscellaneum* 3.4; 106-7; *The Cambridge History of Early Inner Asia*, 1990: 184.

²⁹ 378 yılında öne çıkan Hun boylarının, merkezi Hun biriminden bağımsız olduklarına inanılmaktadır. Bu boyların sayıları çok değildir.

³⁰ C. Claudianus, *In Rufinum II*, Book II (V), 25-35. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

³¹ Philostorgius, *Church History*, XI.8. "... Hunlar, daha sonra nehir donunca onu geçitler ve yığınları Roma İmparatorluğundan içeri sürdüler... gün doğumuna doğru olan Hunlar Don nehrini geçitler ve doğuya doğru aktılar."

böylesine büyük çaplı bir harekâtı gerçekleştirebilecek ve koordine edebilecek güçlü bir merkezi yönetiminin bulunmadığı kanısındadır³². E. A. Thompson da bu görüşü kabul etmektedir. B. István ise Hunların batıya küçük askeri güçlerle yaptığı akınları, sonrasında Kafkasya'ya yapacağı büyük çaplı saldırının hazırlığı olarak görmekle birlikte, bunu, bir Hun askeri stratejisi olarak düşünmektedir³³.

Bize göre, Hunlar, böylesine büyük çaplı operasyonu tasarlamayı ve yönetmeyi başarmışlardır. Üst üste iki harekâtı planlamak, gerçekleştirmek ve karşısındaki binlerce kişilik direnci kırmak her ne kadar karmaşık ve zor olsa da Hunların bunu başardıkları görülmektedir. Bu hususta mantıksal deliller bulunmaktadır. Nitekim Priskos, Hunların doğuya yaptıkları akınları yöneten iki komutanın Basık ve Kursık olduğunu eserinde belirtmiştir. Ayrıca bu iki komutanın, 404-407 yıllarında anlaşma müzakereleri için Batı Roma İmparatorluğu'na elçi olarak gönderildikleri bilinmektedir³⁴. Doğu akınını yöneten iki komutanın aynı zamanda batıya elçi olarak gönderilmesi, doğu ve batı stratejilerini yönlendirenlerin aynı Hun merkezi olduğunu açıkça göstermektedir. Merkezi bir kontrol olmasaydı, Hunların batı politikasını başka bir grubun, doğu politikasını başka bir grubun yönetmesi gerekecekti.

Hunların merkezi bir askeri komuta noktası olduğu ve iki geniş çaplı askeri harekâtı gerçekleştirebilecek güce sahip olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim Hunlar, 394-395 yılının kış mevsiminde Tuna

³² Sinor, 1990: 184.

³³ István, 1993: 18.

³⁴ Maenchen-Helfen, 1973: 55.

akınındayken³⁵, bu akının devamı 395 yılının yaz mevsiminde Edessa Kroniği'nin belirttiği üzere, Urfa civarına kadar uzanmıştır³⁶.

3. Akının Nedeni ve Amacı Üzerine Görüşler

Anadolu'ya yapılan Hun saldırılarının amacı ve nedeni hususunda çalışmalar yapılmıştır. Geç Roma dönemi Latin edebiyatının temsilcilerinden olan C. Claudianus (370-404), “*In Rufinum*” ve “*In Eutropium*” adlı eserlerinde Hun akınlarına yer vermektedir. Roma'nın başına gelen Hun felaketinin nedenini ‘*Rufinus’un daveti*’ olarak göstermektedir. Hunların, Roma topraklarına onun yüzünden geldiklerini belirtmektedir³⁷. C. Claudianus’tan başka Sozomenus ve Socrates de eserlerinde, Rufinus’un imparator olmak amacıyla Hunları Roma topraklarına çağırdığından ve gizlice destek verdiğiinden şüphe edildiğini ifade etmektedirler³⁸. Rufinus’un ihaneti hakkındaki görüşler o kadar yayılım alanına sahiptir ki, zira aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra bile Joshua Sytilites, Süryanice kaleme aldığı eserinde

³⁵ Bu akının kesin tarihini ortaya koyamamakla birlikte, 395 yılı Ocak ayı olarak belirttik. Fakat 394 yılı Aralık veya 395 yılı Şubat ayı da akının tarihi olabilir.

³⁶ *The Chronicle of Edessa*, 1864: 40. “*Aynı yıl 395 Temmuz ayında Hunlar, Roma topraklarını geçtiler...*” http://www.tertullian.org/fathers/chronicle_of_edessa.htm (Erişim tarihi: 29/07/2019)

³⁷ C. Claudianus, *In Rufinum I*, Book I (III): 330-350. “*Rufinus, Roma'nın düşmanları arasına dâhil olacak ve savaşacak Hunlardan kendine müttefik bulmak için o iğrenç ihanet, o komplo imparatoru oyuna getirdi...*” http://penelope.uchicago.edu/Thayer/I/roman/texts/Claudian/In_Rufinum/1*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)

³⁸ Sozomenus, *Ecclesiastical History*, (Book VIII)-Chapter 1. <https://www.newadvent.org/fathers/26028.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019) Socrates Scholasticus, *Church History*, (Book VI)-Chapter 1. <https://www.newadvent.org/fathers/26016.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019)

bu ihanetten bahsetmektedir³⁹. St. Jerome ise Hunların Anadolu akınındaki nedeni ‘*altın düşkünlüğü*’ olarak açıklamıştır⁴⁰.

C. Claudianus, Socrates, Sozomenus ve Joshua Sytilies tarafından Hunların, Anadolu’ya Rufinus tarafından davet edildiği görüşünün aksine, Zosimus, Roma topraklarına saldırması için Rufinus’un Gotları ve Alaric’i davet ettiğini söylemektedir⁴¹. Valesius ise Rufinus’un hem Gotları hem de Hunları çağırdığını ileri sürmektedir⁴². I. Theodosius, doğu ordusuyla birlikte 394 yılının yaz mevsiminde başkaldıran Eugenius’un üzerine gittiği zaman, Rufinus’u Doğu Roma’nın sorumlusu olarak İstanbul’da bırakmıştır⁴³. Rufinus, bu konumunu korumak amacıyla I. Theodosius’un izniyle bir Hun muhafız istihdam etmek istemiştir⁴⁴. Ayrıca I. Theodosius’un bir grup Hun boyunu, beyleri başlarında olmak şartıyla Trakya’ya yerleştiği görülmektedir⁴⁵. I. Theodosius’un bu davranışı, Hunları, Gotlara karşı kullanma arzusunu açıkça göstermektedir⁴⁶.

³⁹ *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, 2001: 9.

⁴⁰ Hunların altına olan aşırı düşkünlüklerinden, Ammianus Marcellinus da bahsetmektedir. Bkz. Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XXXI. 2. 11.

P. Brown, 5. yy’da şiddetlenen ‘barbar’ istilalarının sürekli ve yıkıcı bir saldırı amacı taşımadıklarını, genel manada ‘*altına hücum yarışı*’ olduğunu belirtmektedir. Bu hususta bkz. Brown, 2000: 75.

⁴¹ Zosimus, *Nea Historia*, V. 5. 2-4.

⁴² *Church Histories (A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church II)*, 1983: 220.

⁴³ Wheeler, 2011: 234-266.

⁴⁴ Williams-Friell, 2014: 9-10.

⁴⁵ Üstün, 2015: 20.

⁴⁶ Kaynaklarda görüldüğü üzere Romalılar, gerekli siyasi çıkarlar doğrultusunda ‘düşmanlarıyla’ bile işbirliği yapmışlardır. Fakat bu duruma tersinden bakmak gerekirse Hunların da kendi çıkarları doğrultusunda kurdukları ittifaklar söz konusu olmalıdır. Nitekim kaynaklar yetersiz olsa da Hunların, düşmanlarının içtimai-idari

Bazı araştırmacılar olaya farklı bir yorumla yaklaşarak, saldırıların amacının “açlık-gıda bulma” ile ilgili olduğunu dile getirmişlerdir. Priskos da dâhil, bu saldırıların açlığı giderme amaçlı olduğunu belirtmiştir. Bir diğer nedenin ise Hunların bölgeye davet edildiği iddiasıdır. J. Marquart bu iddiayı Kafkas kaynaklarına dayanarak açıklamıştır⁴⁷. Ancak D. Sinor, böyle bir görüşü kabul etmek için yeterli kanıt bulunmadığını ve bu teklifi kabul etmenin Hunlar açısından olumlu olacağını düşünmenin zor olduğunu belirtmektedir⁴⁸. Ayrıca Hunlar tarafından gerçekleştirilen bu akınların planlı olması yerleşilecek ve ‘vatan’ haline getirilecek en uygun toprakları bulma gayesini taşıdığını akıllara getirmektedir. Fakat karşılarında onları iten bir güç olmamasına rağmen akını bitirip geri dönmüş olmaları, “vatan” haline getirme değil “yağma” amacını taşıdığını düşündürmektedir.

4. Orduların Sayısal Niteliği Üzerine

Hun ordularıyla Roma ordusu⁴⁹ neredeyse hiçbir şekilde büyük bir saha savaşına girmemişlerdir. “*Notitia Dignitatum*”, Roma askeri ve idari yapılanmaları hususunda bilgiler vermektedir. Bu kaynakta ve bazı çağdaş kaynaklarda, 394 yılında İmparator I. Theodosius’un Eugenius’a karşı mücadele etmek için çok sayıda askeri birliği

ilişkilerini yakından takip ettikleri ve kendi çıkarlarına göre hareket ettikleri görülmektedir.

⁴⁷ Marquart, 1901: 96; Manandian, 1965. “*Gürcü (Lazica) tahtında oturan Pharasmanios’un gücünü arttırmak istemesi üzerine Hunları paralı asker olarak kullanmış ve İberia ile Ermenistan’ın bölgede gücünü kırmaya çalışmıştır.*”

⁴⁸ Sinor, 1990: 183.

⁴⁹ *A Companion to the Roman Army*, 2011.

Ortadoğu'dan İtalya'ya götürdüğü geçmektedir⁵⁰. Her ne kadar I. Theodosius, 6 Eylül 394'te Frigidus Nehri üzerinde zafer kazansa da⁵¹ ordunun doğu birlik kolu, 395 yılının yaz mevsiminde Hun saldırılarına karşı koymak için doğuya yetişememiştir⁵². Fakat Roma sınır muhafızları (*limitanei*) hiçbir zaman doğudan ayrılmamıştır. Çünkü Hun saldırıları her ne kadar Roma tarafından beklenmedik bir olaya da bölgede her daim bir Pers tehdidi mevcuttu.

Roma'nın doğusundaki sınır birlikleri birinci derece deneyimli askerlerden oluşuyordu⁵³; nitekim bu birlikler büyük savaşlar olmasa da küçük çatışmalarda sürekli yer aldıkları için en az profesyonel birlikler kadar tecrübeye sahiptiler⁵⁴. Ayrıca “*Notitia Dignitatum*”, Magister Militum'un emrinde çoğunlukla piyade bulunmasına rağmen, kendisinin de önemli bir süvari olduğunu belirtmektedir.

⁵⁰ C. Claudianus, *De Bello Gildonico*, 450-475. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/De_Bello_Gildonico*.html (Erişim tarihi: 29/07/2019)

⁵¹ László-György-Edit, 2007: 649.

⁵² Socrates Scholasticus, *Church History*, (Book VI)-Chapter 1. “28 Kasım 395 tarihinde Theodosius'a hizmet eden -Eugenius'a karşı savaşan- ordu Konstantinopolis'e geldi. Yani İmparator Arcadius (383-395 babasıyla, tek başına 402'ye kadar) ordusuyla tanıştığında, askerler, 27 Kasım 395'te Roma sarayında üst düzey yetkili Rufinus Praefectus Praetorio'yu öldürdü. Hunlar çağrıldığı vakit Ermenistan bölgesini tahrip ettiler ve diğer doğu eyaletlerini de işgal ettiler. Böylece kendisine olan güven sarsıldı.” <https://www.newadvent.org/fathers/26016.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019) Sozomenus, *Ecclesiastical History*, (Book VIII)-Chapter 1. “Ermenistan ve doğu vilayetleri barbar Hunlar tarafından ele geçirildi.” <https://www.newadvent.org/fathers/26028.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019)

Hunların, 395-396 yılında İmparator I. Theodosius'un oğulları Herorius ve Arcadius'un imparatorlukları zamanında Roma bölgelerini yakıp yıktıkları hiçbir zaman unutulmamıştır. Nitekim Pers kralı I. Fırûz (457-484), Romalılardan Kidarite (*Khionites*) ve Hun istilalarını önlemek için birçok kez altın almıştır. I. Fırûz, ‘*Beni destekleyin ki Hunlar bölgenize girmesin*’ demiştir. Bu hususta bkz. *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, 2001: 9-10.

⁵³ Goldsworthy, 2004: 203.

⁵⁴ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, XXIX. 6. 13.

Doğu sınırındaki Roma güçlerinin sayısının 30.000 ile 35.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir⁵⁵.

Hun ordusunun sayısı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmama ile birlikte herhangi bir rakam vermenin spekülasyon olacağı düşünülmektedir. Fakat böyle etkileyici ve derin askeri harekâtın en az binlerce insanı ve büyük orduları gerektirdiği açıktır. Ayrıca Roma sınır birliklerinin Hun ordularıyla açık alan savaşına girmekten kaçınmaları, Hunların oldukça kalabalık olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

SONUÇ

4. yy'ın son çeyreği içerisinde Hazar'ın batısından Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara ve Avrupa'nın içlerine yayılan Hunlar, 394/395 yıllarında Anadolu coğrafyasına girmişlerdir. Basık ve Kursık önderliğindeki Hunlar, Ermeni arazisinden geçerek, Kafkasların güneyinden Anadolu'ya inmişler ve kısa zaman içerisinde Anadolu'nun iç kesimlerine kadar uzanmışlardır. Bugünkü Erzurum, Karasu, Fırat ve Kızılırmak boyları, Kayseri, Kapadokya, Malatya, Kilikya, Urfa ve Diyarbakır bölgeleri Hun akınından ciddi derecede etkilenmiştir. Türkiye'nin çağdaş sınırları göz önüne alındığında, Hunlar, bu toprakların yaklaşık yarısına yayılmışlardır. Harekât sonucu elde edilen ganimet ve esirler dolayısıyla akın edilen bölgelerin iktisadi ve demografik yapısı sarsılmıştır.

⁵⁵ *A Notitia Dignitatum felsorolása alapján, Notitia Dignitatum in partibus orientis*, VII. és XXXII-XXXVIII. https://la.wikisource.org/wiki/Notitia_dignitatum_partibus_orientis_-_XXI_XLV (Erişim tarihi: 30/07/2019)

Yunan ve Latin kaynakları, Hunların Anadolu harekâtını başarılı bir şekilde gerçekleştirdiğini, Anadolu'yu derinden sarsacak bir kuvvetle vurduğunu, ganimet ve esirlerle birlikte sorunsuz şekilde geri çekildiğinden bahsederken, Süryani kaynakları, Hunların Sasaniler tarafından yenilgiye uğratıldıklarını ve ellerindeki ganimetlerin ve esirlerin alındığını belirtmektedir. Hunların, Anadolu coğrafyasının baskın gücü olan Roma İmparatorluğu'na vurdukları darbe ve yaptıkları baskı, onların güçlü askeri ve stratejik akla sahip olduklarını göstermektedir.

ANA KAYNAKLAR

Ammianus Marcellinus, (2019). *Roma Tarihi MS 353-378*, çev. Samet Özgüler, İstanbul, Historia Yayınları.

(1904). *Chronicon miscellaneum ad annum 724 pertinens (=Liber Calipharum)*, ed. E. W. Brooks, Paris and Leipzig.

(1913). *Euphemia and the Goth: with the Acts of Martyrdom of the Confessors of Edessa*, ed. F. C. Burkitt, London, Williams and Norgate.

(1963). *Jerome Select Letters*, trans. F. A. Wright, Cambridge, Harvard University Press.

Philostorgius, (2007). *Church History*, trans. Philip Amidon, Atlanta, GA:Society of Biblical Literature.

Socrates-Sozomenus. (1983). *Church Histories (A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church II)*, ed. Philip Schaff-Henry Wace. Edinburgh, Eerdmans Publishing Company.

Online Erişime Açık ‘Ana Kaynaklar’

A Notitia Dignitatum felsorolása alapján, Notitia Dignitatum in partibus orientis, VII. és XXXII-XXXVIII.
https://la.wikisource.org/wiki/Notitia_dignitatum_partibus_orientis_-_XXI_XLV (Erişim tarihi: 30/07/2019)

- C. Claudianus, De Bello Gildonico.**
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/De_Bello_Gildonico*.html (Erişim tarihi: 29/07/2019)
- _____, *In Eutropium I.* http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Eutropium/1*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)
- _____, *In Eutropium II.* http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Eutropium/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)
- _____, *In Rufinum I.* http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/roman/texts/Claudian/In_Rufinum/1*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)
- _____, *In Rufinum II.* http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Claudian/In_Rufinum/2*.html (Erişim tarihi: 30/07/2019)
- Letters of St. Jerome* (Letter 60). <http://www.newadvent.org/fathers/3001060.htm> (Erişim tarihi: 29/07/2019)
- Letters of St. Jerome* (Letter 77). <http://www.newadvent.org/fathers/3001077.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019)
- Socrates Scholasticus, Church History, (Book VI).**
<https://www.newadvent.org/fathers/26016.htm> (Erişim tarihi: 30/07/2019)

Sozomenus, *Ecclesiastical History*, (Book VIII).
<https://www.newadvent.org/fathers/26028.htm> (Erişim tarihi:
30/07/2019)

(1864). *The Chronicle of Edessa*, *The Journal of Sacred Literature*,
New Series (ser. 4), vol. 5, pp. 28-45. [http://www.tertullian.org](http://www.tertullian.org/fathers/chronicle_of_edessa.htm)
[/fathers/chronicle_of_edessa.htm](http://www.tertullian.org/fathers/chronicle_of_edessa.htm) (Erişim tarihi: 29/07/2019)

Araştırma Eserler

(2011). *A Companion to the Roman Army*, ed. Paul Erdkamp, Oxford,
Blackwell Press.

(1981). *A tatárjárás emlékezete*, ed. Tamás Katona, trans. György
Györffy, pp. 95-100.

Balázs, S., (2015). *Magyarok a honfoglalás korában*, Budapest.

Baştav, ř., (1998). *Büyük Hun Kağanı Attila*, Ankara, Kültür
Bakanlığı Yayınları.

Blockley, R. C., (1981). *The Fragmentary Classicising Historians of
the Later Roman Empire I-II*, Liverpool.

Blodgett, M. D., (2007). *Attila, Flagellum Dei? Huns and Romans,
Conflict and Cooperation in Late Antique World*, Los Angeles,
University of California Press.

Brown, P., (2000). *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, çev.
Turhan Kaçar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Goldsworthy, A., (2004). *A római hadsereg története*, Pécs.

- Greatrex, G.-Lieu, Samuel N. C.,** (2005). *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars AD 363-630*, London-New York, Routledge Press.
- Haszanov, H.,** (2010). *A közös azerbajdzáni-magyar etnikai gyökerekről*, Budapest.
- István, B.,** (1993). *A hunok és nagykirályaik*, Corvina Kiadó.
- Işık, İ.,** (2018). “Lykaonia Bölgesi Kuzeydoğu Kesimi Tarihi ve Yerleşim Yerleri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, S. 40, Konya, s. 1-16.
- Işık, İ.-Uyan, M.,** (2020). “Yeni Bir Yol Keşfi: Konya-Aksaray Antik Yol Güzergâhi”, *History Studies*, 12/4, s. 1883-1899.
- Kazdal, A.,** (2015). *Bizans Kaynaklarından Zosimus ve Malalas'ın Eserlerinde Türkler (Tercüme, Tahlil)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- László, H.-György, H. W.-Edit, S.,** (2007). *Római Történelem*, Budapest, Osiris Kiadó.
- Maenchen-Helfen, J. O.,** (1973). *The World of the Huns Studies in Their History and Culture*, edited by Max Knight, Los Angeles, University of California Press.
- Manandian, H. A.,** (1965). *The Trade and Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, Lisbon.

- Marquart, J.**, (1901). *Eransahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenaci*. In: *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse*, Berlin-Weidmann.
- Németh, G.**, (1982). *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, Ankara, AÜ. DTCF Yayınları.
- Sinor, D.**, (1990). “The Hun Period”, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 177-205.
- _____, (1990). *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. Denis Sinor, Cambridge, Cambridge University Press.
- _____, (2001). *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, trans. Frank R. Trombley-John W. Watt, Liverpool, Liverpool University Press.
- Tezcan, M.**, (2007). “V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, Erzurum, s. 183-202.
- Thompson, E. A.**, (2003). *A hunok*, trans. Felföldi Szabolcs, Szeged.
- Üstün, A.**, (2015). “Hunlar Anadolu’da: Bir Seferin Dört Edebiyattaki İzleri”, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 16-36.
- Yılmaz, M.-Işık, İ.**, (2018). *Lâtince Dil Bilgisi ve Antik Terimler Sözlüğü*, Konya, Atlas Yayınevi.

Wheeler, E. L., (2011). “The Army and the Limes in the East”, A *Companion to the Roman Army*, ed. Paul Erdkamp, Oxford, Blackwell Publishing, pp. 234-266.

Williams, S.-Friell, G., (2014). *The Rome That Did Not Fall (The Survival of the East in the fifth century)*, New York, Routledge Press.

Wolfram, H., (1990). *History of the Goths*, Los Angeles, University of California Press.

BÖLÜM 6

OSMANLI ÖNCESİ ANADOLU'DAKİ EĞİTİM KURUMLARI KİTABELERİNİN DİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat SERDAR*

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Taşlıçiftlik Yerleşkesi Tokat, mserdar61@live.com, ORCID: 0000-0003-2922-1096.

GİRİŞ*

Kitabe, Arapça k-t-b kökünden gelmekte olup mastar olarak “yazmak” ve isim olarak “yazı” anlamlarında kullanılmaktadır (Yardım, 2002: 9). Binaların kemerlerine, kapı üzerlerine, çeşme ve sebil gibi şeylerin cephelerine konulan yazılı levha: böyle bir levhanın yazısı yerinde kullanılır bir tabirdir (Pakalın, 1993: 284). Sanat tarihi terimi olarak kitabeyi, her türlü maddi eserde, celî sülüs, celî ta’lik, kûfi, ma’kılı gibi yazı türlerinden biriyle; yapının veya sanat eserinin yapım ve onarım sürecine katkısı bulunan kimseleri, sanat eserinin türünü, amacını, tarihini, dua istekleri vb. duyguları ifade etmek üzere taş, tuğla, mermer, maden, ahşap, seramik gibi malzemeye oyma, kabartma, kakma gibi tekniklerle yazılan her tür yazı olarak tanımlanmaktadır (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 276).

İslam toplumunun ilk defa VII. yüzyılın ilk yarısında önceki ve çağdaş bazı kültürlerle yakından danışma fırsatı olmuştu. Hz. Peygamber son peygamber ve onun getirmiş olduğu öğretiler de en mükemmeli olduğu düşüncesinden dolayı kendileri de bu çizgiden ayrılmamalıydılar. Yani onlarla yarışmak ve onları aşmak gibi bir zorunlulukları vardı (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 275).

Erken dönem İslam toplumu için diğer kültürlerle ait mimarî yapı ve öğeleri alıp onlara yeni bir ruh vererek yeniden şekillendirmek zor olmamıştır. Ancak mevcut mimarinin gerek ana elemanlarında gerekse süslemede yardımcı öğe olarak çokça resim ve heykelin

* Bu çalışma 10-12 Ekim 2019 tarihlerinde düzenlenen 1. Türk-İslam Sanatlarında Epigrafik Çalışmalar Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulmuştur.

kullanılmış olması bu yeni din için bir takım sakıncaları da beraberinde getirmekteydi. Bu da İslam sanatçısının kaçınmak ve uzak durması gereken şeydi. Çünkü yeni din resim ve heykeli – en azından başlangıçta- hoş karşılamıyordu. Sanat tarihi çevrelerinde tasvirten kaçışın, yazı sanatının gelişimine dolayısıyla mimarîde kitabelerin oluşumuna zemin hazırladığı şeklinde bir kanaat vardır (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 275).

Kur'an-ı Kerim'de yazının aracı olan Kalem'in ve bizzat yazının kendisinin övülmesi dolayısıyla kalem ve yazıya olan saygı İslam toplumunun karakteristiği olmuştur. Aslında “oku” emri ve hadislerde Allah'ın yarattığı ilk şeyin “Kalem” olduğunun ifade edilmesi bu durumu pekiştirmektedir (Duran, 2008: 17). Böylesi bir zihni altyapıya sahip olan İslam yazı sanatı, gelişimini sürdürerek bu dine inanan bütün toplumların sanatsal faaliyetlerinin şekillenmesinde başrol oynamıştır (Koç, 2015: 26). Netice olarak kitabeler, bu toplumların sanatında hem fonksiyonel hem de estetik kaygının sonucu olarak ortaya çıktı (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 275).

Kitabeler sanat eserlerinde genellikle insanların ilk bakışta görebilecekleri yerlere konulmaktadır. Örneğin inşa edilen bir medresenin ya da darüşşifanın kitabesi genelde ana giriş kapısının üzerinde yer alırdı. Fakat diğer hayır ve dinî kurumlarda ana giriş kapısının üzerine, mihrap bordörüne, kubbe eteğine, beden duvarlarının üst kısmına, minarelerin gövdelerine, minberlerin korkuluklarına ya da mezar taşlarına. Kitabelerin yerleştirildiği yerlerin bu örneklerle sınırlandırmak ilmi yanılığa sevk etmemelidir.

Farklı alanlarda da kitabeler yerleştirilmektedir. Fakat en sıklıkla kullanılan alanlar yukarıda verilenlerdir. Ayrıca en büyük yapı türlerinden, ahşap, seramik, maden ve tekstilden yapılan en küçük el sanatları örneklerine kadar birçok objede kitabe bulunmaktadır (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 275).

Kitabeler, yapılarda söz konusu olduğu zaman, ilk inşa, sonradan yapılan onarımlar (ta'mîr), genişletme (tevsî), mekân ekleme veya yenileme (tecdîd) gibi faaliyetleri ifade etmekle üzere yazılırlar. Özellikle el sanatları ürünlerinde usta kitabesi veya usta imzası diyebileceğimiz, ustanın adını içeren kısa ifadelere de rastlanmaktadır (Alparslan, 2002: 76).

Batı dillerinde yazı sanatına ilişkin olarak calligraphy, paleography ve epigraphy kelimeleri kullanılmaktadır. Bunlardan ilki hangi dil ve alfabede olursa olsun farklı türlerdeki güzel yazıyı; paleografi, el yazılarını ve bunları okuma becerisini ve epigrafi de farklı malzemelerin üzerine yazılan yazıları ve bunların okuma sanatını ifade etmektedir (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 275).

Türk-İslam sanatındaki kitabelerinde kullanılan diller Arapça, Farsça ve Türkçe olarak sıralanırlar. Bu durum genelde din ve bilim dili olarak Arapçanın, edebiyat dili olarak Farsçanın kabul edilmesiyle izah edilir. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitabelerin çoğunun Türkçe ve manzum olduğu görülür (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 276).

Türk-İslam epigrafisinde yazı türlerini, kûfî, ma'kılî, celî sülûs, celî muhakkak, celî ta'lîk, rik'a şeklinde sıralamak mümkündür. Bu yazı

türleri içinde en çok kullanılanları celî sülüs ve celî ta'lik'tir (Tüfekçioğlu, 16.11.2019).

Türk Tarihinin en erken yazıları, Türkçe olarak Türk kelimesinin geçtiği ilk örnekler VII. yüzyıla, Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan devrine aittir. Günümüzde Moğolistan sınırları içinde bulunan yazıtlar, farklı bölgelerde 6 adet dikili taştan oluşmaktadır. 1889 yılında Rus tarihçi Yardinstev tarafından bulunan yazıtlar üzerinde sonradan çok sayıda araştırma yapılmıştır (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 277).

Selçuklular döneminden günümüze farklı yapı türlerinin üzerinde çok sayıda kitabe ulaşmıştır. Bu kitabelerde kullanılan dil genelde Arapça'dır. Özellikle Osmanlı dönemi kitabelerinde yaygın kullanım alanı bulan "ebced"le tarih düşürme yöntemi, arap alfabesinin ilk sıralanması ve her harfin rakamsal değerine dayanan bir sistemdir. Bu sistemde örneğin elif harfinin rakamsal değerine dayanan bir sistemdir. Bu sistemde örneğin elif harfinin değeri 1, sin harfinin değeri 60, ğayn harfinin değeri ise 1000'dir. Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde de kullanılan harflerin ebced şeklinde sıralanması, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân (685-705) zamanında değiştirilmiştir. Kitabede, şiir veya herhangi bir ifade ile rakamların matematik toplamının o yapının inşa, o sanat eserinin yapım veya mezar ise medfun olanın ölüm tarihini vermesi hedeflenir. Bu yolla kitabede tarih, rakamla verilmek yerine edebî bir ifadeyle verilmiş olmaktadır (Tüfekçioğlu, 16.11.2019; Özyurt, Tüfekçioğlu, 2009: 277).

Kitabeler, sadece bânî, usta, tarih vb. bilgileri barındırmakla kalmaz, aynı zamanda süsleme repertuarına da ciddi bir katkıda bulunurlar. İslam sanatında, dinen yasak olduğu düşünülen figürden kaçış dolayısıyla, figür dışı süslemelere yoğunlaşma olduğu şeklindeki kanaat kısmen doğrudur. Türk-İslam sanatındaki eserlerin çoğunda bulunan süsleme şekilleri geometrik süsleme, bitkisel süsleme ve yazıdır. Uygulandıkları esere göre farklılık göstermekle birlikte, yapılarda çoğunlukla geometrik ve bitkisel süslemeye, mezar taşlarında daha çok yazı sanatına yer verilmiştir. Ancak bu durumun istisnaları yok değildir (Özyurt; Tüfekçioğlu, 2009: 277).

Kitabeler dönem, bölge, yapı türüne ve sanat eserine göre farklılık göstermekle birlikte geniş anlamda:

1. Yapım kipi,
2. Yapı türü,
3. Hangi hükümdar zamanında yapıldığı,
4. Kimin yaptırdığı,
5. Ne zaman yapıldığı gibi bilgileri ihtiva ederler.
6. Kimin için yapıldığı,
7. Yaptırana (mezar ise, içinde yatana) dua isteği,
8. Ayet, hadis, güzel sözler, şiir vb. içerirler.

Gıyasiye (Çifte) Medresesi

Medrese Kayseri kent merkezinde, Yenice Hacı İki Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapı bugün Mimar Sinan Parkı içerisinde. Çifte Medrese olarak bilinen bu yapı, birbirine bitişik olarak inşa edilmiş,

medrese dâhilindeki bir kümbetten meydana gelmektedir (Şahin, 6/25: 476-477; Kutlu, 2017: 365).

Kitabesi

İnşa kitabesi, Çifte Medrese'nin günümüze ulaşan anıtsal taçkapısına göre ölçü olarak daha küçük ve daha kısa görünmektedir. Hatta taçkapı üzerindeki kitabelik, alanı doldurmayacak boyutlara sahip olduğu için kendisini üç yönden çevreleyen, ayrı mermer bloktan yapılmıştır (Kutlu, 2017: 366). Külliye'deki şifahanenin taç kapısı üstünde bulunan beyaz mermer dikdörtgen biçimindeki kitabe; “Eyyâmu’s-sultâni’l-mu’azzam Gıyâsü’-d-dünyâ ve’-d-dîn Keyhusrev b. Kılınç Arslan (i) dâme vakfû hâze’l-maristân Vasyyât ani’l-Melike azîmetü’-d-dünyâ ve’-d-dîn Gevher Nesibe (bintü) Kılınç arslan lirîzâillâh Senetü isneyn ve sittemi’e” (Türkçesi: Türkçesi: “Kılıçarslan oğlu dinin ve dünyanın koruyucusu büyük Sultan Keyhüsrev zamanında, zamanı daim olsun. Kılıçarslan’ın kızı, din ve dünyanın ismeti Melike Gevher Nesibe’nin, Allah sizin için onu Rıza kılsın. Vasiyeti olarak, H. 602(M.1205) senesinde bu hastanenin inşasına ittifak etti” (inşa ettirdi) şeklinde geçmektedir. (Cantay, 1992: 41). Hâli hazır kitabeden Sultan II. Kılıçarslan’ın kızı Gevher Nesibe Hatun’un vasiyeti kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yerine getirildiği anlaşılmaktadır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, medreseyi tahta ikinci çıkışında 1205 – 1206 senesinde külliye'deki yapılarla beraber inşa ettirdiği anlaşılmaktadır. Medrese üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Kayseri'nin ihtiyacı olan bu eserin yapılışı, Sultan ve aile efradına moral kaynağı olmuştur. Yapının mimari belli

değildir. Eser'in kitabesi haricinde önemli saydığımız yazılı belgede Anadolu Selçuklu dönemi hekimlerinden Zeki oğlu, Ebubekir Sadr-i Konevi'nin şiir ve mektuplarından meydana gelen Ravzatü'l-Kütâb Hadikatü'l-Elbab adlı eseridir (Özbek; Arslan, 2008: 323).

Gülük Medresesi

Kayseri'de kendi adıyla anılan mahallede bulunan külliyyede cami, medrese, hamam ve çeşme yer almaktadır. Cami, medrese ve hamamın, Kayseri'nin Dânişmendli başşehri olduğu 1135-1142 yıllarında Melik Nizâmeddin Yağıbasan tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir. Caminin batı cephesinde iki katlı medrese bölümü yer almaktadır. Kuzey cephesindeki üçüncü portalden dar bir merdivenle çıkılan fevkanî avlunun doğusunda kubbe ile örtülü bir oda bulunmakta ve avlu güneye doğru uzanan sivri beşik tonozlu koridora bağlanmaktadır. Medresenin en eski olan kitabesi kuzeydoğu taç kapının üstündeki kısımda bulunmaktadır (Eryavuz, 2002: 250-251).

Kitabesi

Dikdörtgen biçimindeki taş kitabe Selçuklu sülüsü ile üç satır şeklinde, kabartma yazı ile yazılmıştır. Kitabede; “Bu binayı Keyhüsrev'in oğlu, dünya ve dinin şerefi fetihler sahibi, müminlerin emirinin ortağı, büyük Sultan Keykavus'un hâkimiyeti zamanında Allah'ın en zayıf kulu, İffetli kadın, Yağıbasanoğlu Mahmud'un kızı Atsız Elti Hatun 1210 – 11 yılında onartmıştır.” ifadesi yazılıdır(Özbek; Arslan, 2008: 317).

Caminin kuzey kapısının üstündeki sivri kemerli bir niş içinde, biri rozetin üzerinde taş üstüne kabartma biçiminde üç satır haliyle yazılı dikdörtgen biçimindeki bir kitabe bulunur. 1325 Rumi tarihli ve bir onarımı işaret eden kitabede; “Esirgeyen, bağışlayan Allah’ın adıyla Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe inananlar ve namazını kılanlar imar ederler. Sene 1325” yazılıdır (Özbek; Arslan, 2008: 317).

Atabey Ertokuş Medresesi

Medrese, Isparta kentinin yirmi üç kilometre kuzeydoğusunda bulunan Atabey İlçesi Müftü Mahallesi Medrese Sokakta yer almaktadır. Bugün onarılarak iyi bir duruma getirilmiş olan medresenin, doğu cephesindeki taçkapı nişinin basık kemeri üzerinde bulunan sülüs hatla yazılmış beş satırlık kitâbeden 621’de (1224) Abdullah oğlu Ertokuş tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir; bânisine ait vakfiyenin tarihi ise muhtemelen 669’dur (1270-71). (Durukan, 1995: 313).

Doğu-batı yönünde yaptırılan medrese asimetric olmayan dikdörtgen tasarımlı kapalı avlulu ve tek eyvanlı biçimindedir. Medresede tuğla, sıva, kesme taş, moloz ve devşirme malzemeler kullanılmıştır (Durukan, 1995: 313). Roma ve Bizans dönemine ait mermer taş ve devşirme malzemenin yapıda kullanılması medresenin civarında Bizans zamanından kalma bir kilise veya benzeri bir yapının olduğunu göstermektedir (Demiriz, 1971: 88). Yapının dıştan batı cephesinin orta bölümüne ayrıca içten ana eyvanına bitişik bir de türbe inşa edilmiştir. Fakat türbenin eyvana gelişi güzel yerleştirilmesi, kapılar

aracılığı ile açılması kapının üstündeki ikiz pencereyi kapatarak işlevsiz bırakması yapıya kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerindeki duvarlarla, dıştan bağlantı yapılması ve türbenin çok farklı şekilde malzeme ve planla yapılması gibi nedenler yapının medreseye sonradan birleştirdiğini kanıtlamaktadır (Çakmak; Yağcı, 2017: 65).

Kitabesi

Yapının taç kapının üst tarafında mermer üzerine sülüs hatla yazılmış beş satırlık yapım kitabesi bulunmaktadır. İlk satırdaki yazı kare şeklinde kitabe levhasının tam ortasına gelecek biçimde içe kademeli oturtulmuştur. Kitabe şu şekildedir; “*Sultana ait, bu medresenin yapımını, dünya ve dinin yüce sultanı, müminlerin emiri, fetihler babası, Keyhüsrev oğlu Keykubad zamanında, yüce Allah’ın rahmetine muhtaç, zayıf kulu Abdullah oğlu Ertokuş H. 621 / M. 1224 yılının mübarek Ramazan ayında emretti*”. Yukarıda yazılı olan, Ertokuş Han kitabesinde tekrarlandığı gibi bu kitabede de ilk satırı “Es-Sultani” yazısı mevcuttur. Handaki kitabeden farklı olarak Ertokuş Medresesinin kitabesinde, devrinin sultanı I. Alâeddin Keykubat ve babası Keyhüsrev’in isimleri verilmiştir. Mübârizüddîn Ertokuş yaptırdığı medresenin kitabesi vasıtasıyla devleti yöneten Alâeddin Keykubat’a güvenini, bağlılığını, sevgi ve saygısını göstermek istemiştir (Doğan, 2010: 243-244).

Atabey Armağan (II. Gıyâseddin Keyhûsrev) Medresesi

Medrese, Antalya merkezdeki Yivli Minare Medresesi’nin karşısında bulunmaktadır. Kesme taştan basık kemerli giriş kapısının iki ucu üçgen ve yarım yıldız motiflerden oluşmaktadır. Kemer taşları

zikzaklarla birbirine birleştirilmiştir. Taç kapı kemerinin üstünde sivri kemerli niş içerisinde bulunan altı satırlık kitabede; H. 637(M. 1239/40) senesinde Selçuklu Sultanı, II. Gıyâseddin Keyhûsrev zamanında Atabey Armağan tarafından, yapıldığı söylenmektedir. Günümüzde az sayıda süslemesi olan taç kapısı dışında medrese ile ilgili bir tarihi kalıntı mevcut değildir (Tiryaki, 2013: 553).

Atabey Armağan Medresesi özellikle inşa ettiren kişinin adıyla anılmaktadır. Türkiye Selçuklularında bu tür eserlerin dönemin Selçuklu Sultanının adına yaptırıldığı, böylece Sultanın ismini taşıdığı herkesçe bilinmektedir. Nitekim yapının “Atabey Armağan Medresesi” olarak değil, “II. Gıyâseddin Keyhûsrev Medresesi” ismiyle anılması daha doğru olacaktır (Tiryaki, 2013: 553-554).

Kitabesi

“Hükümdar tek olan Allah'tır. Bu mübarek medresenin inşası, Ulu Sultan, Allah'ın dünyadaki gölgesi Keykubat oğlu Gıyâseddin Keyhûsrev devletinde zaif kul Muganaşad oğlu Atabey'e 630 yılında emredildi (Yılmaz; Tuzcu, 2010: 176-180).

Hacı Kılıç Medresesi

Hacı Kılıç Külliyesi, Kayseri şehir merkezinin kuzeyinde, kale surlarının dışında, İstasyon Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Külliyenin içinde cami ve medrese bir aradadır (Özbek; Arslan, 2008: 342).

Kitabesi

Medrese ve cami ta kapılarının kavsaralarının alt kısmında ta üstünde, Tevbe Suresinden;” *Allah’ın mescitlerini Allah’a, ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekât veren, yalnız Allah’tan korkanlar şenlendirir ki, olur ki onlar doğru yol bulanlardan olurlar.*” ayeti yazılır. Camiye ait beyaz mermerden, dikdörtgen biçimindeki ta kapının üstündeki kitabede; “ *Bu mübarek mescidin inşasını Sultan’ı Muazzam İzzü’-d-dünya ve’d din Ebulfeth Keykavus b. Keyhüsrev, Allah’ın kulu ve rahmetine muhtaç olan, Ebu el Kasım b. Ali El Tusi’ye 647 senesinde emretti.*” yazılıdır. Düzgün kesme taştan yapılan külliye, kitabelerindeki kayıtlardan Tus’lu Ali oğlu Ebul Kasım tarafından, H. 647(M. 1249) senesinde inşa edildiği yazmaktadır (Özbek; Arslan, 2008: 343).

Karatay Medresesi

Türk İslam devletlerinde olduğu gibi Anadolu Selçuklu Devleti zamanında da yaptırılan mimari eserlere vakfeden kişinin adının verilmesi kural haline gelmişti. Emir Celaleddin Karatay Anadolu Selçuklu Devleti’nin en değerli devlet adamlarından biri olduğu için bu medreseye adını kendisi vermiştir. Karatay Medresesi Anadolu Selçukluları devrinde Konya’da yaptırılan en mühim eğitim kuruluşlarından biridir. Karatay Medresesi Kale kapılarından Ayaz kapısına uzanan tarafta bulunup Alâeddin Tepesi’nin kuzeyindedir. Celalettin Karatay’ın kardeşi Kemaleddin Rumtaş tarafından inşa edilmiş olan Küçük Karatay (Kemaliye Medresesi) Karatay medresesinin doğusunda bulunmaktadır. Karatay Medresesinin Ta

kapısındaki kitabede 1251 senesinde medresenin yapıldığı yazmaktadır. Karatay medresesinin Taç kapısındaki kitabenin yazılı bulunduğu taşlar birbirinden farklıdır. Ayrıca taşlardaki yazı karakterleri diğerleriyle örtüşmediğinden tanzimle ilgili bazı kaygılar oluşmaktadır (Odabaşı, 2016: 256).

Kitabeleri

Medresenin taç kapısında şu ifadeler yazmaktadır: “...Yüce Allah buyuruyor ki: “Allah iyilik yapanların ecrini (sevabını) katiyen zayi etmez”. Bu mübarek mamurenin kurulmasını 649 yılı civarında Kılıçarslan oğlu Mesud oğlu Kılıçarslan oğlu şehid Sultan Keyhüsrevzade tanrının yeryüzünde gölgesi din ve dünyanın ulusu fetih babası Sultan Keykavus'un hükümdarlığı günlerinde Abdullah oğlu Karatay'a emretti. Allah bunu yaptırana mağfiret etsin” ifadesi yer almaktadır (Odabaşı, 2016: 260). Bazı tarihçilerin üzerinde çalıştığı medresenin yapılış tarihi ile ilgili kesin sonuç, Karatay Medresesi tahminen 1. Alaaddin Keykubat devrinde yapımına başlandı ve vefatından sonra politik kargaşa nedeniyle inşasına ara verildi. İzzettin Keykavus zamanında 649/1251 senesinde Karatay Medresesi tamamlanmıştır (Mülayim, 2001: 475). Tarihi kaynaklara baktığımızda Celâleddin Karatay gibi devrin önemli şahsiyetlerinden birisinin sadece Konya’da bulunan Karatay Medresesindeki kitabede adının geçmesine şaşırıyoruz. Anadolu Selçuklu mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Karatay Medresesinin sadece taç kapısı ve iç hacmi bugüne değin ayakta kalabilmiştir (Kuran, 1969: 51).

Sahabiye (Sahip Ata Medresesi) Medresesi

Kayseri Kent merkezinde, Sahabiye Mahallesi'nde kalenin karşısındaki (surların dışında) arazide bulunmaktadır. Medrese komple kesme taş malzemeden yapılmıştır. Fakat onarımlar sonucunda duvar örgüleri yıpranmıştır. Medresenin kesme taş dışında, taç kapısının üzerinde bulunan kitabesi mermerden yapılmıştır. Serçeoglu Camii karşısındaki Sahabiye Medresesi, III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, veziri Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından 1267-68 senesinde inşa edilmiştir. Sahabiye Medresesi olarak anılan bu bina, günümüzde kent meydanında, kitapçılar çarşısı olarak hizmet vermektedir (Özbek; Arslan, 2008: 348-349).

Kitabesi

Yapının taç kapısının üstündeki dikdörtgen biçimindeki kitabede, kabartma harfler ile iki satır sülüs yazı bulunur. Kitabede; “Bu mübarek medresenin yapılmasını Kılıç Arslanoğlu, yüce sultan, sultanlar sultanı, din ve dünyanın koruyucusu, fetihler sahibi Keyhüsrev (III. Keyhüsrev) zamanında -Allah mülkünü daim kıla -- H. 666(M. 1267) yılı içerisinde Allahu Teâla'nın rahmetini uman kul, Hüseyin oğlu Sahib Ali -Allah onun sonlarını iyi eyleye -emretti.” ifadesi yazılıdır (Özbek; Arslan, 2008: 350).

Sivas Buruciye Medresesi

Selçuklu Sultanı İzzeddin I. Keykâvus Dârüşşifâsı ile Çifte Minare Medresesi arasında inşa edilmiştir. Kitâbesine göre 670 (1271-72) yılında Anadolu Selçuklu sultanlarından III. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında Muzafferüddin Burûcirdî tarafından yaptırılmıştır (Eyice,

1992: 465). Kendi döneminde pozitif bilimlerin öğretildiği medrese olan, Burûciye Medresesi uzun yıllar bu görevini icra etmiştir. Medresenin mimarı belli değildir. Sivas şehir meydanında bulunan bina 1960-64 ve 2005 yıllarında restore edilmiştir (Semerci, 2017: 309). Burûciye Medresesi hediyelik eşya satılan dükkânları ve kafeleri ile günümüzde hizmet vermeye devam etmektedir. Sivas'taki Burûciye Medresesi Anadolu'da Selçuklu Devri'nin benzer eserleri arasında taş süslemesindeki ölçülülük ve mimarisindeki açıklık bakımından en önemlisidir (Semerci, 2017: 310).

Kitabesi

Kitabesinden H. 670 / M. 1271 senesinde inşa edildiği anlaşılan yapı, eyvanlı avlulu medreseler kategorisine girmektedir. Kareye yakın dikdörtgen tasarıma sahip olan medrese son derece süslü portalinde on bir sıralı mukarnaslı kavsaranın üstündeki dikdörtgen beyaz mermere, Selçuklu sülüsüyle yapılaş kitabesi yazılmıştır. İki satır halinde kabartma biçiminde yazılmış, kitabede satırların arası düz bir çizgi ile belirlenmiştir. Zeminin sade tutulduğu kitabede harfler çok zarif işlenmiştir. Arapça yazılan kitabede sözcüklerin kitabe zeminine dengeli bir şekilde konulduğu görülmektedir.

“Bu mübarek medreseyi, büyük Sultan, din ve dünyanın yardımcısı, fetih babası, Kılıçarslan oğlu Keyhüsrev -Allah mülkünü sonsuz kılsın -zamanında H. 670 / M. 1271 yılında bağışlayıcı rabbının rahmetine muhtaç, zayıf kul Hibetullah oğlu Muzaffer Burûcirdi-Allah onu, ana babasını ve bütün Müslümanları bağışlasın -yaptırdı” (Gün, 1999: 95).

Portalinde giriş mesafesini tutan zikzak geçmeli basık kemerin üstünde yanlardaki Mihrabiyeleler üzerine uzanan kitabede, besmele ve Al-i İmran Suresi'nden iki ayet bulunmaktadır. Selçuklu sülüsü ile tek satır biçiminde ve taş kabartma olarak yazılan kitabenin zemini bitki motifleri ile süslenmiştir. Bu kitabenin hemen üstünde, birinci sırada mukarnas sarkıtların oluşturduğu yarım dairelerden oluşan ve ortadaki üçünün içerisinde; *“ilim tahsil etmek her Müslüman için zorunludur, ilmin erdemi ibadetin erdeminden daha hayırlıdır.”* şeklinde yazılmıştır (Gün, 1999: 96).

Portalinde güney mihrabiye üstünde bulunan iki kabartma rozet içerisinde; *“Muzaffer İbn-ü Hibetullah”* biçiminde medreseyi yaptıran kişinin ismi geçmektedir. Kuzey Mihrabiye üstünde bulunan rozetler de ise *“Allah'a bağlandım.”*; *“Saygı Allah'adır”* şeklinde yazılmıştır (Gün, 1999: 96).

Yapının ön cephesinde portalin kuzey yönünde saçağın alt tarafında olan yazılar bir takım dua sözcükleri içermektedir. *“Bağışlayan ve esirgeyen Allah'ın adıyla Allah'ım fazla Arzu beni aldattı ve dünya sevgisi beni mahvetti....”* Nitekim ön cephede portalin güneyinde saçağın alt tarafında, uzunca bir kuşak halinde dua ifadeleri bulunmaktadır. *“Allah'ım, benim bu konumum, senin rahmetini arzulayan, Senin affına sığınan ve senin yüceliğinin şerefine hizmetçisi olan bir konumdur. Çok yüce ve Kudretlisin..... Senden bağışlanma diliyorum.....”* (Gün, 1999: 96).

Böylece kitabelerdeki bu sözcükler Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır. Taşa satırlı derin oyma biçiminde işlenen kitabelerin zemini özellikle

sade olmakla birlikte, kimi kısımlara rûmiler serpiştirilmiştir. Kitabe, zemine özenli ve temiz bir biçimde işlenmiştir. Günümüzde kitabenin kimi parçaları yerinde bulunmamaktadır (Gün, 1999: 97).

Medrese avlusunu kısıtlayan revakların kemer kamalarının üst taraflarında kalan boşluklara sekiz madalyon biçiminde, Selçuklu sülüsü ile ikinci bir inşa kitabesi konulmuştur. Taşa yuvarlak satırlı derin oyma şeklinde işlenen kitabeler daire biçimindedir. Kareye çok yakın dikdörtgen taşlar üstünde bulunan kitabelerin orta tarafları içinde küçük daireler ile kaplanmıştır. Buranın içerisine bazılarında kitabenin devamı kimisinde de başka bir motif konulmuştur. Kitabeler birbirinin devamı olduğu için, her birinin başlangıç noktasına birer küçük kabartma gülbezek yerleştirilmiştir (Gün, 1999: 98).

“Bu mübarek medresenin yapımını, büyük Sultan, ülkelerin hâkimi, Arap ve Acem sultanlarının efendisi, din ve dünyanın Yardımcısı, fetih sahibi, ‘Müminlerin Emirinin Burhanı’ Kılıçarşlan oğlu Keyhüsrev zamanında -Allah devletini sonsuz, sözünü ve şanını yüce kılsın. - H. 670 / 1271 yılı içerisinde, bağışlayıcı rabbının rahmetine muhtaç, zayıf kul, Abdullah oğlu Muzaffer oğlu Hibetullah oğlu Muzaffer el-Burucirdi -Allah onu, ebeveynini ve bütün Müslümanları bağışlasın. - yaptırdı. Allah’ım ‘âmin’ diyeni bağışla” (Uzunçarşılı; Nafiz, 1928: 110-111).

Girişin karşı tarafında bulunan ana eyvanın cephesini üç yönden kuşatan kitabe, Selçuklu sülüsü stili ile yazılmıştır. Bakara suresinin 255. ayeti Kerime’sini ihtiva etmektedir. Taşa kabartma biçiminde uygulanan kitabenin zemini bitkisel motifler ile süslenmiştir.

Zeminindeki bu süslemeler sebebiyle, girift gibi gözüken kitabenin harfleri çok zarif ve ince olup kelimeler dengeli bir biçimde yerleştirilmiştir. Maalesef bugün kitabenin üstten yazım anlamında bazı bölümleri noksandır (Gün, 1999: 98).

Cacabey Medresesi

Cacabey, İlhanlı soyundan, bir aşiret beyinin oğlu olarak dünyaya geldiği düşünülen, Ceceli adıyla bilinen ve asıl adı Bahaeddin Caca oğlu Nureddin Cebrâil'dir. Cacaoğlu Nûreddin Cebrâil'in Kırşehir emîri olmadan önceki hayatı hakkında bilgi yoktur. Caca (cece, çaça, çeçe) kelimesinin Türkçe veya Moğolca olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. İbn Bîbî'de geçen "cem'iyet-i püser-i Câcâ" ve Osmanlılar devrinde Kırşehir civarındaki "Ceceli" aşireti, muhtemelen Nûreddin'in emîr olarak zikredilen babasından itibaren onların etrafında oluşan topluluk ve bakiyeleri idi (Kucur, 1992: 541).

Cacabeyin yaşadığı devirden günümüze intikal eden en önemli eseri hiç kuşkusuz kendi ismiyle anılan medresesidir. Orta Anadolu'da Kırşehir'in yerleşim merkezinde inşa edilmiştir. Cümle kapısı üstündeki Selçuklu sülüsü ile iki satır halinde yazılmış kitâbesine göre Kılıcarslan'ın oğlu III. Keyhusrev zamanında 671 (1272-73) yılında Nûreddin Cebrâil (Cibrîl) b. Caca tarafından yaptırılmıştır Eyice, 1992: 539). Yapı günümüzde bina olarak iyi durumdadır. Medresenin uzun süre cami olarak hizmet vermesi zaman içinde yıpranmasını büyük ölçüde önlemiştir. Kırşehir yerleşiminin ortasında kalan binanın inşa edildiği günden günümüze çevresinde yerleşimi biçimlendirmesi

ile, yerleşimin bu tarz önemli eserlerin çevresinde oluştuğunu da kanıtlamaktadır (Şimşek, 2006: 21).

Kitabesi

Cümle Kapısı üzerindeki Selçuklu sülüsü biçiminde ifade edilen yazı ile iki satır şeklinde işlenmiş kitabesinde; “*Rükneddin Kılıçarslan’ın oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında H. 671(M. 1272-73)yılında Nureddin Cibril (Cebrail) b. Caca tarafından yaptırılmıştır*” (Eyice, 1992: 539). Anadolu’da İlhanlı (Moğol) baskınları neticesinde Kırşehir emirliği görevinde bulunan Cacabey’in hali hazırdaki vakfiyesine istinaden Kırşehir dışında, Kayseri Talimegini, İskilip ve Sultanyügi’de (Eskişehir) de eserleri inşa ettirdiği görülmektedir (Temir, 1989: 3). Kitabenin hemen altında kapısının istalaktitli odasının içinde de daha altta, kapının sağ orta ve sol yönünde yine Selçuklu sülüs ile yazılan kitabesi mevcuttur (Şimşek, 2006: 26). Bunların dışında daha sonra eklendiği görülen, dört satırlık Farsça yazılmış kitabe gözükmemektedir. Bu yazı şeridi ile kapı kemeri arasına iki satır halinde konulan, bunun dışında sağ köşesine de bir yazı eklenen kitabede ise bazı vergilerin kaldırıldığını ifade eden bir emirnamedir. W.Hinz’e göre M. 1330 senesinde yazıldığı ifade edilmektedir. Osmanlı zamanında H. 1219’da (Şubat 1805) verilen bir berat da “*Nureddin Şehid*” hayratının gelirlerine, daha başka vakıflarla el koymak isteyen Alâeddin Camii mütevellisinin müdahalesinin önlenmesine dairdir. Mevzubahis bu levhaların tümü bugün de Medresenin giriş kapısı üstünde durmaktadır (Eyice, 1992: 539).

Çankırı Atabey Cemaleddin Ferruh Dârü’ş-şifâsı

Çankırı kenti dışında, Tımarhane Mahallesi ya da Derbend ismi ile anılan kayalıklarla kaplı bir tepe üzerine yapılmıştır. Çankırı Atabey Cemaleddin Ferruh Dârü’ş-şifâsı, Dar’ül Hadis (Taş Mescit) ve türbeden oluşan bir külliye-dir. Külliye-yi oluşturan bu yapılar, belli zaman aralıklarında sırayla inşa edilmişlerdir. Maalesef ki günümüzde yalnızca Taş Mescit ve türbe ayakta kalabilmiştir (Cantay, 1992: 56). Külliye I.Alâeddin Keykubat döneminde, Atabey Cemaleddin Ferruh Bey tarafından H. 633(M. 1235) yılında inşa yaptırılmıştır. Bu devirde Anadolu’da dârü’ş-şifâlar ve tıp ilmi fevkalade ilerlemiştir. Ne var ki Hıristiyan hekimlerin yine de görev aldıklarını görmekteyiz (Bakır, 2018: 20).

Kitabesi

Çankırı Atabey Cemalettin Ferruh Dârü’ş-şifâsına ait olan kitabe, yapının neresinden alındığı belli olmamakla birlikte, kendisi iki parçadan ibarettir. Taş kitabesinin Türkçesi; *“Bu mübarek Darülaşiye’nin yapılmasını 633 yılı Muharrem ayında, büyük Sultan, memleket açan, Abbasi halifesinin ortakçısı ve Keyhüsrev oğlu Alâeddin Keykubat-Allah aziz ve Mansur eylesin- devletli günlerinde kulların fakiri ve Allah’ın rahmetine muhtaç Azatlı kölelerden Atabey Lala Cemalettin Ferruh- Allah muvaffak eylesin- emretti.”* İfadeleri yazılıdır (Aydınoğlu, 2009: 20).

Kitabe beyaz taş üzerine Selçuklu sülüsü ve Arap alfabesiyle yazılmıştır. Kitabenin üzerinde İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü’nün amblemi olan Selçuk tarzı çapraz yılan sembolü

bulunur. Atabey Cemaleddin Ferruh Bey, darüşşifanın aynı zamanda mütevellisi olmuş ve kendisi dârü’ş-şifanın idaresinde de görev almıştır. Atabey Cemaleddin Ferruh Bey, günümüzde Dar’ül Hadis (Taş Mescit) ismi ile bilinen binanın hemen yanına defnedilmiştir (Aydınoğlu, 2009: 20).

Dârü’ş-şifaya ait kalıntı kuzey duvarıdır. Kuzey duvarındaki taç kapı Selçuklu mimarisinin tüm güzelliklerini ihtiva etmektedir (Aydınoğlu, 2009: 20).

Divriği Turan Melik Dârü’ş-şifâsı

Mengücek Beyliği, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu’da kurulan ilk beyliklerdendir. Mengücek Beyliği, (1071-1275) tarihleri arasında iki yüz yıl hüküm sürmüştür. Kemah/Erzincan ve Divriği kolu olarak ikiye ayrılmışlardır (Sümer, 2004: 138-142). Divriği Mengüceklileri, yalnızca politik anlamda değil, oluşturdukları sanat eserleri ve kurmuş oldukları uygarlıkları sayesinde önemli eserler meydana getirmişlerdir. Mengüceklü döneminin günümüze kadar gelebilen en ihtişamlı yapısı Divriği Ulucamii ve Şifâhânesi’dir. 626 (1229) yılında Şehinşah’ın torunu Ahmed Şah tarafından şifâhâne ile birlikte külliye olarak Ahlatlı Hürrem Şah’a yaptırılan bina camisi, şifâhânesi, türbesi, mimari mekân, taş işçiliği ve minberinin ağaç işçiliğiyle Anadolu Türk mimarisinde çok önemli bir yere sahiptir (Akçıl, 2004: 143). Divriği Turan Melik Dârü’ş-şifâsı, taç kapısı üstünde bulunan üç satırlık Selçuklu sülüsüyle yazılmış olan Arapça kitabesinde, H. 626 / M. 1228-29 senesinde, Fahreddin Behram Şah’ın

kızı Adil Melike Turhan tarafından inşa edildiği yazmaktadır (Çobanoğlu, 2012: 95).

Kitabesi

Ülkemizin önemli eserlerinden biri olan Divriği Külliyesi, kentin doğu yamacında eğimli bir arazi üzerinde yaptırılmıştır. Bu külliyenin, baş mimari Ahlâtlı Hürrem Şah'tır. Dârü'ş-şifanın büyük eyvanının sonunda, kubbe kavsine yakın girift süslemeli bir madalyonun alt tarafında Eyyubi Nesihî ile taş üzerine mimar kendi ismini kazımıştır. Sivas Divriği Turan Melik Dârü'ş-şifasının giriş kapısının üstünde yine Eyyubi Nesihî ile yazılan bir Kitabe mevcuttur (Yoska, 2005: 136).

Arapça yazılan Kitabe de; “*Merhum hükümdar, Fahreddin Berham Şah'ın kerimesi, af ve mağfireti ilahiye muhtaç, adaletli Sultan Turan Melik, Allah rızasını kazanmak için H. 626 senesinin ilk ayında, bu mübarek darüşşifanın bina ve imarını emretmiştir.*” ifadeleri yazılıdır (Yoska, 2005: 137).

Kastamonu Pervane oğlu Ali Dârü'ş-şifası

Yılanlı dergâh adıyla bilinen dârü'ş-şifa, Kastamonu şehir merkezindeki, Küpçeğiz Mahallesinde bulunmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti Veziri, Pervane Müineddin Süleyman'ın oğlu Mühezzibüddin Ali tarafından 1272 senesinde Kastamonu kentinde bu darüşşifa inşa edilmiştir (Kemaloğlu, 2014: 298). Toplum dârü'ş-şifaya ismini, yılan figürü bulunan bir taştan esinlenerek vermiştir. “*Yılanlı Dergâh*” ismiyle anılmasının başka bir nedeni de sarı çayın kenarında bulunan bu dârü'ş-şifa, yılanlık ve terk edilmiş bir arazide

bulunması nedeniyledir. Dârü’ş-şifanın mimarı, Kayserili Sad’dır.1850 yılında meydana gelen yangın dolayısıyla büyük yara alan dârü’ş-şifa, günümüzde sadece portalin yer aldığı giriş kapısı ile binadan günümüze ulaşan yan duvarlarıdır. Arapça kitabesinde darüşşifanın mâristan olarak yapıldığı ifade edilir. Burada aynı zamanda Mevlevilerin bir dergâhı bulunduğu rivayet edilir (Yoska, 2005: 140).

Kitabesi

Dârü’ş-şifanın Türkçe kitabesinde; “*Müminler için Peygamber (s.a.v) dedi ki: Allah’ın kullarını tedavi edin. Şüphesiz Allah ölümden başka her derde deva verdi. Bu mübarek Mâristanın (Yılanlıgın) binasını ve imaretini, Allah’ın rızasına en muhtaç kul olan Ali b. Süleyman b. Ali emretti. Allah onun hasenatını kabul etsin, onu muvaffak etsin. H. 671 yılının aylarında Allah’a hamd ederek ve Peygambere salâvatvererek, Mimar Kayserili Sad’a yaptırdı.*” ifadeleri yazmaktadır (Kemaloğlu, 2014: 298). Türkçe “yılanlık” manasına gelen “*Mârîstan*” sözcüğü, Kastamonu Pervane oğlu Ali Dârü’ş-şifasının kitabesinde geçmektedir (Yoska, 2005: 140).

Sivas I. İzzeddin Keykâvus Dârü’ş-şifası

Şehrin merkezinde Dârülhadis Medresesi (Çifte Minareli Medrese) karşısında yer alan yapının Selçuklu sülüsüyle yazılmış kapı kitâbesinden 614 (1217) yılında I. İzzeddin Keykâvus tarafından inşa ettirildiği öğrenilmektedir. Sivas kent Merkezinde, eski Tokat Caddesi üzerinde, Sivas Kalesi’nin kuzey yönünde bulunur. Cüveyni (Çifte

Minareli) Medresesinden bugüne ulaşan, taç kapı kalıntısının yanında yer alır (Güder, 2018: 50).

Dârüşşifâ, uzun ekseni doğu-batı yönünde olmak üzere planlanmış olup açık avlulu, revaklı ve üç eyvanlı olarak düzenlenmiştir. Yapı 61,90 × 46,80 m. ölçüsünde bir alanı kaplar. 30,80 × 22,40 m. ölçüsündeki avlu kuzeybatı ve güney yönde revakla çevrilidir. Giriş hariç diğer üç yönde yer alan eyvanların arasında farklı boyutlarda odalar bulunmaktadır. Eyvanlardan güneyde bulunanı I. İzzeddin Keykâvus'un ölümü üzerine kümbet haline getirilmiştir. Revak altına açılan eyvanın önü bir kapı ve iki pencereye sahip bir duvarla kapatılmış, üzeri de ongen kasnaklı içten kubbe, dıştan külâhla örtülmüştür. Cephedeki kitâbe 617 (1220) tarihli olup eyvanın kümbet haline dönüştürüldüğü yılı belirtir. Kuzey eyvanı ise eyvan duvarındaki simetrik, Bursa kemerli iki açıklıkla günümüzde mevcut olmayan birimlerle ilişkiyi sağlar. Ana eyvan (dershane) 9,90 m. açıklığında bir kemerle avluya doğrudan açılır. Ana eyvanın doğu duvarında bir niş ve iki tarafında sonradan örülmüş pencereler yer alır (Cantay, 2002: 354).

Kitabesi

I.İzzeddin Keykavus Dârü's-şifasının kitabesinde; “...*Keyhüsrev oğlu Ebû'l-Feth Keykavus, bu dâru's-sıhhanın inşasını H. 614 yılında emretti.*” bilgisi yazmaktadır. Görüldüğü üzere kitabesinde “*dârü's-sıhha*” olarak tanımlanan bina, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu I.İzzeddin Keykavus tarafından H. 614 (M. 1217-18) senesinde inşa edilmiştir. I. İzzeddin Keykavus Dârü's-

şifası, üç bin dört yüz metre kare alanıyla günümüze ulaşan en büyük Selçuklu Dârü'ş-şifasıdır (Cantay, 1992: 45).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı dönemi öncesine dair Anadolu'da kurulmuş olan eğitim kurumları üzerinde yapmış olduğumuz inceleme sonucunda 13 tane eğitim kurumunun kitabesi üzerinde çalışma imkânı bulduk. Bu kitabelerden tamamı Arapça olarak yazılmış olup ağırlıklı olarak sülüs yazı tipi kullanılmıştır. Kitabelerin genelinde yaptıran kişi ve yapılış tarihiyle ilgili bilgiler yer almakla birlikte bazı kitabelerde ise daha teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Bu kitabelerde yaptıran kişinin Allah rızasını kazanmak, günahlarını affettirmek, kullananların ve hizmet alanların hayır duasını almak vb. ibareler de yer almaktadır. Bazı eğitim kurumlarında ise birden fazla kitabe bulunmaktadır.

İncelemiş olduğumuz kitabelerin çoğunluğunda ayeti kerimeler ve surelerden kısımlar da yer almaktadır. Sonuç olarak kitabeler, yapıların kuruluş tarihi ve onların kurulmasına vesilen olan kişi ve kişiler ve de amaçları hakkında araştırmacılara yardımcı olan önemli bir tarihi kaynak niteliğindedirler.

KAYNAKÇA

- Akçıl, N. Çiçek, (2004), “Mengüçüklüler Mimari”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 29., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 142-143.
- Alparslan, Ali, (2002), “Kitâbe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 26, İstanbul: TDV Yayınları, s. 76-81.
- Aydınöglü, Yasemin, (2009), *Selçuklularda Tıp Eğitimi ve Selçuklu Hastanelerinin Avrupa Kültürüne Olan Etkileri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Cantay, Gönül, (1992), *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Darüşşifaları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Cantay, Gönül, (2002), “Keykâvus I Dârüşşifâsı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 25., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 353-354.
- Çakmak, Abdullah; Yağcı, Mehmet, (2017) “Mübârizüddîn Ertokuş ve Osmanlı Dönemi Atabey Medresesi Evkafı.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 19., S: 1., s. 59-81.
- Çobanoğlu, N. Çiçek, (2012), “Divriği Ulucami”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 42., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 95-96.

- Demiriz, Yıldız, (1971), “Atabey’deki Ertokuş Medresesinde Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 4, s. 87-100.
- Doğan, Nermin Şaman, (2010), “Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübarizeddin Ertokuş.” *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Edebiyat Dergisi*, C: 27, S: 1, s. 231-251.
- Duran, M. Zeki, (2008), “Levh-i Mahfûz ve Kur’an, Marife, Yıl: 8, S. 1 Bahar, s. 9-44.
- Durukan Aynur, (1995), “Ertokuş Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 313-314.
- Eryavuz, Şebnem, (2002), “Kölük Camii ve Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 250-251.
- Eyice, Semavi, (1992), “Burûciye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 465-466.
- Eyice, Semavi, (1992), “Caca Bey Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 539-541.
- Güder, Aytaç, (2018), *Anadolu Selçuklu Mimarlığı’nda Medrese Ve Dariüşşifa İle Türbe İlişkisi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gün, Recep, (1999), *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazı Kullanımı*. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun.
- Kemaloğlu, Muhammed, (2014/1) “XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Dârü’ş-Şifâlar” *Hikmet Yurdu, Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13.*, s. 289-301.
- Koç, Turan, (2015), “İslam Estetiği ve Sanatı”, *İslâm ve Sanat*, İstanbul: Ensar Neşriyat, s. 23-29.
- Kucur, Sadi S., (1992), “Cacaoğlu Nureddin”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6., İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s. 541-542.
- Kuran, Abdullah, (1969), *Anadolu Medreseleri*, I, Ankara: ODTÜ Mimarlık Yayınları.
- Kutlu, Mehmet, (2017), Kayseri Çifte Medrese’de Gevher Nesibe Darüşşifası’nın Konumu Üzerine Bir Değerlendirme, *STD*, XXVI, s. 363-377.
- Mülâyim, Selçuk, (2001), “Karatay Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 475-476.
- Odabaşı, Zehra, (2016), “Karatay Medresesinin Biçimlendirilmesi ve Mimari Anlam Boyutu”, *USAD,Güz,(5)*, s. 253-270.

- Özbek, Yıldırım; Arslan, Celil, (2008), Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları, C. 1., Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Özyurt, Kemal; Tüfekçioğlu, Abdülhamit, “Türk-İslam Sanatında Kitabeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, 2009, s. 275-295.
- Pakalın, Mehmet Zeki, (1993), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. 2., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Semerci, Fatih, (2017), “Anadolu Selçuklu Medreselerinin Cephesel ve Mekânsal Kalite Analizi: Sivas Kenti Örneği”, *İMAD*, C. 2, S. 3, s. 295-328.
- Sümer, Faruk, (2004), “Mengüçlüklüler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29., İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 138-142.
- Şahin, Mustafa Kemal, “Anadolu Selçuklu Döneminde Niğde ve Kayseri Çevresinde Bulunan Kaçkapılar Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6. S. 25., s. 473-503.
- Şimşek, Ahmet, (2006), *Cacabey ve Medresesi*, Kırşehir: Kırşehir Valiliği Kültür Hizmetleri, 2006.
- Temir, Ahmet, (1989), *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Tiryaki, Yavuz, (2013), “Yivli Minare Külliyesi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 552-554.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit, (16.11.2019), “Türk Mimarisinde Yazı, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=371609>.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Nafiz, Faruk, (1928, Anadolu Türk Tarihi Tetkiklerinden Sivas Şehri, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Yardım, Ali, (2002), Alanya Kitâbeleri, Tespit, Tescil, Tasnif ve Değerlendirme, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yılmaz, Leyla; Tuzcu, Kemal, (2010), Antalya’da Türk Dönemi Kitabeleri, Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi.
- Yoska, Erhan, (2005), *Türkiye Selçuklularında XIII. Yüzyıldaki Tıbbî Gelişmeler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

BÖLÜM 7

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN KURULUŞU VE TARİHİ OLARAK ÜSTLENDİĞİ ROL

Dr. Celal Aslan*

*Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi
Doktora mezunu.

GİRİŞ

İnsanoğlu tarih boyunca savaş, salgın hastalık, deprem, sel, yangın gibi doğal ve doğal olmayan birçok afetlere maruz kalmıştır. Hiç şüphesiz yeryüzü sakinleri kimi zaman kendi imkânlarıyla kimi zaman da devletlerinin yardımlarıyla bu sıkıntıların üstesinden gelebilmişlerdir. Fakat yaşanan bazı felaketler devletlerin kendi kendilerine çözüm üretmelerini olanaksız bırakmış ve böylece milletlerarasında devlet ve siyaset üstü kurumlar oluşturulmuştur. Bu noktaya istinaden savaş ve barışta dokunulmazlıkları olan Kızılay ve Kızıllaç gibi kurumlar dokunulmazlık işareti ve başka hiçbir kurumun kullanmadığı bayraklarla temsil edilmekte; günümüzde dünyanın neresinde, hangi ülkesinde, hangi inancında olursa olsun yardıma muhtaç, yaşadığı sıkıntılarını kendi imkân ve olanaklarıyla çözemeyen herkese ilaç, yemek, giyim, tıbbi destek sađlamaktadır¹.

Zikredilen bütün özellikler nazara alındığında yapılacak işbu çalışmada günümüzde Kızılay, eskide Hilal-i Ahmer diye bilinen kurumun tarihsel önemi ve üstlendiği ettiği faaliyetler hakkında bilgi vermeye çalışılacaktır.

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİNİN KURULUŞU

İnsanların birbirlerine yardım etmeleri neredeyse insanlık tarihiyle yaşıtsa da bunun sistemli bir kuruluş olarak gerçekleşmesi ancak XIX. yüzyılda mümkün olabilmıştir. Bu yüzyılda Hristiyan Batı dünyasına baktığımızda 1863 yılında Cenevre şehrinin beş ileri geleninin daha

¹ Mehmet Polat, *Hilal-i Ahmer Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s.IV

sonra Kızılhaç'ın Uluslararası Komitesi haline gelecek olan yaralı askerlere yardım derneğini kurduğu görülmüştür. Henry Dunant'ın (1828-1910) Solferino Savaşı'ndaki deneyimlerinden esinlenen komite, hem milletlerinden bağımsız olarak yaralı askerlere yönelik muameleyi iyileştirmeyi hem de uluslararası devletlerin gelişmesiyle savaşılan ülkeler arasındaki ilişkiyi daha düzenli bir temelde tutmaya çalışmıştır. Uluslararası insani hukukun, özellikle Cenevre sözleşmelerinin geliştirilmesi yoluyla başından beri bu fikirler ve normlar Batı'nın değerlerine derinlemesine kök salmış ve Avrupa sömürge güçleriyle yankılanmış olsalar da, evrensel bir kapsam iddia ettiler. Dahası bir Kızılhaç toplumu olarak kabul edilmek için oluşturulan koşullar açıkça Batı toplumlarını ve yapılarını desteklemiş; bu sebeple ilgili devletin egemen olması, Cenevre Sözleşmelerini imzalaması ve devlet başlı başına Kızılhaç toplumu olması gerekmektedir. Bu duruma rağmen hareket dünya çapında çok hızlı bir şekilde genişlemiş ve örneğin Japonya'da -Batı'nın çok uzağında- taraftar bulmuştur².

Diğer taraftan Osmanlı Devleti ilk Cenevre Konvansiyonu'na delege gönderememesine rağmen katılamayanlara tanınan bir yıllık süreyi değerlendirerek 5 Temmuz 1865'te Cenevre Sözleşmesini imzalamıştır³. İmzalanan sözleşmede kabul edilen maddeler şunlardır:

²Esther Moller, “*Red Crescent (Hilal-i Ahmer)*” https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/red_crescent_hilal-i_ahmer (Erişim Tarihi 29.05.2020)

³ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.12

“A) Savaş meydanında yaralanan askerleri ele geçiren taraf milliyet ayırmaksızın onları tedavi ettirecektir. Yaralıların düşmana bırakmak zorunda kalan taraf, tedavi için sağlık memur ve malzemelerinin bir kısmını bırakacaktır.

B) Düşman eline düşen yaralılar tedavi şartıyla savaş esiri sayılırlar.

C) Savaş meydanında kazanan taraf, yaralıları ve onların eşyalarını yağmadan koruyacaktır.

D) Cesetler iyice muayene edildikten sonra defnedileceklerdir.

E) Ölen askerlerin üzerinden çıkan kimlikleri, imkan olunca karşı orduya veya mensub oldukları ülkelere bildirilecektir.

F) Savaşanlardan her biri, karşı tarafa mensup ne kadar yaralı ve hasta nakil olduğunu, ne kadar ölüm olduğunu birbirine haber vereceklerdir.

G) Yaralılar tarafından bırakılan senetler, tahviller, mektuplar, vs. Evrak sahiplerine veya varislerine gönderilmek üzere muhafaza edilecektir.

H) Yaralı ve hastalara yardım için harbe katılan seyyar ve sabit heyet-i sıhhiyeye hürmet edilecek ve esir muamelesi yapılmayacaktır. Fakat her hükümet ordusundaki resmi sağlık heyetine yardım için izin verdiği cemiyetlerin isimlerini, gerek daha barış zamanlarında, gerek düşmanlığın başlangıç ve esnasında diğer tarafa bildirmeye mecburdur.

- I) Tarafsız bir ülkeye mensup sağlık yardım müesseseleri bir orduya katılacağı ve yardım edeceği zaman bunların istihdamlarından önce durumu diğer tarafa bildireceklerdir.
- J) Seferberlikte bulunan ordulara refakat etmek üzere teğkil edilen seyyar heyet-i sıhhiye ile sabit müessesat-ı sıhhiyeye karęı, savağanlar tarafından hürmet edilip korunacaksa da, bu müessese d ğmana karęı kullanılırsa hürmet ve himaye fikri ortadan kalkar. Anacak bu yardım müessesesi memurlarının kendilerini ve hastalarını korumak üzere silah bulundurmaları, silahlı koruyucuları olmayıp bir asker karakolu tarafından korunmaları, yaralılardan alınıp henüz merciine teslim edilmemiğ silah ve fiğek bulundurması, bu müesseseyi himaye ve hürmetten yoksun bırakmaz.
- K) Salib-i Ahmer hastaneleri etıbbı ve müstahdemi d ğman erine d ğecek olursa, onun idaresi altında vazifelerine devam ederler. Etıbbı ve müstahdemin yardımına ihtiyaç kalmadığı takdirde ordu veya ülkelerine iade edilirler. Kendilerine ait eğya, alet edevat, silah ve yüklerinin birlikte g t r rl r.
- L) Bu memurlar d ğman yanında buldukları müddetçe, kendilerine d ğman ordusunun aynı derecede olan memurlarına verilen maağ ve tahsisat verilir.”⁴

⁴ Zuhal  zaydın, “*Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesine Göre Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluğu*” Tıp Tarihi Araştırmaları History Of Medicine Studies, Editörler: Nil Sarı- Hüsrev Atami, 2002 İstanbul, s.71

Yukarıdaki hükümleri kabul eden Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarda Kızılhaçlara benzer bir cemiyetin kurulmasına pek fazla ehemmiyet vermediği anlaşılmıştır. Kızılay'ın kuruluş ve gelişme zamanlarında uzun yıllar başkanvekilliği yapan Besim Ömer (Akalin) Paşa'ya göre “bu mesele gerek ahalice ve rical-i devletçe ehemmiyetsiz görüldüğü gibi, Babialice de ‘gayri kabil-i evham ve hayalattan’ ibaret” idi. Bütün bu sebeplerden dolayı tıbbiyeliler arasında birtakım teşebbüslere rağmen Kızılay'ın kurulması 1877 yılına kadar mümkün olamamıştır. Öte yandan 1867'de Paris'te toplanan Uluslararası Kızılhaç Konferansına Osmanlı delegesi olarak katılan Avusturya uyruklu Dr. Abdullah Bey İstanbul'a döndüğünde, Cenevre Sözleşmesinin Osmanlı tarafından da uygulanması için hükümet nezdinde aracı olmayı vaat etmiştir. Toplantı'dan sonra İstanbul'a gelen Abdullah Bey, “Mecruhin-i Asakir-i Osmaniyye'ye Muavenet Cemiyeti”ni kurmaya çalışmıştır⁵. Ancak Cemiyet'in kurulması pek de kolay olmamıştır. Buna göre Abdullah Bey'in İstanbul'a geldiğinde başvurduğu resmi makamların kendisini iyi karşılamak şöyle dursun düşüncesini dahi kimseye anlatamadığı; resmi merciler bu meseleyi dikkate almamakla beraber böyle teşebbüslerin Avrupa'da dahi gerçekleşmeyeceğini söylediği iddia edilmiştir⁶. Hatta Hilal-i Ahmer Cemiyet-i Salnamesi'nde Bab-ı Seraskeri'nin sivillerin askerlik işlerine karışmasının doğru olmayacağı düşüncesi ile “Mecruhin-i Asakir-i Osmaniyye'ye Muavenet Cemiyeti”nin nizamnamesini

⁵ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.11

⁶ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.14

onaylamadığı ve cemiyet grubunun dağıldığı ifade edilmiştir⁷. Bütün olumsuzluklara rağmen Abdullah Bey çabalarından vazgeçmemiş; Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa ve Sarayın destekleri onun amacına ulaşmasına sebep olmuştur. Böylece Dr. Kırımlı Aziz Bey'in katkılarıyla Sağlık Bakanı Marko Paşa başkanlığında “Mecruhin ve Marda-yı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti” kurulmuştur. 11 Haziran 1868 tarihinde ilk olarak 22, sonradan 25 kurucu üye ile örgütlenen cemiyette 43'ü doktor 66 kurucu üye yer almıştır. Bu kurucu üyeler Ömer Rüştü Paşa, Serdar-ı Ekrem Ethem Paşa, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Müdürü Kırımlı Aziz Bey, Mr. Ch. Curtis, Baron Prokeschosten, Avusturya sefiri gibi kimselerdir⁸.

1869 yılı Berlin Kongresi üzerine Avrupalı Devletler Osmanlı Devleti'ndeki Cemiyetten haberdar olmuşlardır. 1 Martta gönderilip ancak 29 Martta ele geçebilen çağrı üzerine fazla hazırlık yapılmadan Abdullah Bey'in yanı sıra Paris Ataşemiliteri Hüsnü Bey, Osmanlı Bakanı M. Aristarchi Bey “Ulusal İkinci Kızılhaç Kongresi”ne gönderilmişlerdir. M. Aristarchi Bey, Alman İmparatoriçesi, Başbakan Bismarck ve diğer Alman Bakanlarının katıldığı kongrenin son oturumunda önemli bir konuşma yapmış; yeni kurulan cemiyetten söz etmiştir⁹. Buna göre Aristarchi Bey: “*Türklerin insanlar arasında fark*

⁷ Zuhul Özyayın, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987,s.39; Esther Moller, *Red Crescent (Hilal-i Ahmer)* https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/red_crescent_hilal-i_ahmer (Erişim Tarihi 29.05.2020)

⁸ Mehmet Polat, *Hilal-i Ahmer Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s.11

⁹ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.16

gözetmeyerek kardeşlik düşüncesini benimsediklerini, batıdan gelen ışığa kapılarını açtıklarını, çeşitli unsurlardan oluşmuş İmparatorluk'ta çabuk benimsenecek olan bu kurumun 10 hanım üyesi olduğunu, hatta taşrada şubeler açmaya başladığını” anlatmıştır¹⁰. Bunların yanında Osmanlı Devleti'nin Türk olmayan unsurlarının savaştan Türk askerlerine yardım etmesinde güçlükler olabileceğini de ifade eden Aristarchi Bey Osmanlı Hükûmeti'nin her şeye rağmen bu insani teşebbüsü prensip olarak benimseyip desteklediğini sözlerine eklemiştir¹¹.

Öte yandan Sırbistan ve Karadağ seferleri ve akabinde 93 Harbi'nin başlaması, savaş meydanlarında yaralanan Türk askerlerine yardım edecek Kızılhaçlara benzer bir cemiyetin varlığına ihtiyacı daha artırmıştır. Zira Sırp, Romen ve Rus ordularına gerek kendi Kızılhaçları gerekse tarafsız Kızılhaçlar tarafından sağlanan yardımlar gözden kaçmamıştır. Bu sebeple Uluslararası Kızılhaç Komitesi Başkanı Moynier'in Dr. Peştemalcıyan'a mektup göndermesi ve yine bu komitenin genelge yayınlaması üzerine Osmanlı Hükûmeti harekete geçmiştir¹². 25 Temmuz 1876'da Marko Paşa'nın başkanlığı ve ilgili bakanlıklarca görevlendirilen temsilcilerin de katılımıyla Mekteb-i Tıbbiye'de bir toplantı yapılmış ve şu kararlar alınmıştır:

¹⁰ Seçil Karal Akgün, *Cumhuriyet Kurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti*, ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı 32, Ankara 2012, s.113

¹¹ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.16

¹² Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.12

1. “Cenevre Mukavelenamesi’nin Osmanlı Ülkesinde nasıl uygulanacağı
2. Salib-i Ahmer (Kızılhaç) yerine ordularımızda nasıl bir sembol kullanılacağı düşünülecek ve,
3. Cemiyet için bir tüzük hazırlanacak
4. Derhal yardım toplanmaya başlanacak
5. Cemiyeti devamlı olarak idare edecek bir kurul seçilecektir”¹³

Toplantı maddelerinde de görüldüğü üzere sembol konusu Müslümanlar toplumlar için önemli bir sorun teşkil etmiştir. Tarihten beri Hilal-Haç çatışmasının yaşandığı dünyada uluslararası alanda hizmet veren Kızılhaç Cemiyeti’nin din, millet, mezhep ve devletler üstü bir kurum olduğu ve ambleminin de bu amaca hizmet etmesi gerektiği Müslümanlar tarafından defalarca belirtilmiş olmasına beyaz zemin üstüne Kızıl haç işaretinin Hristiyanlığı çağrıştırması sembol probleminin esas noktasıydı. Bu sebeple Kırımlı Aziz Bey’in yaptığı çalışmalar neticesinde Osmanlı ülkesi ve onun nezdindeki bütün Müslüman alemi için başka bir amblem bulundu. Buna göre Türkler beyaz zemin üzerindeki kızıl haç yerine kızıl ay kullanılacak ve bu sembol bütün Müslümanları temsil edebilecekti¹⁴. Ezcümle bahsedilen toplantıda “asker-i osmaniyye’nin hissiyat-ı diniyyesine” riayeten Kızıl Haç yerine Kızıl Ay’ın (Hilal-i Ahmer) sembol olarak kullanılmasına ve bu konuda diğer devletlerin onayına başvurulmasına

¹³ Zuhâl Özyayın, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.39;

¹⁴ Mehmet Polat, *Hilal-i Ahmer Teşkilatı’nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s.22

karar verilmiştir¹⁵. Başvurulan devletlerin birçoğu özellikle savaşılmakta olan Rusya da Salib-i Ahmer'e karşı saygı duyulması şartıyla Hilal-i Ahmer'in kullanılmasını kabul etmişlerdir¹⁶. Böylece Sultan II. Abdülhamid'in himayesinde 14 Nisan 1877 yılında "Osmanlı Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti" kurularak faaliyete başlamış; cemiyetin ilk başkanlığını Meclis-i Umur-ı Sıhhiye ikinci reisi Hacı Arif Bey üstlenmiştir¹⁷. Cemiyet resmi olarak kurulduktan sonra ilk toplantısını Beşiktaş Paşa Dairesi'nde gerçekleştirmiş¹⁸ ve toplantıda daha önceden alınan şu kararlar kabul edilmiştir¹⁹:

1. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti elindeki tüm imkânlarla savaş alanlarındaki hasta ve yaralıların acılarını dindirmeye çalışır
2. Cemiyet, senelik aidatı 100 kuruş olan üyeler ve yıllık aidatı minimum 200 kuruş olan asil üyelerle senelik aidat ödemeksizin

¹⁵ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.12

¹⁶ Salnamede Mecruh-ini Asakir-i Osmaniyye'ye Muavenet Cemiyeti'nin kurulmasının Bab-ı Seraskeri tarafından reddedilme sebeplerinden biri olarak da Cenevre Mukavelenamesinde tarafsızlık sembolü olarak Haç işaretinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Zuhul Özaydın, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.43; Hilal ambleminin kullanılmasına geçici olarak izin verilmiş; ancak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin varlığı, bu amblemden dolayı, Uluslararası Kızıllaç Komitesince uzun süre kabul edilmemiştir. Komite Hilal-i Ahmer'in de "haç"ın sembol olarak kullanmasını şart koşmuş, bu alametin dinsel bir öge değil; İsviçre'nin bayrağından alındığı hususunda ısrarcı ve sert bir tutumda bulunmuştur. Sonunda 15 Haziran 1907 yılında Londra'da yapılan VIII. Uluslararası Kızıllaç Konferansı'nda Dr. Besim Ömer Paşa'nın yoğun çabaları sonucu "Hilal" amblemi Cemiyetin amblemi olarak kabul edilmiş ve onaylanmıştır. Besim Ömer (Akalm), *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızıllaç Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.31

¹⁷ Mesut Çapa, "Kızılay", *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.545

¹⁸ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331*, s.28

¹⁹ Mehmet Polat, *Hilal-i Ahmer Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s.13-14

100 kuruş ya da Cemiyet'e lazım araç-gereç bağışında bulunan veyahut da Cemiyet faaliyetlerine destekte bulunan Cemiyet Yönetim Kurulunca kabul edilmiş üyelere olur. Cemiyet, faaliyetlerinin gerçekleşmesinde üstün hizmet ve çalışmalarıyla katkıda bulunan şahısları genel kurul oluruyla onur üyesi yapabilir

3. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Hükûmetin de onayladığı 22 Ağustos 1864 Cenevre Antlaşması'nın genel ilkeleri ile Paris Konferansı'nda yardım örgütlerinin askeri sağlık hizmetlerini tarafsızca yapılması hususuna ilişkin ek düzenlemeleri kabul eder
4. Cemiyetin idaresi Bahriye ve Harbiye Nazırlarının onursal başkanlığını yaptığı İstanbul Merkez ve Yüksek Heyeti'nce yürütülür; Merkez Heyet, asil ve kurucu azalardan Genel Heyetçe beş yıl için seçilen 30 üyeden oluşur.
5. Kurul azaları, içlerinden bir reis, iki reis yardımcısı, bir genel sekreter ve bir veznedar görevlendirir.
6. Merkez Yönetim Kurulu, araç-gereç ve personelle ilgili gerekli işlemleri düzenler; çalışanlarının mesleki eğitimlerini yaptırır; yardım istenen bütün alanlarda ihtiyaçları karşılar; yardım ve bağışları kabul eder ve gereken hizmetlerde onları kullanır
7. Cemiyetin gelişmesi ve diğer illerde halkın Cemiyete tevaccühü halinde, Yüksek Kurul, Merkez İdare Kuruluna bağlı alt yönetim kurulları oluşturabilir; İstanbul dışında kurulacak alt

yönetim kurulları da merkez idare kurullarına bağlı ve eşit pozisyonda olacaklardır. Kurumun verimli çalışması için kaçınılmaz olan ortak hareket etme, mümkün mertebe güçlü bir merkezîyetçiliği gerekli kılar.

8. Kadınlar, bütün ülkelerdeki yardım örgütlerinde hususan düşkün ve çaresiz yaralılara yapılan yardım çalışmalarında önemli rollere sahiptirler bu yüzden gerekli şartlar sağlanabilirse, yüksek zümreye mensup bir hanımın taht-ı himayesinde bir Kadınlar Yönetim Kurulu oluşturabilirler. Bu kurul, üyelerinin yardım faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmalarını sağlayacak; Yüksek Konsey Genel Sekreteri'nin tavassutuyla Merkez Yönetim Kuruluyla bağlantı kuracaktır. Merkez Yönetim Kurulu da Cemiyet'le alakalı bilgileri Kadınlar Yönetim Kurulu'na iletmek zorundadır.

1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA (93 HARBİ'NDE)

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı kuruluşunu yeni tamamlayan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kendini gösterdiği ve ilk ciddi sınavını verdiği savaştır. Zira bu savaş bilindiği üzere Osmanlı Devleti'ne büyük bir facia getirmiş; ülke siyasal, sosyal ve ekonomik travmalarla karşılaşmıştır. Yaşanan can kayıplarının yanında önemli sayıda yaralanmaların meydana gelmesi ve gereken müdahalelerin yapılamaması ordunun belini bükmüştür. Böyle bir ortamda Cemiyet oluşumunu yeni tamamlamasına rağmen birtakım cephelerde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Mesela Plevne Savunmasında kendini

fazlaca öne çıkaran örgüt bu ilk sınavında dört bine yakın hasta ve yaralının tedavi edilmesini sağlamıştır. Bunların yanı sıra Hilal-i Ahmer tarafından cephe berisinde dokuz seyyar hastane ve İstanbul'da dört adet ilkyardım merkezi kurulmuştur. Diğer taraftan Cemiyetin yeni kurulmuş olması genel anlamda mağduriyetlerin giderilmesine çare olamamıştır. Buna göre her taburda birer doktor, cerrah ve eczacı olması gerekirken üç veya beş tabura birer doktor ve eczacı görevlendirilmek zorunda kalınmıştır. Personel eksikliğini gidermek için de Fransa, Avusturya-Macaristan, İngiltere gibi ülkelerin hekimleri ile sözleşme yapma ihtiyacı hissedilmiştir. Mevcut hekimlerin özellikle tifüs, dizanteri gibi hastalıklar dolayısıyla kaybedilmesi doktor açığını daha artırmış, bu durum Cemiyet'ten beklenen sağlık hizmetlerinin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca doktor eksikliğinin yaşandığı şu durumda uzman hekim bulma imkanı da mümkün değildi. Bu sebeple elde tutulan doktorlar her türlü hastalık ve yaralanmaları muayene etmek zorunda kalmışlardır²⁰

Hiç şüphesiz Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin savaş zamanındaki faaliyetleri elinde var olan birkaç yüz lira ile gerçekleşmemiştir. Bu sebeple halkın yardıma muhtaç olduğu şu ortamda Cemiyet gerek ülke içinden gerekse diğer Müslüman ülkelerden bir yıl içinde 70.000 liraya yakın para toplanmıştır. Bu paranın bir kısmı ile tıbbi malzeme satın alınmış; dokuz cephede mobil hastaneler kurulmuştur. Bunların yanında yaralıları nakil için trenler kiralanmış ve muhacirlere birkaç

²⁰ Tuba İşler, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Cephesindeki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017, s.XXIV-XXV

bin lira civarında nakdi yardım yapılmıştır²¹. Diğer bir deyişle toplanan 72.583 Osmanlı lirasının 61.000 lirası, Haziran 1878 yılına kadar askeri hasta ve yaralılarla göçmenlere harcanmış; geri kalan para ise Cemiyetin ana sermayesini oluşturmuştur²².

1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI'NDA HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ

Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitiminden sonra Sultan Abdülhamid'in idaresinde başlatılan istibdat yönetimi ve bu yönetimin herhangi bir örgütlenmeye karşı hoşgörüsüzlüğü Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de durumunu etkilemiştir. Bu nedenle Cemiyetin adımlarının bir başarının işareti ve toplumu güçlendirmek için bir gerekçe olarak görmek yerine, parası Osmanlı bankasına konulmuş ve kurum işlevi bitmiş gibi dağıtılmıştır²³.

Yaklaşık 20 yıl boyunca varlığının esamesi okunmayan Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında geçici bir zaman için de olsa meydana çıkmıştır. Yunan Savaşı'nın ilan edilmesinden sonra 24 Mayıs 1897 tarihli Sadrazam tezkiresi ile eski azalardan sağ olanlar ve yeni üyeler yeniden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni kurdular ve

²¹ Zuhâl Özyaydın, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.45-46

²² Besim Ömer (Akalin), *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.77

²³ Hüsnü Ada, *The First Ottoman Civil Organization In The Service Of The Ottoman State: The Case Of Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti)*, Sabancı University Master Thesis, İstanbul 2004, s.26; Kızılay kaynaklarında II. Abdülhamid dönemine karşı bir muhalefet havası hissedilmektedir. Mesela Celal Muhtar Özden hatıralarında; "Padişah, cemiyet isminden tevahhuş ettiği için, Hilal-i Ahmer, bugünkü dilimiz ile 'Kızılay' tabiri ağza alınmaz olmuştur" ifadelerini kullanmıştır. Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.13

Cemiyet, eski heyetin ikinci başkanı Nurican Efendi'nin yönetiminde faaliyete başlamıştır. Faaliyetler çerçevesinde Avrupa Kızılhaç örgütlerinden birçok yardım toplanmış; Yunanistan Galust'dan asker yaralılarını taşımak için iki hastane vapuru kiralanmıştır. Bunların yanında orduya çok miktarda sulfato ve tıbbi malzemeler sağlanmıştır. Fakat bu savaş bittikten sonra da Cemiyet tekerrürü yaşamış; tekrardan sessizliğe gömülmüştür²⁴.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ VE HİLAL-İ AHMER'İN YENİDEN KURULMASI

“Devr-i dilârâ-yı hürriyet”²⁵ II. Meşrutiyet'in (23 Temmuz 1908) getirdiği özgürlük ve serbestiyet havası Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bir daha susturulmamak üzere yeniden ihyasına neden olmuştur. Bu sebeple ilan-ı meşrutiyetin sonrası bir buçuk sene içerisinde Cemiyet'in tekrardan kurulması amacıyla eski kuruculardan Dellasuda Faik Paşa girişimlere başlamıştır. Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'nın eşi tarafından bir “Şefkat Pazarı” kurularak elde edilen 4 bin lirayla Hilal-i Ahmer için sermaye hazırlanmıştır. Bu arada düzenlenen Cemiyet tüzüğü Şura-yı Devlet'in oluruyla hükümetçe kabul edilmiştir²⁶. Bütün işlemlerden sonra Cemiyete Bakan, Ulema, Milletvekili, Hekim, Tüccar ve diğerlerinden oluşan 100 kişilik

²⁴Bir aralık Cemiyetin yeniden ihyasına çalışılmış, üyelerden Şura-yı Devlet Maliye Dairesi Reisi Cemal Bey'in başkanlığa, diğer birkaç kişinin de üyeliğe tayinleri sadaret makamından talep edilmişse de Cemiyet adından fevkalade çekinen Sultan II. Abdülhamid “bu babda tasavvuratı” olduğundan bahisle şimdilik bu işin ertelenmesini emreden 15 Eylül 1902 tarihli iradeyi sadarete göndermiştir. *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331*, s.29-30

²⁵BOA, **BE0 3377/253205**, 19 Receb 1326 (11 Ağustos 1908)

²⁶ Besim Ömer (Akalin), *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.50

kurucu üye kaydedilmiş ve kurucu üyeler 20 Haziran 1911 yılında Tokatlıyan Oteli'nde ilk toplantıyı yapmışlardır. Sadrazam Hakkı Paşa başkanlığında yapılan toplantıda gerçekleştirilen seçimler neticesinde Hakkı Paşa başkanlığa, 30 kişi de merkez umumi azalığına seçilmiştir. Merkez Genel Üyeleri de ilk toplantılarını bir hafta sonra Sağlık İşleri Dairesi'nde yapmış; heyet idaresini seçmişlerdir²⁷ Bunlardan başka yeni padişah Cemiyetin koruyucusu olmayı kabul etmiş; hanedandan Yusuf İzzettin Efendi Hilal-i Ahmer'in onursal başkanı olmuştur. Bu ritüel geleneğe dönüşmüş ve Sultan Reşad'ın ölümünden sonra halefi VI. Mehmed (Vahidüddin) Cemiyet onursal başkanlığını yapmıştır. Yusuf İzzettin Efendi de Tophane'de Hilal-i Ahmer'in ilk yönetim merkezi olacak olan üç katlı bir bina ve 50 Osmanlı lirası bağışlayarak cömertliğini göstermiştir²⁸.

HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ KADINLAR HEYETİ'NİN KURULMASI

II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ve girişimci bir hava getirdiği daha önce ifade edilmişti. Bu hava hiç şüphesiz kapalı kapılar ardında kalan kadınların toplum hayatında daha fazla etkili olmasına hatta onların daha da ileriye gidip dernek cemiyet kurmalarına sebep olmuştur. Diğer taraftan savaşlarda cephe gerisinde canları pahasına her türlü fedâkarlıktan kaçınmayan kadınların rolleri çok daha önceden bilinmekte ve Salib-i Ahmer, Hilal-i Ahmer gibi oluşumlarda

²⁷ Zuhâl Özyaydın, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.50

²⁸ Hüsni Ada, *The First Ottoman Civil Organization In The Service Of The Ottoman State: The Case Of Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti)*, Sabancı University Master Thesis, İstanbul 2004, s.29

kadınlara görev alanı belirlenmekteydi. Bu sebeple Hilal-i Ahmer'in ilk zamanlardaki tüzüğünde yer alan hanımlarla ilgili maddeyle bağlantılı olarak İkinci Meşrutiyet döneminde Hilal-i Ahmer Hanımlar teşkilatı kurma çalışmaları başlatılmıştır²⁹. Öncelikli olarak Başkadınefendi Kamres Hanım taht-ı nezaretinde kadınlar arası bir yardım komisyonu kurulmuş daha sonra da 20 Mart 1912'de "Osmanlı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi" vücuda getirilmiştir. Hanımlar Merkezi Heyeti'nin fahri başkanlığına Kamres Hanım getirilirken, zamanın bilindik asker-sivil, bürokrat, eşraf hanımları da merkeze üye olmuştur³⁰. Prenses Nimet Muhtar Hanım'ın başkanlığını yaptığı Hilal-i Ahmer Hanımlar Genel merkezi yönetim kurulu; Ziya Paşa'nın eşi Ayşe Hanım, Doktor Zoiros Paşa'nın Eşi Madam Zoiros, Ayandan Ahmet Rıza Bey'in kız kardeşi Selma Hanım, Faik Paşa'nın eşi Fatma Aliye Hanım, Müze Müdürü Halil Bey'in eşi Sadiye Hanım, Divan-ı Umumiye Mektupçusu Vahid Bey'in eşi Leyla Hanım, Diran Kelekyan'ın eşi Neomi Kelekyan, Cebeli Lübnan Mutasarrıfı Ohannes Kuyumcuyan Paşa'nın eşi Madam Kuyumcuyan Hanım, Ziya Paşa'nın kızı ve Veli Bey'in eşi Nezihe Zeynep Hanım, Yusuf Razi Bey'in eşi İsmet Hanım, Pançer Bey'in eşi Madam Pançeri'den oluşmuştur³¹. Hanımlar İdare Merkezi Heyeti'nde yer alan bu isimlerin dışında Teşrifat Müdürü İsmail Cenani Bey ailesinden Saniye Havva Hanım, Müteveffa Sami Bey'in kızı Melek Hanım,

²⁹ Besim Ömer (Akalm), *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s.80-81

³⁰ Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, *Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Konya 2003, s.150

³¹ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331*, s.266-267

Mısırlı Hüseyin Bey ailesinden Melek Hanım, Rasih Bey' ailesinden Sovyet Hanım, Ömer Besim Bey ailesinden Macide Hanım, Basri Bey ailesinden Mihrimah Hanım, Doktor Ali Galip Bey ailesinden Sabiha Galip Hanım Madam Doktor Akil Muhtar Bey, Erkan-ı Harbiye Miralaylarından Halil Bey ailesinden Seniye Hanım, Ferid Paşa'nın kızı Fevziye Hanım, Müteveffa Sari Paşa ailesinden Leyla Hanım, Müteveffa İbrahim Paşa'nın kızı ve Hakkı Bey ailesinden Sabiha Hanım, Reşid Bey ailesinden Fethiye Hanım, Müteveffa Hamdi Bey ailesinden Naile Hamdi Hanım, Madam Astina Gümüşgerdan Efendi, Madam Asadoryan Efendi, Madam Manok Azoryan Efendi, Cemil Bey ailesinden Remire Hanım gibi isimlerin yer aldığı Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkez teşkilatında yüze yakın kadın üye vardır. Diğer taraftan listede pek çok gayrimüslim aile hanımlarının yer alması ve bunların Hilal-i Ahmer faaliyetlerinde yer alması bu teşkilatın "Osmanlıcılık" ideolojisini esas alan kişilerce yardım amaçlı tesis edilmesi; uluslararası bir pozisyona sahip olması ve Salib-i Ahmer ile müşterek çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bunların yanında derneğin Müslümanlar arasında yardım ve birlikteliğin simgesi olarak görülmesi ve büyük fedakarlıklarla yaptığı çalışmalar Hilal-i Ahmer'in bir kurtarıcı telakki edilmesine yol açmış bu sayede derneğe birçok üye katılarak önemli katkılar yapılmıştır³².

³² Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Konya 2003, s.151

TRABLUSGRAP SAVAŞI, BALKAN SAVAŞLARI, BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KURTULUŞ SAVAŞI'INDA HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VE FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının sürekli savaşlarla geçtiği ve kaybedilen bu savaşların birçok ağır sonuçlara sebep olduğu herkesin malumudur. Bundan dolayı kuruluş kökeni harplere dayanan ve buralarda önemli vazifeler üstlenip adeta askerlerin hayatta kalmasını sağlayan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Trablusgarp Savaşı ve sonrası yaşanan bütün savaşlarda yer alması da kaçınılmaz olmuştur.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti yeniden ihya olduktan sonra birkaç ay sonra yaşanan Trablusgarp Savaşı derneğin 20. Yüzyıldaki ilk sınavı olmuştur. Önceki savaşlarda da olduğu gibi askeri sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğu bu savaşta dernek, yeni kurulmasına rağmen kurduğu sabit ve mobil hastaneler ile tıbbi malzemeler sağlayarak birçok bölgedeki sağlık hizmetini üstlenmiştir. Diğer yandan Hilal-i Ahmer ekibinin Trablusgarp'a vardığı tarihte bölgede sadece altı askeri doktor ve Paris'ten gelen beş gönüllü doktor mevcuttu. 1911 yılında Enver Bey, Harbiye Nezareti Sağlık İşleri Başkanı Dr. Nail Bey'den acil bir şekilde iki doktor ve eczacı talep ettiğinde Hilal-i Ahmer Gülhane eski Sağlık Hizmetleri Müdürü Dr. Hasan Kadri Bey ile Fransa'da Savaş Cerrahisi tahsisini bitirip Fransa'dan yeni dönmüş olan Dr. Muhittin Bey görevlendirilerek ihtiyaç giderilmişti. Aynı şekilde Libya'nın birtakım sahil şehrinde ve ihtiyaç görülen birçok yerde Hilal-i Ahmer doktor ve sağlık personeli savaşın sonuna kadar canla başla çalışmıştır. Trablusgarp Savaşı yaptığı icraatlar,

düzenlemeler ve işbirliği neticesinde Cemiyet'e önemli neticeler sağlamakla beraber; kurumun tarihinde birtakım ilklerin yaşanmasına sebep olmuştur³³. Buna göre üçüncü defa ihya olunan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Trablusgarp Savaşı ile geçicilikten çıkarak daimi bir kurum haline gelmiş ve bu duruma bağlı olarak sürekli tartışma konusu haline getirilen "hilal" işaretinin kullanımı çözüme kavuşturulmuştur. Zira sağlık malzemelerinde hususan çadırlarda tarafsızlığın ve dokunulmazlığın simgesi olan hilal ambleminin kullanılamaması sorunlar yaşanmasına neden olmuştur³⁴. Hilalin daimi bir işaret olarak kabul edilmesi ve onaylanması ise Osmanlı Devleti'ne önemli kazanımlar getirmiştir. Savaşın nihayetinde İtalyanların ortaya attığı sava göre, Hilal işareti Müslüman Araplarca salt bir amblem olarak kalmayıp "Panislamizm"i simgelemiş; bu durum da Türk subaylarına destek sağlamada oldukça etkili olmuştur. Kızılhaç simgesinin ise aksine Hristiyan alemini anımsattığı ve bu savaşın bir haçlı-hilal çatışması olduğu ileri sürülmüştür. Her ne olursa olsun Osmanlı Devleti'nin fiili olarak asker sevk edemediği bu savaşta Hilal-i Ahmer devletin dünyada kamuoyu oluşturma amacına hizmet etmiş; bu vesile ile Hilal-i Ahmer'e hem Müslüman dünyasından hem de Batı dünyasında para, insani yardım malzemeleri ve tıbbi malzemeler gönderilmiş hatta bunlarla da kalınmayarak gönüllü doktor, cerrah ve pek çok sağlık görevlisi sevk edilmiştir.

³³Oya Dağlar Macar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kurumsal Tarihinde Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı, *Bellekten*, Cilt:LXXXI, Sayı 292, Ankara 2017, s.951-979

³⁴ Dilara Şensivas, Propaganda Aracı Olarak İnsani Yardımın Kullanımı: Hilal-i Ahmer Örneği, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.64

Hilal-i Ahmer'in Osmanlı Devleti için sağladığı diğer bir fayda da kurumun “dokunulmaz” sıfatıyla hareket etmesi ve bu durumun avantajıdır. Buna göre literatürde sık sık belirtilen Enver Paşa, Mustafa Kemal gibi Osmanlı subaylarının Hilal-i Ahmer kamufajı altında Trablusgarp'a gönderilmesi ve bu subayların oradaki başarılı faaliyetleri tekraren ifade edilmeye değer bir durumdur³⁵.

Trablusgarp Savaşı'nın kaybedilmesine sebep olan Balkan Savaşları Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin sınav verdiği diğer bir ciddi vakiyadır. Ne acıdır ki son yüzyılda savaşların çoğunda hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'na da oldukça zor durumda girmiştir. Geri ulaşımı ve ikmal berbat olan ordunun 80.000'e yakın askeri terhis edilmiş; savaşın başından beri yiyecek ve giyeceğin sağlanamaması da orduda hem huzursuzluk hem de iâşe sıkıntısı meydana getirmiştir. Bunlarla beraber seferberlik ve lojistik işlemleri de zamanında yapılamadığı için Osmanlı ordusu birçok yerde zor duruma düşmüştür. Ordunun bu zor zamanlarında yardıma yine Hilal-i Ahmer personeli yetişmiş; 1912'de yapılan toplantıda alınan kararlara göre bazıları seyyar olmak üzere Lüleburgaz'da 150, Edirne ve Selanik'te 200, Üsküp'te 140, Alasonya, Yanya ve Manastır'da 100'er yataklı hastane açılma teşebbüsüne girişilmiştir. Fakat kimi yerlerin işgal edilmesi ve ikmal yollarının kapanması sebebiyle Üsküp hastanesi haricinde diğer hastaneler açılmamış; Edirne hastanesi için sevk edilen tıbbi araç-gereçler de yolda yağmalanmıştır. Bunlara rağmen bir müddet sonra Edirne ve Selanik Hastaneleri açılmıştır.

³⁵ Oya Dağlar Macar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kurumsal Tarihinde Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı, *Belleten*, Cilt:LXXXI, Sayı 292, Ankara 2017, s.980

Edirne’de hastane açılması için Hilal-i Ahmer Genel Merkez üyesi Dr. Bahaeddin Şakir Bey görevlendirilmiş, istasyon mevkiine yakın Küçük Zabit Mektebi hastaneye tahsis edilmiştir. Tıbbi lojistiğin Edirne’ye sağlanamaması üzerine Bahaeddin Bey’e Osmanlı Bankası yoluyla 2.000 lira gönderilmiş ve gerekenlerin Edirne’den sağlanması istenmiştir. Bahaeddin Bey, Edirne’nin Bulgar muhasarası altında olduğu günlerde elindeki tahsisatla tam kapasiteli bir Kızılay Hastanesi kurmuş, kendisinin ifadesine göre hastaneye iki yüz hastayı barındıracak bölümler yapılmıştır. Ayrıca güç şartlar altında hizmet veren bu hastane için erzak ve ilaçlar ile birlikte 300 lira nakit para sağlanmış; sağlık durumları iyi olan 243 hastaya Hilal-i Ahmer vasıtasıyla 10.350 pamuklu giysi dağıtılmıştır. Hastanedeki bu vaziyetler zamanla kötüleşmeye başlamış; ablukadan dolayı sağlık malzemesi sıkıntısının yanında bütün Edirne’de sefalet baş göstermiştir. Bir türlü yardım gönderilemeyen Edirne’ye 3 Aralık’ta yapılan ateşkes gereğince bir miktar sağlık malzemesi gönderilebilmiştir. Edirne’nin Bulgarlar işgal edilmesi üzerine kapatılan hastane Türk ordusunun 22 Temmuz’da Edirne’yi geri almasından sonra yeniden kurulmuştur. 6 Ekim 1912’de İttihat ve Terakki Okulu’nda faaliyet geçen Selanik Hastanesi’nde de işler pek de kolay yürümemiştir. Hasta ve yaralılarla dolu olan Kızılay Hastanesi Yunanlılar Selanik’e girdikten sonra işgal edilme tehlikesi geçirmiş; yabancı doktor ve konsoloslukların arabulucuğuyla kurtarılmıştır. Tevfik Rüştü Bey’in gayretleriyle, Hüseyin Hilmi Paşa’nın Kızılay’a bağışladığı bir binada faaliyetine başlayan Üsküp Hastanesi ise kısa bir süre hizmette kalmış; bu süre zarfında hastane

İstanbul'dan tıbbi sevkiyat sağlanmadan Kumbaracızade Kemal Bey'in girişimleriyle faaliyet yürütmüştür. Savaşın seyrine bağlı olarak bu hastane de işgal edilme tehlikesine uğramış; yabancıların karşı koymasına üzerine Sırp ve komitacılar hastanenin teslimi geciktirilmiştir. Fakat işgalden 20 gün sonra hastanedeki bütün yaralıların şifa bulmasıyla beraber doktor ve hizmetlilerin ödenekleri sağlandıktan sonra hastane Sırp Ordusu Sağlık Müfettişliği'ne bırakılmıştır³⁶.

En yoğun savaşların İstanbul civarında yaşanması buralarda fazlaca hastane kurulmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı 200 yataklı iki hastane kurulması hakkındaki karar genişletilerek Kadırga'da 230, Darülfünun'da 600, Vefa Lisesi'nde 150 yataklı Hilal-i Ahmer hastaneleri kurulduğu gibi sonradan yedi hastane daha açılarak en maharetli hekimler buralara gönderilmiştir³⁷.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti savaşın yaşandığı bölgeyle alakalı olarak Gelibolu, Çanakkale gibi bölgelerde de hastaneler kurmuştur. Gelibolu hastanesi için burada bulunan kızlar mektebi 50 yataklı hastane haline getirilip içerisinde eczane ve ameliyathane kurulmuştur. Daha sonra okulun karşısında bulunan bir han da sağlık

³⁶ Mesut Çapa, Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı 1, Ankara 1993, s.89-93

³⁷ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331*, s.120, Hastane ihtiyacı sürekli artmış olacak ki Darüşşafaka gibi belli başlı okulların da Hilal-i Ahmer tarafından hastane olarak kullanıldığı görülmüştür. Ancak Darüşşafaka'ya gönderilen asker yaralılarının okulda kalan yetim talebelerin sağlığını tehdit ettiği görülmüş ve bundan dolayı okul idaresi binalarındaki yaralıların başka hastanelere naklini istemiştir. BOA, MF.MKT 1183/57, 7 Safer 1331 (16 Ocak 1913); BEO 4158/311813, 21 Rebiülahir 1331 (30 Mart 1913); BEO 4158/311813, 21 Rebiülahir 1331 (30 Mart 1913); BEO 4180/313456, 29 Cemaziyelahir 1331 (5 Haziran 1913).

personelinin barınmasına ayrılmıştır. Hastaneye yaralı sayısının fazlaca geleceğinin anlaşılması üzerine 70 yatak alabilecek Fransız KIZ Okulu ile Erkek Okulu'nun bir kısmı daha hastane haline getirilmiştir. Aynı şekilde Çanakkale Hastanesi de İstanbul'dan yollanan sıhhi heyet ve malzeme ile Çanakkale İdadisinde 230 yataklı olarak açılmıştır. Ayrıca Askeri Sağlık Dairesi'nden gösterilen lüzum üzerine Hilal-Ahmer İdare Heyeti 11 Ocak 1913'de kabul edilen karara istinaden 10.Kolordu'yu takip etmek üzere İngiltere'den alınan her nevi malzemesi fevkalade çadırlarla 100 yataklı bir seyyar hastane kurulmuş; tecrübeli Hilal-i Ahmer sağlık personelinden hastane kadrosu da Cemiyetin Kemriç hastane vapuruyla Gelibolu'ya sevk edilmiştir. Seyyar hastane ise geçici olarak Gelibolu'da Ermeni okuluna yerleştirilmiştir³⁸.

Balkan Savaşları sırasında Kızılhaç Heyetleri ile Mısır ve Hindistan Hilal-i Ahmerleri Osmanlı'ya muhtelif ekipler yollamışlardır. Gelen heyetler karşılanıp Ordu Sağlık Dairesi ve Cemiyet arasında alınan kararlara göre planlanan yerlere gönderilmişlerdir. Bunlardan tıbbi teçhizatla birlikte gelenler savaş mahalline yakın yerlerde hastaneler kurmuşlar; tıbbi eşyası olmayan heyetlerin çoğu İstanbul'daki hastanelere dağıtılmışlardır. Bunların yanında Mısır Heyeti Edirne'nin işgal edilmesi üzerine perişan bir halde bulunan hasta ve yaralı askerlerle göçmenlere yardımcı olmuştur³⁹.

³⁸ Zuhâl Özyaydın, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.89-93

³⁹ Mesut Çapa, *Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı 1, Ankara 1993, s.99

Hilal-i Ahmer'in Balkan Savaşı'ndaki ikinci büyük sınavı kolera ile mücadelede olmuştur. Osmanlı ordusunun ricatı esnasında çıkan kolera salgını dehşet verici bir şekilde yayılarak dört-beş gün içerisinde binlerce askeri pençesine almıştır. Bu nedenle Hilal-i Ahmer ekibi hem koleranın yayılmasını önlemeye ve hastalığı tedavi etmeye çalışmış hem de kapalı neresi varsa cami, mescit, okul vs yerlere yerleştirilen koleralı hastaların yeme-içmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan İstanbul'a sevk edilemeyen koleralı hastalar için Hadımköy civarında hastane kurulması ihtiyacının doğması üzerine Hilal-i Ahmer'e ait çadır, sağlık memuru ve her türlü araç-gereçlerle Hadımköy'de önce çadırlarla sonra ise barakalarla 250 yataklı hastane kurulmuş ancak bu sayının yetmeyeceği anlaşıldığından Yeşilköy'de Londra'dan getirilmiş çadırlar ve takımlarla 150 yataklı ikinci bir hastane tesis edilmişse de bunun da yetersiz kalacağı düşüncesiyle Almanya'dan getirilen çadır ve takımlarla Ispartakule'de üçüncü bir hastane açılmıştır⁴⁰.

Maddi ve manevi neyi varsa kaybettikten sonra düşmanın pençesinden canlarını kurtarmak amacıyla düzensiz yığınlarla birçok insan yollara düşmüş, İstanbul'a ulaşmaya çalışmışlardır. Tıpkı 93 Harbi'nde olduğu gibi birkaç gün zarfında İstanbul'daki bütün cami, mescit ve medreseleri dolduran göçmenler hayvanları ve arabaları ile kale dibi, meydan ve sokaklarda günlerce aç ve yardıma muhtaç bir şekilde beklemiş; ordunun ihtiyaçlarını temin etmede zorlanan hükümet de bu hususta herhangi bir yardım da bulunamamıştı. Bu suretle harekete

⁴⁰ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331*, s.201-204

geçen Hilal-i Ahmer İstanbul, İzmir, Konya ve Ankara'daki göçmenlerin yanı sıra Selanik, Yanya, Drama, Dedeoğaç, Tekirdağ ve Edirne'deki göçmenlere yardımlarda bulunmuştur⁴¹. İstanbul'da 89 Cami ve mescit, 12 okul, medrese ve dergâh ve 15 farklı bölgedeki baraka, kulübe, konak, kahvehanelerde iskan edilen muhacirlerin yeme-içme-giyim ihtiyaçlarını karşılayan Hilal-i Ahmer Cemiyeti bunlarla da yetinmeyerek muhacirlere yönelik hastaneler kurmuş, onların muayene ve tedavi edilmesine imkan sağlamıştır⁴².

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yaptığı tüm savaşların ardından insan ve kaynak açısından tüm toplumun seferber edildiği bir savaştır. Bu savaşa giren devletler savaş sürdüğü sürece toplumlarını denetim altında bulundurmak ve mücadele için gerekli olan sürekli

⁴¹ Mesut Çapa, Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı 1, Ankara 1993, s.103

⁴² Cemal Sezer-Ömer Metin, Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 2013, s.171. Muhacirlerden sonra Cemiyet'in yardım elini uzattığı diğer bir grup da savaş esirleri olmuştur. Bu bağlamda Dr. Besim Ömer Bey'in de katıldığı Washington Kızıllaç Kongresinde savaş esirleri konusu gündeme getirilmiş ve savaş süresinde esir düşenlere aileleri tarafından gönderilecek eşyayı ulaştırmak, esirlerin aileleri ile iletişimlerini sağlamak, esirlere sağlanacak yardımları dağıtmak üzere Kızıllaç genel merkezlerine bağlı bir komisyon kurulması ortaya atılmıştır. Balkan Savaşı çıkınca da bu düşüncenin uygulanması için Cenevre'deki Uluslararası Kızıllaç Genel Merkezi teşebbüste bulunmuştur. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti de bu durumu dikkate almış 13 Aralık 1912'de kendi bünyesine bağlı Üsera Komisyonu'nu kurmuştur. 14 Aralık 1912'de göreve başlayan komisyon gazeteler üzerinden ailelerin savaş esirleri hakkında bilgi almasını sağlamış, ailelerin yolladığı hediyelerin istenilen yerlere ulaştırılması için çalışmalara başlanarak paketlerin sevk edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca düşman istilası altında kalan ailelerden haberdar olmak isteyenler de komisyona başvurması üzerine derhal soruşturma yapılarak başvurulara elde edilen bilgiler verilmiştir. Zuhul Özeydin, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987,s.119-121

seferberlik vaziyetini devam ettirmek zorundaydılar. Bu zorunluluğun yanında savaşan devletler bu daimi seferberlik vaziyetinin sürekli olarak sağlanamayacağını bildiklerinden kendi vatandaşlarının gönüllü olarak seferberliğe sürüklemiřlerdir⁴³. Bu sebeple iktidarda olan İttihatçı hükümetin milliyetçi ve siyasi söylemini kamusal alanda icra eden birtakım cemiyetlere devlet doğrudan destek verdiği görülmüştür. Böylece kuruluş sürecinde devletin desteğinden yoksun olan ve sınırlı bir alanda faaliyet gösteren Hilal-i Ahmer Cemiyeti Birinci Dünya Savaşı'nda hükümetin tam desteğini alan ve bu sayede genişleme imkanı bulan kurumlardan biri olmuştur. Öte yandan bu savaşla beraber Hilal-i Ahmer'in kuruluş gayesi olan savaş zamanı yaralı askerlere yardım etmenin yanında fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, salgın hastalıklar ve doğal afetlerden zarar görenlere yardım sağlanması, kamu sağlığının korunması gibi faaliyetler cemiyetin hizmet alanına girmiştir. Devletin bir çeşit sosyal yardım kurumuna evrilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, icraat alanının genişlemesiyle birçok Fukaraperver Cemiyeti'nin etkisinin kaybetmesine ve bu şekil gönüllü faaliyetlerin kendi bünyesi içerisinde merkezileşmesine sebep olmuř⁴⁴; en nihayetinde savaş yıllarının en aktif sosyal kurumlarından biri olmuřtur⁴⁵.

⁴³ Dilara şensivas, Propaganda Aracı Olarak İnsani Yardımın Kullanımı: Hilal-i Ahmer Örneği, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.71

⁴⁴ Fatma Torun Bilgiç, Savaş Seferberliğinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Rolü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.80-81

⁴⁵ Safiye Kıranlar, Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2005., s.233

Osmanlı Devleti, söz konusu desteklerinin tezahürü olarak savaş zamanı Cemiyetin en uygun bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için birtakım çalışmalarda bulunmuştur. Buna göre Cemiyet'in seferberlik ilan edilince Harbiye Nezareti'nden derhal kendisine görev verilmesini istemesi üzerine Ordu Sıhhiye Teşkilatı ve bu kurumun etkin bir uzantısı olan Sahra Sıhhiye Umum Müfettişliği ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti arasında sıkı bir işbirliği sağlanmış; geri kalan devlet kurumlarının da gerekli olan kolaylıkları sağladıkları görülmüştür. Mesela mezkur işbirliği çerçevesinde P.T.T Nezareti çeşitli haberleşme hizmetleri karşılığında Cemiyet'e %50 indirim uygulama kararı almıştır. Hilal-i Ahmer ise İstanbul'da kendi personelinin çalıştığı hastanelerin yanında başlangıçta iki aylık olarak bildirilen fakat uzun süren seferberlik müddetince cephelere yakın şubelerde çayhaneler, yemekhaneler ve misafirhaneler kurmuş; bunları savaş sonuna kadar çalıştırmıştır⁴⁶.

Devletin her türlü desteğinin yanında gerekli kolaylıkları sağlaması Hilal-i Ahmer'in sarsılan ekonomik yapısının tekrardan düzeltilmesine imkân sağlamıştır. Nitekim savaş başladığında Cemiyet'in Balkan Savaşları'nda dağıttığı yardım sebebiyle ambarları boştu ve bankadaki parası ise 100.000 lirayı geçmiyordu. Cemiyet de bağışlar toplamak amacıyla yurt dışında ve yurt içinde birçok temsilcilikler açmış; toplanan bağışlarla Cemiyet savaş sonuna kadar 10.000.000 liraya yakın yardım yapmıştır. Bu meblağ Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin nasıl

⁴⁶ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.190

çalıştığını daha da önemlisi halkın cemiyete olan güvenini göstermiştir⁴⁷.

Savaş zamanı Cemiyetin kurumsal durumu açısından birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Buna göre savaşta hızlı hareket etmek ve karar vermek için Genel Merkez Heyeti kendi yetkilerinden önemli bir kısmını İdare Heyeti'ne terk etmiştir. Bu savaş müddetince cemiyet genel kongre yapamamış; ilk kongre 1919 un Kasım'ında İstanbul Üniversitesi'nde yapılmıştır. Yine bu süreçte Cemiyetin aktif ve idare heyeti üyelerinin çoğunluğunun doktor olduğu; Dr. Besim Ömer, Dr. Akil Muhtar (Özden), Halide Edip Adıvar'ın eşi Dr. Adnan Adıvar, Dr. Celal Muhtar Özden gibi bilindik simaların kurumda görev aldığı görülmüştür. Bunların yanında devletin doğrudan yönlendirmesiyle ülkenin her tarafında merkez, şube açılma teşebbüsüne girişilmiştir. Zira Cemiyetin başkanvekillerinden Dr. Besim Ömer Paşa'ya göre halka OHAC'ın hizmetinin, gayesinin, mesaisinin izah edilmesi için Mekke-Medine, Suriye ve Anadolu'nun tüm yerlerinde şubeler açılmalıdır. Bu düşünceden hareketle 1914 yılı başlarında OHAC'ın ülke geneline yayılması için devletin doğrudan desteğiyle Cemiyet şubelerinin olmadığı bütün merkez ve taşra birimlerinde temsilcilikler açılmaya başlamıştır. Hatta bu hususta hükümet inisiyatifi bizzat eline almış; Dahiliye Nezareti vali ve kaymakamlara Hilal-i Ahmer şubelerinin açılması için doğrudan talimat göndermiştir. Açılan temsilcilikler OHAC tüzüğüne göre değerlendirildiğinde vilayetlerde

⁴⁷ Cemal Sezer-Ömer Metin, Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 2013, s.172

Cemiyet merkezlerinin, liva ve kazalarda da şubelerin açıldığı; yurt dışındaki şubelerin İstanbul'daki genel merkeze, liva ve kazalardaki şubelerin ise vilayetlerdeki merkezlere bağlı olduğu ve savaş süresince Çankırı, Ankara, İzmir, Sivas, Edirne, Bağdat, Cebel-i Lübnan ve Sofya gibi merkezlerin dikkat çektiği anlaşılmıştır⁴⁸. Hanımlar Merkezi'nin de Birinci Dünya Savaşı yıllarında şubeleşmeye gittiği; faaliyete geçen Trabzon, Eskişehir, Aydın ve Halep'in ardından Viyana'da da açılan şubede bir yıl içerisinde 26.000 kron para toplandığı anlaşılmıştır. Bu dönemde OHAC'ın önemli icraatlarından biri de Besim Ömer Paşa vasıtasıyla ilk hastabakıcı kursunun açılmasıdır. Açılan bu kurslarda başarılı olan 27 hastabakıcının ilk olarak Çanakkale Savaşı sırasında İstanbul'daki sivil ve askeri hastanelerde görev aldığı görülmüştür⁴⁹.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti yurt içinde örgütlenmeye ek olarak yeni maddi kaynaklar temin etmek amacıyla yurt dışında da temsilcilikler açmaya çalışmış; Tıbbiye-i Şahane müderris yardımcılarında Dr. Hikmet (Gizer) Bey tarafından Berlin, Viyana ve Budapeşte'de

⁴⁸ Fatma Torun Bilgiç, Savaş Seferberliğinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Rolü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.82-88; Hilal-i Ahmer Temsilciliklerinin faaliyetleri için bkz. Yücel Namal-Kerem Kesbiç, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadıköy Şubesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1912-1922), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Sayı 66, Ekim 2019, s.370-377; Mustafa Sarı, İzmit'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2016; Nuray Özdemir, Milli Mücadele Döneminde Bolu Hilal-i Ahmer Cemiyeti, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, Bolu 2012, s.83-106; Yücel Namal, Zonguldak'ta Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Emre Yayınları İstanbul 2017; Buket Sarı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Uşak Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2010; Ülkü Köksal, Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1918-1950), Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Trabzon 2017, s.161-208.

⁴⁹ Mesut Çapa, "Kızılay", *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.545

komiteler kurulmuştur⁵⁰. Cemiyete bağış toplamak, asker ve sivil halka yardım etmek, ülke dışındaki Türk öğrencilere destekte bulunmak üzere kurulan bu temsilcilikler ayrıca Osmanlı sınırları içerisinde bulunmayan tıbbi malzemelerin temin edilmesine imkân sağlamıştır⁵¹.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti bir taraftan ülke içinde ve dışında örgütlenirken bir taraftan da Osmanlı ile müttefik olan devletlerin Kızılhaç teşkilatlarıyla ilişkilerde bulunmuştur. Misal verilecek olunursa Alman Kızılhaç'ının Başkanı Prens Evleyn ve Üye Dr. Markin gibi kimseler İstanbul'a gelerek OHAC'ı ziyaret etmiş ve her iki kurumun ilişkilerinin devlet nazarından öneminin belirtilmesi adına Padişah tarafından Prens Evleyn'e birinci dereceden Osmanlı Nişanı verilmiştir⁵².

Seferberlik başladıktan sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin üstün hizmet ve gayretleri Osmanlı Gazetelerine yansımıştır. 12 Mayıs 1915 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'ne göre Cemiyet tarafından Derince, Haydarpaşa, Sirkeci ve Ulukışla sevkiyat bölgelerinde aşhaneler; Kafkas cephesi için Erzurum'da beş yüz yataklı sabit ve üç yüz yataklı

⁵⁰İsmail Hacıfettahoğlu, Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine kadar icraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, Rıhtım ajans yayınevi, Ankara, 2007, s.15; Hilal-i Ahmer'in Macaristan faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Altıntaş, Hilal-i Ahmer'in Macaristan'daki Faaliyetleri, Tarihinde Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 16, s.1-16

⁵¹ Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.190; Mesut Çapa, "Kızılay", *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.545

⁵² Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.190

seyyar hastane, Kanal Cephesi⁵³ için dördüncü ordu karargâhında üç yüz yataklı hastane; Çanakkale Cephesi için iki yüz yataklı hastane; Konya’da sabit bir hastane ve il içerisinde dezenfeksiyon faaliyeti yürüten seyyar sağlık kabini, Ulukışla ve Eskişehir’de ellişer yataklı hastane, Sahra Sıhhiye Umum Müfettişliğine toplam 200 yataklı hastane, Bağdat’ta 300 yataklı hastane, Amare’de 200 yataklı hastane, Erzincan’da 50 yataklı hastane, Aydın’da 100 yataklı hastane, Erzurum ve Trabzon Hilal-i Ahmer hanımlar merkezi tarafından 50 yataklı hastane, Sivas için 300 yataklı hastane, Giresun Şubesi tarafından ihtiyat hastanesi kurulduğu 1915 Mayıs’ına kadar toplam 6500 yataklı hastaneler ile sekiz çayhanenin faaliyette bulunduğu anlaşılmıştır. Hastane, aşevi ve çayhanelerin yanında Cemiyetin aynı ve nakdi sayılamayacak derece yardımları olmuştur. Bunlara baktığımızda ise Van’daki hastane için nakdi ve tıbbi yardımın; Konya Vilayeti tarafından Erzurum’a gönderilen hastaneye gerekli malzeme, Beşinci ordu askerlerine çamaşır, askeri hastaneler için beş yüz yatak, Sivas’taki hastaneye çeşitli malzeme; Sahra Sıhhiye Umum Müfettişliği’ne 25.000 tımar paketi, binlerce serum ve binlerce kıyye sabun, 15.000 takım çamaşır tedarikinin yapıldığı görülmüş; Kimsesiz Askerler Yardım Cemiyeti’ne de defalarca kez beş bin lira para bağışlanmıştır. Dahası Süveyş’e yollanan hastane için Halep Hilal-i Ahmer Merkezi tarafından 50 yatak, Giresun ihtiyat hastanesi için Genel Merkez tarafından ilaç gönderilmiş; Hanımlar Genel Merkezi’nde bu zamana kadar en az altmış bin parça çamaşır dikilmiş

⁵³ OHAC’ın Kanal Cephesi’nde hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Çapa, Birinci Dünya Savaşı’nda Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti’nin Çalışmaları, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, Edirne 2018, s.57-73

ve binlerce hırka, çorap, boyun askısı kulaklık hazırlanarak orduya hediye edilmiştir⁵⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nda en kanlı çarpışmaların Çanakkale Cephesi'nde yaşandığı ve bu cephede yaşanan olayların önemli sonuçlarının olduğu herkesin malumudur. Bu vesile ile Osmanlı ülkesinin birçok yerinde savaş yaralarının sarılması için hastane, aşevi, çayhane açıp, ihtiyaç duyulan her yere nakdi aynı yardımlarda bulunan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Cephesi ve buna bağlı olarak İstanbul'daki faaliyetlerinden ayrıca bahsetmek yerinde olacaktır. İtilaf donanmasının Çanakkale Boğazı'nı bombardıman etmesine rağmen Cemiyet buralarda çalışmalarına başlamış, evveleminde askerlere moral destek anlamında portakal ve tütün dağıtılmıştır. Çanakkale muharebelerinin genişleyerek devam etmesi üzerine Cemiyet idare ettiği hastanelerin sayısını ve yatak kontenjanını artırma ihtiyacı duymuş; bu duruma paralel olarak 1915 Mart'ının başına kadar Çanakkale Merkez Hastanesinin 350 yataklı, Erenköy ve Kilitbahir Hastanelerinin 50 yataklı, Ezine, Umurbey ve Eceabat Hastanelerinin ise 200 yataklı olduğu anlaşılmıştır. Hastanelerin yanında savaşın ağır sonuçlarına bağlı olarak hasta ve yaralıların saldırıdan etkilenmemeleri için siperlerin daha berisinde yaralıların yoğunluğuna göre 1 ya da 2 adet yaralı yuvası kurulmuştur. 1 onbaşı 4 sıhhiye askerinden oluşan bu yuvalarda tedavi gören hasta

⁵⁴ Şeref Küçükateş, Temel İbrahim Dokumacı, Mahire Yazar Kiremitçi, Filiz Gezin, Osmanlı Gazetelerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kızılay Yayınları, İstanbul 2018, s.139. Hanımlar Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Konya 2003, s.150

ve yaralı askerlerden nakilleri mümkün olanlar acil bir şekilde art bölgede bulunan sargı bölgelerine ya da merkez hastanelere gönderilmişlerdir. Durumu ağır olanlar ise hayati tehlikeyi atlattıktan sonra sevk edilmişlerdir. Olaylara yerinde müdahale etmek amacıyla çeşitli mevkilerde kurulan küçük ve büyük sargı yerleri Cemiyetin aktif rol aldığı diğer mekânlardan biridir. Savaş esnasında yaralanan askerin rahatça nakledilebileceği yakınlıkta inşa edilen küçük sargı yerlerinde sağlık ekibi az olduğundan doktor dağılımı ona göre yapılmıştır. Yoğun saldırı altında görev yapan bu sağlık tesislerinden bazılarının uluslararası savaş hukukuna aykırı bir şekilde daha ağır tecrübeler yaşadıkları da görülmüştür. Bu bağlamda bayrak ve özel işaretlerle ayırt edilebilmesine rağmen Çanakkale Merkez, Lapseki, Akbaş Tekkesi Hilal-i Ahmer Hastaneleri ile Gelibolu'daki Hilal-i Ahmer mevkileri, bayrak çekilen Maydos Kasabası gibi birtakım sağlık bölgeleri havadan, karadan ve denizden bombalanmış; bu hal üzerine bombalanan bölgelerde bulunan hasta ve yaralı askerler kasabalardaki hanelere ve muhtelif askeri barakalara nakledilmiştir⁵⁵.

Çanakkale Cephesi'nde hasta ve yaralıların sayısının sürekli artması karşısında Hilal-i Ahmer'in onca gayreti yeterli gelmemiş, bölgede veya bölge dışında kurulan birçok sağlık tesisleri ihtiyaca cevap veremez duruma gelmiştir. Bu sebeple çıkarmadan beş gün sonra 30 Nisan 1915'den itibaren iskelelere toplanan hasta ve yaralıları gemilerle İstanbul'a taşınmaya başlamıştır. Bir hafta içinde hemen her

⁵⁵ Tuba İşler, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Cephesindeki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017, s.39-100

gün getirilen yaralı sayısının 5000'i bulması İstanbul'daki hastanelerin de çarçabuk dolmasına sebep olmuştur⁵⁶. En nihayetinde Hilal-i Ahmer'in gayretleri aşan çalışmalarıyla cepheden gelmeye devam eden yaralılar, Galatasaray⁵⁷, İstanbul ve Darüşşafaka Liseleri⁵⁸ ile Cağaloğlu Kız Mektebi, Haydarpaşa Tıp fakültesi, Taksim Zapyon Mektebi ve Kadırga Doğumevi hastane haline getirilerek buralara yerleştirilmiştir⁵⁹.

⁵⁶ Lokman Erdemir, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Cephe'den İstanbul'a Yaralıların Nakli, <https://services.tubitak.gov.tr/edergi/user/yaziForm1.pdf?cilt=48&sayi=873&sayfa=22&yaziid=37423>, (Erişim Tarihi: 23.06.2020); Ahmet Esenkaya.(2011). “Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 10-11'inci Sayısı*, Çanakkale, s.26.

⁵⁷ Mekteb-i Sultani'ye yaralıların getirilmesiyle ilgili bir talebe şunları söylemiştir: *1915 yılının bir sonbahar gecesi derin uykumuz arasında ve sabaha yakın bir saatte birdenbire uyandırıldık. Hemen kalkmamız, eşyamızı toplayarak aşağıya inmemiz lazım geldiğini muhteremler (öğretmen yardımcıları) haber verdi. İlk şaşkınlık geçtiğinde mektebe yaralılar geldiğini ve mektebin hastaneye tahvil edeceğini (dönüşeceğini) öğrendik. Derhal giyindik. Birçoklarımız sadece elbise ve dış fırçası gibi bazı eşyalarımızı aldık, diğer bütün levazımımızı kendi arzumuzla hastaneye terk ederek aşağıya indik. Gecenin karanlığı içinde o zamanın hasta nakliye vasıtaları olan iki beygirli ve demir tekerlekli arabaların binaya durmadan yaralı nakil ettiklerini gördük. Bu arabaların, gecenin sessizliği içinde giriş yolunun parke taşları üzerinde muttarat (devamlı) adeta ızdıraplı sesler çıkararak kapılara yanaşmalarını o zaman ki talebeler hala elemle hatırlarlar. Ertesi günü öğrendiğimize göre Gülnihal hastane gemisi akşamüstü Çanakkale'den yaralı dolu olarak Kabataş'a yanaşmış ve askeri, sivil hastaneler dolunca, mektep gibi büyük binalara da hasta yerleştirmek mecburiyeti hasıl olmuş ve bir kısım yaralılar da bizim mektebe yerleştirilmişler...”İsmail Sabah.(2013). “Çanakkale'ye Asker İhracının İlk Günleri ve İstanbul'da Okullara Yansımaları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı:15, Çanakkale,. s.64*

⁵⁸ Sevkiyat boyunca yaralıları hizmet veren Darüşşafaka Hilal-i Ahmer Hastanesi sağlık ekibinin ödüllendirilmesi hakkında bkz. BOA, İ.DUİT 74/58, 11 Şevval 1335 (12 Aralık 1917)

⁵⁹ Lokman Erdemir.(2015).”İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Taksim ve Dârüşşafaka Hastanelerinin Vefat Listeleri, Yaralı ve Hastaların Vefat Sebepleri (1915-1916)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.18, s. 707

Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a getirilen yaralıların hastanelere taksim edilmesi dönemin basınına da yansımış Tanin Gazetesi'nde bu vaziyetle alakalı olarak kafile kafile İstanbul'a gelen bu yaralıların yattıkları hastanelerde yazarlarca ziyaret edildiği yazılmıştır⁶⁰. Daha önce de birçok defa zikredildiği üzere ülkenin sıkıntılı zamanlarında türlü inisiyatifleri ele alan kadınların dernekler kurup topluca hareket ederek görülen lüzum üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne birçok defa yardımlarda buldukları ve İstanbul hastanelerinde yatan yaralıları ziyaret ettikleri anlaşılmıştır⁶¹.

Birinci Dünya Savaşı ile beraber OHAC'ın faaliyet alanının genişlediği, ordu sağlık hizmetlerinin yanında fakir ve afetzedelere yardım, salgın hastalıklara karşı koyma ve kamu sağlığı, göçmenler, savaş yaralı ve esirlerine yardım gibi faaliyetlerin Cemiyetin görev kapsamında olduğu daha önce belirtilmişti. Bu husus ayrıntılı olarak ele alındığında OHAC'ın kurmuş olduğu birer kültür yuvaları olan Darüssana'aların savaşta zor durumda kalan kimsesiz çocuklara ve dul kadınlara yardım ettikleri⁶²; Cemiyet'in canla başla çalışan

⁶⁰ Tanin, 2 Mayıs 1915, s.2

⁶¹ Kadınlarımızın şefkatkarane ve hamiyetkarane faaliyetleri için Türk Yurdu Dergisi'nde şunlar söylenmiştir: “*Balkan harbi esnasında kafile kafile İstanbul'a gelmekte olan biçare muhacirlerin hal-i sefalet iştimalerini görerek, kalpleri parça parça olan hamiyetli hanımefendilerin annelik hüsn-i şefkatperveraneleriyle tesis ettikleri Kadınlar Esirgeme Derneği Harbi Umumi'de hamiyet-i vataniyesini izhar ve ispat etmiştir. Görülen lüzum üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne birçok dikiş diktikleri gibi mecruh gazilerin hallerini sormak üzere Dârüüşşafaka Hastanesini ziyaret ve hastalara portakal ve sair hediyeler tevzi eylemişlerdir*” Nevin Yazıcı.(2011). “Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü” *Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 9, Ankara, s.254,

⁶² Çetin Aykurt, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sanatsal Faaliyetleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cil 30, Sayı 2, İzmir 2016, s.418; Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar merkezi bünyesinde olan Darüssana'aların

personelinin İstanbul, İzmir, Konya, Samsun, Sivas, Süveyş bölgelerinde kolera, çiçek, dizanteri, tifüs, sıtma gibi salgın hastalıklarla kuduz ve vereme karşı mücadelede buldukları⁶³; Fransa, Mısır, Hindistan, Çin, Rusya⁶⁴, Burma vd ülkelerde tutulan Osmanlı esirlerine bir şekilde ulaşmaya çalıştıkları ve ulaşılanlara ise yardım gönderdikleri⁶⁵; 4 Ekim 1914 tarihli büyük yıkıma sebep olan Isparta-Burdur Depremi gibi birtakım afetlerden etkilenen halkın yardımına koşarak onlara ekmek, çadır, giyecek ve ilaç tedariki sağladıkları⁶⁶ anlaşılmıştır.

kuruluş amacı Balkan Savaşı sırasında İstanbul'a gelen muhacirlerden kimsesiz ve biçare kalan kadınlara ve şehit evlatlarına sanat öğretmek ve bu sebeple felakete düşenlere kazançlarını sağlamaya dayanmaktadır. Cemal Sezer, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Dar-üs-Sanâ-ası, History Studies, Cilt 6, Sayı 3, 2014, s. 312

⁶³ Savaş zamanı salgın hastalıkları önlemek için ciddi bir şekilde aşılama faaliyetleri yürütülmüş; cemiyetin Sivas ve Süveyş cephelerindeki heyetleri çiçek aşısı üretmişlerdir. Samsun ve Trabzon'da sıtma ile mücadele eden OHAC Sivas'ta bütün masrafları kendi bütçesinden karşılanmak üzere Pastör Enstitüsü teşkil etmiştir. Bu dönem çokça karşılaşılan bir salgın hastalık olan Frengi için de Cemiyet tarafından İstanbul'da kendi adına Tıp Fakültesi içerisinde Frengi tedavi merkezi kurulmuş; hastalığın ilacı olan ve o zamanlar çok pahalı olan neo-salvarsan hastalara ücretsiz dağıtılmıştır. Fatma Torun Bilgiç, Savaş Seferberliğinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Rolü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s.99-100; Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.91

⁶⁴ Örneğin Cemiyet Rusya'daki Osmanlı esirleriyle haberleşmeyi sağlamak için özel olarak kartpostal bastırılmış ve buna ilaveten çeşitli yerlerde esir düşen Osmanlı askerlerinin nerede olduklarına dair ilan yayınlamıştır. Şeref Küçükateş, Temel İbrahim Dokumacı, Mahire Yazar Kiremitçi, Filiz Gezin, Osmanlı Gazetelerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kızılay Yayınları, İstanbul 2018, s.90-104

⁶⁵ Cemal Sezer, Birinci Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Esir Osmanlı Askerlerine Yaptığı Yardımlar: Bolu Örneği, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 19, Sayı 1, Bolu 2019, s.253-269

⁶⁶ Cemal Sezer, 1914 Isparta-Burdur Depremi'nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yapmış Olduğu Yardımlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, Isparta 2014, s.17-34; 19 Ekim 1914 tarihli Tanin Gazetesi'nde "*Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'nin, Isparta ve Burdur'da meydana gelen depremde zarar gören ve açıkta kalan halkın imdadına koştuğuna; çadır,*

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki'nin patronajı altında olan OHAC⁶⁷ savaşın kaybedilmesi ve bu partinin iktidardan uzaklaşmasıyla yerine geçen hükümetler tarafından soruşturmaya uğramış; fakat devr-i sabık uygulamalarının aksine kurum diğer oluşumlar gibi kapatılmayarak belirli zamanlarda sadrazam tarafından gönderilen heyet tarafından defalarca teftiş edilmiştir⁶⁸. Hükümetin bu istenmeyen tavrına rağmen İstanbul'daki Genel Merkez üzerine düşen görevi yerine getirerek örgütlenmeye devam etmiştir. Fakat Cemiyetin Milli Mücadele'ye katılma amacıyla Anadolu'ya geçmek isteyenlere İstanbul-İnebolu hattında yardımcı olduğunun dışarıdan duyulması ve İstanbul'un işgal edileceğini haber alan Dr. Adnan Bey ile eşi Halide Edip'in Anadolu'ya geçtiğinin öğrenilmesi üzerine işgal gecesini İtilaf kuvvetleri Merkez'i basarak telefon hatlarını kesmiş ve pek çok evrakı da yok etmiştir. Daima işgal kuvvetlerinin gözüne girmeye çalışan Hükümet baskından sonra Cemiyet'e karşı tavrını daha da çok sertleştirmiş Mustafa Kemal Paşa ile bütün Milli Mücadelecileri asi addederek onları idama mahkum eden fetvaya Hilal-i Ahmer personeli de dâhil edilmiştir. Bu fetvaya dayanan İstanbul Hükûmeti silah ve mühimmat doldurulan Eskişehir Hilal-i Ahmer deposunu milli kuvvetlere yardım ünitesi haline getiren Dr. Adnan Bey başta olmak üzere Anadolu'da bulunan bütün Hilal-i Ahmer görevlilerini ve

yiyecek ve içecek dağıttığına ve para yardımıyla bulunduğu" dair haber yapılmıştır. Şeref Küçükateş, Temel İbrahim Dokumacı, Mahire Yazar Kiremitçi, Filiz Gezin, Osmanlı Gazetelerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kızılay Yayınları, İstanbul 2018, s.43

⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I, Hürriyet Vakfı Yay., 1984., s.35.

⁶⁸ Lütfi Simavi, Osmanlı Sarayının Son Günleri, Hürriyet Yay., İstanbul, s.459

üyelerini hedef tahtasına oturtmuş; onları isyancılarla işbirliği halinde bulunup para yardımı yapmakla suçlamıştır⁶⁹.

Diğer taraftan Birinci TBMM hükümetinde Sağlık ve Toplumsal Yardım Bakanı olarak görev yapan Adnan Bey, OHAC tarafından resmi olarak görevlendirilmemesine rağmen Eskişehir OHAC temsilciliğiyle haberleşmeyi devam ettirmiştir. Eskişehir'in tahliyesi ve Cemiyet'e ait orada bulunan her şeyin Ankara'ya nakledilmesiyle 1920 Ekim'inde İsmail Besim Paşa, Adnan Bey, Ömer Lütfi bey ve Esad Paşa'dan müteşekkil Ankara (Anadolu) temsilciliği kurulmuştur. İstanbul ile irtibatın koparılması sebebiyle de bundan sonra Anadolu'daki merkez ve şubelerin yönetimi Ankara temsilciliğine bağlanmıştır. Ankara'ya karşı düşmanca bir tutum almayan İstanbul'daki genel merkez ise 4 Kasım 1921'de temsilciliğin Anadolu'daki görev ve yetkilerini artırarak İsmail Besim Paşa ve Ömer Lütfi Bey'i murahhas heyet olarak belirlemiştir⁷⁰.

Görüldüğü üzere Milli Mücadele yılları, 1.Dünya Savaşı süresince geniş bir coğrafyada kahramanlık ve fedakârlıkla çalışan Hilal-i Ahmer'in hizmette ve fedakârlıkta en zirveye ulaştığı, her ne pahasına olursa olsun hiç durmadan yılmadan kesintisiz çalıştığı süreç olmuştur. Zira İstanbul'un işgal edilmesi, merkez ve temsilcilikler arasında bağlantının kopmasına rağmen Hilal-i Ahmer Genel Merkezi 1921 yılından itibaren İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan yardımları artırmış, yardımların düzenli bir şekilde yerlerine sevk edilmesi için

⁶⁹ Seçil Karal Akgün, *Cumhuriyet Kurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti*, ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı 32, Ankara 2012, s.121

⁷⁰ Mesut Çapa, "Kızılay", *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.545-546

de iki sevkiyat merkezi kurulmuştur. Bu merkezlerden İnebolu'ya 2059, Samsun'a 1408 balya sağlık malzemesi gönderilmiştir. Gönderilen malzemeler ise Cemiyet'in I.Dünya Savaşı'ndan sonra elinde kalan depolarda muhafaza ettiği eşyalardan oluşmuştur. Bunlarla da yetinmeyen Cemiyet Genel Merkezi İstanbul'dan birçok doktor, eczacı, sağlık personelinin Anadolu'ya geçirilmesine yardımcı olmuş, Ankara'ya ulaşan bu kişilerin tamamına yakını ise Cemiyet'in cephe gerisinde kurduğu sağlık tesislerinde çalışmışlardır⁷¹.

Ankara Murahhaslığının faaliyetlerine bakıldığında da burasının özellikle Batı Cephesi'ne önemli miktarda tıbbi malzeme ve eşya tedarikinde bulunduğu; II.İnönü Savaşı'ndan sonra cephelere yakın yerlerde yaralı hastaneleri açtığı anlaşılmıştır. Eskişehir ve Ankara Hastanelerinde birçok hasta ve yaralının tedavi edilmesine imkan sağlayan Ankara Temsilciliği 1 Ekim 1923'te lağvedilmiş, fakat Türk-Yunan mübadele anlaşması çerçevesinde Yunanistan'dan gelecek muhacirlere yardım işlerinin yürütülmesi için İsmail Besim Paşa tek bir temsilci olarak Ankara'da bırakılmıştır⁷².

Milli Mücadele boyunca Hilal-i Ahmer'in devam eden faaliyetleri sıralandığında;

1. Ordu Sağlık teşkilatına yapılan yardımlar çerçevesinde bu kurumun eksik olan eleman, malzeme ve eşyalarını tedarik ederek yeni hastanelerin açılmasının kolaylaştırıldığı

⁷¹ Metin Ayışığı, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK. Yayınları, Ankara, 2004, s.170.

⁷² Mesut Çapa, "Kızılây", *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.546

2. İhtiyaç duyulan yerlere kilolarca saf pamuk ve Amerikan Bezi, binlerce şişe serum, çamaşır, battaniye, nevresim, çarşaf, çorap, eldiven, hasta tezkeresi, pansuman malzemesi, yeme-içme malzemeleri ve birkaç yüz sedye gönderildiği
3. Büyük Taarruz öncesi ordu sağlık teşkilatının gerekli hazırlıklarına katılım dahilinde Ankara Murahhaslığı'nın İstanbul'dan getirttiği 22 hasta nakliye otomobilinden 16'sı ordunun emrine verdiği; bu kamyonlardan 12'si yaralı sevkıyatı yapacak hale getirilerek cepheye gönderildiği
4. Büyük Taarruz'un ağırlık merkezinin güney bölgesi olacağını düşünerek yaralıların Konya ve Adana civarındaki hastanelere sevk edilmesi zaruri olduğundan buralardaki sağlık tesislerinin 20-30 bin yaralıyı barındıracak hale getirildiği; Adana ve Konya etrafının yatak kapasitesinin onar bine yükseltildiği; Kayseri ve Niğde'de biner ve Adapazarı'nda beş yüz yatak kapasiteli hastane açılarak Başkomutanlık Savaşı'ndan evvel yatak kapasitesinin 35.000'e çıkarıldığı ve Adana'da kurulmasına karar verilen 10.000 yataklı hastanelerin bütün araç-gerecinin ise İstanbul ve Ankara'daki Kızılay depolarından tedarik edildiği⁷³

⁷³ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.97-102

5. Yurt dışındaki etkin faaliyetler sebebiyle Arjantin, Hindistan, Rusya gibi ülkelerden önemli yardımlar topladığı ve bunları gerekli yerlere sevk ettiği⁷⁴.
6. 1923-24 yılları arasında Batı Anadolu işgale uğrayan Eskişehir, Uşak, Bilecik, Bursa ve İzmir’de muhtaçlara gıda ve giysi yardımında bulunulduğu; ayrıca dışarıda kalanlar için 5831 hane yapılarak 20.000 kişinin barınma gereksiniminin karşılandığı⁷⁵ görülmüştür.

Ezcümle OHAC’ın bu dönemde toplam 33.172 yaralı ve hastanın tedavi edilmesine vesile olduğu; birçok yerde çok kısa sürede kendisine ait hastaneler, dispanserler, aşevleri, çayhaneler tesis ederek o zamanın olağandışı şartları, tıbbi malzeme ve araç-gerecin eksikliği ve tedarikindeki engellere rağmen, her türlü takdire şayan muvaffakiyetler elde ettiği anlaşılmıştır⁷⁶.

Her mücadele ve dayanışmada olduğu gibi cefakar ve vefakar Anadolu halkı Hilal-i Ahmer’i sahipsiz bırakmamış; İnönü, Sakarya ve Başkomutanlık zaferlerinde Cemiyet için büyük yardımlar toplanmıştır. Zaferler esnasında Anadolu’da yapılan kutlamalara İstanbul halkı da destek vermiş; mitingler düzenlemiş ve Anadolu’ya

⁷⁴ İsmail Hacıfettahoğlu, Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilinden Sakarya Zaferine kadar icraat Raporu 23 Nisan 1920-23Eylül 1921, Rıhtım ajans yayınevi, Ankara, 2007, s.18-23

⁷⁵ Buket Sarı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Uşak, 2010, s.22.

⁷⁶ İsmail Hacıfettahoğlu, Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilinden Sakarya Zaferine kadar icraat Raporu 23 Nisan 1920-23Eylül 1921, Rıhtım ajans yayınevi, Ankara, 2007, s.16

göndermek üzere OHAC için hatırı sayılır miktarda para toplanmıştır⁷⁷.

CUMHURİYET DÖNEMİ VE SONRASINDA OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ

Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra 2 Kasım 1922’de Genel Merkez tarafından alınan bir kararla OHAC ismi değiştirilerek Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyet’i adını almış; bu husus artık Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası olarak yayınlanacak olan dergisinde şöyle ifade edilmiştir:” *Merkezi Ankara’da bulunan TBMM kararıyla Osmanlı Devleti’ne nihayet verilmesi ve saltanat-ı milliyenin teessüs etmesi üzerine 2 Teşrinisani 1338 tarihine tesadüf eden Perşembe gününden itibaren Cemiyetimiz Türkiye Devleti ünvanına izafeten **Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti** ve mecmuamızın adı da **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası** adı resmiyet kesb etmiştir*”⁷⁸ Milli Mücadeleye katkısı ve desteği olan Cemiyet’in Genel Kurulu’nun bu değişikliği sevinçle karşılanırken Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1923’teki Meclis konuşmasında “*Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal, Müdafaa-i Hukuk, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti gibi müteşekkil heyetlerin ve bilhassa Hilal-i Ahmer’in ibraz eyledikleri mesai-i meşkure takdirlere sezadır*” diyerek Cemiyet’ten övgü ile bahsetmiştir⁷⁹.

⁷⁷ Durmuş Yalçın ve Diğerleri, Türkiye Cumhuriyeti, Cilt:1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.284.

⁷⁸ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 1, s. 15.

⁷⁹ Seçil Karal Akgün, *Cumhuriyet Kurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti*, ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı 32, Ankara 2012, s.126

Ocak 1924'te yapılan kongre ile bütün merkez ve şubeleri İstanbul'a bağlanan ve bu sayede teşkilatında birlik sağlanan Cemiyetin adı 1935 yılında bir kez daha değişime uğrayarak “**Türkiye Kızılay Cemiyeti**” adını almış ve 1947'de ise son olarak bu isim “**Türkiye Kızılay Derneği**”ne dönüştürülmüştür. Kızılay'da en büyük değişiklik ise 1925 yılında yapılmış; yeni nizamname kabul edilmiştir. Yine nizamname gereğince 1912 yılında kurulan hanımlar merkezi 1925'te genel merkezle birleştirilmiş; 1924 yılı genel meclisinde kurulması kararlaştırılan hastabakıcı okulu da 1925 Şubatında İstanbul'da açılmıştır⁸⁰. Yine bu süreç içinde değişen nizamnameye bağlı olarak Cemiyet'in merkezi İstanbul'dan Ankara'ya taşınmıştır⁸¹.

Kuruluşundan beri evrensel bir kurum olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Türk Milleti'nde var olan yardımseverlik hissiyatının Batı tarzıyla teşkilatlanmasından ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda OHAC'ın Kızılhaç teşkilatlarının çalışma yöntemlerini benimsemesi; onlarla temasları ve kurduğu uluslararası ilişkiler kendisini beşeri, kültürel ve teknolojik ilerlemelere açık bir mevkie getirmiştir. Bu sebeptendir ki özündeki evrensel ve insani değerlerle Hilal-i Ahmer Cemiyeti batı yeniliklerinin doğuya tanıtıcısı olmuş; Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Osmanlı kurumlarının tasfiyesinin aksine geleceğe uzanan bir umut ve bir yardım eli olarak günümüze kadar gelmiştir⁸².

⁸⁰ Mesut Çapa, “Kızılay”, *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.546

⁸¹ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.17

⁸² Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002, s.310; Mesut Çapa, “Kızılay”, *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002, s.546

SONUÇ

Her ülkenin içinde bulunduğu savaşlar ya da büyük felaketler sırasında görev yapan yardım kuruluşları vardır. Fakat Hilâl-i Ahmer'in üstlendiği görevler değerlendirildiğinde; diğer ülkelerin Salib-i Ahmerlerine (Kızılhaç) göre çok daha fazla sorumluluk aldığı görülmektedir. Bundan başka içinde bulunduğu maddi yetersizlik de Hilâl-i Ahmer'in faaliyetlerini diğerlerinden değerli kılmaktadır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti; Balkan savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde öncelikle askerlerin ve halkın ihtiyaçlarını gidermeye çalıştığı gibi savaş nedeniyle mağdur olarak ortaya çıkan muhacir ve mültecilerin sorunlarına da çare olmayı başarabilmiştir. Cemiyet, imkânları doğrultusunda aşevleri açarak mültecilerin yemek ihtiyacını karşılamış, sağlık ekipleri ve kurumları vasıtasıyla da tedavi işlemlerini sürdürmeye çalışmıştır. Hilâl-i Ahmer, faaliyetlerini gerçekleştirirken halkın desteğini her zaman arkasında hissetmiş ve halktan aldığı maddi-manevi güç ile ülkenin bulunduğu en zor şartlarda dahi yardım faaliyetlerini düzenli olarak gerçekleştirmeyi başarabilmiştir. Yapısı, çalışmaları, performansı, disiplini ve kararlılığı açısından kuruluş ya da yükseliş dönemi kurumlarıyla arasında pek fark bulunmayan bu kurum bu yapısı nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti tarafından Osmanlıdan devralınıp tasfiye edilmeyen nadir bir kurum olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

BEO 4158/311813, 21 Rebiülahir 1331 (30 Mart 1913)

BEO 4158/311813, 21 Rebiülahir 1331 (30 Mart 1913)

BEO 4180/313456, 29 Cemaziyelahir 1331 (5 Haziran 1913)

BOA, BEO 3377/253205, 19 Receb 1326 (11 Ağustos 1908)

BOA, İ.DUİT 74/58, 11 Şevval 1335 (12 Aralık 1917)

BOA, MF.MKT 1183/57, 7 Safer 1331 (16 Ocak 1913)

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, Sayı 1, s. 15.

Tanin Gazetesi, 19 Ekim 1914.

Tanin Gazetesi, 2 Mayıs 1915, s.2

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi 1329-1331.

TELİF ESERLER VE DİĞERLERİ

ADA Hüsni, *The First Ottoman Civil Organization In The Service Of The Ottoman State: The Case Of Ottoman Red Crescent (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti)*, Sabancı University Master Thesis, İstanbul 2004.

AKALIN Besim Ömer, *Hanımefendilere Hilal-i Ahmer'e Dair Konferans*, Haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.

ALTINTAŞ Ahmet, Hilal-i Ahmer'in Macaristan'daki Faaliyetleri, Tarihinde Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 16.

AYIŞIĞI Metin, Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK. Yayınları, Ankara, 2004.

AYKURT Çetin, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Sanatsal Faaliyetleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cil 30, Sayı 2, İzmir 2016.

BİLGİÇ Fatma Torun, Savaş Seferberliğinde Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Rolü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017.

ÇAPA Mesut, "Kızılay", *DİA*, Cilt 25, Ankara 2002.

ÇAPA Mesut, Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi, Sayı 1, Ankara 1993.

ÇAPA Mesut, Birinci Dünya Savaşı'nda Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, Edirne 2018.

ÇAPA Mesut, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.

ERDEMİR Lokman, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Cephe'den İstanbul'a Yaralıların Nakli, <https://services.tubitak.gov.tr/dergi/user/yaziForm1.pdf?cilt=48&sayi=873&sayfa=22&yaziid=37423>, (Erişim Tarihi: 23.06.2020)

ERDEMİR Lokman, "İstanbul'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti Taksim ve Dârüşşafaka Hastanelerinin Vefat Listeleri, Yaralı ve Hastaların Vefat Sebepleri (1915-1916)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.18, 2015.

ESENKAYA Ahmet, "Çanakkale Muhrebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 10-11'inci Sayısı*, Çanakkale, 2011.

ESTHER Moller, *Red Crescent (Hilal-i Ahmer)*
https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/red_crescent_hilal-i_ahmer (Erişim Tarihi 29.05.2020)

HACIFETTAHOĞLU İsmail, Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine kadar icraat Raporu 23 Nisan 1920- 23Eylül 1921, Rıhtım ajans yayınevi, Ankara, 2007.

İŞLER Tuba, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Çanakkale Cephesindeki Faaliyetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017.

KARAL AKGÜN Seçil -Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Ankara 2002.

KARAL AKGÜN Seçil, *Cumhuriyet Kurulurken Geride Bırakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti*, ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı 32, Ankara 2012.

KIRANLAR Safiye, Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2005.

KÖKSAL Ülkü, Trabzon Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1918-1950), Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Trabzon 2017.

KÜÇÜKATEŞ Şeref, Temel İbrahim Dokumacı, Mahire Yazar Kiremitçi, Filiz Gezin, Osmanlı Gazetelerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kızılay Yayınları, İstanbul 2018.

MACAR Oya Dağlar, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kurumsal Tarihinde Önemli Bir Deneyim: Trablusgarp Savaşı, *Belleten*, Cilt:LXXXI, Sayı 292, Ankara 2017.

NAMAL Yücel -Kerem Kesbiç, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadıköy Şubesinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1912-1922), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Sayı 66, Ekim 2019.

NAMAL Yücel, Zonguldak’ta Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Emre Yayınları İstanbul 2017

ÖZAYDIN Zuhal, “Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesine Göre Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Kuruluşu” Tıp Tarihi Araştırmaları History Of Medicine Studies, Editörler: Nil Sarı-Hüsrev Atami, İstanbul, 2002.

ÖZAYDIN Zuhal, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987.

ÖZDEMİR Nuray, Milli Mücadele Döneminde Bolu Hilal-i Ahmer Cemiyeti, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12, Sayı 2, Bolu 2012.

POLAT Mehmet, *Hilal-i Ahmer Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.

SABAH İsmail, “Çanakkale’ye Asker İhracının İlk Günleri ve İstanbul’da Okullara Yansımaları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı:15, Çanakkale, 2013.

SARI Buket, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Antalya Şubesi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Uşak Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2010

SARI Mustafa, İzmit’te Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2016.

SEZER Cemal -Ömer Metin, Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Yardım Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 2013.

SEZER Cemal, 1914 Isparta-Burdur Depremi’nde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Yapmış Olduğu Yardımlar, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, Isparta 2014.

SEZER Cemal, Birinci Dünya Savaşı’nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Esir Osmanlı Askerlerine Yaptığı Yardımlar: Bolu Örneği, Bolu

Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi, Cilt 19, Sayı 1, Bolu 2019.

SEZER Cemal, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi Dar-üs-Sanâ-ası,
History Studies, Cilt 6, Sayı 3, 2014.

SİMAVİ Lütfi, Osmanlı Sarayının Son Günleri, Hürriyet Yay.,
İstanbul.

ŞENSİVAS Dilara, Propaganda Aracı Olarak İnsani Yardımın
Kullanımı: Hilal-i Ahmer Örneği, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

TEPEKAYA Muzaffer -Leyla Kaplan, Hilal-i Ahmer Hanımlar
Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923), Selçuk
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Konya
2003.

TUNAYA Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, C.I, Hürriyet
Vakfi Yay., 1984.

YALÇIN Durmuş ve Diğerleri, Türkiye Cumhuriyeti, Cilt:1, Atatürk
Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

YAZICI Nevin, “Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü”
Akademik Bakış, Cilt 5, Sayı 9, Ankara, 2011.

BÖLÜM 8

XIX. YÜZYILDA AYINTAB KAZASI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE YANSIYAN KİTAPLAR

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Muraz BUDAK*

*Gaziantep Üniversitesi Araban Meslek Yüksekokulu, Sosyal Bilgiler Eğitimi,
Türkiye. ozlem-muraz@hotmail.com

GİRİŞ

Yüzyıllarca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ayıntab, bu tarihi süreçte çeşitli devletlerin mücadele sahası olmuş, 1516 tarihinde ise Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Önceleri Vilayet-i Arab idari yapılanması dâhilinde ve sancak statüsünde olan Ayıntab, 1830 tarihinde Halep Eyaleti'ne bağlı bir kaza haline getirilmiştir. Ayıntab, kaza statüsünü XIX. yüzyıl boyunca devam ettirmiştir (Ceyhan, 1999:1; Göğüş, 1997:23; Özdeğer, 1982:17). Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren bir yenileşme sürecine girmenin zorunluluğunu hissetmiştir. Bu anlamda özellikle 1830'lardan sonra yapılan yenilik hareketleri eski ıslahat hareketlerinden daha köklü ve kapsamlı reformlar olma özelliğine sahiptir.

Şüphesiz yenileşmeye açık ve hazır olmak bir kültür ve zihniyet meselesidir. Bu bakımdan bir toplumun kitap okuma alışkanlıkları ve kitap sahibi olma oranları o toplumun kültür yapısını değerlendirme anlamında önemli bir ölçüttür (Saydam, 2006:1). Böyle bir incelemenin önemli kaynaklarının başında Şer'iyye sicilleri ve bu sicillerde yer alan tereke kayıtları gelmektedir. Kadı sicilleri de denilen Şer'iyye sicilleri, merkezde ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içermektedir(Uğur, 2010:8). Tereke kayıtları (metrukât ya da kassam defteri) ise, ölen kişilerin bıraktığı malları ve bu malların tespiti ile şeriat esaslarına göre taksimini gösteren kayıtlardır. Terekenin taksim edilmesi, şeriata göre kadı tarafından yapılmaktaydı. Ancak bu tanzim, mirasçıların talebiyle mümkündü (İnalçık, 1953:52).

Tereke Kayıtlarına Yansıyan Kitaplar

Şer'iyye sicilleri, bir bölgenin sosyo-ekonomik kültürel, idari ve fiziki yapısını ortaya koyabilmek adına bilhassa şehir tarihi araştırmalarının ana kaynaklarıdır. Şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarında ölen kişilerin isimlerini, yaşadıkları şehir, köy, mahalle isimlerini, medeni durumlarını (varsa eş ve çocuk isimlerini), sosyal statüsünü ve mesleğini öğrenmek mümkündür. Aynı zamanda vefat eden kişinin, çocukları, kardeşleri ve diğer akrabaları da mirasçı olarak kaydedilir; bıraktığı mallar, miktarları ile birlikte yazılarak bu mallar için bilirkişi tarafından verilen fiyat kaydedilirdi. Dolayısıyla Ayıntab tereke kayıtlarından şehir halkının sahip olduğu maddi varlıklar hakkında kayda değer bilgiler edinilmiştir.

Şer'iyye sicillerinde yer alan menkul ve gayrimenkul değerleri bilmek başka hususlar üzerinde de düşünmeye ve bilgi sahibi olmaya olanak sağlamaktadır. Dönemin Ayıntab tereke kayıtları içerisinde birçok kitap isimleri ve o dönemde biçilen fiyatları da yer almaktadır. Belirttiğimiz üzere bilgi edindiğimiz bu tereke kayıtları sadece mahkemeye vasilerden birinin talebi üzerine kadı huzuruna yansımış olanlardır (Kavak, 2010:278). Bu nedenle kitap sahibi olma ya da okuma oranı bakımından genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Bazı terekelerde ise kitap isimlerine yer verilmemiş yalnızca sayıları ve fiyatları kaydedilmiştir. Örneğin Ayıntab'ın Bey Mahallesi'nde vefat eden Ermeni Makdisi Karabet veledi Babek'in terekesinde 27 cilt kitap 204,5 kuruş olarak kaydedilmiş eser isimlerine yer verilmemiştir (Ayıntab Şer'iyye Sicili No144:142). Yine İbn-i K r Mahallesi

sakinlerinden vefat eden Evanis veled-i Makdisi Kôli'nin terekesinde 2 adet kitap 20 krş., Tarla-yı Cedid Mahallesi ahalisinden vefat eden Ömer Ağa bin Hacı Ömer'in terekesinde 3 adet kitap 25 krş., İbn-i Eyüb Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Zenob veled-i Adam'ın terekesinde 2 adet Ermenice kitap 40 krş olarak kaydedilmiştir (A.Ş.S.No:145:7,33,34,205).

XIX. yüzyıl Ayıntab Şer'iyye sicili tereke kayıtlarında kitap sayısı fazla olan zengin tereke sahiplerinin Müftü, Kethüdazade, Basmacızade, Efendi, Hacı gibi unvanlara sahip Ayıntab ulema ve ileri gelenlerinden oldukları görülmektedir. Ancak Ayıntab'ın Kurb-ı İbni Şeker Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet Emin kızı Zeyneb'e ait tereke hakkında ayrıntılı bilgi yer almadığı için tahminde bulunabiliriz. Kitap listesini göz önüne aldığımızda babasının ya da ölen eşinin müftü olma olasılığı yüksektir. Çünkü Zeyneb binti Mehmed Emin'in terekesinde bulunan kitap listesinin analizini yaptığımızda liste başında Osmanlı Fetvahanesinin en saygın kabul ettiği dört fetva kitabı olan, Behcetü'l-fetâvâ, Nefîcetü'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Feyziyye, Fetâvâ-yı Ali Efendi (Kallek, 1995:438) eserleri yer almaktadır. Ayrıca ilahi, fıkıh, kelim, ahlak, tarih ve biyografi vs. içerikli eserler de vardır.

Ayıntab terekelerinde yer alan kitapların bütününe baktığımızda tamamına yakını dini kitaplardan oluşmakta ve medreselerde okutulan derslere paralel eserlerdir. Bu eserlere örnek olarak Metâli, Mutavvel, Şerh-i ferâiz, tavzih, Buhâri, Beyzâvî verilebilir (A.Ş.S. No:147:238,259-264; Eryetkin, 2011:267-269; Yılmaz:2007:291-292;

Hızlı, 2008:25-46), Bu çerçevede ilmi eserler ve bu eserler dışında Ayıntab halkının okumayı tercih ettiği kitaplar hakkında bilim dallarına göre ulaşabildiğimiz ölçüde bilgi verilip değerlendirme yapılacaktır. Terekelerde karşımıza çıkan kitapların başında Müslümanların en çok okuduğu kitap olan Kur'an-ı Kerim(A.Ş.S. No:144:220; 146:272; 147:107, 252; 148:21, 110; 149:65; 151:42, .203; 152:31; 155:24, 28, 84, 189, 260; 156:135, 238, 438) yer almaktadır. Müslümanlar için kutsal olan ve hemen hemen her evde bulunduğu göz önünde bulundurulduğunda terekelerde en çok Kur'an-ı Kerime rastlanması gayet normaldir (Karataş, 2001:211). Bu eserlerden özellikle dikkatimizi çeken, listede biçilen fiyat bakımından yüksek olan ya da birden fazla terekede zikredilmiş bazı eserler hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

A- Fıkıh

İslam hukuku ilmi olan fıkıh, esasen hayatın gerek dini ve siyasi gerekse medeni hayatın tamamını kapsayan bir ihtivaya sahiptir. Dönemin yaşam şartlarını düzenleyen fıkıh ilmine dair kitapların fazla olması doğal bir tablodur. Ayıntab tereke kayıtlarında da fıkıhla ilgili kitap sayısı oldukça fazladır. Özellikle Hanefi mezhebine dair eserlerdir. Bu kitapların başında fetva kitapları gelmektedir. Bu eserler ve terekelerde yer alan diğer fıkıh eserlerinden bazıları hakkında kısaca bilgi vermekte fayda vardır.

Terekelerde yer alan fıkıh eserlerinin başında *Fetavâ-yı Ali Efendi* (A.Ş.S.No: 146:325;147:62-72,259-264) gelmektedir. Osmanlı Devleti Şeyhülislâmlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarının

toplanmış olduğu eseridir. XI. (XVII.) yüzyıl Osmanlı günlük yaşamında karşılaşılan ya da tartışılan konularla ilgili 4412 fetvayı içeren eser dönemin dini ve toplum yapısını, sosyokültürel değerlerini yansıtmaya açısından önemlidir (Yakut, 1996:288). *Behcetü'l-Fetâvâ* (A.Ş.S.No: 146:325; 147:214, 259-264); Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin fetvaları kendi hayatında toplanarak kitap haline getirilmiş diğerk önemli bir fıkıh eseridir. Ancak derleme itinalı yapılmadığından eserden faydalanmayı güçleşmiştir. Bu nedenle, bir süre Abdullah Efendi'nin hizmetinde bulunmuş olan Fetva Emni Mehmed Fikhî el-Aynî, eseri yeniden klasik fıkıh kitaplarına göre düzenlemiştir (Özel, 1992:346). Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin fetvalarının topladığı *Netîcetü'l-Fetâvâ*(A.Ş.S.No: 146:325; 147:238-239) ise dönemin fetva emni olarak görev yapan Ahmed Efendi tarafından derlenip kitap haline getirilmiştir. Eser klasik sistematığe uygun olarak “Kitâbü't-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü'l-Ferâiz” ile bitirilmiştir (Köse, 2007:26)

Osmanlı fetvahanesinin saygın kabul ettiği dördüncü fetva eseri ise *Fetâvâ-yı Feyziyye*'dir(A.Ş.S.No: 146:325; 147:62-72, 259-264). Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'nin fetvalarını bir araya getiren eser Osmanlı günlük yaşamında, ibadet ve islam hukuku ilgili konularda Feyzullah Efendi'nin verdiği fetvaları içermektedir. Eser dönemin hem din anlayışını hem de sosyokültürel olarak toplum yapısını yansıtan önemli bir kaynak eserdir (Öğüt, 1995:443). Terekelerde yer alan diğerk önemli fıkıh eserlerinden biri de *Mülteka'l-Ebhur-Damad'dır*(A.Ş.S. No:146:325; 147:62-72,214, 238-39, 259-264). Hanefî fıkıh kitabı olan eser Muhammed el-Halebî tarafından

kaleme alınmış temel bir eserdir. Mülteka'l-Ebhur, Şeyhîzâde (Damad) tarafından şerhi yapılmıştır. Bu nedenle eser nispeten Şeyhîzâde'nin lakabı Damad ismiyle tanınmıştır. XVII. Yüzyıl itibariyle tüm eğitim kurumları ve medreselerde okutulmaya başlanmıştır (Has, 2006:551).

Reddü'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr(A.Ş.S. No:147:62-72, 214, 238-239, 259-264), Mısırlı Hanefî âlimi ve müftüsü olan Ahmed b. Muhammed Tahtâvî tarafından kaleme alınmış olan eser, Hanefî fakihlerinden Timurtaşî tarafından Hanefî fikhına ilişkin kaleme alınan Tenvîrû'l-ebşâr adlı eserine Alâeddin el-Haskefi'nin Dürri'l-muhtâr ismiyle yaptığı şerhin hâşiyesidir. İbn Âbidîn, Dürri'l-muhtâr'ın ibarelerini açıklarken hem gerçek, güvenilir bilgilere hem de eleştirilen görüşlere dikkat çekmiştir. Aynı zamanda daha öncesinde açıklığa kavuşturulamayan bazı konuları çözmeye çalışmıştır. Bu arada başvurduğu eserlerdeki yanlışları da düzeltmiştir. Eserde başta Hanefî kaynaklarından olma üzere diğer mezheplerin temel kaynaklarından da istifade etmiştir. Çeşitli baskıları yapılan *Reddü'l-muhtâr* Türkçe'ye de çevrilmiştir (Özel, 1999:293; Sadgrove, 2010:438). Eser terekelerde kısaca yazar ismi Tahtavi olarak da yer almıştır (A.Ş.S. 147:62-72).

Hanefî mezhebi doğrultusunda Türk fıkıh âlimi olan Molla Hüsrev tarafından yazılmış *Dürerü'l-Hükkâm*(A.Ş.S. No: 147:62-72, 259-264), Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bir fıkıh eseridir. Eser kısa ismiyle *Durar*, *Dürer-i Şerif* olarak da kullanılmıştır (Babinger, 1987:605; Akgündüz, 1994:27). Bir diğer

önemli eser ise *Tenfiḥ-i Ḥamidiye*(A.Ş.S.No: 147:259-264): Önde gelen Hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn'in tam adı **Ukudu'd-Dürriyeti fi Tenfihi'l-Fetava'l-Hamidiye olan eseridir. Müellif kitabını Hâmid b. Ali el-İmâdî ed-Dımaşkî'nin fetvalarını yeniden düzenleyerek meydana getirmiştir (Özel, 1999:292).**

B- Ahlak ve Tasavvuf

Medreselerde okutulan eserlere daha çok aydın kesim terekelerinde rastlanırken tasavvuf ve ahlakla ilgili eserlerin halkın her kesiminden insanların terekelerinde rastlanabilmektedir (Karataş, 2001:214). Ayıntab terekelerinde yer alan tasavvuf ve ahlak üzerine yazılan eserler, Kur'ân-ı Kerîm ve fıkıh kitaplarından sonra terekelerde en sık rastlanan kitaplardır.

Terekelerde yer alan ahlak ve tasavvuf konuları başta olmak üzere çok yönlü bir eser olan *Mârifetnâme*(A.Ş.S. 146:325; 147:62-72,259-264), hem biçilen fiyat bakımından diğer eserlere nazaran yüksek olması hemde birden fazla terekede yer alması sebebiyle dikkat çeken bir eserdir. İbrahim Hakkı Erzurûmî tarafından kaleme alınmıştır. Eser dünya-âhiret-insan yaradılışı için ancak yaratana, nefsi ve kişinin kendini ve de fizik âlemini bilmesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle yazar eserinde astronomi, fizyoloji, psikoloji yanı sıra kalbî ilimlerden ve irfan alanından yararlanmıştır. Eser bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir hâtimedden oluşmaktadır (Topaloğlu, 2003:57-59). Terekelerde yer alan diğer önemli bir eserde *İhya-ı Ulum*(A.Ş.S. No:147:62-72)'dur. Eserin tam adı İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn'dir. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî'nin ahlâk üzerine kaleme

aldığı en önemli eseridir. Müellif aynı zamanda ünlü eserinde fıkıh ve tasavvuf ilimlerini harmanlamıştır. Eser dört bölümden meydana gelmiştir. (Kufuralı, t.y.;748-760; Çağrııcı, 1996:530-534).

Ahlâk-ı Alâî(A.Ş.S. No:147:259-264), Kınalızâde Ali Efendi tarafından kaleme alınmış Türkçe ahlak kitabıdır. Şam'da kadılık yaptığı 1564 tarihinde kaleme aldığı eseri dönemin Suriye beylerbeyi Semis Ali Paşa'ya ithaf etmiştir. Eser, önemli ölçüde özgünlüğünün yanı sıra ünlü felsefecilere de birçok atıf yapmıştır. Kitabın ilk beş bölümünde aile üzerine incelemeler yapılmış görgü kuralları ve çocuk terbiyesi konularına yer vermiştir. Altıncı ve yedinci bölümlerde ise şehir ve devlet yönetim ahlakına yer vermiştir (Saklı, 2018:147; Kahraman, 1989:15). Yine Tasavvuf düşüncesinin temel kitaplarından biri olan *Fusûsü'l-Hikem* (A.Ş.S. No:147:62-72) isimli eser Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından kaleme alınmıştır. Eser “yüzük kaşı, göz bebeği” gibi anlamlara gelen fass'ın çoğulu fusûs ile hikmet'in çoğulu hikem kelimelerinden meydana gelmiştir. Eser, Yirmi yedi peygamberin her birinin hikmetlerine atfen yirmi yedi bölüme ayrılmıştır (Kılıç, 1996:230-231). *Tarikat-ı Muhammediyye*(A.Ş.S. No:147:259-264), XVI. yüzyılda Birgivî Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmış Kur'an ve sünnete uygun Osmanlı toplum din ve ahlakına dair tespit ve de tanımlamaları ile klasik bir ahlâk-tasavvuf kaynağıdır. Aynı zamanda sosyal tarih açısından da değerli bir eserdir Martı, 2011:106).

Tasavvuf üzerine kaleme alınmış önemli eserlerden biride İsmâil Hakkı Bursevî tarafından yazılmış olan *Kitâbü'n-Netîce*(A.Ş.S.

No:147:62-72)dir. Kitabü'n-Netice varidat türü bir eser olup sade bir dille kaleme alınmış ve müellifin ulaştığı son nokta marifet ve kanaatlerini ihtiva etmektedir (Namlı, 2001:102-106). İslam dinini iman, ahlak, ibadet yönüyle anlatan Cevâhirü'l-Kur'an kitabının devamı niteliğinde olan (Karlığa, 1996:523) ve İmam Gazalî tarafından kaleme alınan bir diğer önemli eser ise *Usûl-i erbain* (A.Ş.S. No:146:325)'dir.

C- Edebi Eserler

Dönem itibariyle terekelerde yer alan edebi eserler genel anlamda dini, tasavvufi ağırlıktadır. Bu açıdan Osmanlı toplumunda bu kitaplar ilgi görmüş ve medrese eğitimi olsun olmasın halk tarafından okunmuştur. Terekelerde kayıtlı olan kitaplarda Türkçe yazılan eserler fazla olmakla birlikte Farsça veya Farsçadan tercüme eserler çoğunluktadır. Bu edebi eserlerin dönemin düşünce yapısını, inançlarını ve kısaca devrin kültürünü yansıtmaları bakımından çok önemlidir (Karataş, 2001:217-218).

Terekelerde yer alan edebi kitaplara baktığımızda ağırlıklı olarak divan türü eserler olmak üzere, hikâye, biyografi türü kitaplarda vardır. Divan türü eserlerin başında Mehmet Nazif Efendi tarafından kaleme alınan *Nazif Divanı* (A.Ş.S. 146:325) gelmektedir. Eserde dini ve tasavvufi konulu şiirler ağır basmaktadır. Şiirlerinde bilhassa ilahi aşk ve peygamber sevgisine yer verildiği görülmektedir (Darıcık, 2006:15). Diğer önemli bir eserde *Hâfiz Divanı* (A.Ş.S. 146:325; 147:62-72)'dir. Eser, Hâfiz-ı Şirâzî tarafından kaleme alınmıştır. Hâfiz Divanı en çok okunan Farsça İslam Klasikleri arasında yer almaktadır.

Eserin çok sayıda şerhi ve tercümesi yapılmıştır (Sarı, 2013:408,410). *Nevâdirü'l-Âsâr*(A.Ş.S. No:146:325) isimli ise Recâzâde Ahmed Cevdet Efendi tarafından kaleme alınan beyit derlemesidir. Müellifin en hacimli eseridir. Eser, dîvân edebiyatının, farklı çağlarda yaşamış şairlerinden seçmeler içermektedir (Abdülkadiroğlu-Sarı, 2009:327).

Terekelerde dikkat çeken eserlerden biride Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin dünyaca ünlü eseri olan *Mesnevi-i Şerif* (A.Ş.S. 147:62-72)'tir. Mesnevi'nin temelinde insanoğlunun eğitimi ve kendi farkındalığına varmasıyla birlikte tüm hakikatleri kavraması vardır. Mesnevi'nin üç temel dayanağı şeriat, tarikat ve hakikattir (Demirel, 2007:472). *Hûmâyûn-nâme* (A.Ş.S. No: 147:259-264), Alâeddin Ali tarafından kaleme alınmış olup Kelile ve Dimme hikâyelerinin Tercümesi'dir. Türkçe tercümesi 16. yüzyılda yapılmıştır. Pek çok Batı diline tercümesi yapılmış dünya çapında bir üne sahip değerli bir yapıttır (Brockelmann, 1977:552-558).

Sergüzeştnamele arasında önemli bir yere sahip olan *Nevhatü'l-Uşşak* (A.Ş.S. No:146:325), 1649 tarihinde Da'i Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin gerçek hayatta yaşadığı aşk hikâyesini konu ettiği Mesnevi nazım şekliyle yazılmış şiirler yer almaktadır (Aygün, 2014:12). Nasihatnâme türünde bir mesnevi olan *Nabi Hayriyesi*(A.Ş.S. No:146:325) isimden de anlaşılacağı üzere Nâbî tarafından yazılmıştır. Eserin asıl adı Hayrînâme'dir. Eser, müellifin yaşadığı toplumu ve yöneticileri eleştirmesi ve ideal insan tipini belirtmesi açısından önemli bir eserdir (Bilkan, 1998:65-66). Ünlü *Leyla-Mecnun Hikâyesi* (A.Ş.S. No: 146:325), özellikle Doğu

edebiyatında önemli yer etmiş bir aşk hikâyesi ve kahramanların hikâyesini konu eden eserlerin ortak adıdır. Fars edebiyatının önemli şairlerinden olan Nizâmî-i Gencevî tarafından 1188 tarihinde Şirvanşah Celâlüddeve Ahsitân'ın isteğiyle üzerine dört aydan kısa bir sürede kaleme alınmıştır. Leylâ ve Mecnûn mesnevisi birçok şair tarafından ele alınmıştır. Hikâyeyi Türk edebiyatında ilk defa anlatan Gülşehrî olmakla birlikte Türk edebiyatında en fazla yer edip beğenilen Leylâ ve Mecnûn mesnevisini ise Fuzûlî yazmıştır (Kantar, 2007:183; Durmuş vd., 2003:159-162).

Makalenin başında da belirttiğimiz üzere bazı eserler kısaca müellifinin ismiyle kaydedilmiştir. Bu şekilde eserlerden biride Ankaravî(A.Ş.S. No:147:62-72, 259-264)dir. Asıl adı İsmâil Rusûhî Ankaravî'dir. Ankaravî XVI. ikinci yarısında Ankara'da doğmuş bir Mevlevî şeyhi ve Mesnevî şairidir. Müellifin çok sayıda mesnevî, tasavvuf, sema ile ilgili eserleri ve İbnü'l-Fârız Şerhleri vardır (Yetik, 1991:211-213). Değerli bir biyografik eser olan *Hâdîkatü'l-Vüzerâ*(A.Ş.S. No:146:325), Osmanzade Ahmed Ta'ib tarafından kaleme alınmış olup Osmanlı devletinde görev almış sadrazamların hayatlarını anlatmaktadır(Aşgın, 2003:145). Abdurrahman-ı Câmî tarafından Farsça yazılan eser bir sûfî tabakat kitabı olan *Nefehâtü'l-Üns*(A.Ş.S. 147:238-239), Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine kaleme alınmış biyografik bir eserdir(Uludağ, 2006:521).

D- Sözlükler:

El-Külliyât (A.Ş.S. 151:114; Yılmaz, 2007:291-292) isimli eser tereke kaydına her ne kadar Külliyat-ı Ebu'l Bega olarak kaydedilmiş ise de tam adı *el-külliyat* tır. Eserin müellifi Ebü'l-Bekâ El-Kefevî isimli bir Osmanlı âlimidir. Eser Otuz bir fasıldan meydana gelmiştir. İlk yirmi dokuz faslında kelime kökleri dikkate alınmadan ilk harfleri aynı olan kelimelere yer verilmiş. Sonraki harflerde ise alfabetik sıra olmaksızın açıklanmıştır. Kitap sonunda ise gramer, edebiyat vs. ve diğer İslâmî ilimlerle ilgili açıklamalar yapılmıştır (Kılıç, 1994:298). Diğer önemli bir sözlük ise *Kamus* (A.Ş.S.No: 147:238-239, 259-264; 149:113; Eryetgin, 2011:267-269)'tur. İranlı bir Arap dili ve hadis âlimi olan Fîrûzâbâdî tarafından kaleme alınan sözlüğün kısa adı el-*Kâmûsü'l-muhîf* olup Türk sözlük yazarı ve tarihçi olan Mütercim Ahmed Âsım Efendi tarafından *Kâmus Tercümesi* diye de bilinen el-*Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhîf* ismiyle tercümesi yapılmıştır (Kılıç, 1996:142-145). Terekelerde kısaca *Okyanus* (A.Ş.S.No: 147:62-72) ismi ile de kaydedilmiştir. Ünlü bir Türk dil bilimci Muslihuddin Mustafa, tarafından yazılan *Ahterî*(A.Ş.S. No:147:238-239) Arapça-Türkçe sözlüktür. 1545 tarihinde tamamlanan eser 40 bin kelime içermektedir (Kılıç, 1989:184-185).

Kutubşâhîler Devleti sultanlarından Abdullah adına 1062 tarihinde kaleme alınan *Burhân-ı kati* (A.Ş.S. No:147:62-72) (1652) Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî tarafından yazılmış Farsça'dan Farsça'ya sözlüktür(Demiroğlu-Gökyay, 1992:432-434). Farsça-Türkçe yazılan bir diğer önemli eserde *Tuhfe-i Vehbî*(A.Ş.S.

No:147:238-239; 259-264;Eryetgin, 2011)'dir. Sünbülzâde Vehbî tarafından Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın oğulları için kaleme alınmıştır (Kuru, 2010:140; Öz, 1997:220; Kılıç, 2007:411).

E- Hadis-Kelâm

Müslümanlar için Kur'an-ı Kerimden sonra ikinci kaynak hadislerdir. Peygamber sünneti Osmanlı toplumunda önemli yer tutmaktadır. Terekelerde sıkça rastlanan eserlerdir. Kelam ilmi ise amaç ve içerik açısından daha çok ulema terekelerinde rastlanmaktadır (Karataş, 2001:212,215). Ayıntab terekelerinde rastlanan kitapların dönem itibariyle de dini ağırlıkta olduğu belirtmiştik ve doğal olarak hadis ve kelâm içerikli eserlere sıkça rastlanmıştır.

Tereke kaydına *Celal Gelenbevî*(A.Ş.S. No:147:259-264) olarak kaydedilen eser, asıl adı İsmail olan ancak Gelenbevî olarak anılan Osmanlı âlimi tarafından yazılmıştır. Eserin tam adı Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Celâl'dir. Kelam ve dil âlimi olan Adudüddin el-Îcî'nin "el-'Aķā'idü'l-'Ağudiyye" adlı risâlesine Devvânî'nin yaptığı *Celâl* olarak tanınan şerhi üzerine yazılmış önemli bir haşiyedir (Gölcük, 1996:552-555). Kelam üzerine yazılan diğer bir eser *Şerhu'l-Akâid*(A.Ş.S. No:147:259-264)'dir. Teftâzânî tarafından Neseî'nin akâidine yazmış olduğu, Şerhu'l-Akâid olarak bilinen meşhur kelam ilmi üzerine eseridir (İbiş, 2017:135). Kelam ve Fıkıh alimi olan Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Kelam üzerine yazdığı *Metâli haşiyesi* (A.Ş.S. No:147:259-264); Hâşiye 'alâ Metâli 'i'l-enzâr şerhi Tavâli 'i'l-envâr eserinin kısaltılmasıdır(Gümüş, 1993:134-136).

Terekelerde kaydedilen hadis eserlerin değerli örneklerinden biri olan *Şifâ-i Şerif* (A.Ş.S. No: 147:259-264), ünlü hadis âlimi Kâdı İyâz tarafından Peygamber sevgisi Müslümanlar üzerindeki hakları konusunda kaleme alınmıştır. Osmanlı da büyük ilgi görmüş medreselerde okutulmuş hatta Şifâ-han ismiyle müderrisler tayin edilmiştir (Kandemir, 2010:134-138). *Buhâri-i Şerîf*(Eryetgin, 2011:267-269), Buhâralı İmam Muhammed b. İsmâil tarafından yazılmış olan eserin asıl ismi el-Câmi‘u’s-sahîh dir. Ancak müellifinden dolayı Buhâri-i Şerîf olarak anılan hadis kitabıdır. Eser medreselerin yanı sıra câmi, türbe ve tekkelerde de okutulmuş çok ünlü bir eserdir (Altuntaş, 2010:39).

F- Tefsir

Kur’an ayetlerini yorumlama ilmine tefsir denir. Aynı zamanda tefsir bu alandaki eserlerin ortak adıdır (Birişik, 2011:281). Daha önce belirttiğimiz üzere büyük çoğunluğu Müslüman olan Ayıntab halkının terekelere yansıyan kitapların başta kuran-ı kerim olmak üzere hadis, kelim, tasavvuf vs. çoğunluğu dini eserlerden oluşmaktadır. Bu çerçevede Ayıntab terekelerinde, İslamiyet’i özümsemek manasında kutsal kitabın daha iyi ve doğru bir şekilde anlaşılması amacıyla yararlanılan tefsir eserlere rastlamaktayız.

Rûhu’l Beyân tefsiri (A.Ş.S. No: 147:62-72), tasavvufî tefsir niteliğindeki olup, İsmâil Hakkı Bursevî tarafından yazılmıştır (Namlı, 2008:211-213). Kur’an-ı Kerimin 12. Ayeti olan Yusuf suresi üzerine birçok tefsir, kitap, makale kaleme alınmıştır. Bunlardan biride Muîn el-Miskîn tarafından farsça olarak Ahsenü’l-kaşas yani *Tefsîr-i Sûre-i*

Yûsuf(A.Ş.S. No:147:238-239) ismiyle kaleme alınmış olan eserdir(Topaloğlu, 2013:28-30). Bir diğer önemli tefsir eser ise *Tefsiri Hammami* (A.Ş.S. No: 147:238-239.) dir. Hammâmizâde tarafından yazılan ve Osmanlı döneminde birçok baskısı yapılan Yâsîn-i Şerîf tefsiridir (Cihangir, 2013:16).

G- Gramer

Bu makaleye konu olan kitap sahibi tereke sahiplerine ve sahip oldukları eserlere baktığımızda bahsettiğimiz üzere Ayıntab ulema ve ileri gelenleri oldukları tespit edilmiştir. Aynı zamanda eserlerin çoğunluğu medreselerde okutulan ders kitaplarıdır. Bunun neticesinde terekelerde gramer eserler de yer almaktadır.

Arap dili âlimi olan Zeynîzâde Hüseyin Efendi; Osmanlı da medreselerde okutulan nahiv yani gramer klasikleri ile tanınmaktadır. Müellifin önemli eserlerinden biri de *Kâfiye Zeynîzâdesi*(A.Ş.S. No:147:238-239; 259-264)'dir. Kitabın tam adı ise *el-Fevâ'idü's-şâfiye 'alâ i'râbi'l-Kâfiye'dir*(Arslan, 2013:371-372). Yine Osmanlı döneminde yaşamış olan Arap gramer âlimi Şeyh Mustafa Adalı tarafından ismiyle bütünleşmiş ünlü eseri *İmtihan Haşiyesi Adalı*(A.Ş.S. No:147:259-264.) vardır. Tam adı Hâşiyetü Adalı ale'l-İmtihân olan eser, Türk âlimi Birgivi'nin İmtihânü'l-ezkiyâ isimli kitabının haşiyesidir (Durmuş, 1988:347). Terekelerde dikkat çeken diğer bir eserde *Avamil Tuhfesi* (A.Ş.S. No:147:259-264)'dir. Asıl adı Takıyyüddin Mehmed olan müellif, Birgivi Mehmed Efendi ismiyle ünlenmiştir. Arap grameri konusunda özellikle el-Avâmil ve kısa adıyla İzhâr eserleriyle şöhrete kavuşmuştur (Yüksel, 1992:191-194).

H- Tarih

Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eserlerde Kanunî devrinin siyasi ve sosyal olayları konu edilmiştir (Fidan, 2019:644-651). Bu eserlerin başında da *Süleymannâme*(A.Ş.S. No:147:238-239) gelmektedir. Kanuni dönemini anlatan diğer önemli bir eserde *Mirât-ı Kâinât* (Eryetgin, 2011:267-269)'tır. Nişancızâde Muhyiddin Mehmed Efendi tarafından kaleme alınan eser, insanoğlunun yaradılışından başlayıp Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonunu kadar olan süreci konu edinmiş bir İslam tarihi yapıtıdır (Özcan,2007:161). *Vassâf Tarihi* (Eryetgin, 2011:267-269), İlhanlı dönemi tarihçisi olan Şerefüddîn Abdullâh b. İzziddîn Fazlillâh tarafından kaleme alınmıştır. Dönemin hükümdarı tarafından müellife *Vassâfü'l-hazret* denilmiştir. Târîh-i Vassâf eserinin asıl ismi Tecziyetü'l-emşâr ve tezciyetü'l-a'sâr dır. Müellif, yaşadığı dönem İlhanlı tarihi olaylarını kaleme almıştır (Özgüdenli, 2012:558-559). Osmanlı şeyhülislamı ve tarihçisi olan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi tarafından kaleme alınan *Ravzatü'l Ebrar*(A.Ş.S. 147/62-72;238-239), Hz. Âdem'den başlayıp Sultan İbrahim'in saltanatı bitimine kadarki süreci anlatan genel bir tarihi eserdir(Özgül, 2018:99; Babinger, 1978:64-65; Kaya, 2001:381-383). Tereke kayıtlarında yer alan tarih içerikli diğer bir eser de Tarihu'l *Hamis*(A.Ş.S. No:147, s.238-239.)'tir. Osmanlı tarihçi ve fıkıh âlimlerinden olan kısa ismiyle Diyarbekrî tarafından yazılan eser siyer özelliği de taşımakla beraber Osmanlı tarihiyle ilgili bilgiler de içermektedir (Özaydın, 1994:472-473).

Diğer İlim Dallarına Ait Bazı Kitaplar

Makalede tüm eserleri konu etmemiz söz konusu olamamaktadır. Terekelerde yer alan kitapların tamamına yakını fıkıh, kelam, tasavvuf, tefsir, kaside, hadis, ilmihal vs. gibi dini ilimlere dair olmakla beraber bunların dışındaki bilim dallarına ait eserlerin de yer aldığı görülmektedir. Bu eserlerin başında Cezerî (A.Ş.S. No: 147:259-264) gelmektedir. Eser ismiyle değil müellifin ismiyle kaydedilmiştir. Cezerî mekanik alanda çalışmaları olan ve özellikle *Kitâb fî Ma`rifeti'l-hiyeli'l-hendesiyye* isimli eseriyle tanınmış bir İslam bilginidir (Öktem, 1993:505). Terekelerde az da olsa tıp ilmine dair eserlerde mevcuttur. Bu eserler, Eczâ Şeyhzâde (Eryetgin, 2011:267-269), İlm-i Tıbdan Kanun (A.Ş.S. No: 147:62-72) ismiyle listelenmiştir. Ayrıca terekelerde Astronomi âlimi olan İshak Hocası Ahmed'in(Sofuoğlu, 2014:102) İrtifâ' Risâlesi (A.Ş.S. No: 147:259-264) kitabı ve Zîc Risalesi (A.Ş.S. No: 147:259-264) ise astronomi ilmine dair dikkat çeken eserlerdir.

Kitap Fiyatları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Terekelerde yer alan kitapların kaydedilen değerlerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından aşağıdaki tabloda tüm kitap isimleri ve fiyat aralıklarına yer verilmiştir. Aynı zamanda dönem halkının alım gücü bakımından bazı eşya, gıda, hayvan ya da ev fiyatları hakkında bilgi vermekte yarar vardır.

Değeri/Krş	Kitap Adı
1-10 krş arası	<p>Pend-i Attar, Şafiye, Nazmül ula, Hayati Acemi Tuhfesi, Vassaf Tarihi, Seyyid Alizâde, Netayicü'l-Enzar, Müs'ibe, Münseiât-ı Azizeye, Kısas-ı Enbiya, Emanet-i ser'î, Der-Mekidâ, Tahd-ı Cümlesi, İnayetü'l-hatik, Halebi Tercümesi, Mecmi'ü'l-âdâb, Türki Cemi'ü'l-İslâm, Kaside-i Bürde, Delâil-i Serif, Sarf-ı Cümlesi, Rakam Risalesi, Ali Kari Aliü'l-Hayzi, Şerh-i Akait, Tavzih, Hizbu'l-İslam Şerhi, Tasdikat Haşiyesi, Fetvâ-i Mecmûât, Asâmüddin, Kafiye Zeynîzâdesi, Netayic-i Çar-ı ?, İbn-i Mai ve sâire, Tevhic, Takrifat-ı Seydi, Beyaz Mecmua, Tasdikat, Tehzib, Hadisü'l-Arabi şerhi, Kafiye Asası, Tefsir-i Şerif Haşiyesi, Kavaid-i İrab, Taş-ı kebir, Şafiye Şerhi, Adab Mesudi, Hayali, Fetva-yı Behaiye, Seyyid Şerif-i Âliü'l-Mennah, Muhâmmed'üd din, Sarf Cümlesi, Halaka Risalesi, Şerhü'l-senin, Hezaif-i Seydi, Siraciye-yi Serhi, Mübarekü'l-Ezhar, Tertib-i ..., Eczâ Şeyhzâde, Nâbi Hayriyesi, Kaide Mecmuası, Tuhfe-i Vehbi, Nahiv Cümlesi, Kâfiye, Halhali, Efkârü'l-ceberût, Gülistan, İstifâre, Mukantarât Risalesi, İbrahim Çelebi, İlm-i Hesabdan Hülâsa, Mutavvil Cild-i Sâni, Vesiletü'l-makâsîd, Maksud şerhi, Şerh-i Acâyibü'l-Kalb, İlm-i Tıbdan Salih Efendi, Farisi hikayesi, Halimkari Divanı, Hilye-i Şerif, Seyr-i Nâbî, Mîlel-i Nihal, Küre risalesi, Kenzül Ahbar, Muhlat-ı Aziziyeye, Tarikat-ı Muhammediye, Münir'ül Envar, Tutiname, Şerh-i turlab?, Cürcani Avamil, Mecmua, Kavaid-i Arab, Perişan Risale, Tasavvurat, Münşeat-ı Sarım, Altı parmak, Kadı Zekeriya, Hazan-asar İzzet Divanı, Hindi Risale, Minhac, seyyid Alioğlu, Vaziye, Fethü'r-rahim, Niyazi Divanı, Tarikat-ı Muhammediye, Kafiye, Tuhfe-i Vehbî, Usûl-i Erbain, İlm-i Tıbdan Kanun, Divan-ı Hazret-i Ali Kaygusuz Divanı, Hâdikatü'l-Vüzera, Siyer-i kebir, İşbah(Eşbah), Leyla Mecnun Hikayesi, Ahlak-ı Ahmedi, Defa Mecmua, Tuhfetu'l Şahan, Hamdi, Şerh-i Feraiz, Bîna Şerhi, Talim-i Muallim, İstanbul Tarihi, Nutk-ı Celali?, Tasdikat Haşiyesi, Mufasssal, Seyyid Ali Oğlu, Hafız Divan, Câmî, Tuhfe-i Vehbi, İbn-i Zeydün, Nevhatü'l-Uşşak, Aruz Risalesi, Rub-ı Mülteka,</p>

	<p>Münyetü'l-müftû, Timurlenk Tarihi, Talim-i Muallim, Mir, Metali Haşiyesi, Nabi Hayriyesi, Tarih-i ..., Türkçe risale, Rub risalesi, İbrahim Halebi, Zennâme Fazıl, Ahidnâme-i ilahi, Gülistan Şah Serveri, Yazma Delail-i Şerif, İbrâhim Çelebi, Nahiv cümlesi, Tarifat-ı Seyyidi, Penu Attar, Ezhar-ı Zeynizâde ve Kitâb-ı sâire, Mûthayü'l-Müte'alim, Mecmua-i Tabedar, Hafız Divanı, Kuduri, Nutk-ı Mülali, ?İktam, Ravzatü'l Ebrar, Feraiz Mecmuası, Hülâsa Şerhi, Parça kitâblar</p>
11-20	<p>İbn-i Melek, Kuzur Divanı, Mevâhibi'd-diniye Tercümesi, Seyyid Şerif-i Âliü'l-Mütali, Melce?, Muhtasar Münteha, İrtibah?, ve Azim, Kaside-yi Bürre,</p> <p>Şerhu'l-Akâid, ... Şeria, Halebi Kebîr, Menâkib-i Çaryar, Tefsir-i Celâleyn, Kâzî-i Beyzâvi, Kaside şerhi, Münhat?, Zic Risalesi, Küre-i hamivi?, Celal, Müşkilat cild-i evveli, Avamil tuhfesi, Tarikat-ı Muhammediye, İlmü'r-ribh risalesi, Câmî haşiyesi, Muhtasar samah, Mülteka,</p> <p>İzhar-ı Mu'ribi, Ashab-ı Bedr Şerhi, Kafiye Zeynizâde, Tuhfetü'l Uşşak, Veys Sırrı ... , Süleymannâme, Hadis-i Şerif kitabı, Tefsir-i sure-i Yusuf, Kitabü'n Netice, Tefsir-i Hammami, Ravzat'ül Ebrar, Seyr-i Halebi, İmtihan Haşiyesi Adalı, Zeyn Fetâvî</p>
21-40	<p>Kitâb-ı Hakime, Mecc-i Râif Cild-i Salis, Külliyyat-ı Ebu'l Beka, Kınbetü'l-Fetava, Tefsir-i Bağdadi, Nühbe Şerhi, Tagyir-i Merakib, Yazıcı Ahzı, Müvâhibü'l-Medîne, Kâdî-i Beyzâvî, Pirül Mande ?, İhtirâ-i sagîr, Tarikat-ı Muhâmmediye şerhi, Harret'ül-fetâviye, Selkuni?, İrtifa Risalesi, İbn-i Hümâm, Şerhi Mecmua-i Bahreyn, Ahlak-ı Alai, Nefehâtü'l-Üns, Devr-i ala şerhi, Mülteka, Tarihu'l Hamis, Nevâdirü'l-Âsâr, Mesnevi-i şerif, Feyziye, Sulb-i Kebir, Mülteka'l-Ebhar, Ahlâk-ı Alâî, Bendakâr Şerhi, Buhâri-i Şerîf, Ravzatü'l-Ebrâr</p>
41-60	<p>Şifâ-i Şerif, ... İlmül İkrar?, Susi Çelebi, Gülistan Suryesi, Lârî, Ahlak-ı Alâî, Siyer ..., Nazif Divanı, Füsusu'l Hikem, Ruz- ... Ebrar, Fetâvâ-yı Ali Efendi,</p>

	Dürrü'l-Muhtâr, Burhân-ı Kati, İhya-ı Ulum, Celal Gelenbevi, Bezzaziye Kâfi
61-80	Fetâvâ-yı Feyziyye, Mirât-ı Kâinât, Neticetü'l-Fetava, Mârifetnâme, İmam-ı Rabbanî Hoca Muhammed Masum mektubları, Ankaravî Hümayunname, Ahterî, Dürer-i Şerif, Reddü'l Muhtâr, Sehâvî, Vaziye mecmuası
81-100	Cezerî, Dürer Tercümesi, Tahtavi, Yarım Nüsha Damad Rûhu'l Beyân tefsiri, Dermuhtar, Kamus tercümesi
101-120	Ankaravî Burhân-ı Kati, Fetâvây-ı Feyziyye, Tenfih-i Hamidiye, Fetâvây-ı Ali Efendi, Behcetü'l-Fetâvâ, Dürer-i Şerif, Abdürrahim?
121-140	Okyanus, Mülteka şerhi
140 +	Mârifetnâme, Mushaf-ı Şerif, Metruk kitaplar

H.1288 tarihli Ayıntab Müftüsü Mehmed oğlu Hacı Osman Efendi'nin terekesinde yer alan 33 eserin toplam ederi 3846 krş iken listenin en pahalısı 115 krş ile bir fıkıh eseri olan Dürer-i Şerif iken en uygun fiyatlısı ise Ahlak-ı Ahmedî'dir. Aynı terekede yer alan diğer bir kısım fiyatlar ise şu şekildedir; bir tenekeci dükkânı 750 krş., Kefşger dükkânı 750 krş., bir Acem şalı 180 krş., yorgan döşek 110 krş, bakır bir leğen 132 krş., sansar kürk 350 krş., seccade 7,5 krş., 1 beygir 250 krş. Üzümün kıyyesi 0.386 krş. Kuru üzümün kıyyesi 0.44 krş ve sadeyağın kıyyesi 0.042 kuruştur. Aynı tarihte fare mahallesinde bir menzil(ev) fiyatı 1000, Suyabatmaz Mahallesinde 5000, Bey Mahallesinde 1200 kuruştur.

Terekelerin geneline baktığımızda en pahalı eser muhtemelen el yazması olan ve H.1264 tarihli bir terekede yer alan 700 krş(A.Ş.S. No:144:220) değerindeki Kur'an-ı Kerim'dir. Aynı tarihte Ayıntab'ın İbn-i Eyüp Mahallesi'nde bulunan bir satış bedeli 3000 krş iken Cevizlice Mahallesinde harabeye yüz tutmuş bir ev 800 kuruşa satılmıştır (A.Ş.S. No: 144:243). 1 kısrak ve 1 tay fiyatı ise 500 krş idi(A.Ş.S. No:144:266). H.1281 tarihli başka bir sicilde ise Mushaf-ı Şerif 250 krş(A.Ş.S. No:146:272)tur. Aynı tarihlerde Ayıntab'ın Ehl-i Cefa Mahallesi'nde bir menzil(ev) fiyatı 400 krş; 1 koyun ve 1 keçinin fiyatı 100 krş idi (A.Ş.S. No: 146:26,329). Terekelerde yer alan pahalı kitapların başında 152 krş. değerinde çok yönlü bir eser olan Mârifetnâme gelmektedir. Ayrıca 120 krş. olan ünlü fetva eseri Fetâvây-ı Ali Efendi (A.Ş.S. No: 146:325) ve 127,5 krş. fiyatıyla kısa adı Okyanus (A.Ş.S. No:147:62-72) olan ünlü sözlük yer almaktadır. Aynı tarihlerde Ayıntab'ın İbn-i Şeker Mahallesinde 200 tiyek bağ 200 krş(A.Ş.S. No:146:324), 1 adet altın pirpiri(Bizans altını) 150 krş., 1 inek 100 krş, 2 kile arpa(yaklaşık 50 kg) 70 krş idi(A.Ş.S. No:146:86).

SONUÇ

Şer'iyye sicillerinde bulunan tereke kayıtları zengin içeriğiyle Osmanlı araştırmalarında şehir tarihi çalışmalarında ana kaynak niteliğindedirler. Çalışma konumuz çerçevesinde XIX. yüzyıl Ayıntab Şer'iyye Sicillerinde yer alan yüzlerce tereke kaydı incelenerek yaklaşık 290 farklı kitap ismi belirlenmiştir. Kitap sayısı fazla olan zengin terekelerin sahiplerine baktığımızda ise genel anlamda ulema

sınıfından ve Ayıntab'ın ileri gelenlerinden oldukları görülmektedir. Eserlerin büyük çoğunluğu dinî eserlerden oluşmaktadır. Bu eserler arasında medreselerde okutulan ders kitapları dikkat çekmektedir. Bunlar arasında gramer alanında Kafiye, Tuhfe-i Vehbi, kelim alanında Hayâlî, Metali Haşiyesi, fıkıh alanında Tavzih, Mültekâ, Dürrü'l-Muhtâr, Dürer, Kudûrî, İbn Melek, Ferâiz vs. yer almaktadır.

Aynı zamanda Ayıntab halkı evlerinde yine dini bilgi edinmek adına toplumun her kesiminde görülebilecek çok sayıda ilmihal kitapları, Hz. Muhammed'in hayatına dair siyer kitapları, hadisler, hikâye kitapları da evlerde yer almakta idi. Kitap fiyatları bakımından ise özellikle fıkıh, fetva, hukuk kitaplarının fiyatlarının yüksek olduğunu düşünürsek kitap sahiplerinin ileri gelen ulema ve zengin olmalarına paralel olarak halkın alım gücünün de kitap sahibi olma düzeyine eş değer olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan incelediğimiz yüzyıl ve de terekeler ışığında dönem koşulları göz önünde bulundurulduğunda Ayıntab halkının kitaba olan ilgilerinin temel düzeyde iyi olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşiv Belgeleri

Ayıntab Şer'iyeye Sicilleri:

No: 142.144.145.146.147.148.149.151.152.155.156.157

Halep Salnamesi:

1284/136; 1285/184-185; 1286/146; 1287/126; 1288/127; 1289/127;
1290/125; 1303/173

Kitap ve Makaleler:

Abdulkadiroğlu, A.; Sarı, M., (2009). **Külliyât-ı Recâi-Zâde Ahmed Cevdet (Nevâdirü'l-Âsâr, Zînetü'l-Mecâlis, Dîvânçe)**, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 39, Erzurum, ss.323-333.

Akgündüz, A., (1994). **Dürerü'l-Hükkâm**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 10, İstanbul, ss.27-28

Altuntaş, M. C., (2010). **Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık**, Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD), VIII/1, ss.33-67.

Arslan, A. T., (2013). **Zeynîzâde Hüseyin Efendi**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 44, İstanbul, ss.371-372.

- Aşgın, S., (2003). **Hadıkatü'l-Vüzera Üzerine Bir İnceleme**, OTAM, S. 14, ss.145-161.
- Aygün, S., (2014). **Dai Mehmet'in Nevhatü'l-Uşşâk İsimli Eseri: (Transkripsiyon-İnceleme)**, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, s.12
- Bilkan, A. F., (1998). **Hayriyye**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.17, İstanbul, ss.65-66
- Babinger, F., (1978). **Abdülaziz Efendi, Kara Çelebizade**, İslam Ansiklopedisi, MEB, C.1, 5.baskı, İstanbul, ss.64-65.
- _____, (1987). **Husrav**, İslam Ansiklopedisi, MEB, C. 5-1, İstanbul, ss.605-606.
- Baltacı, C., (2004). **Mektep**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.29, İstanbul, ss.6-7.
- Birişik, A., (2011), **Tefsir**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.40, İstanbul, ss.281-290
- Bozkurt, N., (2003). **Medrese**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, İstanbul, ss. 323-327.
- Brockelmann, C., (1977). **Kelile ve Dimne**, İslam Ansiklopedisi, MEB, C.6, İstanbul, ss.552-558
- Ceyhan, E., (1999). **Gaziantep Tarihi**, Gaziantep Ticaret Odası Yay., Gaziantep.
- Cihangir, Ö., (2013). **Konuları Açısından Yâsîn Sûresinin Tefsiri**, Yüksek Lisan Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çağrıncı, M., (1996). **Gazzâlî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul, ss.530-534.
- Çelik, A., (2007). **Hatıralarla Sıbyan Mektepleri**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 27, Erzurum.
- Darıcık, M., (2006). **Nazif Divanı (Transkripsiyonlu Çeviri Ve Metin - İnceleme)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas s.15
- Demirtaş, Z., (2007). **Osmanlı'da Sıbyan Mektepler ve İlköğretimin Örgütlenmesi**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, XVII, S: 1, Elazığ.
- Demiroğlu, A.; Gökyay, O. Ş, (1992). **Burhân-ı Kâti'**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 6, İstanbul, ss.432-434.
- Demirel, Ş., (2007). **Mevlana'nın Mesnevi'si ve Şerhleri**, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 5, S. 10, ss.469-504
- Durmuş, İ.; Yazıcı, T.; Pala, İ., (2003). **Leylâ ve Mecnûn**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 27, İstanbul, ss.159-162.
- Doğan, R., (1997). **Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 0, Cilt:37, 1997,,ss.407-442, s.413

- Durmuş, İ., (1988). **Adalı, Şeyh Mustafa**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 1, İstanbul, s.347.
- Eryetgin, M., (2011). **149 Numaralı Ayntâb Şer‘iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi(h.1294–1295 / m.1877–1878, s.1-150)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, s.267-269
- Fidan, A. G., (2019). **Kanuni Devri Süleymannâme Yazıcılığı Ve Kenzu’l-Cevâhiri’s-seniyye Fî Futûhâti’s-Süleymâniyye**, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C. 7, S. 16, ss. 644 - 651
- Göğüş, M. O., (1997). **İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep**, Gaziantep.
- Gölcük, Ş.; Yurdagür, M., (1996). **Gelenbevî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul, ss.552-555
- Gümüş, S., (1993). **Cürcânî, Seyyid Şerîf**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.8, İstanbul, ss.134-136.
- Has, Ş. S., (2006). **Mülteka’l-Ebhur**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul, ss.549-552
- Hızlı, M., **Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler**, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, ss. 25-46

- İbiş, F., (2017). **Bir Cümlelin İzini Sürmek: Şerhu'l-Akâid Hâşiyelerinde Kelam-Felsefe İlişkisi**, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl.4, S.8, ss.134-152.
- İnalçık, H., (1953). **15. Asır Türkiye İktisadî ve İctimaî Tarihi Kaynakları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.15, S.1-4, ss.51-75.
- İpşirli, M., (2003). **Medrese**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.28, Ankara, ss.327-333.
- Kaçalin, M. S., (2006). **Mütercim Âsım Efendi**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, İstanbul, ss.200-202.
- Kahraman, A., (1989). **Ahlâk-ı Alâî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul, ss.15-16.
- Kandemir, M. Y., (2010). **Kādî İyâz**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, İstanbul, ss.134-138.
- Kallek, C., (1995). **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 12, İstanbul, s.438
- Karataş, A. İ., (2001). **XVI. Yüzyılda Bursa'da Tedavüldeki Kitaplar**, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, C. 10, S: 1, ss. 209-230.
- Karlığa, H. B., (1996). **Gazzâlî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.13, İstanbul, ss.518-530.

- Kanar, M., (2007). **Nizâmî-i Gencevî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, İstanbul, ss.183-185.
- Kaya, N., (2001).** Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, **Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 24, İstanbul, ss.381-383.**
- Kavak, N., (2010). **Kırım Hanlığı Şer'iyeye Sicilleri'ne Yansıyan Kitaplar**, Osmanlı Araştırmaları, S. xxxv, 2010, ss. 275-286.
- Kılıç, H., (1994).** Ebü'l-Bekâ El-Kefevî, **Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.10, İstanbul, s.298.**
- _____, (1996). **Fîrûzâbâdî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul. ss.142-145.
- _____, (1989). **Ahterî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 2, İstanbul, ss.184-185.
- Kılıç, A., (2007). **Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Vehbi (Metin)**, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmalar 1, Volume 2/2 Sprin , ss.410-474.
- Kılıç, M. E., (1996). **Fusûsü'l-Hikem**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, İstanbul, ss.230-237.
- Köse, S., (2007). **Netîcetü'l-Fetâvâ**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, İstanbul, ss.26-27.
- Kufralı, K., (t.y) **Gazzâlî**, İslam Ansiklopedisi, MEB, Ty., ss.748-760
- Kuru, S. S., (2010). **Sünbülzâde Vehbî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 38, İstanbul, ss.140-141.

- Martı, H., (2011). **eṭ-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 40, *İstanbul*, ss.106-108
- Namlı, A., (2001). **İsmâil Hakkı Bursevî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 23, *İstanbul*, ss.102-106.
- _____, (2008). **Rûḥu'l-beyân**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 35, *İstanbul*, ss.211-213.
- Öz, Y., (1997). **Tuhfe-i Vehbî Şerhleri**, İlmî Araştırmalar 5, *İstanbul*, ss. 219-232.
- Öğüt, S., (1995). **Fetâvâ-yı Feyziyye**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 12, *İstanbul*, s.443.
- Ökten, S., (1993). **Cezerî**, İsmâil b. Rezzâz, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.7, *İstanbul*, ss.505-506.
- Özcan, T., (2007). **Nişancızâde Muhyiddin Mehmed**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.33, *İstanbul*, s.161.
- Özdeğer, H., (1982). **XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Antep'in Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Türk Dünyası Araştırmaları Yay., *İstanbul*.
- Özel, A., (1992). **Behcetü'l-Fetâvâ**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.5, *İstanbul*, s.346.

- _____, (1999). **İbn Âbidîn, Muhammed Emîn**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.19, İstanbul, ss.292-293
- Özgüdenli, O. G., (2012). **Vassâf**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 42, İstanbul, ss.558-559.
- Özgül, İ., (2018). **Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Tarihçiliği İle Devlet Adamlarına Ve Olaylara Bakışı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Mart 22(1): 97-109.
- Özaydın, A., (1994). **Diyarbakrî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 9, İstanbul, ss.472-473
- Sadgrove, P. C., (2010). **Tahtâvî**, Ahmed b. Muhammed, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.39, İstanbul, ss.438-439.
- Saklı, A. R., (2018). **Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alai (Devlet Ve Aile Ahlakı) Adlı Eserinin İncelenmesi**, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, 2 (1), ss.147-152.
- Sarı, O., (2013). **Hafız Divan'ının İki Yeni Türkçe Tercümesi Dolayısıyla: Hafız Divanı'ndaki İlk Gazelin İlk Beytinin Türkçe Tercümesi Üzerine Bazı Notlar**, FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 2, Güz, ss.407-416.
- Saydam, A., (2006). **Trabzon'da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi**, Milli Eğitim Dergisi, C.34 , S.170 , ss. 1 – 10.

- Sofuoğlu, N., (2014). **İshak Hocası Ahmed Gzelhisârî'nin Vahdet-Nâme-İ Âlem-Engiz Mesnevîsi'nde Yaratılış Ve Felekler**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/39, ss. 99-145.
- Uğur, Y., (2010). **şer'iyeye Sicilleri**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, İstanbul, ss.8-11.
- Uludağ, S., (2006). **Nefehâtü'l-ns**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 32, İstanbul, ss.521-522.
- Yakut, E., (1996). **şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin "Fetavâ-yi Ali Efendi" Adlı Fetvâ Mecmuasına göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması v e dağılması**, OTAM, S.7, Ankara, ss.287-318.
- Yetik, E., (1991). **Ankaravî, İsmâil Rusûhî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 3, İstanbul, ss.211-213
- Yılmaz, F., (2007). **151 numaralı (h. 1299-1301/m. 1882-1884) Ayntab şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, s.291-292.
- Yüksel, E., (1992). **Birgivî**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, İstanbul, ss. 191-194.
- Topaloğlu, B., (2013). **Yûsuf Sresi**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 44, İstanbul, ss.28-30.

_____, (2003). **Mârifetnâme**, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 28, İstanbul, ss.57-59.

BÖLÜM 9

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE GÜRCİSTAN'DA ABHAZYA İLE YAŞANAN ETNİK SORUNLAR

Prof. Dr. Füsun KARA*

*Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü
fkara@firat.edu.tr. Orcid:0000-0002-2100-1788

GİRİŞ

Gürcü halkı çeşitli kardeş topluluklarının birlikte yaşamasıyla oluşmuştur. Oluşan bu topluluklar “kartvelien” olarak nitelendirilmiştir (Berdzenişvili-Canaşia:2000,31) Kendilerini “Kartvelien” olara nitelendiren, gürcülerin “Sakartvelo” (Gürcü ülkesi, Gürcistan) olarak isimlendirdikleri topraklarda çok önceden beri hüküm sürdükleri düşünülmektedir (Çiloğlu:1993, 12). Bu gruplar Megreller, Çan’lar ve Svanlar olarak bilinmektedir. Bu gruplar Megreller, Çn’lar ve Svanlar olarak bilinmektedir. Bu gruplarında içlerinde şiddetli boylara ayrıldıkları görülmüştür. Kartlılar, Kahlılar,Pşav, Hevsurlular, İmeretliler, Guryalılar, Acarlar, Meshler, Şavşlar, Klarlar bir araya gelerek Kartvel boyunu oluşturmuşlardır (Berdzenişvili-Canaşia:2000,31).

Kafkas Dağları’nın güney bölgesinde bulunan Gürcistan; kuzeyinde Rusya Federasyonu, güneyinde Ermenistan ve Türkiye, güneydoğu ve doğusunda Azerbaycan ile çevrilmiştir. Abhazya ile Acara Özerk Cumhuriyetleri ve Güney Osetya Muhtar bölgesi Gürcistan’a ait yerleşim yerleridir (Kaşıkçı-Yılmaz:2000,24). Ülke genel olarak tepelik bir yeryüzü şekline sahiptir. Tepeler Genellikle buzullarla çevrilidir ve Karadeniz’e doğru adeta dar bir şerit halinde uzanan kıyı düzlüklerine ilerledikçe dağların yüksekliğinin azaldığı görülmektedir.

Gürcistan bulunduğu jeopolitik konum nedeniyle Kafkasların yanı sıra Asya’nın da kapısı durumundadır. Doğusunda yer alan Azerbaycan ve Azerbaycan’a komşu olan Hazar Denizinin güneyinden de Orta

Asya'ya açılan bir kapıdır. Bu bakımdan jeopolitik bir önem arz etmektedir (Özdemir:2006, 8).

1. Sovyetler Birliği Döneminde Gürcistan'da Yaşanan Abhazya Sorunu

Abhazya Gürcistan'ın en tarihi ve şahane bölgelerinden biri olup cesaretli, şerefli, zengin, kendilerine özgü gelenekleri olan, son derece sağlıklı ve mutlu insanların yaşamlarını sürdürdüğü bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır (Surmanidze:2010, 4). Bu bölge, Psou Nehri'nin Kuzeybatısından Güneyde İngur Irmağı'nın ağzına kadar uzanan toprakları içine almıştır ki bu ırmak Megreliya-İmeretiya ve Abhazya arasındaki sınırı oluşturmuştur (Kollautz:2000,35).

Abhazya Prensligi 1325 yılında kurulmuş ve XVI. Yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir (Cutler:2004,111) 1810 yılında bağımsız Abhazya Prensligi küçük komşusu Gürcistan'dan bütünüyle koparak Rusya'nın egemenliği altına girmiştir. Rusya 1864 yılında Abhazya Prensligi üzerinde resmen egemenliğini ilan etti (Ekici :2017, 62).

18. ve 19. Yüzyıllardaki hayli uzun ve kaybın fazla olduğu Rus-Kafkas Savaşlarının ardından, Kuzey Kafkaya'nın farklı bölgeleri veya ülkeleri Çarlık Rusyası tarafından ele geçirilmişti. Kuzeydoğu Kafkasya'daki Kabardey-Adıge toprakları ve Osetya'daki Rus askeri varlığının daha eskiye dayandığını söylemek mümkündür.

Adıgeler'in büyük bir kısmı ve Wubıhların hemen hemen tamamı, Çarlık Rusyası tarafından Orta Doğu, Anadolu ve Balkanlar'da

yaşandığı demografik güvenlik problemlerini çözme noktasında başarılı olan Osmanlı Devleti'ne göç etmeye zorlandı. Müslüman Abhazların tamamına yakın bir kısmında (Abhazya nüfusunun 3/5'i) özellikle diğer Kuzey Kafkasyalılarla beraber göç etmeye mecbur bırakıldı (Ekici: 2017,61).

Mayıs 1864'te Kafkas Savaşlarının zaferle sonuçlanmaması ve Kuzey Kafkasya'nın Çarlık tarafından işgalinin fiilen gerçekleşmesi Abhaz halkı için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. 1864 yılında nüfusları 150-200 bin kişi olan Abhazların büyük bir çoğunluğu göç etmeye mecbur bırakılarak anavatanlarından sürülmüşlerdir. Savaşın beraberinde getirdiği yokluk ve yoksullukla sürgünün getirdiği sorunlar, hastalıklar ve açlık neticesinde sürgün edilen bu insanların büyük bir kısmı hayatını kaybetmiştir. Sürgünden sonraki yıllarda Abhazya'da Rus idaresi hâkim oldu. Abhazya, "Sokhum Askerî Bölgesi" olarak isimlendirilen ve buna uygun olan bir askeri-idari yönetim sistemi inşa edildi. Ortodoks Kilisesi, çarlığın sömürgeci politikaları çerçevesinde Hıristiyanlaştırma politikası takip etmiştir.

1866 yılında Abhazlar bağımsızlıklarını kazanmak için yeniden silahlandılar. Fakat maalesef mevcut güçleri bunun için yeterli değildi. Bir sonraki yıl Çarlık rejimi silah kullanarak kalan Abhazların bir kısmını daha göçe zorladı. Ülke neredeyse tamamen boşaltıldı. On yıl sonra Abhazlar yeniden bağımsızlık için harekete geçerek silahlandılar. Bu defa millet olarak tamamen yok olma tehlikesiyle yüz yüze geldiler. Abhaz halkının büyük çoğunluğu Anadolu, Suriye ve Balkanlar gibi vatanlarından uzak bölgelere sürüldü. Abhaz

halkının böyle bir durumla karşı karşıya kalmasında yalnızca Çarlık rejiminin yayılcı politikaları etkili olmamış ayrıca o dönemin Abhaz ileri gelenlerinin ve Osmanlı Devleti'nin almış olduğu doğru olmayan kararlar, uygulanabilmesi mümkün olmayan hedeflerinde etkisi olmuştur. Neticede Abhazların büyük çoğunluğu vatanından koparılmış ve onların bıraktıkları bölgelere Megreller, Gürcüler, Kazak ve Rus'lar yerleştirilmiştir (Ekici:2017,60)

Ekim Devrimi'nin başlamasının ardından Bolşeviklerin Rusya'yı ele geçirmeleri, kontrol altına alınan ve hor görülen ya da bazı haklardan men edilen halkları Sovyet egemenliğini sabırsızlık içinde bekler duruma sokmuştu. Halk umut içinde bir çözüm bulunması için bekliyordu. Nitekim Sovyet yönetimi iktidarı ele geçirdiğinden bu yana ulusal problemlerin çözümü hususunu öncelikli olarak ele aldı. Rusya hegemonyasında bulunan milletlerin hakları hususunda Kasım ayında yayınlamış oldukları bildirgede belirtildiğine göre bütün halklar kendi geleceklerini kendileri belirleyebilmeli hatta Rusya'dan ayrılarak kendi devletlerini kurup tam bağımsız olma özgürlüğünü elde etmelidirler (Ekici:2017, s.136).

Abhazya sorununun temel nedeni olarak Gürcistan sınırları içinde yer alan ve coğrafi konum itibariyle Kuzey Kafkasya'ya dâhil olan, Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin, bağımsız devlet olma talebi görülmektedir (Kantarıcı:2006, s.53). Buna rağmen Tiflis, Abhazya ve Güney Osetya'ya karşı daha çok radikal politikalar ileri sürmüştür (Toal:Virginia, s.8).

15 Şubat 1922’de Abhaz meclisinin İlk oturumunda Efrem Eşba söz alarak şunları dile getirmiştir: “Emekçi halkın çıkarları doğrultusunda milliyetçi akımlardan arınmış, bağımsız sosyalist Abhazy’a’nın kurulması zaruridir. Dünyanın hiçbir yerinde böyle mikro yapıda bağımsız bir ülke örneği bulunmasa da biz buna mecburuz” demiştir. Oturum sonunda geçici bir bağımsız bir ülke örneği bulunmasa da biz buna mecburuz” demiştir. Oturum sonunda geçici bir bağımsız Abhazy Cumhuriyeti ilan edilmesi karara bağlandı. Abhazy’a’ya bağımsızlık verilmesi yapay bir yöneliştir. Bazılarına göre bu toprakların tarih, coğrafya, ekonomi, sosyo -kültürel açılarından Gürcistan’dan ayrı yaşaması olanaksızdı. Daha fazla zaman geçmeden bu gerçekler anlaşılacak Abhaz liderlerinin bu düşünceleri sona erdi. Böylelikle bağımsızlık arzuları da etkisini yitirmiştir (Siharulidze & Cavahişli: 1998, 159).

1Nisan 1925’te Abhazy’a’nın ilk anayasası nihayet kabul edilmiştir. Faat bir süre sonra Abhazy’a’nın statüsünün değişikliğe uğraması gündeme gelmiş ve 11 Şubat 1931 yılında Gürcistan SSC’ye bağlı özerk cumhuriyete dönüştürülmüştür (Aslanlı:2005,121).

1931 yılında Stalin tarafından suni olarak yeniden kurulan Gürcistan, o tarihte içerisine Abhazy, Güney Osetya ve Acaristan’ı da dâhil etmiştir. Megrellerin, Slavların, Azerilerin, Ahıskalıların ve Ermeni gibi milletlerin topraklarını da dâhil eden yeni bir devlet oluşturulmaya çalışılıyordu (Atan:2013, 48).

Lavrenti Beria bir Mingrel olarak 1931’de Gürcü Parti Başkanlığı’na ve 1932’de Transkafkasya Parti Komitesi Başkanlığına atanmıştır.

1923'ten 1953'e kadar Stalin ve kendisinin, yaşamını sürdürdüğü süre içinde Abhaz düşmanı bir politikayı oluşturup uyguladı. Stalin döneminde N. Lakoba gibi politikacı ve aydınların durumu ve bunun yanı sıra hapsedilen ya da sürgüne gönderilen Abhazlar'ın ülkedeki durumu daha da kötüye gitmiştir. Abhazlar'ın tüm mallarına el konularak Abhazca eğitime engel olundu, Abhazca konuşmak, okumak-yazmak yasaklandı ve Abhaz isimleri ve yer adları Gürcüce olarak değişikliğe uğradı. Hemen hemen iki nesil süresince Abhazların Gürcüleştireceği düşüncesi doğrultusunda bütün bunları yaptılar. Abhazların sosyal gelişimi engellenerek "Gruzpereselenstroy" adlı bir organizasyon vasıtasıyla bir iskân politikası uygulanarak neticede 1940-1950 yılları arasında Abhazya'ya en kalabalık halk olması sağlandı. Böylece Abhazlar kendi vatanlarında azınlık konuma getirildiler (Aslan:2009,4).

1944-1952 yılları arasında Abhaz okullarının çalışmalarına son verilerek kapatılmış, yayın çıkarma ve yayım yapmak hayli zora sokulmuştur. 1945-1946 eğitim yılında dâhil olmak üzere öğrenim gören bütün Abhaz ilkokullarında eğitim dilinin ise sadece dördüncü ve beşinci sınıflarda ders olarak okutulması kararı verilmiştir. Karara karşı çıkabilecek olası kişi veya grupların organize faaliyetlerini engellemek maksadıyla okullara ajanlar sokulması Abhazya SSC Devlet Güvenliği Komiserliği tarafından Gagra, Gudauta, Oçamçıra ve Sokhum'daki ilgili birimlere tebliğ edilerek bildirilmiştir (Kalay,2012,141).

Sovyet egemenliđi Rusya içerisindeki uluslara bađımsızlık tanıma dűşüncesıyla hareket edince, Abhaz Bolűevikleri bu durumu ciddiye alarak Abhazya'yı baűtanbaűa gezerek parti organizasyonları yaptılar (Ekici:2017, 185).

Abhaz aydınları ve siyasetçilerinin bűyűk bir kısmı gerçek olmayan eűitli ithamlarla öldürűldű (Chirikba 2010:25). Kafkasya halklarından olan Abhazlar, kendi isimleriyle anılan bu bűlgede %17'lik nűfus oranlarıyla azınlık durumunda bırakılmıűlardır (Bozkurt 2008: 8).

1977-78 yıllarında yeni Brejnev anayasasının geliűtirilmesi dođrultusunda, bu anayasa tűm birlik çerçevesinde Őekillendirilirken bazı sorunlar ortaya ıktı. Gűrcűler bu durumu fırsat bilerek Tiflis'te Gűrcű dilinin cumhuriyet anayasası dâhilinde muhtevası haklarıyla ilgili olarak harekete geçtiler. Bu defa Abhaz halkı içinde tanınmıű yaklaşık 130 kiűi űlkelerinde gűrdűkleri "Gűrcűleűtirme" faaliyetlerine karűı Őikâyetlerini dile getirdikleri "Abhaz Mektubu" olarak tanımlanan bir mektubu Kremline gűnderdiler. Abhazlar, Gűrcistan'dan ayrılmayı ve Rusya Federasyonu ile birleűmeyi hedeflediler. 1978'de halkı son derece rahatsız eden olaylar ortaya çıkmaya baűladı. Moskova, Abhazya'nın Gűrcistan'dan uzak dűűmesi ya da Gűrcű dilinin anayasal tanınmıűluđunun Abhazya'dan uzak tutulması gibi talepleri kabul etmedi. Abhazlar hűkűmette sűzde bazı yerleri ellerinde bulundurmakta ancak tűm kritik ve son derece műhim kararlar Tiflis'te alınmakta ve Gűrcűlerin lehine bir durum ortaya çıkmakta idi (Aslan: 2009,4).

Stalin iktidarından sonra SSCB içerisinde Abhaz aydın ve yetkililerinin, eski statülerine tekrar kavuşmaları doğrultusunda birtam istekleri söz konusu olmuşsa da bunlar beklenen boyuta ulaşamamış ve Sovyet yetkilileri tarafından kabul görmemiştir. Bu çerçevede 1978’de Abhazy ve Gürcistan anayasaları, 1977’de düzenlenen SSCB anayasasına uygun olarak yenilenmiş ve neticede Abhazy ve Gürcistan arasındaki ilişkiler Abhazy lehine iyileştirilmeye çalışılmıştır (Aslanlı:2005, 121).

Asimilasyon politikaları neticesinde, bölgede Gürcü nüfusunun çoğalması sebebiyle Abhazlar, Gürcistan’dan ayrı bağımsız bir ülke olma amacıyla faaliyetlere başlamışlardır. Gorbaçov iktidarı ile birlikte Abhazların bağımsızlık talepleri hızla artmış, 28 Haziran 1988’de SSCB’ye başvurarak kendilerine “Sovyet Cumhuriyeti” statüsü verilmesi adına istekte bulunmuşlardır (Kantarıcı:2006,54).

18 Mart 1989’a gelindiğinde, “Abhaz Mektubu”37 bin kişinin imzaladığı bir miting organize edildi. Bu durum Abhaz düşmanlığını da alevlendirdi. Abhaz düşmanlığı içeren bir kampanya resmi olmayan çeşitli parti liderleri öncülüğünde oluşturuldu. “ Abhaz Mektubu”nu anlamsız hale getirmek amacıyla 28-29-30 Temmuz 1989’da bir grup Gürcü akademisyen tarafından “Doğunun Doğuşu” başlıklı bir metin hazırlandı. Bu metin özellikle Ingorog’un iddiasından yola çıkarak hazırlanmıştır. 1989 uyuşmazlığında, o süreçte ve devamında meydana gelen olaylar Abhazlar’da son derece anlamlı bir işbirliğine yol açmıştır (Ekici:2017,188).

Sömürge politikası ve sistemsiz olarak ulusal onurun hiçe sayılması, Abhazların çok kez kitlesel ayaklanmalarına 20'li yıllardaki konumun tekrar elde edilmesi ve Abhazya'nın Rusya Federasyonu'na dâhil olması arzularının gündeme gelmesine neden olmuştur. 25 Ağustos 1990'da Abhazya Yüksek Sovyet'i, Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin devlet egemenliği bildirisini onayladı. Sovyetler Birliği'nin geleceğini belirleyen 1991 Mart ayında uygulanan referandumda Abhazya, Kuzey Kafkasya ve Rusya'yla orta ekonomik, politik ve kültürel alan lehinde oy kullandı, Gürcistan ise ayrılma doğrultusunda oy vermiştir (Voronov:2002,48).

Gürcistan'ın Abhazya'yı işgali sonrasında Gudauta kentine çekilen Abhazya parlamentosunun Abhaz, Ermeni, Rus ve Rus milletvekilleri çalışmalarını birlikte sürdürmüşlerdir.

Abhazlardan sonra işgal edilen bölgelerde en fazla Ermeniler saldırıya uğramıştır. Abhazlarla birlikte Ermenilere ait tüm evler yağmalanmış ve aynı zamanda talan edilmişlerdir.

2. Gürcü-Abhaz Çekişmesi

Abhaz-Gürcü sorununu iyi bir şekilde çözümleyebilmek için iki ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerin arkasını iyi bilmek gerekir. Rusya toplum bilincinin alışıl gelmiş insan tipleri olarak Kafkas halkları, özellikle Gürcüler ve Abhazlar birlik içinde birbirinden kopmayan ve birbirinden farksız etno- kültürel bir birlik olarak düşünülürler. Oysa Abhazlar ve Gürcüler akrabalık ilişkisi olmayan iki ayrı halktır. Birbirinden farklı genetik kökenleri olmakla beraber birbiriyle benzerlik göstermeyen dilleri Kafkas dil ailesinin farklı kollarına

mensuptur. Kültürel ve yaşantısal benzerliğin arkasında köklü gelenek görenek, maddi ve manevi kültür, etnik düşünce farklılıkları bulunmaktadır. Abhaz halkı, bugün yaşadıkları topraklarda hüküm süren yerli bir halktır (Kartal:2007, 105).

1810 yılında Rus Çarlığı'nın "imparatorluk manifestosu" ile Rusya'nın himayesi altına giren Abhazya, 1864 yılına kadar özerklik ve prenslik statülerini korumayı başarmıştır. Bu tarihte Rus Çarlığı özerklik statülerine hukuken son verince Abhazya'nın da özerkliği sona ererek son prens Mikail Çaçba Servaşidze sürgüne gönderilmiştir. Rusya bu arada Kafkasya'dai pozisyonunu kuvvetlendirmiş ve yayılcı politikalarını hızlandırmasıyla 300 bine yakın Abhaz, Osmanlı ve Yakın Doğu'ya göç etmeye mecbur kalmıştır. Abhazlardan arda kalan topraklar Gürcüler, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Almanlar, Estonyalılardan oluşan göçmen akınına maruz kalmıştır (Kalay:2012,132)

1917'de meydana gelen Bolşevik İhtilali, Abhazya'ya yeniden hâkim devlet olma ihtimalini doğurmuştur (Kafkasya-Abhazya: 1992, 106-107). Rusya'nın Kafkasya'ya kesin olarak yerleşmesi, hükümetin barıştan yana olmayan dağlılara bırakmak zorunda kalmaları davranışlarının sertleşmesine neden olmuş ve bunun sonucunda Abhaz isyanları engellenmiştir. Gerçekleştirilecek kolonizasyon için toprakları boşaltma ümidi besleyen Çarlık memurları tarafından da ayaklandırılan Abhaz kitleleri yurtlarını bırakmak zorunda kalmıştır. Gerçekleştirilen sürgünlerle Osmanlı İmparatorluğu'na, yakın Doğu'nun diğer ülkelerine zamanla oralara yerleşerek büyük bir

Abhaz diasporası oluşturmuşlardır. Sürgüne gönderilen Abhazlar bugün bile unutamadıkları, tarihlerinin en trajik olaylardan birini böyle adlandırmaktadırlar. Sürgün edilen Abhazların etno-kültürel gelişimine coğrafik, ekonomik ve demografik potansiyeline büyük oranda engel olmuş ve zarar vermiştir. Aslında tek uluslu Abhazya hızlı bir şekilde çokuluslu, çok dilli bir bölge haline dönmüştür. Sürgün ve beraberinde getirmiş olduğu olumsuz sonuçlar, 20. Yılın sonunda bölgede gruplaşmaya ve silahlı çalışmaya doğru giden anlaşmazlık sürecinin içine girmesine neden olmuştur.1921 yılında “Abhazya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” kurulmuştur. 1921 Nisanında devrimci komitesinin aldığı karar doğrultusunda topralardan kolktilleştirme hareketi başladı (Kuzey Kafkasya Kültür derneği: 1992,13).

1922’de egemen devlet olarak Gürcistan ile “Anlaşmalı Sosyalist Federal Cumhuriyet” oluşturuldu.

1931 yılında SSCB’de Stalin’in başa gelmesinin ardından Abhazya’nın 10 yıllık egemen devlet statüsü değişikliğe uğrayarak “Özerk Cumhuriyet” ismini almış Gürcistanaa bağlanmıştır. Hemen akabinde hızlı bir asimilasyon ve soykırım politikası gündeme getirilerek uygulamaya konulmuştur. Gürcistan’ın çeşitli bölgelerinde göçe zorlandırılarak Abhazya’ya yerleştirilen Gürcü, Mingrel ve Svanlarla Abhazya’nın nüfus dengesi darmadağın olmuştur. Böylece Abhazların genel nüfusa oranı, 1897’de yüzde 53 iken 1930’lu yıllarında yüzde 26’lara kadar inmiştir. Buna rağmen Gürcü- Mingrel-

Svan nüfusu da bu süre zarfında yüzde 20'lerden yüzde 44'lere kadar çıkarılmıştır (Kafkas-Abhazya Dayanışma Komitesi 1992: 4).

1990 yılında toprakların yaklaşık %94'ü başarıyla kolektifleştirildi. Uygulanmakta olan kolektifleştirme ve sanayileşme politikaları nedeniyle özellikle İkinci 5 yıllık plan döneminde (1933-1937) Rus, Kartvel (Gürcü, Mingrel vb.) ve Ermeni nüfusunda büyük oranda artış meydana geldi. Abhazya'ya yaşanan yoğun göç çıkmıştı. Bu dönemde Rusların oranı %7 Den %19'a, Ermenilerin oranı %4'ten %16'ya yükselmiştir. Kartvel nüfusu 67 binden 94 bine ulaşmasına rağmen Rus ve Ermeni nüfusunda meydana gelen hızlı yükseliş sonrası Kartvellerin oranı % 36'dan %30'ya inmiştir. Abhaz nüfusun da ise hemen hemen hiç artış kaydedilmemiştir. Böylelikle Abhazların nüfus içindeki toplam oranı % 30 'dan %18 'e kadar inmiştir (Kuzey Kafkasya Kültür Derneği: 1992,13).

Abhazlar Abhazya'nın hükümet, parti ve Sovyet gibi siyasi organlarından soyutlanarak, siyasi yönden de baskı ve denetim altına alınmıştır. Bununla beraber eğitim dili üniversite seviyesine Gürcüce olarak yapılmış ve bu dili konuşmayan Abhazların eğitim görmelerinin önüne geçilmiştir. Gürcüceyi bilmeyenler de Rusya'da eğitimleri devam ettirmek zorunda kalmışlardır (Gün:2014, 17).

Gürcistan yönetiminin uygulamalarından biri de Gürcistan'ın bütün Sovyet dönemi devlet kurumlarını ve bunlar tarafından kabul gören devlet-hukuk ilişkilerini yasal olarak geçerli saymayan birçok hukuki kararları onaylayıp kabul etmesi olmuştur. Gürcistan'da "Komünist ve Sosyal kolonyal mirasıyla mücadele başlığı görüntüsüyle ses getiren

bir kampanya yürüten sistemin sorumluluğunu bilmeyen yöneticileri, bununla Gürcistan SSC'yi bir arada tutmaya çalışan anayasal hukuki unsurları sona erdirdiklerini kavrayamamışlardır. Ancak Gürcistanın Abhazya'yı ilhak etme arzusu nedeniyle Abhazya-Gürcistan daha gergin bir hal aldı. Gürcistan'ın Abhazya'nın anayasal haklarını sınırlama teşebbüsleri neticesinde 1967 ve 1978 de olaylar meydana geldi. 1978'de Abhazya ve Gürcistan anayasaları, 1977'de düzenlenen SSB anayasasına uygun olarak düzenlendi. Birbirleriyle uyumluluk gösteren bu anayasalarla, Gürcistan-Abhazya-SSCB ilişkileri yeniden düzene sokulmuştur

1978 yılında Abhazya'nın Gürcistan'dan ayrılmasıyla birlikte SSCB'ye bağlı bir cumhuriyet olma talebiyle başlayan Abhaz-Gürcü gerginliği, Moskova'nın uyguladığı politikalar sonucunda daha da artarak etnik çatışma ve iç savaşa dönüşmüştür (Sapmaz: 2007,72-73).

Gerek Çarlık döneminde uygulamaya konulan sömürgeci iskân siyaseti sonucu gerekse Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne baplı dönemde Tiflis yönetiminin izlemiş olduğu siyaset eğitim ve sanayileşme politikaları sonrasında Abhazlar arasında okullaşma, kentleşme ve sanayileşme durumu diğer milletlere oranla hayli düşük kalmıştır (Kuzey Kafkasya Kültür Derneği: 1992, 16).

Gösteriye katılanların imza attığı Abhazya'nın birliğe bağlı bir devlet olması arzusunu dile getiren dilekçe hazırlandıysa da Moskova'dan ümit ettikleri doğrultuda ilgi görememişlerdir. Bu sıralarda Gürcü Komünist Partisi ise 1987 Ekim'inde eski muhaliflerden yedi kişinin 19. Yüzyıl ulusal hareketinin lideri olan İlia Chavchavadze'nin adını

verdikleri bir parti oluşumu içinde yer alarak başlattıkları milliyetçi hareket karşısında direnmeye gayret göstermiş ve bu çabayla Gürcistan tarihinin tanıtılması ve tarihi binaların kuoruma altına alınması programını kabul etmiştir (Kalay:2012,140)

Sovyetler Birliği'nin son zamanlarına doğru ilerleyen süreçte Gürcistan ve Abhazya arasında meydana gelen anlaşmazlık doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde Gürcistan, Sovyetler Birliğinden ayrılmak suretiyle ve Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti sınırları içerisinde bağımsız bir devlet olma arzusunu anlaşılır bir şekilde dile getirmiştir. 1988 yılından itibaren ise Gürcü toplumu ve Abhazyaya daha sonraları yerleştirilen halkın bitmek bilmeyen gösterileri başladı bu durum Abhaz halkı ve Abhazya Ulusal Forumu Hareketi'ni benimseyerek yürüten liderler tarafından kesinlikle kabul görmeyecekti.

Aşırı milliyetçi bir tutum sergileyen Gürcülere karşı Abhazya Ulusal Forumu Hareketinin silahlandırılması ve tüm vatanseverlerin tek yürek olabilmesi için Abhaz Ulusal Forumu hareketi, Aralık 1988 tarihinde Aydgılara adı altında resmen kurularak faaliyetlere başlamıştır. Düzenlenen bütün gösteri ve toplantılarda özellikle de basın organlarında, Abhazya'nın Gürcistan2ın önemli ve ayrılmaz bir parçası olduğu ve Gürcistan'da Gürcülere ait olmayan her şeyin çıkarılması gerektiği sıklıkla dile getirilmeye çalışıldı. Gürcistan2daki sosyal ve siyasal idarelerin liderleri, Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti topraklarının ve bu topraklarda mevcut tüm doğal zenginliklerin yalnızca Gürcü halkına ait olduğu kanaatine dair ırkçı bir politika

gütmeye başlamıştır. Bu politika doğrultusunda ulusal ve bölgesel özerklik hakkını değiştirme veya kaldırma hakkı da yalnızca kendilerine ait olabilirdi (Şahbazova:2015,30).

Gorbaçov'un SSCB'de yönetimi devralmasıyla başlayan yeni dönemde, Gürcistan'ın Abhazya'yı ilhak çalışmaları tekrar arttı. 1989'da Abhazya'da hüküm süren tüm ulusların Lıhni'da ilhak çalışmaları tekrar arttı. 1989'da Abhazya'da hüküm süren tüm ulusların Lıhni'da beraber organize ettiği mitingle Gürcistan'ın Abhazya'yı ilhak çalışmaları protesto edildi. 30 binden fazla kişinin imza attığı ortak bir bildirgede, Abhazya'nın idari ve hukuki haklarının garanti altına alınması talep edildi. Aynı yıl Gürcistan'da Gamsakhurdia dönemi kendini gösterdi. Aşırı Gürcü milliyetçiliğini savunan Gamzakhurdia, iktidara gelir gelmez Abhazya'nın Gürcü toprağı olduğunu ilan etti. Böylece Abhaz-Gürcü ilişkileri daha çok çıkmaza girmiş oldu (Kafkas –Abhazya Dayanışma Komitesi:1992,4).

Abhaz Ulusal Forumu Hareketi “Adygılara”nın önderleri, Temmuz 1989'da üniversite savaşının meydana geldiği esnada Abhazlara yardım amaçlı gelen Çeçen ve Kabardey ulusal hareketlerinin üyelerine, Adygılara temsilcileriyle görüşmelere başlanılmasını ve ortaya çıkan problemlerin, Kafkasya'daki anlaşmazlıkların ve çalışmaların çözüme kavuşturulması için tek bir örgüt etrafında birleşmeyi talep etti. İnsiyatif grubu, (bu grup arasında özellikle Abhaz Genadi, Alamiya, Oleg Domeniya, Çeçen Mahraddin Kottoyev'in önemli hizmetleri söz konusudur) kısa zaman sürecinde Abhaz, Çeçen, kabardey, Abaza, İnguş, Çerkes, Adige bölgelerinin

ulusal hareketlerinin temsilcileriyle bir görüşme gerçekleştirilmiştir (Şenbe 1997: 33-34).

1989-1990 'da Gürcistan iktidar mensupları, 1921'den 1988 yılları arasında geçerli olan bütün hukuki kararları iptal etti. Gürcistan-Abhazya ilişkilerini düzene sokan bu hukuki kararlar yürürlükten kaldırıldı. Bunun sonucunda Abhazya yönetimi, Gürcistana çağrıda bulunarak iki ülke arasındaki ilişkilerin gözden geçirilmesini sağlayacak görüşmeler yapılmasını talep etti (Kafkas-Abhazya Dayanışma Komitesi:1992, 4)

Zamanla baskıcı davranış moduna giren Gürcü şovenizmi karşısınada Abhazyadaki halklar yeterince güçlü olamadıkları için diğer kardeş Kuzey Kafkas Cumhuriyetleri ile beraber dayanışma yolları arandı. 25-26 Ağustos 1992 yılında Sokhum'da yedi Kuzey Kafkas Cumhuriyetinin bir araya gelmesiyle gerçekleşen toplantıda "Kafkas Dağlı Halkları Birliği" oluşumu meydana gelmiştir. Bu birliğin 2. Kongresi Kabardey-Balkar ÖSSC 'nin başkenti Nalçık'ta bir araya geldi. Abhazlar "Abhazya Halk Forumu" adyğılara örgütünde toplanarak ulusal politikalar hakkında fikirler öne sürdü (Kuzey Kafkasya Kültür Derneği:1992,18).

25 Ağustos 1990'da Abhazya Yüksek Sovyet'i Abhazya ÖSSC'nin devlet egemenliği deklarasyonu'nu kabul etmesiyle deklarasyon Abhazya'yı "akit edilen antlaşmalar nezdinde istekli olarak SSCB'ye ve Gürcistan SSC'ye devredilen hukuk alanları dışında, kendi topraklarında iktidarın tamamına sahip egemen, sosyalist bir devlet" olarak ilan etmiştir. Gürcistan Yüksek Sovyet Prezidyumu

deklarasyonun geçerliliğini kabul etmemiştir. Bu, Tiflis yönetiminin Sokhum'da kabul gören bütün karları ve yasaları kendi kararnameleriyle iptal ettiği “Yasalar Savaşı”nın başlangıcı olmuştur.

Radikal milliyetçilerin başlarında bulunan Zviad Gamsakhurdia Ekim 1990'da iktidara gelmesiyle birlikte Gürcistan'da meydana gelen olayların, yandaşların tavırlarında ayrışmayı körüklemiştir. Birçok siyasi ve dini liderin dile getirmekten korkmadığı “Gürcistan Gürcülerindir”, “Gürcüler Tanrı'nın seçtiği ulustur” söylemleri ile ulusal azınlık üyeleri cumhuriyette zoraki çıkarılan savaş ilan edilmiş, Güney Osetya'nın özerkliğine son verilmiş, aynı durum Abhazya için de kaçınılmaz olmuştur (Kartal:2007, 109-110).

Bölgedeki problemlerin yalnızca bağımsızlık hareketi değil bunun yanında “ var olma” mücadelesi olduğunu ve bölgenin sosyo-ekonomik yapını da göz önünde bulundurarak izah etmek mümkündür. Örneğin Abhazya ve Güney Osetya'nın karşılaştığı en önemli sorunlardan biri demografik sorundur. Ayrıca bu bölgeler bağımsızlıklarının kazanılmasına kadar “yok olma” endişesini taşımışlardır. 1989 yılı sayımına göre Abhazya'nın nüfusu 500 bin civarında iken günümüz itibariyle Abhazya'da yalnızca 200 bin kişi varlığını sürdürmektedir. Abhazların Abhazya'daki nüfusu, nüfusun sadece üçte birini teşkil etmektedir. Güney Osetya'nın nüfus dağılımı ise hayli karmaşıktır. Resmi istatistiklere dayanmamakla birlikte Güney Osetya'da 35-40 bin Osetin ve 20-22 bin Gürcünün varlığını sürdürdüğü tahmin ediliyor. Her iki belgede de nüfusun giderek azalması bu bölgelerin gelişmesini de olumsuz Gürcüleştirme

politikası da bu iki halkın varlığı için büyük tehdit oluşturmuyordu. Ancak Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlıklarını elde etmeleri de onların bu “var olma” mücadelesini bütünüyle gerçekleştirememiştir. Nitekim Abhazya ile Güney Osetya bağımsızlıklarını elde etmeye çalışırken, örnek olarak Kosova'yı göstermiş olmalarına karşın, “İkinci Kosova”dan daha çok “İkinci Kıbrıs” statüsüne sahip olmuşlardır. Ayrıca her konuda Rusya'ya bağlı oluşları, ileriki süreçte de karşılaşacakları yeni sorunlara neden olmaktadır (Kamalov:2009,17).

Abhaz halkı için bağımsızlık ve güvenlik asla vazgeçmeyecekleri olgulardır. Milletler arası kamuoyunun Abhazya'nın bağımsızlığının yanı sıra, yasal güvenlik endişelerini de göz ardı etmeleri sonucu Rusya'nın bağımsızlığının yanı sıra, yasal güvenlik endişelerini de göz ardı etmeleri sonucu Rusya'nın askeri ve diplomatik destek vermesi, Abhaz milleti ve Abhazya devletinin varlığını sürdürmesi için bir teminat oluşturmaktadır. Gürcistan kaynaklı gelecek olan birçok tehlikeye karşı Abhazya, çok daha fazla güvenlik desteğine ihtiyaç hissetmektedir (Kvarchelia:2010, 55).

SONUÇ

Gürcü-Abhaz ilişkileri 1991'de tam bir çıkmaza girerken, çatışmaların devam ettiği Güney Osetya'dan sonra sıranın Abhazyaya geldiği endişesi yoğun olarak hissedilmeye başlanmıştır. Abhaz tarafı Gürcistan'la anlaşmaya dayalı ilişkiler kurulması için çabalarken, Abhaz Halk Cephesi'nin eski lideri Sergey Şamba kan dökmekten yana olmadıklarını belirtmiştir. Anlaşmazlığın temelini oluşturan

meseleler arasında mülkiyet ve bütçenin nasıl oluşturulacağı kaygısı birinci sırada yer alıyordu. Diğer taraftan Abhazya, Güney Osetya ve Acarya tarafından destek gören federal veya kon federal devlet sistemine karşın merkeziyetçi sisteme yönelik anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Neticede Gürcü ordusunun Abhazya'ya girmesiyle 14 ağustos 1992'de savaş başlamıştır. Aynı dönemde Gürcü lider Zviad Gamsakhurdia'nın liderliğine son verilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aslan, C.(2009), “Türk-Rus-Gürcü İlişkilerinin Merkezindeki Ülke: Abhazy”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:16, Nisan,2009, İstanbul.
- Aslanlı,A.,(2005), “ Bölgesel ve Küresel Dengeler Açısından Abhazy Sorunu”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı:5, Ankara.
- Berdzenişvili, N- Canaşia,S. (2000), Gürcistan Tarihi, İstanbul.
- Atan,F.(2013), Abhazy Cumhuriyeti ve Abhaz Diasporası 2007-2008,İstanbul.
- Chirikba,V.(2010), Independence Of Abkhazya And Prospects For The Caucasus,İstanbul.
- Cutler, R.(2004), “ Türkiye, Nato Ve Avrupa Birliği Perspektifinden Kriz Bölgelerinin İncelenmesi ve Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri”, Kafkasya'daki Kriz Kaynakları ve Bölgeleri, Ankara.
- Çiloğlu, F. (2003), Federasyonunda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar, İstanbul.
- Ekici,Y.(2017), II. Dünya Savaşından Bağımsızlığa Kadar Gürcistan(1939-1991) Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Gün, E. (2014), Abhaz-Gürcü Sorunu, Trabzon.
- Kalay, G.(2012), Soğuk Savaş Sonrası Eski SSCB Coğrafyasında Görülen Etnik ve Dinsel Çatışmalar (Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

- Kafkas-Abhazya Dayanışma Komitesi,(1992) Dünden Bugüne
Abhazya Gerçeği, İstanbul.
- Kamalov, İ.(2009), “Karadeniz Bölgesindeki Bazı Güncel Sorunlar”,
Karadeniz Araştırmaları, Cilt:6, Sayı:21, Ankara.
- Kantarıcı, H.(2006), Kısaçtaki Bölge Kafkasya, Isparta.
- Kartal, Ç.(2007), Gürcistan ve Türkiye İlişkileri (Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),
Edirne.
- Kvarchalia,L.(2010), Abhazya’nın Bağımsızlığı ve Kafkasya’nın
Geleceği “Abhazya’nın Geleceği Üzerinde Tehditler ve
Fırsatlar”, İstanbul.
- Özdemir, H.İ. (2006), Kapı Komşumuz Gürcistan, Erzincan.
- Sapmaz, Ahmet(2007), Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve
Türkiye’ye Etkileri,Ankara.
- Surmanidze,R.(2010), Açara Abhazları, Batum.
- Şahbazova, İ.(2015), “Uluslar arası Hukuk Açısından Rusya’nın
Gürcistan Mücadelesi” (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Türk Dünyası
- Şenbe, M.(1997), Kafkasya’da Birliği Zaferi, İstanbul.
- Voronov, Y.N. (2002), Abhazya’nın Beyaz Kitabı, Ankara.2002..

BÖLÜM 10

BOLŞEVİK İHTİLALİ SÜRECİNE KADAR RUSYA'DAKİ SOSYO EKONOMİK DURUM VE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER (1905-1917)

Dr. Öğr. Üyesi Yunus EKİCİ*

*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler
Fakültesi, yunusekici@osmaniye.edu.tr

GİRİŞ

Rusya’da her iki Nikolay dönemi önemli değişimlerin ortaya çıktığı ve yaşandığı dönemdir. Yarım yüzyıllık bir zaman içerisinde toplum, tam olarak bir sosyal değişime uğramış İmparator I. Nikolay’ın meydana getirdiği Rusya, serflik ve onun kendine özgü devlet sosyalizmine uzanıyordu. II. Aleksandr’ın reformlarının bir getirisi olarak daha önceki rejimden kalanlarla kapitalist bir ekonomi inşa edilmiştir. Değişimin basit bir örneği olarak 1886’da sona erdirilen “ruus vergisi” gösterilebilir. Nitekim XIX. yüzyıl ortalarında “ruus vergisinin” ekonomik önemi son derece azalmış ve toplam milli gelir içindeki oranı %24'lere kadar düşmüştür. Neticede yürürlükten kaldırılmış olması hakikaten de dikkat çekici bir hareket olmuştur. Bu vergi eski rejim ile ilintiydi ilgası, halkın “ruus vergisi” ödemek mecburiyetinde olanlar ve muaf olanlar şeklinde ikiye bölünmesine son vermiştir. Fakat bu verginin kaldırılmasına rağmen şimdi de özgür bırakılmalarından sonra köylülerin, kendilerine verilen topraklar için yapmış oldukları ödemeler mevcuttur. Köylü sınıfının kazandığı yeni özel yasal konumunu devam ettirmesinde gerekli olan başlıca ekonomik neden kuşkusuz bu ödemelerdi. Böylece II. Aleksandr’ın reformlarının yanı sıra yine de Rus halkının büyük bir çoğunluğu yeni vatandaşlık hakkı kazanımından mahrum bırakılıyor ve özel bir kapsama dâhil ediliyordu. Bu durum, 1905 Devrimi’ne kadar Rusya’da ki temel sosyal tarih yanılığısı olarak kabul edilir.¹

¹ George Vernadsky, *Rusya Tarihi* (Çev.: Doğukan Mızrak, Egemen Ç.Mızrak), İstanbul, 2009, s.299-300.

Sovyet rejimi kendisini pek çok olası rejimden farklı olarak görmezken ancak belirli bir doktrine dayanan bir rejim olarak tarih ve toplumdaki gelişmelere sahne olmuştur. Bu nedenle bu doktrinler yasaları ve onları kabul ederek ısrar ettikleri durumları toplumun sosyalizme ve komünizme karşı gerekli gelişmesidir.²

Romanov hanedanına son veren 1917 Şubat Devrimi, savaşın sebep olduğu yıkıcı sonucun ve ödenen bedelin pay edilişinde çok net belli olan haksızlığın yıprattığı insanların kendiliğinden başkaldırışıydı. Soyluların ve devlet memurlarının, baskıcı hükümet sistemine özellikle Çar'a ve onun danışmanlarına güvenini kaybetmiş büyük bir kesimi bu devrime sempati duydu bundan istifade etti. Geçici Hükümeti oluşturan halk bu grubun içerisinde yer alıyordu. Devrimci partiler devrimin ortaya çıkmasında doğrudan bir rol oynamadılar. Devrim esnasında Petrograd İşçi Temsilcileri Sovyet'inin ortaya çıkması, merkezi bir yönlendirme altında olmayan işçi kesimin başlattığı hareketin neticesiydi. Bu hareket 1905 devrimi süresince kısa ancak önemli bir rol oynamış Petersburg Sovyet'inin tekrar varoluşuydu. Petrograd Sovyet'i de tamamen 1905 Petersburg Sovyet'i gibi fabrika çalışanları aracılığıyla seçilmiş bir halk hareketiydi. Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve Bolşeviklerin tümü bu oluşumda temsil ediliyordu.³

² Gurian Waldemar, *Bolshevism: An Introduction to Soviet Communism*, Indian, 1953, s.5.

³ George Vernadsky, *Rusya Tarihi* (Çev.: Doğukan Mızrak, Egemen Ç.Mızrak), İstanbul, 2009, s.299-300.

1. Bolşevik İhtilali Öncesi Rusya’da Sosyal ve Ekonomik Değişimler

Bolşevik İhtilali öncesi Çarlık Rusya, Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği şartlar sebebiyle ekonomik anlamda gerilemeye başlamıştır. Bilhassa ulaşım sorunu şehirlerdeki açlık sıkıntısını beraberinde getirmişti. Tarımdaki insan gücü noksanlığı ve savaş esnasında 13 milyon köylünün silâh altına alınması bir hayli fabrikanın kapanmasına sebep olmuştur. Bu sıkıntı durumun sonucu olarak insanlardan askeri vergi ismiyle 10 farklı şekilde vergi alınıyordu. Böylesi bir vaziyet, köylüler içerisinde hoşnut olmayan koşulların artmasıyla daha da korkulu durumlara ulaşmıştı.⁴

1905 tarihindeki Japon Savaşı mağlubiyeti ile baş gösteren hür idare istekleri memleket genelinde gittikçe yoğunlaşırken öbür taraftan I. Dünya Harbi’nin getirmiş olduğu eziyetler ülkenin ekonomik ve sosyal düzenini sarsmıştır.⁵

Avrupa’daki bloklaşmalar ortaya çıkarken Balkanlar’da meydana gelen siyasal gerginlik ve Avusturya’ya karşı girişilen suikast planı dolaylı olarak Rusya’yı bu savaşın içine çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun gücü azaldıkça, Balkanlardaki topraklarına el atmaya başlayan Avusturya-Macaristan, 1908’de Bosna ile Hersek’i ilhak ederek komşu Sırbistan ve Karadağ’da da kendisine karşı duyguların alevlenmesine sebep olmuştur. Kısa zaman içerisinde

⁴ Laziza Nurpeiis, *Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan’da Rus Hâkimiyeti ve Türkler (1917–1936)* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2010, s.5-6.

⁵ Ahmet Gündüz, “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, Kırşehir, 2005, s.3.

Çarlık Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun daha fazla ilerlemesini önlemek amacıyla Avrupa'da olduğu gibi Balkanlar'da bloklaşmaya gitmiştir.⁶

1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın devrim oluşmasının ortaya çıkmasına ortam hazırlayacağı ümit ediliyordu. Fakat savaşın ilk yankısı, devrimcilerin görevini oldukça güçleştirmiş ve hâkim oldukları vasat birkaç örgütü ortadan kaldırmak olmuştur. Petersburg'da Duma'daki Bolşevik ve Menşevik vekilleri savaş kredilerinin kabullenmesine engel olmak maksadıyla bütün Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi adına duyurdukları müşterek bir tebliğde kalıcı olmaya birliktelik sağladılar. Hükümetin ilk faaliyeti Pravda gazetesi dâhil olmak üzere hükümet lehine olmayan yazılar yazan gazetelere son vermek oldu. Batı Avrupa'da dahi propagandanın özgür oluşu yalnız birkaç tarafsız ülkeyle sınırlı kalmıştı. Avusturya'da tutuklanıp ve hapse konulmakla kaygılandırılan Lenin, İsviçre'ye sığınmak zorunda kaldı ve Zinovyev ile bir araya gelerek Bern'e yerleşti. Bu durumda Bern'in çok kısa zamanda Bolşevizm'in idare yeri olarak bilinmesine neden oldu.⁷

Çarlık Rusya'da hükümete karşı oluşan memnuniyetsizlik gittikçe çoğalırken Bolşevik partisinin lideri olan Lenin bu durumdan yararlanmak için harekete geçerek 1915–1916 yılları arasında savaş karşısındaki düşüncelerini belirten tezler hazırlayarak bunları gizli yollarla Rusya'ya göndererek işçiler ve askerler arasında dağıtılmasını

⁶ Mesut Hakkı Caşın, *Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara, 2002, s.142.

⁷ Edward Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt I, (Çev: Orhan Suda), İstanbul, 2005, s.71.

sağlamıştır. Lenin'in Rusya'ya gönderdiği bu tezlerde, yaşanan emperyalist savaşın iç savaşa dönüştürülmesi belirtilerek, savaşın bütün askerlerin ve işçilerin silahlarını mevcut rejime çevirerek zorla devlet idaresini ele almalarını istemektedir.⁸

1917 yılları başında Çar, saray yönetimi ile Çariçenin şüphesiz etkisi altında bulunuyordu. Halkın yiyecek problemi nedeniyle yaptığı eylemler karşısında III. Duma'nın başkanı Radzianko, Çar'dan imparatorluk ile hanedanın kaderini halkın güvenini sağlayan birine devretmesini söyledi. Bu istek karşısında Çar, 27 Şubat'ta Duma'nın kapatıldığı bildirilen bir saray kararnamesiyle karşılık verdi. Duma'da temsilcileri olan parti şefleri derhâl bir araya gelerek Duma'nın dağılmayarak toplantıları sürdüreceği kararını verdiler ve aynı gün Duma binasında asker ve işçi temsilcileri Sovyetlerinin yürütme komitesi meydana getirildi. Komitenin yayımladığı ilk bildiriye askeri birliklerle işçilerin derhal delege göndermeleri talep edilmiş ve bu esnada gerçekleşen halk gösterilerinde “yaşasın hürriyet, yaşasın halk” ana slogan olarak gündemde tutulmuştur.⁹

Petersburg Sovyet'i Çarlık rejimini ortadan kaldırarak cumhuriyet ilan etmek istiyordu. Bunun sonucunda Sovyet yetkilileri ve Duma temsilcileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde liberal bir yapıda geçici hükümetin kurulmasına ve Çarın istifa etmesi kararlaştırıldı.¹⁰

Şubat İhtilali'nin ortaya çıkması ile birlikte Rusya'daki Çarlık rejimi yıkıldı ve böylece üçyüz yıl süren Romanov hanedanının, onunla

⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1993, s.422.

⁹ Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, İstanbul, 1987, s.195.

¹⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, 2005, s.131.

birlikte de Rus monarşisi sona erdi. Sovyet yetkilileri ile Duma temsilcileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde ilk “Geçici Hükümet” kuruldu. Demokratik bir seçimle kurulacak olan Kurucu Meclis’in toplanmasına kadar tüm yetkiler “Geçici Hükümet”de toplanacaktı. Yeni rejimin ilk işi, tüm Rus vatandaşları üzerinden dini ve milli temellere dayalı sınırlamaları ortadan kaldırmak oldu. Öte taraftan nüfusun Rus olmayan etnik gruplardan oluşturduğu bölgelerde yerel halkın temsilcilerine, yerel yönetimde daha çok söz hakkı tanıyan yeni idari anlayış hızlı bir şekilde ön plana çıkarıldı.¹¹

Lenin Rus İhtilali’ni genel anlamda ise köylülerden oluşan bir ülkedeki devrimi, ilk defa tüm koşulları birlikte değerlendirerek ele alıyordu. İsviçre’yi terk etmeden önce Geçici Hükümet’in halka ekme veremediğini (en iyi durumda bile sadece Almanya’nın yaptığı gibi ‘dâhice örgütlenmiş bir açlık’ verebileceğini), çünkü ekmeğin yalnızca sermayenin ve mülkiyetin kutsal anlamı ile örtüşmeyen önlemlerle elde edilebileceğini yazıyordu. Lenin, toprak mülkiyetinin enderin şekilde tekrar dağıtımıyla da olsa hiçbir burjuva demokratik devrimi Rusya’yı doyuramazdı. Toprak mülkiyetine en güçlü darbeyi yalnızca sosyalizm vurabilirdi. Troçki burjuva devriminden sosyalist devrime geçişin mecburiyetini 1905 devriminde Petersburg proletaryasına özgü değerlendirmelerinden çıkartmışken, Lenin’in 1917’de savaşın zalim sürecinin bütün acımasızlığı ile ortaya koyduğu, Rus halkının nasıl besleneceği gibi vahim bir sıkıntıyı

¹¹ Selami Kılıç, “1917-1918’de Kafkasya’daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesinin Bu Konudaki Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Erzurum, 1996, s.19.

inceleyerek benzer nitelikte bir sonuca ulaştığını belirlemek yanlışlık olmaz. Bu iki seçenek hiçbir zaman tam örtüşmedi ve koşullar aynı olmadı. Ancak 1917’de her iki seçenekte pratikte aynı politikaya götürüyordu.¹²

Bolşevikler bu durumdan yararlanarak Troçki’nin liderliğinde bir Askeri ihtilal Komitesi kurup 25 Ekim 1917 tarihinde hükümet darbesi ile iktidarı ele geçirdiler. Böylece Rusya’da uzun süren ihtilaller ve çarlığa karşı olan mücadeleler sonucunda 1917 yılının sonlarında hedefe varılarak Rusya’da Lenin liderliğinde Bolşevik Rejimi başlamış oldu.¹³

Geçici Hükümetin ilk günden itibaren almış olduğu kararlar arasında; Polonya, Baltık eyaletleri ve Ukrayna’ya “Selfdetermination” (kendi mukadderatını tayin etme hakkı) garantörlüğünün verilmesi de vardı. Dolayısıyla Şubat İhtilali’nin akabinde Çarlık İmparatorluğu’nun tam bağımsızlık isteğinde bulunan bölümleri sadece Finlandiya ve Polonya idi. 1917 tarihinden önce her iki memlekette milli bağımsızlık isteğinden ziyade milli özerklik isteği ağırlık taşıyordu. Ancak Şubat ihtilali Rusya’da ortaya çıktığı andan itibaren milli bağımsızlık talebi hızla arttı.

Rus İmparatorluğu’nun tam anlamıyla başta batı bölgeleri olmak üzere Transkafkasya adı verilen Güney Kafkasya’da da milli bağımsızlık taleplerinin artmasındaki en önemli etken oldu. Hem milli hareketi

¹² Edward Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt II*, (Çev: Orhan Suda), İstanbul, 2005, s.32.

¹³ Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, İstanbul, 2004, s.292.

kızıştıran hem de Rusya'nın hâkimiyet alanını sekteye uğratan Şubat İhtilali, uzunca devam eden bir çalkantılar ve kargaşa dönemine girmesine sebep oldu. Buna ek olarak eski Çarlık İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde milli ilkelere ait bir çözüm ilk etapta Transkafkasya'dakinden daha az umutlandırıcı ve daha az uygulanabilir gibi değildi. Eylül 1917 tarihinde Tiflis'te tertiplenen Bölgesel Kafkasya Bolşevikleri Kongresi, Kafkasya milletlerinin çeşitliliği, nüfus olarak da az olmaları ve birbirine karışmışlığı göz önüne bakıldığında Kafkasya halkları için ne ayrılmanın ne de federal devletler ortaya çıkarmanın önerilebileceği neticesine varmıştır.

Şubat İhtilali sonrası ülke çapında meydana gelen büyük kargaşa ve düzenin bir türlü sağlanamaması üzerine Rusya'da ikinci bir ihtilal daha ortaya çıktı. Lenin ve Troçki idaresindeki Bolşevik Partisi bir hükümet darbesiyle “Geçici Hükümeti” yıkarak yönetimi ele geçirdiler. Birkaç gün içerisinde başta Moskova olmakla birlikte Rusya'nın önemli şehirlerinde devlet yönetimi Bolşeviklerin yönetimine geçmiştir. Böylelikle Rusya'da Sovyetler (Şuralar) düzenine dayalı bir rejim oluşturulmaya başlandı. Bu sistemin en yüksek organı Lenin'in başkanı olduğu “Halk Komiserleri Sovyet'i (Sovnarkom)” oldu.¹⁴1917 yılında Rus Devrimi siyasi ve sosyal dönüşüm olmuştur. Otokratik monarşiyi yıkan Rusya, Kerensky'nin geçici hükümetini devirerek Lenin öncülüğünde Şubat ve Ekim 1917 devrimleri neticesinde Bolşevik Hükümetini kurmuştur.¹⁵1917 yılı

¹⁴ Selami Kılıç, *a.g.m.*, s.20.

¹⁵ Joseph Zajda, *The Russian Revolution*, In G. Ritzer & J. M. Ryan (Eds.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Globalization Online*, Melbourne, 2014, s.1.

sonunda Bolşevikleri iktidara getirecek ve uluslararası sistemi sarsacak komünist bir devlete yol açacak olan Rus devriminin yılıydı.¹⁶

2. Rusya'daki Siyasi Partilerin Bolşevik İhtilali Üzerindeki Etkileri

Rusya'nın hızlı bir şekilde sanayileşmesi ve sonrasında soylu ile emekçi tabakalarının büyümesi ihtilâl akımlarının ana menşei olarak kabul edilir. Rusya'nın içten içe kaynadığı bu buhranlı devrede siyasi partilerin faaliyete başladığı, halkta da yavaş yavaş siyasi faaliyete iştirak tezahürlerinin belirdiği görülür.¹⁷

1905 İhtilalinden itibaren Duma seçimleri için birtakım yasal partiler oluştu. Bu partilerden biri Ekim Manifestosunun amaçlarını destekleyen Oktobristler (Ekimciler) Partisi idi. Uyumlu liberal bir parti olan Ekimciler Partisi daha ziyade zengin toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayicilerden yoğun destek aldı. Nitekim partinin önderi de Moskova'nın tanınan sanayicilerinden Aleksandr İvanoviç Guçkov idi. Parti, anayasal monarşiyi savunuyordu. Kanun ve düzenle beraber devrimci oluşumların ve eylemlerin sona ereceğini duyurdu. Genel amaçları ise: Rusya'nın toprak bütünlüğü ve birliğini korumak, genel oy hakkı ile anayasal monarşinin gelişmesi ve güç kazanmasına olarak tanımak ve sivil özgürlükleri savunmaktı. Ayrıca parti köylülere Rus halkının diğer üyeleri ile eşit haklar sunulması, köylülere toprağın

¹⁶ Magnus Bergli Rasmussen- Carl Henrik Knutsen, *Reforming to Survive: The Bolshevik Origins of Social Policies*, oslo, 2009, p.3.

¹⁷ Ülker Gürkan, "S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları" *Ankara üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, Ankara, 1964, s.158.

tekrar verilmesini, işçilerin bütün sosyal, sağlık ve sigorta gibi güvencelerinin oluşturulmasını, kadınlar ve çocuklar için çalışma saatlerinin azaltılmasını, işçilere grev hakkı verilmesini ama bunun koşullarının yasa ile tespit edilmesini ön görüyordu.

1905 Devrimi sonrası meydana gelen bir diğer parti, Soyuz Osvobojeniya (Özgürlük Birliği) ve Zemstvo Anayasacıları Birliği gruplarının bir araya gelmesinden meydana gelen Kadet (Anayasal Demokratik Parti) Partisidir. Partinin önderi tarihçi Pavel Nikolyeviç Milyukov partinin açılış konuşmasını yaparken partinin özellikle demokratik bir cumhuriyet veya üretim unsurlarının devletleştirilmesini arzu etmediğini çünkü bu söylemlerin bazı parti üyeleri tarafından kabul edilmediğini bazıları tarafından ise hiçte gerçekçi olmadığını belirtmiştir. Genel anlamda Kadet Partisi, Rusya'nın bütünlüğünü ve özel mülkiyetin dokunulmaz oluşunu savunuyordu.¹⁸

Rusya'da dönemin siyasi örgütleri çoğunlukla resmi olmayıp bazıları da yeraltı teşkilatları biçiminde faaliyetlerini devam ettiriyordu. Bu oluşumların amaçları ve faaliyetleri gerçekçi değildi ve halkın gereksinimlerini karşılamıyordu. Siyasi oluşumlar çoğunlukla devlete karşı duruşları nedeniyle sürgün edilmiş ve halkın yaşam tarzından farklılaştırılmış entelektüellerden meydana geliyordu.¹⁹

Bu dönemde oluşan bir diğer parti Rus Birlik Partisi idi. A. I. Dubrovin, N. E. Markov ve V. M. Purişkeviç gibi siyasetçilerin

¹⁸Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı: 24, İstanbul, 2008, s.95.

¹⁹ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.324.

öncülüğünde 1905 yılının ilkbaharında oluşan parti, tutucu bir tutuma sahipti. Parti, Rusya'nın bölünmez birliğini savunuyor ve bu birliğin sadece Ortodoksluk, Rus milliyetçiliği ve aşırı otokrasi ile mümkün olabileceğini ve devam ettirileceğini öne sürüyordu. Ruslar, Ortodoks oldukları için Ortodoksluğa devlette mühim ve belirgin bir yer ayrılması gerektiğini ısrarla savunuyordu. Devlet mekanizmasının otokrasinin gücünü engellemekten yana olmayan bir kurum olup yalnızca Ruslardan oluşmasını istiyordu. Ayrıca hükümetin fazla gecikmeden ve kötüye kullanılmadan konuşma, basın, toplantı yapma gibi sivil özgürlüklere hemen sınırlamalar getirmesi gerektiğini belirtiyordu.²⁰

Bolşevikler ve Menşevikler arasındaki ayrışma Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi'nin 1905 tarihini ilk Rus devriminin takatsiz ve yılmış olarak karşıladığı anlamını taşıyordu. İki gruptan biri bile bu kanlı çekişmeyi kazanmakla gurur duyamazdı. 1905 tarihinin başlarında Lenin şunu ifade ediyordu: “Bölünme gerçekten meydana gelince maddi olarak çok daha güçsüz olduğumuz açıkça görülüyordu. Menşeviklerin parası ve yayınları fazlaydı. Ulaşım araçları, ajanları, ünlü isimleri, yandaşları daha çoktu ve bunları görmezden gelmek bağışlanmaz bir çocukluk olacaktı”.²¹

Bolşeviklerin karşıtlarınca Bolşevik, iktidarın daha fazla devam edemeyeceğine inanılan fikir, Bolşeviklerin başarısını kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Lenin yandaşları onu XX. yüzyılda Marx'ın

²⁰ Kezban Acar, *a.g.m.*, s.95-96.

²¹ Edward Hallet Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Cilt I, (Çev: Orhan Suda), İstanbul, 2006, s.53.

düşüncelerini destekleyen, bilimsel sosyalist doktrinini kapitalizme uyarlayan, Sovyet sistemine Sosyalist düzeni getiren lider olarak tanıtırlardı. Lenin, menfi çıkarlar peşinde koşmayan, kendi fitratıyla yoğun çaba sarf eden, ikna yeteneği güçlü olan karizmatik duruşa sahip bir lider olarak lanse edilmiştir.²²

Lenin'in Tüm Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi'nden ayrı bir topluluk olarak örgütlemeye çalıştığı Bolşevik eylemden ilk ciddi kopma 1907-1909 yılları içinde meydana geldi. Kopmanın sebebi Duma seçimlerine dâhil olup ya da olmama tartışmalarıydı. Lenin, olumlu karar verince karşısında iki sol kanat grup oluştu. Moskova'daki Otvovistler ile St. Petersburg'daki Ultimativistlerdi. Bunlar Duma'ya dâhil olmanın devrimci amaca ihanet etmek sonucunu taşıyacağını öne sürüyorlardı. Bu stratejik karara bir de felsefi sorunlar dahil ediliyordu: özellikle AA Bogdanov (Malkovsky'nin kullandığı ad) kitabında Marksizmi, determinist bir devrim oluşumundan ahlaksal (ethical) bir oluşuma çevirmeyi tavsiye ediyordu. 1909'da Lenin, sol sapmacıların yıkılışını onları Bolşevik topluluktan dışlayarak getirdi ama bir bütün olarak bu sapmacılar, Tüm Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi'nden kopmayarak, daha avam biçimde bağlarını devam ettirdiler. 1912-1917 arasında, büyük bir kısmı Bolşevik partiye geri döndü ancak gerçekleştirdiği tek şey parti örgütünde bir sürü yeni sapmaya katkıda bulunmak oldu.

Sol kanat Bolşevikleri 1909'da başından attıktan sonra Lenin bir de gittikçe çığ gibi büyüyen bir sağ sapmacılıkla ilgilenmek

²² Yunus Ekici, "Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, Elâzığ, 2017, s.266.

mecburiyetinde kaldı. Uzlaştırmacılar (conciliators) olarak anılan bu grup, Menşeviklerle birliği yeniden oluşturmak ve daha tedrici stratejilerle devrimi gerçekleştirmek taraftarıydılar. Bu sağcı yönelim, biraz da çarın gizli polisi (Okhrana) A.I. Rykov gibi uyumlu önderleri tutukladığı ve böylece Menşeviklerle Bolşevikler arasındaki ayrılığı körüklediği için 1912 de dağıldı.

Devrim öncesi üçüncü ve yine sola doğru gerçekleşen bir sapma, 1915 de meydana geldi. Bukharin, G.L.Piatakov ve F.E. Dzerzhinsky yönetiminde, kendilerine sol komünistler ismini veren bir göçmen topluluğu, Lenin ile milliyetçilik olgusunu tartışmaya koyuldu. Bunlar, Rusya'daki hiçbir milliyetçi ayrılığı dikkate almayan, tam bir işçi sınıfı enternasyonalizmin tarafındaydılar. Lenin ise azınlık milliyetçilerinin desteğini almak maksadıyla, bir ulusal self determinasyon programıyla kendini gösteriyordu.²³

3. 1905 Devrimi ve Ekim Manifestosu

3.1. Rusya’da 1905 Ekim Devrimi

1905 Devrimi’nin temelleri veya sebepleri aslında Kırım Savaşından (1853–56) sonraki dönemde gerçekleştirilen reformlara ve bu reformlar sonrasında meydana gelen gelişmelere kadar uzanır. Bu reformların ilkini Rus köylüsünü son derece rahatlatacağı düşünülen ancak istenilen sonuca ulaşmayan serfliğin ortadan kaldırılması oluşturur. Aleksandr’ın serfliği ortadan kaldırmasının en önemli sebebi tembel ekonomik ve sosyal yapıyı değiştirip ilerleme

²³KlausVon Beyme-Robert V.Daniels, “‘Muhalefet’”; (Çev: Mehmet Turhan) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:36, Sayı:1, Ankara,1979, s.203.

kaydetmek ve köylerde iyice şiddetlenen ayaklanmaları sona erdirmektir. Bu ayaklanmaların başlıca nedeni Kırım Savaşı esnasında istekli bir şekilde orduya yazılanların serflikten beraat edileceği hususundaki söylentilerdir. Özellikle Nikolay'ın vefatının ardından şiddetlenen bu ayaklanmalar önemli bir sorun oluşturuyordu. Örneğin, Riyazan civarında ve daha sonra Tambov, Vladimir, Simbirsk, Saratov, Voronezh, Nijni-Novgorod ve Penza'da birçok karışıklık meydana geldi.

Seferberlik ile ilgili yapılan duyuru, Kiev bölgesinde Kazaklar tarafından da orduya girmeleri karşılığında aristokratların baskısından azat edileceği şeklinde değerlendirildi. Olayların alevlenmesi üzerine, idari otoriteler askeri birliklerden yardım istemek mecburiyetinde kaldı.²⁴

İşçiler devamlı olarak Çar'a karşı ekonomik durumdan başka siyasi nitelikli reformlar gerçekleştirilmesi doğrultusunda isteklerini öne sürdükleri grevler gerçekleştiriyorlardı. Köylüler ise iktidarda olan yönetimden hoşnut olmadıklarını yaptıkları eylemlerle görünmesini sağlıyorlardı. Yapılan ayaklanmaların birçoğu toprak zenginlerinin evlerinin yakılıp yıkılması ve üstüne üstlük öldürülmeleriyle devam ediyordu.²⁵

1905 Devrimi'ni körükleyen sebeplerden biri de hiç şüphesiz 1904 Şubat'ında ortaya çıkan ve 1905 Eylül'ünde sonuçlanan Rus-Japon Savaşı idi. Savaşın temel sebebi Rusya ve Japonya'nın uzak doğudaki

²⁴ Kezban Acar, *a.g.m.*, s.80-81.

²⁵ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.327.

güç göstergeleriydi. Başlangıçta bu mücadelede ön planda olan 1898 yılında Çin ile bir anlaşmaya imza atarak Liaotung'u 25 yıllığına kiralaayan ve Port Arthur'da bir deniz üssü oluşturma hakkına kavuşan Rusya idi. Liaotung yarımadasının Rusya tarafından alınması, Japonya'nın alınmasına sebep olmuştur. Ancak Japonya, Rusya'nın Kore'de Japon hâkimiyetini benimsemesinin karşılığında, Rusya'nın Mançurya'daki egemenliğini tanımaya hazırdı. Nitekim iki ülke arasında 13 Nisan 1898'de, yukarıdaki koşulları ihtiva eden bir antlaşma imzalandı. Ancak bu antlaşma, 1900'de Çin'de çıkan Boxer ayaklanmasını öne sürerek kuvvetlerini güney Mançurya'ya sevk eden ve akabinde bu kuvvetlerini çekmeyi kabul etmeyen Rusya tarafından ihlal edilmiştir. Japonya, İngiltere tarafından Rusya ise Almanya tarafından olası bir savaş hususunda desteklendiler ve yüreklendirildiler. Aslında hem müttefiki Almanya'nın hem de muhalif olan İngiltere'nin maksadı uzak doğuda Rus sömürgeciliğine Japonya aracılığıyla engel olmaktı.²⁶

Rusya'nın 1904-1905 tarihindeki Japon savaşını kaybetmesiyle imparatorluğu olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak Japon savaşından sonra 1905 tarihinde Rusya'da ilk ihtilal patlak vermiştir. Ülkede büyük ölçüde grevler, iç savaş ve isyanlar meydana gelmiştir. 1905 İhtilalinde Güney Kafkasya'nın tümünde büyük kargaşalar meydana gelmiş, Gürcistan'ın çoğunluğu Rus devlet yönetiminin denetiminden

²⁶ Kezban Acar, *a.g.m.*, s.88-89.

çıkmiştir. Azeri ve Ermeniler arasında ise Çar hükümetinin de provokasyonlarıyla bir hayli sıcak çatışmalar ortaya çıkmıştır.²⁷

Çar ve yönetimi ilk etapta devrim ayaklanmalarını askeri güç kullanarak veya devrimci örgütlenmelere engel olarak ortadan kaldırmaya uğraştı. Polis departmanı, devrimci oluşumlar arasına soktukları ajanlardan aldıkları bilgilerle önderleri belirlemeye çalıştılar. Tuhaftr ki zaman zaman bu ajanlardan bir kısmı devrimci partilerin önderleri oldular ve devrim hareketinde oldukça sıcak roller üstlendiler. Böyle olunca da ortaya çıkan kışkırtmanın nasıl bittiği ve devrimin nasıl başladığı hususunun değerlendirilmesi hükümet için mümkün olmayan bir durum olmuştu.²⁸

Savaşın gerçek önemli ve devrimle ilintili sonucu, alınmış olan yenilgilerin Çarın halkın nazarındaki değerine zarar vermesi; ayrıca daha devam ederken var olan sosyal, ekonomik krizi daha da derinleştirmesi olmuştur. İşçiler orduya dâhil edildiği için üretimde azalmalar meydana gelmiştir. Örnek olarak ipek üretimi %25, yünlü kumaş üretimi %15 oranında düştü ve ücretlerde ciddi azalmalar söz konusu oldu. Bunun yanında savaş esnasında alınan mağlubiyetler; muhalif grupların sayısını arttırmış ve onları birleştirmiştir. Ancak devrimi asıl harekete geçiren hadise Ocak 1905'te ortaya çıkan Kanlı

²⁷ Fırat Karabayram, *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*, İstanbul, 2011, s.39.

²⁸ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.328.

Pazar idi.²⁹ “Kanlı Pazar” işçi tabakasının mücadele sürecinde bir dönüm evresi olmuştur.³⁰

Askerlerin kalabalığın üzerine ateş etmesi nedeniyle gösteri çarla hiçbir bağlantı sağlamadan, yüzden fazla kişinin ölümüyle son buldu. 14 Temmuz 1789’daki Bastil Baskını’nın Fransız İhtilali’nin başlangıcını oluşturduğu gibi 9 Ocak 1905 tarihindeki Kanlı Pazar da 1905 İhtilali’nin başlangıç noktasını meydana getirdi. Japonya ile yapılan mücadele henüz sürdüğü için Çar ister istemez uzlaşma yolunu seçmiştir. Ya da hiç değilse de böyle bir izlenim vermek istemiştir. Yalnız aradan bir ay dahi geçmeden şubat kararlarıyla verdiği tavizi geri aldı.

Kanlı Pazar’dan sonra işçiler, bel bağladıkları “baba” Çardan istedikleri sonucu alamayınca, daha da alevlendiler. Sovyetlerdeki faaliyetlerine hız verdiler. 7 Ekim 1905 tarihinde demiryolu işçileri sendikası greve başladı. Sendika işçileri, hükümetten ücretlerinin “işçilerin ve ailelerinin maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde” yükseltilmesini mesai saatlerinin günde 8, haftada ise 48 saati aşmamak kaydıyla tekrar düzenlenmesini, demiryollarının giderlerinden karşılanmak üzere, işçiler için eğitim kurumları, kütüphaneler ve okuma salonları kurulmasını istediler. Bunun yanında toplantı yapma gibi grev hakkı ve konuşma hürriyetlerinin verilmesini talep ettiler. Neticede herkese eşit oy hakkı ve bütün siyasi ve dinsel suçlardan hüküm giymiş insanlar için genel af isteminde bulunmuşlardır. Köylüler ise Kanlı Pazar’ı Pravda’nın (adalet, ahlak,

²⁹ Kezban Acar, *a.g.m.*, s.90.

³⁰ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.329.

Tanrı'nın kanunu, bilinçli davranış) ve vlastın (otoritenin) zayıflaması olarak değerlendirdiler ve 1861'den beri ulaşamadıkları, "işleyenin" hakkı olduğunu düşündükleri toprakları da talep etiler. Bunlara ulaşmak içinde "ortak sorumluluk" bilincinden hareket ederek ayaklandılar. Örgütlenmelerinde, evrim düşüncesinin ana noktasına mir'i (köy teşkilatını) ve köylüleri yerleştiren Sosyalist devrimciler mühim bir rol üstlendiler.1905-1906 yılları süresince soylu kesimlere ait evlerin ve malikânelerin yüzde on beşini darmadağın ettiler.³¹

Sovyet İşçi Temsilcileri olarak tanınan bu oluşum 1917 olaylarına bariz roller üstlenecekti. Sovyet'in ilk toplantısına yalnızca 40 işçi temsilcisi gelirken daha sonra bu sayı 500'e yükselmişti. Sovyet'in görünen lideri Avukat Georgi Hrustalev Nosar idi. Ancak gerçek önder ise başkan yardımcısı Leo Bronstein ya da bütün kesimler aracılığıyla tanınan ismiyle Troçki idi. Gerçek isimler dışında, dönemin devrimci önderlerinin polis kuvvetlerinden gerçek hüviyetlerini saklamak amacıyla başvurdukları bir yoldu. Devrimle ilintili bütün emirler bu tür takma isimlerle halka duyuruluyordu.³²

3.2. Ekim Manifestosu

Hükümetin süregelen ayaklanmalara ilk tepkisi bazı hakları onaylayan bir tebliği yayınlamak olmuştu. 17 Ekim 1905 tarihinde yayınladığı tebliğ ile hükümet ilk olarak, Rusya'nın refahının, Rus halkının huzurunun ayrı tutulmayacağını bildirdi. Ardından, "ülkedeki karışıklıkların halk arasında büyük bir rahatsızlığa neden olduğunu ve

³¹ Kezban Acar, *a.g.m.*, s.91.

³² George Vernadsky, *a.g.e.*, s.329.

imparatorluğun birliğine bir tehdit oluşturduğunu belirtti. Bu durum için hükümetin öngördüğü çözümler; düşünme, konuşma ve toplantı özgürlüğü gibi bazı sivil hak ve hürriyetleri kabul etmek ve 6 Ağustos kanunu ile açılması kabul edilen, seçimle iktidara gelecek yasama meclisleri (Devlet Duma'sı ve Devlet Konsülü) için seçimleri duyurmaktı.³³

Bu dönemde Troçki'nin de üyesi buldukları Menşevikler, Sovyet'te büyük üstünlüğü meydana getiriyordu. Birinci Sovyet'te sayıca üstünlüğü sağlayamayan Bolşevikler, bu birliğe şüpheyle yaklaşıyorlardı. Sovyet oluşumu Moskova ve Odesa başta olmak kaydıyla öteki bazı vilayetlerde de örgütlendi.³⁴

Bu manifestodan, bilhassa Nisan 1906 tarihinde açılan ilk Duma'nın akabinde devrimcilerin çalışmaları hızla sürdü. Örneğin, Ekim Manifestosundan yalnızca bir gün sonrası 18 Ekim 1905 tarihinde Moskova Grev Komitesi bir araya geldi ve protesto düşüncelerine devam edilmesi kararını verdi. Komite, işçilerden grevi sona erdirmelerini ve işlerine tekrar geri dönmelerini ve organize olmalarını sosyalizmin bayrağı altında bundan önce başka devrimci ve muhalif hareket ve partilerin istediklerini tüm sivil ve siyasi hak ve hürriyetler kazanılıncaya dek mücadeleyi bırakmamalarını istemiştir. Karşılıklı bir şekilde St. Petersburg Sovyet'i (meclisi), 17-20 Ekim tarihi arasında, yeni resmî basın organı İzvestiya Soveta Raboçnik Deputov'da (Sovyet İşçi Vekillerinden Haberler) yayınladığı tebliğlerde, işçileri işlerini sonlandırmaya ve çalışmaya devam eden iş

³³ Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İstanbul, 2009, s.338-339.

³⁴ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.329.

arkadaşlarını da işlerini sonlandırmaları için ikna etmeye davet etti. Ayrıca “insanların bildirilere değil (Ekim Manifestosuna referansta bulunarak) silâhlara ihtiyaç duyduğunu, girilen yoldan geri dönüş olmayacağını” bildirdi ve herkesi silahlanmaya çağırdı. Ardından İzvestiya, 2 Aralık 1905’te sendika ve örgütler olarak toplam 5 kuruluşun birlikte oluşturduğu ve onayladığı “Ekonomi Manifestosu” nu yayınladı. Manifesto, herkesi greve başlamaya, devlet hazinesine yapılan ödemeleri bitirmeye, bankalardaki paralarını geri çekmeye davet etti. Manifestoya imza atan parti ve dernekler arasında “İşçi Vekilleri Sovyet”i, “Rus Köylü Birliği Baş Komitesi”, “Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi Merkez Komitesi”, “Sosyalist Devrimci Parti Merkez Komitesi” ile “Polonya Sosyalist Parti Merkez Komitesi” bulunuyordu.

Yaşanan bu gelişmelere rağmen, rejimin ayakta kalmasına imkân tanıyan bazı unsurlar mevcuttu. Bu unsurlardan biri hiç şüphesiz Ekim Manifestosuydu. Kişisel haklar ve hürriyetleri kabul eden Ekim Manifestosu, devrimi destekleyen grupların parçalanmasına, özellikle liberallerin köylülerden ve işçilerden verdiği desteğini geri çekmesine sebep oldu. Bu bağlamda 1905 Devrimi burjuvanın işçi sınıfını tek başına koyduğu 1848 Fransız devrimi ile benzeşir rejimin devrime rağmen sürmesinin ikinci ve çok daha mühim sebebi, ordunun hükümete sağladığı destekti. “Eğer askeri birliklerin pek çoğu emirlere uymayı kabul etmeselerdi, grevdeki işçilerin, isyankâr

köylülerin ya da uç bölgelerdeki ulusal azınlıkların tarafında olsalardı, rejimin yaşama olasılığı olmayacaktı.”³⁵

4. Rusya’da Dumalar Dönemi

4.1. Birinci ve İkinci Duma

Rusya’da Temel Kanunların kabul edilmesinin ardından 27 Nisan 1906’da Rusya’nın ilk Duma’sı açıldı. Bakanlar Kurulu başkanlığını yürüten (1911-1914) Kont Vladimir Nikolayeviç, günlüğünde, ilk Duma’nın düşünülenin tersine bekleyen alakayı görmediğini yazıyordu. Nikolayeviç’in aktardığı bilgilere göre resmî erkek ceketli kişiler arasındaki Duma ve Konsül üyelerinin tersine kendi giysileriyle gelen köylü ve işçi temsilcileri, Duma’ya gerçek bir katılım maksadının aksine ortamda huzursuzluk yaratmak için geldiler ve Çarın açılış konuşması süresince kinle etraftakileri süzdüler. Duma üyelerinden Vladimir I. Gurko da ilk Duma’ya barış havasından ziyade huzursuzluğun egemen olduğunu bildirdi. Gurko’ya göre, Saray’da Duma’nın toplandığı St. George odasındaki huzursuzluğun en mühim sebebi katılımcıları etkilemek için mücevherlere bürünmüş Çarlık ailesi ile klasik kıyafetler içindeki köylü ve işçi temsilcilerinin alakasız görüntüsüydü. Bu terslik bir bakıma Çarlık ailesinin sürdürdüğü lüks hayat ve halkın içinde bulunduğu şefkati sergilemekteydi.³⁶

Duma ve Hükümet Meclisi 10 Mayıs’ta II. Nikolay öncülüğünde açıldı. Duma’nın büyük üstünlüğünü muhalif milletvekilleri meydana getiriyordu ve toplamda 490 milletvekilinin 190’ı Anayasal Demokrat

³⁵ Kezban Acar, *a.g.m.*, s.94.

³⁶ Kezban Acar, *Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya*, İstanbul, 2009, s.342-343.

Parti, 94 milletvekili ise ılımlı köylü topluluklarından oluşuyordu. Ivan Petrunkeviç'in öncülüğünü temsil ettiği Anayasal Demokratlar Partisi, mecliste bulunan en kuvvetli parti durumundaydı. Öteki önderleri Paul Miliukov'un adı seçmen listesinden sıradan nedenlerle silinmişti. Bu sebepten dolayı Sosyalist Partiler seçimi protesto ettiler fakat bütün bu yaşananlara karşın çok sayıda sosyalist milletvekili meclise seçilmiştir. Köylüler, emek grubu isminde kendi kurdukları bir bölüntü etrafında toplanmışlardır. Ulusal ve tutucu partiler seçimlerden yenik çıktılar ve mecliste az sayıda koltuk ile temsil edinebildiler. Seçim neticeleri hükümet için şüphesiz tam bir çöküntü idi.³⁷

Çar Duma'yı dağıtmak, kanunlar koymak ve onaylanan kanunlarda değişiklik yapma yetkisine sahipti. Hükümetle meclis arasında iş birliği bulunmadığı gibi Duma dâhilindeki faaliyetlerde ve partiler arasında son derece önemli fikir ayrılıkları vardı. Bunların en mühimi de toprak meselesiydi.

Birinci Duma'nın 1906 yılında nedensiz olarak Çar tarafından faaliyetleri sona erdirilerek kapatıldı. 1904 yılından 1906 yılına kadar geçen süre zarfında yayımlanan ferman ve kanunlarla oluşturulan Rusya meşruti idaresi, tebaanın hukuk ve özgürlüğünü kabul ettiği ve onayladığı için muhtelif içtimai sınıfların, düşünüş tezi, yayın hayatında özgürlük ve çalışmaları artmıştı. Özellikle disiplin ve tavırlarda tedbir alınmakla birlikte, bazıları muhtariyet ve istiklal amaline kadar ilerlemiştir. Bilhassa topraksızlıktan ötürü büyük

³⁷ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.331.

çiftliklere, imparatorluk hanedanına ait topraklara göz diken köylülerin, nihayet ve özellikle içtimai bünyenin tamamen değiştirilmesini talep eden amelenin faaliyetleri engellenememiştir.³⁸

İkinci Duma'nın 5 Mart 1907 tarihinde oluşturulan ilk toplantısı ikinci Duma'nın ilk Duma'dan daha çok hükümet karşıtı bir durum sergileyeceğini ispatlamıştır. 180 sosyalistten meydana gelen öncekinden daha kuvvetli bir sol kanat ihtiva ediyordu. Lenin, şaşkıncu bir strateji değişikliği gerçekleştirdi. Bu değişikliğe sosyalist gruplar Duma'yı boykot etmemiş çünkü hükümet ve Duma arasındaki sıkıntı 1907 tarihinde 1906 tarihine oranla çok daha fazlaydı.³⁹

Stolypin, II. Duma'nın bir oturumunda yapmış olduğu bir söyleşide kendisinin ihtilal hareketlerine karşı duruşunu ve devletçi kimliğini ön plana çıkarıyordu. Stolypin'e göre hükümetin reform gayretleri ile uyuşmayan bakışlar iyi niyetli değildi. "Devletçi bakışın karşısında olanlar radikal bir yolun peşindedirler ve Rusya'yı tarihi köklerinden ve kültüründen koparmayı istiyorlar. Onlar için büyük değişim lazım ancak bize Büyük Rusya gerekiyor." Bu konuşmadaki "bize Büyük Rusya gerekiyor" ifadesi Stolypin ile özdeşleşmiş ve onun siyasetlerini tanımlamak için kullanılagelmiştir. "Büyük Rusya'yı ortaya çıkarmak için devlet otoritesi her alanda kendini gösteriyordu. 1905 İhtilali sonrasında İmparatorluğun farklı şehirlerinde ilan edilen sıkıyönetim ile toprak bütünlüğüne zarar verebileceği düşünülen her türlü unsur ile mücadele ediliyordu. Mayıs 1905 tarihi Rusya'nın

³⁸ A.M. Ataç, *Rusya Tarihi, Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, Ankara, 1952, s.219-220.

³⁹ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.333.

büyük vilayetlerinde ilan edilen sıkıyönetim, yılsonuna kadar büyük şehirlere bağlı bölgelere de yayılmıştır.⁴⁰

İkinci Duma'da Stolypin, toprak problemini de içeren reform paketi için meclisten destek almak için uğraştı. Fakat ne Çardan ne de Duma içindeki gruplardan özellikle Sosyal Demokratlardan beklediği desteği elde edemedi.⁴¹ İkinci Duma'nın da ömrü pek uzun olmadı. Hükümet ile Duma arasında meydana gelen anlaşmazlık ve usul ile ilgili görüş farklılıklarından ötürü 3 Haziran 1907 günü Duma kapatıldı.⁴²

4.2. Üçüncü ve Dördüncü Duma

Duma ve hükümet arasındaki siyasi çatışma 1907 tarihindeki seçim yasasındaki değişiklik ile temelli olmasa da halledilirken 1905'in devrimci ruhunun bir sonucu ürünü olan çok daha büyük sıkıntılar henüz halledilmeden duruyordu. Bu dönemdeki gerginlik, üst düzey birkaç devlet yetkilisinin suikastı ve kamulaştırma ismi altında zenginleri ve bankaları soygun tarzında yüzünü gösterdi. Başbakan Stolypin ise bu tarz davranışlarını çok sert şekilde bastırma şeklini tercih etti. Tutuklananlar askeri mahkeme tarafından yargılanıyor, suçlu bulunanlar hakkında da idam cezası veriliyordu. Stolypin'in bu siyaseti muhalif partiler nezdinde hoş karşılanmıyor fakat büyük çoğunluğunu muhafazakârların meydana getirdiği Duma tarafından destek görüyordu. Hükümet ile Duma arasında sıcak tartışmaların yaşandığı devrim dönemini derin bir sükûnet dönemi izledi. 1907-

⁴⁰ Mustafa Tanrıverdi, "Rusya'da İhtilal Hareketleri Karşısında Başbakan P. A. Stolypin'in Politikaları (1906-1911)", *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Ankara, 2018, s.41.

⁴¹ Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İstanbul, 2009, s.37.

⁴² A.M. Ataç, *a.g.e.*, s.220.

1912 tarihleri arasında etkinlik sağlayan üçüncü Duma kanuni varlığı hiçbir kesintiye varmadan görevini ifa etti ve 1912 yılındaki seçimleri tutucu ulusçuların çabalarıyla sonuçlanmıştır.⁴³

Başbakan Stolypin, Kadet Partisi üyesi Krujanovski'nin desteği ile yeni bir seçim kanunu oluşturdu. Yeni oluşturulan bu kanuna göre, Duma üye sayısı imparatorluğun dış bölgesinden dâhil olan üyelerin aleyhine 542'den 442'ye indirildi. Bununla Bozkır Bölgesi, Türkistan, Turgay, Ural, Yakut Bölgeleri, Astrahan, Stavropol ve Sibirya Bölgesi meclisteki temsil hakkını yitirdi. Meclisteki Leh, Ermeni ve Tatar vekillerin sayısı da büyük oranda azaldı. 11 milyonluk Polonya, meclise yalnızca 14 temsilci gönderebilecekti ki bununda ikisi Rus olmak zorunluluğu taşıyordu. 6 milyonluk Kafkasya sadece 7 temsilci gönderebilecekti ve bunlarında biri Rus olmak zorunda idi. Bunların tersine Rusların çoğunluğunu oluşturduğu 2,5 milyonluk Kursk bölgesi 11 temsilci gönderme hakkı taşıyordu.⁴⁴

Seçimler işçilerle köylülere karşı son derece tarafsız bir ortamda gerçekleşti. Duma'daki temsilci sayısı yüzde 43'ten 22'ye düşen köylüler en fazla zarara uğrayan taraf olurken, toprak sahipleri yüzde 34'ten 51'e çıkarmış olduğu vekil sayısı ile en kazançlı taraf olmuş oluyordu. İşçi temsilcileri de yarı oranında azalıyor ayrıca toprak sahipleri seçmenleri kendi seçmen meclislerinde belirleyebiliyorken işçiler Duma'ya vekil seçemiyor, işçilerin vekilleri işçilerin seçmenlerinin diğer seçmen meclislerinde seçmenleriyle birlikte yer aldığı vilayet meclislerinde belirleniyordu. Dolayısıyla bu meclislerde

⁴³ George Vernadsky, *a.g.e.*, s.335-336.

⁴⁴ Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İstanbul, 2009, s.348-349.

çoğunluk zengin toprak sahiplerine ve burjuvalara verildiğinden köylü ve işçi temsilcilerinin seçimini de onlar kontrol etmiş oluyordu.⁴⁵

Yapılan seçimler sonrasında hükümete destek veren Oktobristler 154 vekil, ılımlı sağ partiler 96, sağ partiler ise 54 vekil çıkardılar. Bununla sağ ve ılımlı partilerin toplam vekil sayısı 311, muhalif partilerin sayısı ise 54 Kadetli, 18 Sosyal Demokrat, 14 İşçi ve 28 İlerlemeci olarak toplam 114 idi. Rusya dışındaki milletlerin toplam vekil sayısı ise 11 Leh, 7 Leh-Litvanyalı ve Belarussu ve 8 Müslüman olmak üzere toplam 26 kişiden ibaretti. Bu durumda hükümet, kendisini desteklemesi muhtemel toplam 311 vekille Üçüncü Duma'da önemli bir şans elde etmişti. Ayrıca vekillerin büyük çoğunluğu aristokratlardı ve bu durumda hükümet için başka bir önemli şans sayılıyordu.⁴⁶

Lenin, seçim sonuçları belli olduğunda Üçüncü Dumanın 'en bozulmuş haliyle de olsa devrime dair nesnel görevlerini yerine getirmekten aciz olduğu' sonucuna varmıştı. Stolypin'in Duma'ya saygısızca davranması Oktobristlerle Kadetlerin Mayıs ayında ondan kapmasına yol açmıştır. Stolypin'in ana projesinden sayılan otokrasiyi anayasal bir burjuva monarşisine dönüştürmek için burjuvazinin iki kanadına da ihtiyacı vardı ve bu dönüşümün aracı Üçüncü Duma'ydı. Oysa Lenin'in ifade ettiği gibi 'devrim hala bir güç şeklinde görünürken Çarlık, burjuvaziye danışmaktaydı lakin alttan gelen

⁴⁵August H. Nimtz, *Lenin'in Seçim Stratejisi Cilt 2: 1907'den 1917 Ekim Devrimi'ne*, (Çeviren: Deniz Tuna), Yordam Yayınları, İstanbul, 2018, s.28-29.

⁴⁶ Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İstanbul, 2009, s.348-349.

devrim baskısı hızını kestikçe burjuvazinin liderlerinin hepsini kovmak için çizmelerine daha çok başvurmaya başladı' diyordu.⁴⁷

Üçüncü Duma'nın süresinin bitmesinin ardından 1912 de yeni seçimler gerçekleşerek IV. Duma toplandı. 410 üyeden oluşan üyeliklerin önemli bir kısmını Oktobristler kazandı. Türklerden sadece 6 vekil seçilmiştir. Lenin'in partisi de sadece 5 vekil çıkarabilmişti. II. Nikola, gittikçe alevlenen mülteci siyasetini şiddetle sürdürüyordu. Ancak buna rağmen Lenin'in başlatmış olduğu faaliyet durmadan hızlanıyordu. 1912'de yayına başladığı "Pravda" (Hakikat) gazetesiyle düşüncelerini halka duyurmaya başladı.⁴⁸

SONUÇ

1905 Rus İhtilali, Asya'daki tüm istiklal mücadelelerini de beraberinde etkilemiştir. Lenin'e göre 'Rus Devrimi tüm Asya ülkelerini hareket sonucunda canlandırmıştır. Türkiye, İran ve Çin'deki devrimleri 1905 İhtilali'nin ardından milyonlarca denebilecek kadar insanı harekete geçiren bir etkiye sahip olduğunu düşünmektedir.

Rus Devrimi'nden ötürü Avrupa'daki çalışan emekçi sınıfı gayretlerinin biçim ve tutumu da değişikliğe uğramıştır. Rus İhtilali, insan topluluklarına kuvvete dair siyasi ve teşkilatlanma tecrübesi sağlamıştır. 1905 İhtilali öncesi Batı Avrupa'daki emekçi işçi sınıfı, genel grev hususunda nerede ise hiçbir tecrübeye sahip değillerdi. Yapılan bu grevler siyasi oluşum grevlerine de dönüşmemiştir. Rus

⁴⁷August H. Nimtz, *a.g.e.*, s.79.

⁴⁸A.M. Ataç, *a.g.e.*, s.221.

İhtilali'nin muvaffakiyetli netice ile sonuçlanması, birçok ülkede genel grevler, işçi sınıfının siyasi silahı şekline gelmiştir.

Hammadde, ürünler için pazar ve yatırım alanı olarak emperyalizmin sömürge ve yarı sömürge haline getirmiş olduğu Doğu ülkelerinin halklarında kendiliğinden bir isyanın çıkmasına neden olmuştur. Çarlık Rusya'sının tahakkümü altındaki işçi ve köylünün uğraşları, bu halkların milli ve sosyal istiklalini kazanmalarına ve gayret gösterme azmini daha da artırmaya yol açmıştır.

Rus tarihi ve dünya tarihi açısından önemli bir gelişme olan Rus-Japon Savaşı, Rusya'da yönetim gidişatının baştan aşağı değişeceğinin bir göstergesi idi. Rus-Japon Savaşı'nın hemen ardından 1905 Devrimi ortaya çıkmıştır. Devrimi meydana getiren kadro halkın yönetimde daha fazla söz hakkına sahip olmasını istiyor ve bu doğrultuda bir devlet organı oluşturulmasını arzuluyordu. Halkın demokratik olarak seçtiği temsilcilerden meydana gelen ve bir yasama meclisi olarak ortaya çıkan Duma, sosyalist devrimci partilerin çalışmaları ve problemleri çözmekten yana olmamıştır. Birçok tartışmanın akabinde 1906'da ilk Duma, 1907'de ise ikinci Duma açılmıştır. 1912'ye kadar da üçüncü Duma hukuki geçerliliğini devam ettirmiştir. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı Rus toplumunda aşırı olarak memnuniyetsizlik doğurdu ve 1917'nin mart ayında Nikolay tahttan çekildiğini bildirdi. Bolşevikler halka kendi geleceklerini kendi iradeleriyle gerçekleştirme hakkının verileceğini bildirdi ve Ekim 1917 yılında meydana gelen ikinci bir devrimle Bolşevikler iktidarı elde ettiler.

KAYNAKÇA

- ACAR, Kezban (2004). *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*, İstanbul.
- ACAR, Kezban (2008). “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:24, İstanbul: 79-98.
- ACAR, Kezban (2009). *Ortaçağ’dan Sovyet Devrimi’ne Rusya*, İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul.
- ATAÇ A.M. (1952). *Rusya Tarihi, Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, Ankara.
- BEYME, KlausVon -DANIELS Robert V. (1979). “Muhalefet” ; (Çev: Mehmet Turhan) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:36, Sayı:1, Ankara: 187-226.
- CARR, Edward Hallet (2005). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt I*, (Çev: Orhan Suda), İstanbul.
- CARR, Edward Hallet (2005). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923, Cilt II*, (Çev: Orhan Suda), İstanbul.
- CAŞIN, Mesut Hakkı (2002). *Rus İmparatorluk Stratejisi*, Ankara.
- ÇAM, Esat (1987). *Devlet Sistemleri*, İstanbul.
- EKİCİ, Yunus (2017). “Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, Elâzığ: 265-275.

- GÜNDÜZ, Ahmet (2005). “1917 Bolşevik İhtilalinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, Kırşehir: 1-12
- GÜRKAN, Ülker (1964). “S.S.C.B. Siyasi Rejiminin Ana Hatları” *Ankara üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, Ankara: 155-198.
- KARABAYRAM, Fırat (2011). *Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya Gerçeği*, İstanbul.
- KILIÇ, Selami (1996). “1917-1918’de Kafkasya’daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesinin Bu Konudaki Çalışmaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, Erzurum:19-51.
- KURAT, Akdes Nimet (1993). *Rusya Tarihi*, Ankara.
- NIMTZ, August H. (2018). *Lenin’in Seçim Stratejisi Cilt 2: 1907’den 1917 Ekim Devrimi’ne*, (Çeviren: Deniz Tuna), Yordam Yayınları, İstanbul.
- NURPEİİS, Laziza (2010). *Bolşevik İdaresi Döneminde Kazakistan’da Rus Hâkimiyeti ve Türkler (1917–1936)*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- RASMUSSEN, Magnus Bergli–KNUTSEN, Carl Henrik (2009). *Reforming to Survive: The Bolshevik Origins of Social Policies*, oslo.

- TANRIVERDİ, Mustafa (2018). ‘‘Rusya’da İhtilal Hareketleri Karşısında Başbakan P. A. Stolipin’in Politikaları (1906-1911)’’, *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Ankara: 37-46.
- VERNADSKY, George (2009). *Rusya Tarihi*(Çev: Doğukan Mızrak, Egemen Ç.Mızrak), İstanbul.
- WALDEMAR, Gurian (1953). *Bolshevism: An Introduction to Soviet Communism*, Indian.
- ZAJDA, Joseph (2014). The Russian Revolution. In G. Ritzer& J. M. Ryan (Eds.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Globalization Online*, Melbourne.

BÖLÜM 11

SANAT TARİHİ AÇISINDAN TURGUTLU'DA BULUNAN BEZEMELİ MEZAR TAŞLARINDAN BAZILARININ İNCELENMESİ

Dr.Öğr.Üyesi H.Kamil Biçici*

*Bozok Üniv., Fen-Ed. Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 66100/Yozgat

A. GİRİŞ:

Bu çalışma ilkönce Manisa'nın Turgutlu ilçesi mezarlığında yer alan, daha sonra görülen lüzum üzerine Belediye'nin itfaiyesine ait bir yerde koruma altına alınan mezar taşları içerisinde çoğu kırık, eksik ve harap durumda olan bezemeli otuz adet mezar taşını kapsamaktadır. Çalışmayı yaptığımız dönem 2001 ile 2003 yılları arasındaki iki farklı yerdeki kısa süreli incelemelere dayanmaktadır. Mimari bezemeli Turgutlu mezar taşlarıyla ilgili 2018 yılında bir makalemiz yayınlanmıştır.¹ Bu çalışma önceki çalışmanın bir devamı niteliğindedir. Tarihçi hocamız Muzaffer Tepekaya tarafından 2008 yılında Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri konulu mezar taşlarını da içeren bir kitap yayınlanmıştır.² Kitabı ne yazık ki elde edip, inceleme fırsatımız olmamıştır. Bu çalışmada hedefimiz sanat tarihçisi gözüyle mezar taşlarını incelemek, elde edilen bilgileri değerlendirip, sunmaya çalışmak olmuştur.

Turgutlu mezar taşları yerleşim yerinin geçmişinin süsleme özelliklerini kısmen de olsa insanlara iletmesi açısından oldukça önem kazanmaktadır. Turgutlu'da yer alan bezemeli mezar taşları 18. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki çeşitli dönemlere ait örneklerdir. Turgutlu mezarlığında ve sonrasında muhafaza altına alınan depoda 2003 yılındaki incelememizde yaklaşık olarak yüz civarında olduğu tahmin edilen, bütün ve çok küçük veya büyük parça halinde Osmanlı

¹ H.Kamil Biçici (2018), "Mimari Tasvirli Turgutlu Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", Taç, Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi, S.10, İstanbul, 2017-2018, s.40-49.

² Muzaffer Tepekaya (2008), Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri, Turgutlu Bel.Kül. Yay.Turgutlu.

dönemine ait mezar taşlarının bulunduğu görülmüştür. Taşlar yapıldıkları dönemin beğenileriyle değişik kompozisyonlarla bezelidir. Bu konu üzerinde durulmasının sebebi, bugün var olan fakat kısmen zarar görmüş taşların kaybolmadan veya ağır bir tahribata uğramadan özelliklerini ortaya çıkarmak Türk mezar taşları içerisinde hak ettiği yere koymaktır.

B. Turgutlu Bezemeli Mezar Taşları:

Turgutlu'nun ilgili yerlerinde yer alan mezar taşlarının bazıları son incelediğimiz 2003 yılında depoda taşların arkasında duvara dayalı vaziyetteydi. Taşların şimdiki konumunu ve yerini bilememekteyiz. 18-20. yüzyıllara ait, toplam 30 mezar taşı, incelenerek, çalışmamızda yer almıştır. Kitabelerin bazıları aşınmış veya buldukları konum itibarıyla okumaya elverişli olmadığından eksik okunmuştur.

Mezar Taşı No: TM-1

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.1	H.1119/ M.1707	Fatıma	Dilimli, dikkörtgene yakın gövdeli	Aşınmış, kırık, eksik	Kadın	67-29-5

TM=Turgutlu Mezar taşı Fotoğraf No: 1

Kitabesi: -Ah mine'l-mevt, -Ahmed kızı merhume, -Fatıma ruhuna, -Fatiha sene 1119

Konu : Bitkisel (akantus, gonca,yaprak) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst kısmı kırık ve eksik vaziyettedir. Alt kısımdan üst kısma doğru genişleyerek devam eden mezar taşının, gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Üst kısmı üç dilimli olup, her diliminin içerisinde stilize edilmiş akantus yaprakları göze çarpmaktadır. Kırık ve eksik olan tepelik Bu kuşak altında basık biçimde kıvrılarak devam etmektedir. Kıvrılarak yuvarlak kemer biçimini andıran kuşağın içinde bir gonca gül ve bunun çevresinde karşılıklı olarak sıralanmış şua gibi sağa, sola ve üste doğru dağılmış yapraklar ele alınmıştır. Kuşağın altında kitabe dizileri bulunmaktadır. Kitabeler 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-2

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En Kalınlık
TM.2	H.1122/ M.1710	Emine	Sivri, dikdörtgen Gövdeli	Aşınmış	Kadın	91-27-7

Fotoğraf No: 2

Kitabesi: -Merhume ve mağfure, -Emine ruhuna, -El fatiha, -Sene 1122

Konu: Bitkisel (akantus,kırçiçeği) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alt kısımdan üst kısma doğru her iki yönden genişleyerek devam eden dikdörtgene yakın gövde formu mezar taşının, kitabenin bulunduğu gövde ile süslemenin bulunduğu tepelik kısmını basık yatay bir bordür ayırmaktadır. Taşın üst bölümü aşınmış olup merkezinde ve kenarlarında C ve S kıvrımlı stilize edilmiş

akantus yaprakları göze çarpmaktadır. Yapraklar üste ve her iki yöne doğru çıkarak kıvrılmaktadır. Ayrıca bu yaprakların aralarında stilize edilmiş kır çiçekleri aşağıya doğru sallanmaktadır. Yazı şeridi soldan sağa doğru eğimli bir biçimde, dört satır halinde kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-3

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En Kalınlık (cm.)
TM.3	H.1138/ M.1725	Fatıma	Dilimli, Dikdörtgen gövdeli	Sağlam	Kadın	86-24-7

Fotoğraf No: 3

Kitabesi: -Süleyman, -Kızı Fatıma ruhuna, -Fatıha sene 1138

Konu: Bitkisel (palmet) ve geometrik (ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Üç parçalı tepeliği bulunan mezar taşının, parçalı kısımları ile tepelik kısmını üstte yarım yuvarlak altta gövde kısmını basık kavisli kemer biçimli bir bordürle kuşatılan bir pano ayırmaktadır. Taşın üç parçasında palmet motifleri yer almaktadır. Panonun içinde bir merkezden dağılan sekiz dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz ışın çubukları motifi yer almaktadır. Yazı şeritleri soldan sağa doğru diagonal bir şekilde üç satır olarak, kabartma halinde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-4

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.4	H.1156/ M.1743	Hadice	Dilimli, dikdörtgen Gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	72-36-7

Fotoğraf No: 4

Kitabesi: -Merhum ve mağfur, -El-hac Mahmud kerimesi, -Hadice ruhu için, -El-fatiha, -Sene 1156

Konu: Geometrik (çarkıfelek, ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşının üç parçasından ortadaki ve gövde kısmının alt kısmı eksik ve kırık durumdadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Üç parçalı tepeliği bulunan mezar taşının, gövde ile üst kısmını basık kavisli kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürle içinde çarkıfelek olan motifle birleşmekte ve bunun üst tarafında da, bir merkezden dağılan sekiz dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz ışın çubukları motifi yer almaktadır. Eksik durumda olan tepelikte yer alan orta dilimin üzerinde bir çarkıfelek motifi dikkat çekmektedir. Kitabenin bulunduğu kısmın içi oyuktur. Yazı şeritleri soldan sağa doğru diagonal bir şekilde beş satır olarak, kabartma halinde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-5

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.5	H.1167/ M.1753	Aişe	Dikdörtgen Gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	83-27-7

Fotoğraf No: 5

Kitabesi: - Merhum, -Mağfur A, -işe ruhu için, -El-fatiha, -Sene 1167

Konu: Bitkisel (kır çiçeği) ve geometrik (ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst dilimli parçalarından ikisi eksik, kırık olup, ışın çubuğunun bir kısmı da aşınmış durumdadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formludur. Üç parçalı tepeliği bulunan mezar taşının, kitabenin bulunduğu gövde ile tepelik kısmını basık kavisli kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürle stilize edilmiş bir kır çiçeği ile birleşmekte ve üst tarafında da, bir merkezden dağılan sekiz dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz bir kısmı aşınmış olan ışın çubukları motifi yer almaktadır. Kitabenin bulunduğu kısmın içi oyuktur. Yazı şeritleri beş satır olarak, kabartma görünümünde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-6

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.6	H.1187/ M.1773	Belli değil	Dilimli, Dikdörtgen Gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	65-23-5

Fotoğraf No: 6

Kitabesi:- Merhum ve mağfur, -.....ruhu için, -Fatıha sene 1187

Konu: Bitkisel (akantus,kır çiçeği)ve geometrik (ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Taşın üst kısmı kırık, eksik ve aşınmış durumdadır. Mezar taşının üst tarafında bir kısmı görülen akantus yaprakları, akantusların da altında bir merkezden dağılan bir kısmı da aşınmış olan beş dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz ışın çubukları motifi yer almaktadır. Yazı şeritleri soldan sağa doğru diagonal bir şekilde üç satır olarak, kabartma halinde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-7

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.7	H.1192/ M.1778	Atike	Dilimli, Dikdörtgen gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	57-28-5

Fotoğraf No: 7

Kitabesi: - Merhum ve mağfur, -Atike ruhu için, -El-fatiha, -Sene 1192

Konu: Bitkisel (akantus,gonca) ve geometrik (ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın alt kısmı kırık ve eksik durumdadır.

Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formludur. Üç parçalı tepeliği bulunan mezar taşının, gövde ile tepelik kısmını basık kavisli kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordür stilize edilmiş bir gonca gül ile birleşmekte ve üst tarafında da, bir merkezden dağılan yedi dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz ışın çubukları motifi yer almaktadır. Taşın üç parçalı dilimlerinin üzerinde stilize edilmiş akantus yaprakları bulunmaktadır. Yazı şeritleri dört satır olarak, kabartma halinde taşın yüzeyi oyularak verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-8

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.8	H.1198/ M.1783	Aişe	Dilimli, Dikdörtgene yakın gövdeli	Sağlam	Kadın	104-30-5

Fotoğraf No: 8

Kitabesi: -Ah mine'l-mevt, -Merhume ve mağfure, -Aişe Ruhuna Fatiha, -

Sene 1198

Konu: Bitkisel (akantus,gonca,karanfil, yaprak), geometrik (burma) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Mezar taşının, gövde ile dilimli tepelik kısmını basık kavisli kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürle birleşen ve yuvarlak kemer biçimli kısmın içinde bir gonca ve bunun üst tarafında karşılıklı olarak sıralanmış, şua gibi dağılmış yapraklar ve yaprakların üstünde burma motifi ele alınmıştır. Taşın ortadaki dilimli parçasının üzerinde stilize edilmiş şekilde ele alınmış akantuslar göze çarpmaktadır. Taşın üst kısmının iki yan kenarında birer karanfil dikkat çekmektedir. Taşın gövde kısmında kitabe dizileri bulunmaktadır. Kitabeler dört satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir.

Mezar Taşı No : TM-9

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.9	H.1198/ M.1783	Fatıma	Dilimli, Dikdörtgen Gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	98-31-5

Fotoğraf No: 9

Kitabesi: -Ah mine'l-mevt, -Halil kızı merhume Şerif, -Fatıma ruhuna Fatiha, -Sene 1198

Konu: Bitkisel (akantus,yaprak) ve geometrik (çarkıfelek) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst yan dilimlerinden biri kırık ve eksiktir. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi

dikdörtgene yakın gövde formludur. Mezar taşının, gövde ile dilimli tepelik kısmını basık kavisli kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürle birleşen ve yuvarlak kemer biçimli kısmın içinde bir çarkifelek ve bunun üst tarafında karşılıklı olarak sıralanmış, şua gibi dağılmış yapraklar ve yaprakların üstünde burma motifi ele alınmıştır. Taşın ortadaki ve yan dilimlerinin üzerinde stilize edilmiş şekilde ele alınmış akantuslar göze çarpmaktadır. Taşın üst kısmının yan kenarında akantus motifi dikkat çekmektedir. Taşın gövde kısmında kitabe dizileri bulunmaktadır. Kitabeler dört satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir.

Mezar Taşı No : TM-10

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durum	Türü	Ölçü Boy-En
TM.10	H.1198/ M.1783	Halime	Dilimli, Dikdörtgen, gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	86-28-4

Fotoğraf No: 10

Kitabesi: -Ah mine'l-mevt, -Merhume ve mağfure, -Halime bint Emir Hüseyin, -Ruhuna fatiha-Sene 1198

Konu : Bitkisel (gonca,horoz ibiği çiçeği,yaprak) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üç dilimli tepelik kısmı kırık ve eksik durumdadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formludur. İki yan dilimin üzerinde birer horoz ibiği motifi göze çarpmaktadır. Mezar taşının, gövde ile dilimli tepelik kısmını basık kavisli kemer biçimli bir bordür

ayırmaktadır. Bu bordürle birleşen ve yuvarlak kemer biçimli kısmın içinde bir gonca ve bunun üst tarafında karşılıklı olarak sıralanmış şua gibi dağılmış yapraklar motifi ele alınmıştır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, 5 satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir.

Mezar Taşı No : TM-11

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.11	H.1215/ M.1800	Aişe	Sivri, Dikdörtgen gövdeli	Eksik, Kırık	Kadın	110-35-8

Fotoğraf No: 11

Kitabesi: - Hüve'l-Baki sene 1215, -Mağfired kıl bende ki rabb-i celil, - Gelmişim babına gerdanu sefil, -Kıl şefaath mücrime ya Mustafa, -Vez mahşerde etme rezil, -Puvizar oğlu Hacı Muhammed Zevcesi, -Hacı Aişe ruhuna fatiha

Konu: Bitkisel (akantus,kırçiçeği,yaprak,yıldız çiçeği) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın gövde yan kısımlarından bazı yerler eksik ve kırık durumdadır. Alt kısımdan üst kısma doğru her iki yönden genişleyerek devam eden mezar taşının gövde ile tepelik kısmını basık kemer biçimini andıran bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürün üst tarafında karşılıklı olarak dizilmiş barok etkili S ve C kıvrımlı akantus yaprakları, üstten ve yanlardan aşağıya doğru kıvrılarak bükülmektedir. En üst kısımda akantus yaprakları neredeyse karşılıklı olarak dizilmesiyle bir kalp biçimini oluşturmaktadır.

Yanlardan çıkan yapraklar çeşitli yönlerde doğru hareket etmektedir. Akantusların aralarında yıldız çiçekleri ve kır çiçekleri, yapraklar dikkat çekmektedir. Yazı şeritleri soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde yedi satır olarak kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı No : TM-12

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM. 12	H.1228/ M.1813	Aişe	Sivri, Dikdörtgen gövdeli	Sağlam	Kadın	120-32-7

Fotoğraf No: 12

Kitabesi: - Hûve'l-muin, -Nazeninim gitti cennet bağına, -Kıldı firkat valideyni canına, -Celil Hoca oğlu Mustafa, - Efendi kerimesi Aişe Hoca, - Ruhuna fatiha sene 1228

Konu: Bitkisel (akantus, armut, incir) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alt kısımdan üst kısma doğru her iki yönden genişleyerek devam eden, alınlıklı mezar taşının, gövde ile tepelik kısmını yatay bir şerit ayırmaktadır. Üçgen alınlıklı tepe kısmının üzerinde ve kenarlarında C ve S kıvrımı yapan stilize edilmiş akantus yaprakları ile bunların aralarında armut ve incir yer almaktadır. Yazı şeridini üstten yuvarlak kemer biçimli bir bordür kesmekte ve bordürün üst iki yan köşesinin içine birer stilize edilmiş akantus yaprağı yerleştirilmiştir. Akantus yaprağının altında kitabe dizileri

bulunmaktadır. Yazı şeritleri soldan sağa doğru diagonal bir şekilde dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, altı satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar Taşı No: TM-13

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.13	H.1232/ M.1816	Hatice Molla	Sivri, dikdörtgeng övdeli	Kırık, Eksik	Kadın	38-22-4.5

Fotoğraf No: 13

Kitabesi: -Hûve'l-bâki sene 1232, -Alaiyeli Hasan Efendi'nin, -Kerimesi Hatice Molla ruhuna

Konu : Bitkisel (akantus,gül) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın gövdesinin alt kısmı kırık ve eksiktir. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Kitabenin bulunduğu gövde kısmı ile üst kısmı yarım yuvarlak kemer biçiminde bir şerit ayırmaktadır. Taşın üst kısmının üzerinde stilize edilmiş akantuslar göze çarpmaktadır. Akantus yaprağının altında kitabe dizileri bulunmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, üç satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-14

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.14	H.1259/ M.1843	Zeyneb	Dilimli, Dikdörtgen gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	54-25-6

Fotoğraf No: 14

Kitabesi: -İbrahim, -Kızı merhume, -Zeyneb ru-, -huna Fatiha, -Sene 1259

Konu : Bitkisel (akantus,gonca,yaprak), seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taş üç parça dilimli olup, ortadaki dilimi kırık ve eksik durumdadır. Alt kısımdan üst kısma doğru genişleyerek devam eden dikdörtgene yakın gövde formulu olan mezar taşının, gövde ile dilimli tepelik kısmını basık kavisli kemer biçimli bir şerit ayırmaktadır. Bu şeridin birleştiği yerin içerisinde bir gonca, üst tarafında ise, karşılıklı olarak sıralanmış, şua gibi dağılmış yapraklar ele alınmıştır. İki yan dilimin üzerinde stilize olmuş akantuslar dikkat çekmektedir. Akantus yaprağının altında kitabe dizileri bulunmaktadır. Kitabeler beş satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-15

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.15	H.1264/ M.1847	Belli değil	Yuvarlak, Dikdörtgen gövdeli	Kırık, eksik	Kadın	78-25-8

Fotoğraf No: 15

Kitabesi: -Hüve'l bâki sene 1264, -Merhume ve mağfure,- Hacı Hasan Efendi kerimesi,

- ruhuna fatiha

Konu: Bitkisel (akantus), nesneli (vazo) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşının alt kısmı kırık ve eksik durumdadır. Alt kısımdan üst kısma doğru her iki yönden, genişleyerek devam eden mezar taşının, gövde ile sivri tepelik kısmını yuvarlak kemer biçimli bir şerit ayırmaktadır. Bu şeridin üst tarafında içinde C ve S kıvrımı yapan akantusların yer aldığı bir vazo veya saksı görülmektedir. Vazonun içerisinden çıkan ve her iki yönden yanlara doğru sarkan dallar, akantus yaprakları ele alınmıştır. Taşın gövde kısmında ise; soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, yazı şeritleri dört satır olarak ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-16

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.16	H.1283/ M.1866	Atike	Sivri, dikdörtgen gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	75-30-6

Fotoğraf No: 16

Kitabesi: - Sene 1283, -Hüve'l-hallâk el-bâki, -Sarvan Ahmed oğlu, -Mustafa kızı Atike ruhuna -Fatiha

Konu: Bitkisel (palmiye) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın en üst az kırık ve eksiktir. Tepelik kısmından alta doğru inildikçe daralan bir biçime sahip mezar taşının, kitabe kısmı ile tepelik kısmını birbirinden yuvarlak kemer biçimli bir silme ayırmaktadır. Bu silmenin üst kısmından yanlara ve üste doğru stilize edilmiş palmiye yaprakları kıvrılarak devam etmektedir. Kitabe soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde, beş satır olarak kabartma halinde verilmiş yazı şeritleri göze çarpmaktadır.

Mezar Taşı No : TM-17

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.17	H.1291 M.1874	Atike	Sivri, dikdörtgen Gövdeli	Sağlam	Kadın	122-22-8

Fotoğraf No: 17

Kitabesi: -Hüve'l-bâki 91 sene, -Tosun kızı, -Merhum Atike, -Ruhuna Fatiha

Konu: Bitkisel (kır çiçeği,palmiye) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alt kısımdan üst kısma doğru genişleyerek devam eden, sivri tepelikli mezar taşının, gövde ile tepelik kısmını yuvarlak kemer biçimli bir şerit ayırmaktadır. Bu şeridin üst tarafında merkezde irice bir kır çiçeği işlenmiştir. Bu çiçeğin üstüne iki yana doğru palmiye yaprakları yerleştirilmiştir. Yapraklar üste, sağa ve sola doğru kıvrılarak devam etmektedir. Yazı şeritleri soldan sağa doğru

eğimli bir şekilde, dört satır halinde şahidenin yüzeyi oyularak ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-18

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	lç Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.18	H.1295/ M.1878	Cemile	Yuvarlak, dikdrtgeng vdeli	Kırık, Eksik	Kadın	57-26-7

Fotoğraf No: 18

Kitabesi: - Ah mine'l-mevt sene 1295, -Lelebici Yusuf kerimesi, -Cemile kadın ruhuna

Konu: Bitkisel (akantus,palmiye) seşilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Mezar taşının alt kısmı kırık ve eksiktir. Tepelik kısmından alta doğru inildikçe daralan bir biçime sahip mezar taşının, kitabe kısmı ile tepelik kısmını birbirinden yuvarlak kemer biçimli bir silme ayırmaktadır. Bu silmenin üst kısmından dikey bir şekilde yükselen stilize edilmiş akantus ve palmiyeyi hatırlatan yapraklar üste, sola ve sağ alt kısma doğru kıvrılarak devam etmektedir. Kitabe soldan sağa doğru eğimli bir şekilde üç satır olarak kabartma halinde verilmiş yazı şeritleri göze çarpmaktadır.

Mezar Taşı No: TM-19

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.19	H.1304/ M.1886	Belli değil	Yuvarlak, Dikdörtgen gövdeli	Sağlam	Kadın	79-32-7

Fotoğraf No: 19

Kitabesi: -Hûve'l-bâki sene 1304, -Balcızade Hacı, -Hasan Efendi kerimesi, -Hacer ruhuna fatiha

Konu : Bitkisel (akantus) ve nesneli (vazo) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alt kısımdan üst kısma doğru her iki yönden, genişleyerek devam eden mezar taşı dikdörtgene yakın gövde formlu olup, gövde ile sivri tepelik kısmını yuvarlak kemer biçimli bir şerit ayırmaktadır. Bu şeridin üst tarafında içinde C ve S kıvrımı yapan akantusların yer aldığı bir vazo veya saksı görülmektedir. Üzeri bitkisel bezemeli olan vazanın içerisinden çıkan ve her iki yönden yanlara doğru sarkan dallar, akantus yaprakları konu edilmiştir. Taşın gövde kısmında ise; soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, yazı şeritleri dört satır olarak ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-20

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.20	H.1321/ M.1903	Belli değil	Yuvarlak, Dikdörtgen gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	52-24-7

Fotoğraf No: 20

Kitabesi: -Hüve'l hallak el-bâki zilkade ya seyyid ol boynum
eylediler çera eylediler sene 1321

Konu : Bitkisel (palmiye) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın büyük bir kısmı kırık ve eksik durumdadır. Mezar taşının kitabe kısmı ile tepelik kısmını yuvarlak kemer biçimli bir silme çevirmektedir. Bu silmenin alt tarafında yazı şeritleri, üst yanında bitkisel kompozisyon bulunmaktadır. Taşın tepelik kısmının ortasından yarı yuvarlak bir şekil üzerinden çıkan palmiye yaprakları üste, sağa ve sol alt kısma kadar devam etmektedir. Yazı şeridi soldan sağa doğru eğimli bir biçimde, silmelerin oluşturduğu çerçevelerin içinde dört satır halinde kabartma olarak verilmiştir.

Mezar Taşı No : TM-21

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.21	H.1322/ M.1904	Hatice	Sivri, Dikdörtgen gövdeli	Aşınmış	Kadın	61-21-6

Fotoğraf No: 21

Kitabesi: - Ah mine'l-mevt, -Kasap Bekir Efendi, -Mahdumu Nagif Efendi,
-Kerimesi Hatice ruhuna, -13 fatiha 22

Konu: Bitkisel (kalla) ve nesneli (vazo) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Taşın üst yan kısmı aşınmış durumdadır. Taşın üst kısmında vazoyu andıran bir nesnenin üzerinden çıkan ağaç üzerinde kalla çiçeği ele alınmıştır. Kallanın altında bulunan gövde üzerinde kitabe dizileri bulunmaktadır. Kitabeler dikdörtgene yakın çerçeveler içinde, beş satır halinde kabartma görünümünde verilmiştir. Kitabenin son satırı yürek şeklinde bir pano içine işlenmiştir.

Mezar Taşı No : TM-22

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.22	M.1928	Belli değil	Sivri, Dikdörtgen gövdeli	Sağlam	Kadın	101-29-8

Fotoğraf No: 22

Kitabesi: -Ah mine’l mevt, -Ziyaredden murat bir duadır, -Bugün bana ise yarın sanadır, - Ali oğlu Hasan, ruhuna fatiha, -28 Mayıs1928

Konu: Bitkisel (palmiye) ve nesneli (kase) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen mezar taşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Taşın üst kısmı sivri kemer biçimini andırmaktadır. Mezar taşı kitabesinin bulunduğu gövde ile tepelik kısmını yuvarlak kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürün üst tarafının merkezinde bir kase işlenmiş ve bu kasenin iki yanına ve üstüne bukle haline getirilmiş palmiye yaprakları yerleştirilmiştir. Yapraklar üste, sağa ve sola doğru

kıvrılarak devam etmektedir. Yazı şeritleri dikdörtgene yakın çerçeveler içinde soldan sağa doğru eğimli bir şekilde, altı satır halinde şahidenin yüzeyi oyularak ve kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı No : TM-23

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.23	19. Yy.	Belli değil	Sivri, Dikdörtgen gövdeli	Kırık,eksik	Kadın	64-36-6

Fotoğraf No: 23

Kitabesi: -Hüve'l hallâk el- bâki

Konu: Bitkisel (akantus, palmet, rumi) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın alt kısmı kırık ve eksik durumdadır. Alt kısımdan üst kısma doğru genişleyerek devam eden, mezar taşının ile tepelik kısmını yatay bir şerit ayırmaktadır. Bu şeridin üstünde barok etkili, rumiler, palmetler vardır. Bunlar birbirlerinin içlerine geçerek, dekoratif süsleme unsurunu oluşturmuşlardır. Yatay şeridin altında yarım yuvarlak kemer biçimli çift sıra silme göze çarpmaktadır. Silmenin altında kitabesi yer almaktadır. Silmenin üst tarafında bulunan iki yan köşesine stilize olmuş akantuslar işlenmiştir. Kitabeler sağdan sola doğru eğimli bir şekilde iki satır halinde, kabartma olarak, taşın yüzeyi oyularak verilmiştir.

Mezar Taşı No : TM-24

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.24	19.yy.	Belli değil	Sivri,dikdörtgen gövdeli	Kırık, eksik	Kadın	51-27-4

Fotoğraf No: 24

Kitabesi: -Ah mine'l-mevt

Konu: Bitkisel (menekşe, palmiye, rozet çiçeği, yaprak), nesneli (kurdela, bukle) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Kırık ve gövde kısmının çoğu eksik olan mezar taşı sivri bir tepelikten inildikçe daralan bir forma sahiptir. Taşın üst kısmında bitkisel unsurlar konu edilmiştir. Gövde ile tepeliği ayıran bölümün orta kısmında bir kurdelayla bağlanan palmiye yaprakları üste, sağa ve sola doğru giderek kıvrılmaktadır.Yazı şeridini üstten kurdela ayırmaktadır. Kitabenin ilk satırının iki yanında ve altında bir bukleyle bağlanarak karşılıklı verilmiş yapraklı dallardan birinin üzerinde rozet çiçeği, diğerinde menekşe motifi işlenmiştir. Kitabeler soldan sağa doğru eğimli bir şekilde bir satır olarak kabartma halinde verilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-25

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.25	18.yy.	Belli değil	Dilimli, Dikdörtgen gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	81-29-9

Fotoğraf No: 25

Kitabesi: Yoktur.

Konu: Bitkisel (yıldız çiçeği) ve geometrik (ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın bir kısmı eksik ve aşınmış durumdadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen ayaktaşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Üç parçalı tepeliği bulunan mezar taşının, gövde ile tepelik kısmını basık kavisli kemer biçimli bir kuşak ayırmaktadır. Bu kuşak ortada stilize edilmiş bir yıldız çiçeğiyle birleşmekte ve üst tarafında da, bir merkezden dağılan sekiz dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz ışın çubukları motifi yer almaktadır. Üç parçalı dilimlerden soldakinin üzerinde bir madalyon içerisinde yıldız çiçeği bulunmaktadır. Sağ parçalı dilimin üzeri aşındığından herhangi bir motif karşımıza çıkmamaktadır. Ortadaki dilimin üzerinde içiçe verilmiş olan birbiriyle kesişen çizgiler oluşan tarama göze çarpmaktadır. Gövdenin bulunduğu kısmın içi boş ve oyuktur.

Mezar Taşı No: TM-26

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.26	18.yy.	Belli değil	Dilimli, Dikdörtgen gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	93-24-8

Fotoğraf No: 26

Kitabesi: Yoktur.

Konu : Bitkisel (servi) ve geometrik (ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst dilimli parçalarından iki tanesi kırık, eksik ve aşınmış durumdadır. Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen ayaktaşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Üç parçalı tepeliği bulunan mezar taşının, gövde ile üst kısmını içinde onbir dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz ışın çubukları motifi yer alan yarım yuvarlak kemer şeklinde bir pano ayırmaktadır. Taşın gövde kısmına alttan üste doğru devam eden, ucu sağa doğru kıvrık bir servi ağacı işlenmiştir.

Mezar Taşı No: TM-27

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.27	18.yy.	Belli değil	Yuvarlak, Dikdörtgen gövdeli	Sağlam	Kadın	77-26-8

Fotoğraf No: 27

Kitabesi: Yoktur.

Konu: Bitkisel (servi) ve geometrik (ışın çubuğu) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen ayaktaşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Taşın üst kısmında bir servi ağacı, servi ağacının altında bulunan yarım yuvarlak kemer formunun içerisinde bir merkezden dağılan yedi dilimli, yarım rozet çiçeği, yelpaze, istiridyeye veya damla motifi gibi diye de adlandırabileceğimiz ışın çubukları motifi yerleştirilmiştir. Taşın üst iki yan kenarına ne olduğu anlaşılmayan bitkisel unsurlu bir şey tasvir edilmiştir.

Mezar Taşı No: TM-28

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.28	19.yy.	Belli değil	Sivri, Dikdörtgen, gövdeli	Kırık, Eksik	Kadın	72-34-4.5

Fotoğraf No: 28

Kitabesi: Yoktur.

Konu: Bitkisel (akantus) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Alttan üste doğru gidildikçe genişleyen ayaktaşının gövdesi dikdörtgene yakın gövde formudur. Taşın alt kısmı kırık ve eksik durumdadır. Taşın üst kısmını stilize olmuş akantus yaprakları kuşatmaktadır. Akantusların altında yarım yuvarlak kemer biçiminde bir silme göze çarpmaktadır. bir çerçeve içerisinde

stilize edilmiş şekilde ele alınmış akantuslar göze çarpmaktadır. Taşın gövdesinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Mezar Taşı No: TM-29

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.29	19.yy.	Belli değil	Sivri, Dikdörtgen, gövdeli	Kırık, eksik		87-40-5

Fotoğraf No: 29

Kitabesi: Yoktur.

Konu: Bitkisel (karanfil, palmiye) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın gövdesinin alt kısmı kırık ve eksik durumdadır. Alt kısımdan üst kısma doğru genişleyerek devam eden, sivri tepelikli mezar taşının, gövde ile tepelik kısmını yuvarlak kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürün üst tarafında merkezde irice bir karanfili hatırlatan bir çiçek işlenmiş ve bu karanfilin iki yanına ve üstüne palmiye yaprakları yerleştirilmiştir. Yapraklar üste, sağa ve sola doğru kıvrılarak devam etmektedir.

Mezar Taşı No: TM-30

Mezar taşı No	Tarih	Kime Ait Olduğu	Tepe ve Gövde Biçimi	Bugünkü Durumu	Türü	Ölçü Boy-En-Kalınlık (cm.)
TM.30	19.yy.	Belli değil	Sivri, Dikdörtgen gövdeli	Kırık Eksik	Kadın	72-29-9

Fotoğraf No: 30

Kitabesi: Yoktur.

Konu: Bitkisel (gül,kalla,orkide,servi) ve nesneli (kurdela) seçilmiştir.

Tanım ve Kompozisyon: Taşın üst ucu ve gövdesinin alt kısmı kırık ve eksik durumdadır. Gövde yüzeyinde alt kısımdan üst kısma kadar devam eden içi taralı bir servi ağacı ve servi ağacının iki yanında alttan üste doğru kıvrılmalarla devam eden üçer dal üzerinde gül, kalla, orkide bulunmaktadır. Dallar altta bir kurdelayla bağlanmış şekilde verilmiştir. Servi ağacının sivri ucu sağa doğru kıvrıktır. Süslemeler taşın yüzeyinde kabartılmış görünümde şekillendirilmiştir.

C. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Manisa Turgutlu İlçesinde bulunan mezar taşları içerisinde bezemeli 30 mezar taşı incelenmiştir. İncelenen Turgutlu mezar taşlarının hepsi dikdörtgene yakın gövdelidir. Dikdörtgen gövdeli mezar taşları kendi arasında tepelik biçimine göre ayrılmaktadır. Baş ve ayaktaşı da dahil olmak üzere üçgen tepelikli veya alınlıklı mezar taşı iki (TM-12,23), sivri kemere yakın biçiminde tepelikli mezar baştaşı ve ayaktaşı oniki (TM-2,11,12,13,16,17,18,21,23,24,28,30) , tepelik kısmı dilimli veya

üç parça çıkıntılı olup, dilimli formlu diye adlandırılan mezar taşı onbir (TM-1,3,4,5,7,8,9,10,14,25,26), yuvarlak kemer biçimine yakın altı (TM-15,19,20,22,27,29) mezar taşı Turgutlu'da karşımıza çıkmaktadır. Turgutlu'da bulunan mezar taşları arasından altı tanesi de ayaktaşıdır. Mezar taşlarında tarihi bilinen bütün örnekler 18.yy.başı ile 20.yy. ilk çeyreği arasındadır. 30 örnekten on tanesi 18.yy. dokuz tanesi 19.yy. üç tanesi de 20.yy. ilk çeyreğidir. Bu taşların içerisinde tarihi olmayan altısı ayaktaşı olmak üzere sekiz adet mezar taşı da süsleme özelliklerinden dolayı 18.yy. ile 19.yy. arasına tarihlenebilir. Mezar taşları kronolojik olarak dizilmiştir. Turgutlu'da incelenen eserler 1707 ile 1928 arasında yapılmış mezar taşlarıdır. Turgutlu'da incelemiş olduğumuz bütün örnekler yapım ve süsleme tekniklerinden oyma ile kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Mezar taşlarının yüzeyi oyularak yapılan kitabeli ve süslemeli mezar taşlarının çoğu kabartma olarak verilmiştir. Turgutlu mezar taşlarının büyükten küçüğe doğru yükseklikleri 122 cm. ile 43 cm., genişlikleri 40 cm. ile 21 cm., kalınlıkları ise 10 ile 4.5 cm. arasında değişmektedir. Araştırılan otuz örneğin hepsinde mermer malzeme kullanılmıştır.

Tanıtmaya çalıştığımız otuz örnekten altı tanesi kitablesizdir. Kitabelerdeki yazı şeritlerinin verilişi 19 örnekte diagonal eksendedir. Mezar taşlarından yedi tanesi sağlam (TM-3,8,12,17,19,22,27), yirmiüç mezar taşının da hasar görmüş olduğu göze çarpmaktadır. Bir örnek erkek mezarı, yirmidokuz örnek ise, kadınların veya kadınlara ait olabileceği düşünülen mezar taşlarıdır.

Mezar taşlarında bitkisel, geometrik, nesneli ve yazı bezemeler karşımıza çıkmaktadır. Bezeme çeşitlerinin hepsinin bir arada kullanıldığı karışık örnekler olduğu gibi tek konulu örneklerde vardır. Bitkisel bezemeler içerisinde akantus³, armut⁴, gonca, gül⁵, horoz ibiği

³Bkz. Hakkı Acun, Tüm Yönleri ile Çapanoğlu ve Eserleri, Ankara 2005, s. 375,380, 383, 385,427,458 ; H.Örcün Barışta, "Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları", VI.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2002a , s.126-135; H. Kamil Biçici, Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları, G.Ü.Sos.Bil. Ens. (Basılmamış Doktora tezi), Ankara 2004, s.768-769; H.Kamil Biçici, "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", Manas Ün. Sos. Bil. Der., Kırgızistan-Türkiye Manas Ün. Yay. 66, sayı:13, Bişkek 2005, s.2,3,7,14; H.Kamil Biçici, "Manisa Müzesinde Teşirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler", Uluçam Armağanı, Van Çevre ve Kültür Derneği Yay., Ankara, Mayıs 2008a, s.67-70; H.Kamil Biçici, "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", Manas Üniversitesi, Sos. Bil. Der., Sayı.20, Bişkek, 2008b, s.313; H. Kamil Biçici, "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX. yy.)", A.Ü.İlahiyat Fak.Der.C.50,S.1, Ankara 2009a, s.131; H.Kamil Biçici, "Tire Asri Mezarlığında Bulunan Cumhuriyet Dönemi Lahitli ve Lahit Görünümlü Mezar Taşlarından Örnekler", Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6 Mayıs 2009, Fen-Ed.Fak.Gazi Ün. Sos.Bil.Fak., Ankara 2009b, s.491-495; A.N.Galitekin, Kocaeli Ereğli Beldesi Kitabeleri, Ereğli Bel.Kül.Yay.1, İstanbul 2001, s.55,57,61; H.Kara, Ş.Danışık, Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Meram Bel.Kül.Yay., Konya 2005, s.174-177; S.Sadi Kucur, "Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları", Uluslar arası Üsküdar Sempozyumu, 1-5 Kasım 2007, Bildiriler, C.II, Üsküdar Bel.Yay., İstanbul 2007, s.361-362,366-368; Hakkı Önkal, Birgi Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları", Prof. Dr.Yılmaz Önge Armağanı, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya 1993, s.136-137; A.Tibet Ve diğerleri, "Stelae Turcicae, VIII. Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, T.T.K.Yay. C.I, Ankara 1996, s.235,243,259; Ahmet Semih Torun, "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme", Vakıflar Dergisi, S.34, Aralık, Ankara 2010, s.154,157; Necmi Ülker, "Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII-XX.Yüzyıl), VIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, Ankara 1991 , s.457-476; Necmi Ülker, „Tire’de Osmanlı Dönemi Türk Kitabeleri”, Türk Kültüründe Tire, T.Diyaret Vakfı Yay.,Ankara 1994, s.102, res.6,19; Ali Yardım, Alanya Kitabeleri, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul 2002, s.187,207,208, 225,228, 249,258, 270, 282,283,284,286, 288, 295, 345,346, 348.

⁴ Bkz.Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.770; Eyüp'te, Tülin Çoruhlu, "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve

çiçeği⁶, incir⁷, kalla⁸, karanfil⁹, kır çiçeği, menekşe¹⁰, orkide¹¹, palmet¹², palmiye¹³, rozet çiçeği¹⁴, rumi¹⁵, servi¹⁶, yaprak, yıldız

Tasvirleri”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 1998, s.110.

⁵ Bkz. H.Örcün Barışta, “Eyüp’te Bazı Çocuk Mezar Taşları”, I.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler,Eyüpsultan Bel.Kül.Yay. 7,İstanbul 1997, s.179; H.Örcün Barışta, “Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000*, İstanbul 2000 , s.269; H.Örcün Barışta, “Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları”, VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002a, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, s.126-128; H.Örcün Barışta, “Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları”, 9.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Kültür Bakanlığı Yayınları, I.c. Ankara 2002b, s.119; H. Kamil Biçici, *Eyüpsultan Vusuli Efendi Türbesi Haziresi*”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999*, İstanbul 2000, s.493; Gördes’te, Biçici, 2004, a.g.t. s.771-772; Vildan Çetintaş, “İstanbul Eyüpsultan Hazreti Halid Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999*, Eyüp Belediyesi, İstanbul 2000, s.376; Aziz Doğanay, “ Eyüpsultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Natüralist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998*, Eyüp Belediyesi, İstanbul 1998 , s.260-267; Hans Peter Laquer, “Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler”, Suut Kemal Yetkin’e Armağan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1984 , s.265; Balıkesir’de Ülker, 1991, a.g.m. s.457-476.

⁶ Bkz.Gördes’te, Biçici, 2004, a.g.t., s.772-773; Biçici, 2009a, a.g.m., s.131.

⁷ Bkz. Burhan Oğuz, *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul 1983, s.45; Gördes’te, Biçici, 2004, a.g.t., s.773; Göynük’te Barışta, a.g.m., 2002b, s.119.

⁸ Bkz.Biçici, 2004, a.g.t., s.773 ; Ortakent’de H.Kamil Biçici, “Muğla Ortakent’te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II”, *JASS, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, C.6, S. 2, Lorient/Fransa, February, 2013*, s.1396; Pınarbaşı’nda, Necmi Ülker, “İzmir’in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX.yüzyıl)”, II.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan 1984, Ankara 1985, s.12-13; İzmir’de, Necmi Ülker, „İzmir Yağhanelerdeki Bektaşî Mezar Kitabeleri (XIX ve XX yüzyıl)”, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 1986, Ankara 1987 , s.18,21, res.20,26.

⁹ Bkz.Barışta, 2000, a.g.m., s.263.

¹⁰ Bkz.Acun, 2005, a.g.e., s.524-525 ; Amasya’da, Günnur Aydoğdu, *Amasya Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997, s.243; Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1992, s.49-50,57; Kadir Pektaş, “Denizli Çevresindeki Mezar Taşları Üzerine Bir Ön Araştırma: Denizli Eski (İlbadı) Mezarlığı”, VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi

çiçeği¹⁷ bazen tek, bazen çiçek demetleri şeklinde, bazen de geometrik unsurlarla beraber işlenmiştir. Nesneli bezemelerde bukle, vazo¹⁸, kase¹⁹, kurdela²⁰ motiflerine yer verilmiş, geometrik süslemelerde ise; burma²¹, çarkıfelek²² ve ışın çubuğu²³ işlenmiştir.

Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay., Sakarya 2005, s.352-353; Abdülhamid Tüfekçioğlu, “Siirt-Eruh Yöresinde Tespit Edilen Türbeler ve Mezar Taşları”, VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay., Sakarya 2005, s.427,429-430.

¹¹ Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.776; Tire'de, Necmi Ülker, “Tire Müzesindeki İslami Kitabeler”, *III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s.24, res.22-23.

¹² Tire Müzesinde, Ülker, 1986, a.g.m., s.16, res.12; İzmir'de, Necmi Ülker, “İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri, (XVIII-XX.yüzyıl)”, *VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı 23-27 Mayıs 1988*, Ankara, 1989, s.22-23, res.5; Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.777; İzmir Hacı Mahmud Camisi Haziresinde, Necmi Ülker, “İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresindeki Mezar Kitabeleri (XVIII-XIX.yüzyıl)”, *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı 6-10 Nisan 1987*, Ankara, 1988, s.16, res.4.

¹³ Bkz. Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.777.

¹⁴ Bkz.Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.778; Pınarbaşı'nda Necmi Ülker, “İzmir'in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX.yüzyıl)”, *II.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan 1984*, Ankara, 1985, s.12-13.

¹⁵ Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t.,778;. Bursa'da Demet Karaçağ, *Bursa'daki 14-15. yüzyıl Mezartaşları*, Ankara, 1994, s.172.

¹⁶ Edirne Musevi Mezarlığındaki taşlar üzerinde, Oğuz, 1983, a.g.e., s.29; Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.778-780; Oğuz, 1983, a.g.e., s.31; Amasya'da, Aydoğdu, a.g.t., 1997, s.244.

¹⁷ Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t.,781.

¹⁸ Bkz. Azade Akar, “Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VIII, Ankara, 1969, s.268; Laquer, a.g.m., 1984, s.265; Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.792-793; Birgi'de Karaoğlu Cami Haziresinde, Önkal, a.g.m., 1994, s.133, res.4; Manisa Müzesinde, Biçici, 2008, a.g.m., s.55-70.

¹⁹ Bkz. Çoruhlu, 1998, a.g.m., s.103-117; Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.789-791.

²⁰ Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.789.

²¹ Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.785; Göynük'te, Barışta, 2002, a.g.m., s.119.

²² Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.785-786; Ahlat mezarlıklarında, bkz. Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.116,121.

²³ Amasya'da, Aydoğdu, 1997, a.g.t., s.262; Gördes'te, Biçici, 2004, a.g.t., s.786-787; Antalya Müzesinde Naci Eren, “Antalya Müzesinde Bulunan Eski Türk Mezar Taşları”, *TED*, sayı: XVII, Ankara , 1982, res.34; Tire Müzesinde, Ülker, 1986,

Turgutlu'da bulunan 18-20. yüzyıllara ait mezar taşlarının 24 tanesi kitabelidir. Kitabeli olan mezar taşlarında çoğunlukla sülüs kullanıldığını, ta'lik (TM-11,20,21,24) ve rik'a (TM-22) yazı çeşidinin de az da olsa kitabelerde kullanıldığını görüyoruz. Bu dökümlere göre Turgutlu mezar taşlarında en çok tercih edilen ve 18-20. yy. da en çok edilen yazı türü sülüstür. En az görülen yazı rik'a olup, yalnızca 20. yy. da bir mezar taşında karşımıza çıkmaktadır. Kitabenin ilk satırı genellikle Ah mine'l mevt, merhum ve mağfure, isim, hüve'l-hallâk el-bâkî, hüve'l muîn, hüve'l –bâki sene ve yalnızca ölüm senesi ile başlamakta ve son satırları da, isim, varsa unvan, ruhuna el fatiha veya sene şeklinde bitmektedir. Kitabelerde geçen başlıkların yüzyıllara göre dağılımı aşağıda görüldüğü şekildedir.

Kitabe Başlıkları	18.Yüzyıl	19. Yüzyıl	20. Yüzyıl
Hüve'l- Hallâk el bâkî	-	-	2 Şahide
Hüve'l muîn	-	1 “	-
Hüve'l Bâkî Sene	-	5 “	-
Ah mine'l –mevt	4 “	1 “	3 “
Merhume ve mağfure	5 “	-	-
Mevtanın ismi	1 “	1 “	-
Ölüm senesi	-	1 “	-

Turgutlu'da yer alan mezar taşları üzerindeki çalışmalarımızda, Hocaoğlu, Ahmedoğlu, Balcızade, Alioğlu gibi lakap veya sülale adları, eşlerinin veya yakınlarının mesleğini belirten ibareler, bazı mezar sahiplerinin peygamber sülalesinden geldiğini belirten şerife gibi neseb ifadeleri, hacı, molla, hoca gibi ölünün hayattayken yaptığı

a.g.m., s.15-16; Menemen Mahkeme Cami haziresinde, Akhisar Ulu Cami haziresinde, Biçici, 2004, a.g.t., s.787.

dini ünvanlar kitabelerde göze çarpmaktadır. Meslek olarak emir, leblebici, kasap gibi sosyal meslek grupları da karşımıza çıkmaktadır. Mevtalardan birinin yakınının Alanyalı olduğu belirtilmektedir (TM-13). Üç mezar taşında hacı lakabına rastlanılmaktadır. İncelediğimiz mezar taşlarında yer alan kadın isimleri 9 tanedir. Kadın ve erkek isimlerinin bazılarına taşlarda çokça rastlanılmaktadır. Kadın isimleri, Aişe, Atike, Cemile, Hacer, Hatice, Emine, Fatıma, Halime ve Zeynep'dir. Mevtaların kendi ismi ile birlikte yakınlarında adları geçen erkek isimleri ise 14 tanedir. Mustafa, Ahmed, Bekir, Celil, Halil, Hasan, Hüseyin, İbrahim, Mahmud, Muhammed, Nagif, Süleyman, Tosun, Yusuf isimleridir. Kadın ve erkek isimleri içerisinde XVIII ile XX. yy. arasında en çok rastladığımız isimler Aişe, Atike, Fatıma, Hadice, Hasan'dır.

D. SONUÇ:

Turgutlu mezar taşları içerisinde bu çalışma kapsamına alınan 30 mezar taşı bulunmaktadır. Malzeme olarak hepsi mermerdir. Mezar taşlarında taşçı veya mermer ustası, hattat gibi bir meslek belirten bir ibareye rastlanılmamıştır. Turgutlu mezar taşlarında yoğun bir şekilde barok ve rokoko üslubunun etkisiyle yapılmış stilize edilmiş durumda olan bezemeler göze çarpmaktadır. Bu bezemelerden özellikle bitkisel konulu olanlar dönemin üslubuna uygun biçimde antinatüralist yani tabiatta olduğu gibi değil de, onu daha da güzelleştirerek, sembolize veya idealize ederek, ele alınmışlardır. Bazıları da naturalist diğer bir ifadeyle doğada görüldüğü gibi işlenmiştir.

Turgutlu mezar taşları içerisinde karşımıza daha çok bitkisel bezeme olmak üzere, nesneli bezeme, geometrik bezeme ve yazılı bezeme türleri çıkmaktadır. Bitkisel bezemeler mezar taşın alınlığında vazo veya kase içerisinden çıkabildiği gibi serbest olarak demet şeklinde, akantusla, tek veya başka çiçeklerle bir arada verildiği de gözlenmektedir. Bazı bezemelerde yöresel olarak nitelendirilebilecek, stilize edilmiş, herhangi bir isim verilemeyen kır çiçeklerinin de yoğun olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Bezemeyi oluşturan motifler kitabenin alınlığında veya tepeliğinde, kitabeyi çeviren kuşağın üst iki yan köşesinde, ayak taşlarında ele alınmıştır. Bitkisel kompozisyonlar içinde, en çok akantus tasvir edilmiş olup, çeşitli kır çiçekleri, gül, kalla, palmiye, servi ve yaprak motifinin de tercih edildiği göze çarpmaktadır.

Bezemeli Turgutlu mezar taşlarında yer alan bezemeler ve formlar yüzyıllara göre incelendiğinde, sonuçların şu şekilde olduğu gözlenmektedir; 18. yy. a ait mezar taşlarında alınlıklı, sivri tepelikli şahidelerin yanında, genelde bu yüzyılda karşımıza çıkan, tepesi dilimli ve içinde bir merkezden çıkan istiridye veya yarım rozet çiçeği motifini de hatırlatan güneş şuası veya ışın çubuğu motiflerinin büyük bir beğeniyle kullanıldığı anlaşılmaktadır.

20. yy. mezar taşlarında; 19. yüzyılın bitkisel bezeme özelliğinin devam etmekle birlikte, kadın mezar taşlarının bazılarının üst kısmı palmiye gibi bitkisel unsurlarla taçlandırılmış olduğunun görülmesidir. Akantusların ve diğer süsleme unsurlarının bu yüzyıldaki süsleme kompozisyonlarında fazla yer almadığı ve böylece

mezar taşlarının gittikçe sadeleştiği görülmektedir. Osmanlı devletinin çeşitli zaman dilimlerine ait örneklerin sergilendiği Turgutlu'daki eserlerin özellikleri ve bu taşların belirttiği yazılı bilgiler ile önem kazanmaktadır. Hem geçmişin taş işçiliğini göstermesi yanında, hem de Turgutlu'daki yerleşik hayat ve kültürel doku hakkında bilgi vermesi açısından insanlara yol göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ACUN, Hakkı (2005). Tüm Yönleri ile Çapanoğlu ve Eserleri, Ankara.
- AKAR, Azade (1969). “Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: VIII, Ankara, s.267-272.
- AYDOĞDU, Günnur (1997). *Amasya Mezar Taşları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- BARIŞTA, H.Örcün (1997). “Eyüp’te Bazı Çocuk Mezar Taşları”, I. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, Eyüpsultan Bel. Kül. Yay. 7, İstanbul, s.172-180.
- BARIŞTA, H. Örcün (2000). “Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi ve Mezar Taşı Süslemeleri Üzerine”, Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 5-7 Mayıs 2000, İstanbul, s.252-283.
- BARIŞTA, H. Örcün (2002a). “Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezar Taşları”, VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları Toplantısı, Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, s.123-136.
- BARIŞTA, H.Örcün (2002b). “Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları”, *9.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Kültür Bakanlığı Yayınları, I.c. Ankara, s.117-124.

- BİÇİCİ, H. Kamil (2000). EyüpsultanVusuli Efendi Türbesi Haziresi, Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, s.490-501.
- BİÇİCİ, H. Kamil (2004). *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*, G.Ü.Sos.Bil.Ens. (Basılmamış Doktora tezi), Ankara.
- BİÇİCİ, H. Kamil (2005). "Gördes'te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler", Manas Ün. Sos. Bil. Der., Kırgızistan-Türkiye Manas Ün. Yay. 66, sayı:13, Bişkek, s. 1-15.
- BİÇİCİ, H. Kamil (2008a). "Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler", Uluçam Armağanı, Van Çevre ve Kültür Derneği Yay., Ankara, Mayıs 2008, s.55-70.
- BİÇİCİ, H. Kamil (2008b). "Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları", Manas Üniversitesi, Sos. Bil. Der., Sayı.20, s. 298- 324, Bişkek, 2008.
- BİÇİCİ, H. Kamil (2009a). "Tire Müzesinde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XIX. yy.)", *A.Ü.İlahiyat Fak.Der.C.50,S.1*, Ankara 2009, s.109-150.
- BİÇİCİ, H. Kamil (2009b). "Tire Asri Mezarlığında Bulunan Cumhuriyet Dönemi Lahitli ve Lahit Görünümlü Mezar Taşlarından Örnekler", Genç Bilim Adamları Sempozyumu, 6 Mayıs 2009, Fen-Ed.Fak. Gazi Ün. Sos. Bil. Fak., Ankara 2009, s.487-513.

- BİÇİCİ, H.Kamil, (2013). “Muğla Ortakent’te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II”, JASS, The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, C.6, S. 2, Lorient/Fransa, February, 2013, s.1396
- BİÇİCİ, H.Kamil (2018), “Mimari Tasvirli Turgutlu Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, Taç, Mimarlık Arkeoloji Kültür Sanat Dergisi, S.10, İstanbul, 2017-2018, s.40-49.
- ÇETİNTAŞ, Vildan (2000). “İstanbul Eyüpsultan Hazreti Halid Türbesi Haziresinde Yer Alan Mezar Taşları Konulu Tezlerin Değerlendirilmesi”, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999, Eyüp Belediyesi, İstanbul, s.372-379.
- ÇORUHLU, Tülin (1998). “Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyve Tasvirleri”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II.Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998*,Eyüp Belediyesi, İstanbul, s.102-117.
- DOĞANAY, Aziz (1998). “ Eyüpsultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Natüralist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri”, Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 8-10 Mayıs 1998,, Eyüp Belediyesi, İstanbul, s.260-267.
- EREN, Naci (1982). “Antalya Müzesinde Bulunan Eski Türk Mezar Taşları”, *TED*, sayı: XVII, Ankara, s.115-134.

- GALİTEKİN, A.N. (2001). Kocaeli Ereğli Beldesi Kitabeleri, Ereğli Bel.Kül.Yay.1, İstanbul.
- KARA, H., DANIŞIK, Ş. (2005). Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Meram Bel. Kül. Yay., Konya.
- KARAÇAĞ, Demet (1994). *Bursa'daki 14-15. yüzyıl Mezartaşları*, Ankara.
- KARAMAĞARALI, Beyhan (1992). *Ahlat Mezartaşları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KUCUR, S. Sadi (2007). “Üsküdar Nalçacı Şeyh Halil Efendi Tekkesi Haziresi Mezar Taşları”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, 1-5 Kasım 2007, Bildiriler, C.II, Üsküdar Bel. Yay., İstanbul, s.329-378.
- LAQUER, Hans Peter (1984). “Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler”, *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara , s.263-274.
- OĞUZ, Burhan (1983). *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul.
- ÖNKAL, Hakkı (1993). Birgi Karaoğlu Cami Haziresindeki Mezar Taşları”, *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya, s.129-138.
- PEKTAŞ, Kadir (2005). “Denizli Çevresindeki Mezar Taşları Üzerine Bir Ön Araştırma: Denizli Eski (İlbadı) Mezarlığı”, VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay., Sakarya, s.350-356.

- TEPEKAYA, Muzaffer (2008). Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri, Turgutlu Bel.Kül.Yay.Turgutlu.
- TİBET, A. Ve diğerleri (1996). “Stelae Turcicae, VIII. Yenikapı Mevlevihanesi Haziresi”, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği, T.T.K. Yay. C.I, Ankara, s.223-281.
- TORUN, Ahmet Semih (2010). “Şeyh Muhammed Murad-ı Buhari Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme”, Vakıflar Dergisi, S.34, Aralık, Ankara, s.125-161.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamid (2005). “Siirt-Eruh Yöresinde Tespit Edilen Türbeler ve Mezar Taşları”, VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (26-28 Nisan 2004/Sakarya), S.Ü.Fen-Ed.Der. Yay., Sakarya, s.420-437.
- ÜLKER, Necmi (1985). “İzmir’in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX.yüzyıl)”, *II.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 16-20 Nisan 1984*, Ankara, s.1-20.
- ÜLKER, Necmi (1986). “Tire Müzesindeki İslami Kitabeler”, *III.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 20-24 Mayıs 1985*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara , s.5-34.
- ÜLKER, Necmi (1987). „İzmir Yağhanelerdeki Bektaşî Mezar Kitabeleri (XIX ve XX yüzyıl)”, *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 26-30 Mayıs 1986*, Ankara , s.1-38.

- ÜLKER, Necmi (1988). “İzmir Hacı Mahmud Cami Haziresindeki Mezar Kitabeleri (XVIII-XIX.yüzyıl)”, *V.Araştırma Sonuçları Toplantısı 6-10 Nisan 1987*, Ankara, s.11-42.
- ÜLKER, Necmi (1989). “İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri, (XVIII-XX.yüzyıl)”, *VI.Araştırma Sonuçları Toplantısı 23-27 Mayıs 1988*, Ankara, s.19-34.
- ÜLKER, Necmi (1991). “Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII- XX.Yüzyıl),*VIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs-1 Haziran 1990*, Ankara , s.457-476.
- ÜLKER, Necmi (1994). Tire’de Osmanlı Dönemi Türk Kitabeleri”, *Türk Kültüründe Tire*, T. Diyanet Vakfı Yay.,Ankara, s.97-112.
- ÜLKER, Necmi (1999). “Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezartaşları”, *Osmanlı*, c. IX, YTY, Ankara, s.230-237.
- YARDIM, Ali, (2002). *Alanya Kitabeleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.

FOTOĞRAFLAR



Fot. 1, TM-1, 1707



Fot. 2, TM-2, 1710



Fot. 3, TM-3, 1725



Fot. 4, TM-4, 1743



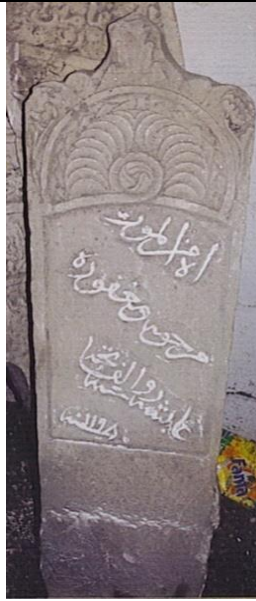
Fot. 5, TM-5, 1753



Fot. 6, TM-6, 1773



Fot.7, TM-7, 1778



Fot.8, TM-8, 1783



Fot.9, TM-9, 1783



Fot.10, TM-10, 1783



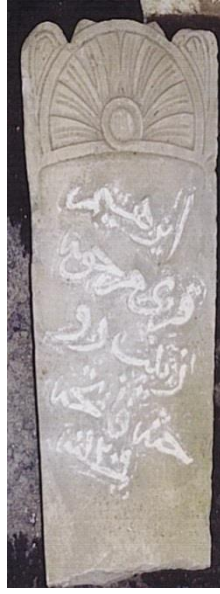
Fot.11, TM-11, 1800



Fot.12, TM-12, 1813



Fot.13,TM-13,1816



Fot.14,TM-14,1843



Fot.15,TM-15,1847



Fot.16,TM-16,1866



Fot.17,TM-17,1874



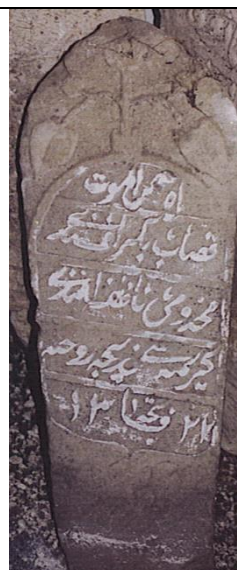
Fot.18,TM-18,1878



Fot.19,TM-19,1886



Fot.20,TM-20,1903



Fot.21,TM-21,1904



Fot.22,TM-22,1928



Fot.23,TM-23,18.yy.



Fot.24,TM-24,19.yy.



Fot.25,TM-25,18.yy.



Fot.26,TM-26,18.yy.



Fot.27,TM-27,18.yy.



Fot.28,TM-28,19.yy.



Fot.29,TM-29,19.yy.



Fot.30,TM-30,19.yy.

BÖLÜM 12

İZMİR'E 9 EYLÜL'DE İLK GİRENLERDEN BEYŞEHİRLİ GAZİ ALİ ATAR

Dr. Burhanettin Şenli*

“İzmir, kırk yüzyıllık bir ata yurdudur. İzmir, bu kadar derin bir tarihe sahip olmakla beraber coğrafi durumu sebebiyle ekonomik ve siyasî çok büyük bir öneme sahiptir. İşte bunun içindir ki, Türkiye’yi mahvetmek isteyen düşmanların, her şeyden evvel gözleri bu tarihî, bu önemli beldeye döner. Nitekim düşmanlarımız en evvel burasını işgal etmişler, ondan sonra daha doğuya ilerlemişlerdir. İzmir’in işgali, bütün milletin kalbinde derin bir yara oluşturmuştur. Herkes İzmir için feryat ediyordu. İzmir, halkın elemelerini, feryatlarını, kararlılık ve imanını ifade etmek için bir parola olmuştu. Çeşitli görüş noktalarından çok değerli olan İzmir, elbette düşmanların elinde bırakılamazdı ve nitekim bırakılmadı. 1923 (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri)”

Mustafa Kemal Atatürk



Foto 1: 9 Eylül 1922 sabahı İzmir Hükümet Konağı'na bayrak çeken (soldan sağa) Yüzbaşı Şerafettin (İzmir), Teğmen Hamdi (Yurteri) ve Teğmen Ali Rıza (Akıncı). (Ahmet Gürel koleksiyonu.) Yazarın notu: Araştırmamızda Ahmet Gürel ve diğer kaynaklardan yukarıdaki fotoğrafın sonradan canlandırma ile çekildiği öğrenilmiştir. Türk Bayrağının hükümet konağına Yüzbaşı Şerafettin'in gerçekte ilk olarak çekildiği anda kendisi hemen öncesinde atılan

bir el bombası ile yaralanmış, sargılar içinde kanı damlar şekilde bayrağı çekmiştir.

Zafere giden yolda Kızıl Elmamız İzmir, dolayısıyla ilk hedefimiz de Akdeniz idi. “İzmir” ve “9 Eylül” tarihi, acılarla süren işgal yıllarından kurtuluşu ve zaferimizi simgelemektedirler. Askeri zaferin yanında istihbarat zaferimizi bir önceki yazımızda anlatmıştım. Söz konusu bu zaferlerin son halkası İzmir’in kurtulması ve hükümet konağına Türk Bayrağı’nın çekilmesidir. Yazımızda bu eşsiz göreve mazhar olan kahramanlara yakından bakalım istedik. Okuduğunuzda etkileneceğiniz birtakım olayları içeren hikayelerini sizlere aktararak Millî Mücadele’nin biraz daha derinliklerine ışık tutmayı umuyorum.

Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları İstiklal Savaşı’nı neredeyse olmayan bir bütçe ile yürütmeye çalışıyorlardı. Bu durum dış yardım arayışını mecbur kılmıştı. Dışarıdan gelen yardımlar arasında en önemlisi Ruslardandır. Ruslardan gelen yardımın perde arkası da aslında bugüne kadar bildiklerimizden biraz farklıdır. Sinan Tavukçu makalesinde bu konuyu şöyle anlatıyor:

“Sovyet yardımı olarak bilinen bu paraların gerçekte, Bolşevikler tarafından yıkılan Buhara Emirliği’nin hazinesine ait altınlar olduğu ortaya çıkmıştır.

Buhara Cumhuriyeti’nin ilk ve son cumhurbaşkanı olan Osman Kocaoğlu 1972 yılında Yakın Tarihimiz Dergisi’ne yaptığı açıklamalarda yardım hadisesini aşağıdaki gibi anlatmıştır:¹

¹ Osman Kocaoğlu, *Rus Yardımının İÇyüzü*, Yakın Tarihimiz, Cilt.1, Sayı 10 (Mayıs 1972), shf.292-293, 1972; Ayrıca Bkz. Sinan TAVUKÇU, *Rus Yardımı Değil*,

'1920 yılında Buhara Cumhuriyeti kurulduktan sonra, ben ilk cumhurbaşkanı olarak, yanıma başvekilimiz rahmetli Feyzullah Hoca'yı alarak Sovyet Rusya büyükleri ve bu arada Lenin ile temasta bulunmak üzere Moskova'ya gitmişim. Bizden bir müddet önce, temmuz ortalarında Türkiye'den de millî hareketi temsil eden ilk heyetin Bekir Sami Bey'in başkanlığında Moskova'ya gelerek Lenin, Çiçerin ve Karahan ile bilhassa yardım temini konusunda müzakerelerde buldukları anlaşılıyordu. Nitekim Kremlin Sarayı'nda kendisi ile görüştüğümüz gün Lenin, önem verdiğini hissettirdiği 'Türkiye'den söz açarak, bana;

- Ankara'dan bir Türk heyeti geldi. Vaziyetlerini anlatarak acele yardım istedi. Bu hususta sizin fikriniz nedir? dedi. Hiç tereddüt etmeden kendisine:

- Elbette yardım etmek gerek... Ve vakit geçirmeden yapılmalıdır, değişim üzerine bu işte zaten kararlı olduklarını, fakat bazı zorluklarla karşılaştıklarını belirten bir ifade ile;

- Yardım meselesi için bizi düşündüren iki zorluk var, dedi ve devam etti:

- Birincisi Türklerin istedikleri altın para bizde pek azdır, deyince sözünü kestim.

Buhara Emirlik Hazinesi Altınları, <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/rus-yardimi-degil-buhara-emirlik-hazinesi-altinlari-kose-yazisi-9316>; Bülent Pakman, *Kurtuluş Savaşına Buhara Altınları*, <https://bpakman.wordpress.com/ataturk/1919-yili-mayisinin-19-uncu-gunu-samsuna-ciktim/kurtulus-savasi-gunlukleri/kurtulus-savasina-buhara-altinlari/>; Doç. Dr. Abdulvahap KARA, *TÜRKİSTAN TÜRKLERİNİN KURTULUŞ SAVAŞI'NA VE CUMHURİYET'E KATKILARI*, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/ozbekistandan_gelen_bir_haber-2465.

- Bizde altın para vardır! dedim, - Verebiliriz de...

Lenin memnun olduğunu belirten bir baş eğişiyle devam etti:

- İkincisi, yol meselesidir. Çünkü Türklere yalnız para değil, her türlü harp malzemesi de vermemiz gerekiyor. Bunları emniyetle Ankara'ya ulaştıracak yol lâzım! Hâlbuki Kafkaslardaki durum dolayısıyla yollar kapalıdır. Ne zaman açılacağı malum değildir.

Bizim bu hususta aynı kanaat ve fikirde olduğumuzu söyleyerek ilave ettim:

- Kafkaslarda kurulan cumhuriyetlerle anlaşmak mümkündür. Bu bölgede Müslümanlar çoğunluktadır. Gürcüler de menfaatleri icabı Müslümanlara yakındır. Ermeniler de keza... Çalışılırsa müşterek bir yol bulmak imkânı vardır, dedim.

Ayrıca paranın miktarını tespit etmek icap ediyordu. Bunu mütehasıslar tespit etsinler dedik ve bizim -aynı zamanda Hariciye Nazırı olan- Başvekil Feyzullah Hoca ile Rus mütehasıslardan mürekkep bir heyete havale ettik. Bu heyet uzun müzakereler sonunda yardım miktarını en az yüz milyon altın ruble olarak tespit etti. Tekrar Lenin'le buluştuk. Lenin bu sefer yaptığımız konuşmada sözü tekrar para konusuna getirerek ne kadar verebileceğimizi sordu.

- Yüz milyon ruble, dedim.

Lenin tekrar etti:

- Yüz milyon mu?

- Evet... Derhal verebiliriz!

Çarlık zamanından kalma altın rublelerimiz çoktu. Buhara hazinesindeki bu paraya Ruslar el sürmezler, dokunmazlardı. Buhara bir Çar emaneti olduğu halde, idari ve mali işlerde bağımsızdı. Bu sebeple bizde altın haddinden fazla çoktu.'

Buhara parlamentosu Türkiye'ye yüz milyon altın ruble yardımını tek itiraz sesi yükselmeden oy birliği ile alkış ve tezahüratlar altında kabul etmiştir. Altınlar güvenlik için Moskova'ya taşınarak Ruslara teslim edilmiştir.

Buhara Hükümeti tarafından gönderilen altının sadece 18.326.800 altın rublelik kısmı, o da üç yıla yayılarak, Türkiye'ye teslim edilmiştir. Türkiye'ye gönderilmesi gereken 81.673.200 altın ruble tutarındaki Özbek altına, Lenin Hükümeti tarafından açıkça el konulmuştur.²

İstiklal Savaşı devam ederken, Buhara Halk Cumhuriyeti'nden bir heyet diplomatik temaslar yapmak üzere 17 Ocak 1921'de Ankara'ya gelir. Heyet, beraberinde getirdiği üç adet altın işlemeli kılıç ile Timur'a ait bir Kuran-ı Kerim'i Mustafa Kemal'e hediye eder. Sakarya Zaferi'ni tebrik amacıyla gönderilen bu hediyeler karşısında müteessir olan Mustafa Kemal Paşa, meclis kürsüsünden aşağıda metni verilen duygu dolu konuşmayı yapar:

² Sinan TAVUKCU, Rus Yardımı Değil, Buhara Emirlik Hazinesi Altınları, <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/rus-yardimi-degil-buhara-emirlik-hazinesi-altinlari-kose-yazisi-9316>; Bülent Pakman, Kurtuluş Savaşına Buhara Altınları , <https://bpakman.wordpress.com/ataturk/1919-yili-mayisinin-19-uncu-gunu-samsuna-ciktim/kurtulus-savasi-gunlukleri/kurtulus-savasina-buhara-altinlari/> ; Doç. Dr. Abdulvahap KARA ,TÜRKİSTAN TÜRKLERİNİN KURTULUŞ SAVAŞI'NA VE CUMHURİYET'E KATKILARI, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/ozbekistandan_gelen_bir_haber-2465 .

“Buhara ahalisinin Türkiye’deki Türk ve Müslüman kardeşlerine hediye olarak gönderdiği Kur’an-ı Kerim ile Türkiye Halk Ordusu’na nişane-i takdir ve tebrik olarak irsal eylediği kılıncı, Hak din ile hayat-ı hidame-i kuvveti temsil eden fevkalade muazzam ve kıymetdar iki yadigardır. Bu emanetleri elinizden alır iken kalbim heyecan ile doldu. Halkımız ve ordumuz uzaklardaki kardeşlerimizden gelen teşebbüsat ve tebrikat nişanelerinden, şüphesiz, çok mütehassis ve mesrur olacaklardır. Dindaş ve karındaş Buhara halkının arzusunu yerine getirmek, bu Kitab-ı Mukaddes’i millete, seyf-i azizi de İzmir fatihine teslim edeceğim. Allah’ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan milli ordumuz, İnşallah pek yakında bu kılıncı da kazanmış olacaktır. Heyet-i muhteremenize de Türkiye ahalisi ve ordusu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına teşekkür ederim.” (Hakimiyet-i Milliye, 8 Kanunusani (Ocak) 1922)

Kılıçlardan biri Mustafa Kemal Paşa’ya, diğeri Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’ya, üçüncü kılıç 9 Eylül sabahı İzmir’e girerek hükümet konağına Türk Bayrağı’nı çeken İkinci Süvari Tümeni 4. Alayında Bölük Komutanı olan Yüzbaşı Şerafettin Bey’e verilmiştir. Bayrak çekilirken Şerafettin Yüzbaşının yanında, Agah Teğmen ve bir er vardır.”

Buraya kadar hikâyemiz tamam. Kemal Arı hocamızın İzmir’e bayrağı çeken birliğin komutanının ve Buhara Hanlığı’nın ona verilmek üzere gönderdiği üçüncü kılıcın hikayesini belgelere

dayanarak anlattığı “Üçüncü Kılıç: İzmir’in kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin” adlı kitabını okumanızı ayrıca tavsiye ederiz.³

Şimdi hikâyenin eksik kısmını tamamlayalım. Fotoğraftaki üçüncü asker, yani er, kimdir? Bu er, Konya ilinin Beyşehir kazasının Sadıkhacı Köyü’nden “Gazi Ali Atar”dır.

Bu konuda iki değerli öğretmenimiz Hasan Karaca ve Mehmet Koç bir saha çalışması yaparak değerli bilgiler elde etmişlerdir. Bu çalışmayı da “Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları” adıyla 2000 yılında kitaplaştırmışlardır.⁴

1898 (1314) yılında Beyşehir’in Sadıkhacı Köyü’nde doğmuş olan Gazi Ali Atar, Osman Efendi’nin oğludur.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Savaşlarına katılan ve savaştan sonra ordunun dağılması üzerine köyüne dönen Gazi Atar, Büyük Taarruz’dan önce askere çağrılmış ve Afyon Cephesi’nde 2. Süvari Alayı, 4. Bölük Onbaşı olarak bulunmuş, bir ara Yunana esir düşmüştür. Dumlupınar, Eskişehir, Uşak cephelerinde atlı süvari olarak düşmanla boğuşmuş, özellikle çok sevdiği yüzbaşı Şerafettin (İzmir) Bey’le birlikte bir gönüllü süvari kıtası ile İzmir’in Hükümet Konağına ilk bayrağı çeken ve İzmir’e ilk girenlerden olmuştur. Mehmet Koç, yapılan görüşmede hatıralarda yazmayan bir konuyu daha aktarmıştır: Gazi Ali Atar, Yunan Başkomutanı Trikupis’in teslim olduğu sırada orada bulunan müfrezenin içindeki süvarilerden

³ Kemal ARI, *Üçüncü Kılıç İzmir’in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, İzmir 2010

⁴ Hasan Karaca, Mehmet Koç, *Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları*, Konya 2000

birisidir. Bu konuyu Kemal Arı Yüzbaşı Şerafettin'in hatıralarını anlatırken doğrulamaktadır.⁵

Ali Atar hatıralarında İzmir'e gelişlerini ve hükümet konağına bayrak çekilmesini şöyle anlatıyor:

“Nif”teyiz. (Yazarın notu: Nif: Bu günkü Kemalpaşa ilçesi.) Bölüğümüze istirahat verildi. Süvari alayımızın diğer bölükleri de oradalar... Manisa, Alaşehir, Salihli ve diğer cephelerde düşmanı takip ettikten sonra nihayet ilk defa bize ve atlarımıza mola verildi. Uyuklamaya başladığım bir anda, bölüğün postası koşarak yanıma geldi:

- Kalk Ali Onbaşı! Şerafettin Yüzbaşım acele seni istiyor, dedi.

Büyük bir heyecan ve merakla koşarak yüzbaşımın bulunduğu yere vardım. Bir de ne göreyim? Süvari alay ve bölüklerinin tüm subay ve komutanları oraya toplanmışlar, halka olmuşlar, halkanın ortasında oturanları dinliyorlardı. Dikkatle oturanlara baktım. Gözlerime inanamadım. Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü, Fevzi Paşa orada değiller mi? Ben onlara dalgın ve şaşkın bir şekilde bakarken birden yanımda dikilen Yüzbaşı Şerafettin Bey'in sesi kulağımda çınladı:

- Ali Onbaşı geldin mi?

- Evet Yüzbaşım, emretmişsiniz!

- Şöyle kenara gel, sana söyleyeceklerim var, dedi.

⁵ Kemal ARI, *Üçüncü Kılıç İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin*, İzmir 2010

Fakat ben kendimden geçmiş bir vaziyette gözlerimi Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalardan ayıramıyordum. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın ışık gibi, pırıl pırıl yanan gözleri dikkatimi çekiyordu? Bu arada yüzbaşımın topluluğun biraz ilerisine giderek durduk. Yüzbaşım tekrar yanıma iyice yaklaşarak ve kısık bir sesle:

- Ali Onbaşı! dedi. Kendimi toplayarak:

- Buyurun Yüzbaşım! dedim.

- İzmir'e bayrak dikmeye gideceğiz! dedi. Şaşırılmışım.

- Hemen bölükten otuz kadar er seç. Tabii gönüllülerden olacak. Seçtikten sonra, atların ayaklarına keçe bağlanacak. Durma, çabuk ol! dedi. İtiraz edecek oldum ve ettim de:

- Yüzbaşım, bu kadar subay içinde sizden başka yok mu? Burada bir sürü subay var. Neden onlar gitmiyor da böyle zor ve tehlikeli işlere hep siz gidiyorsunuz? dedim.

Bu sözlerime kızdı ama ses çıkarmadı. Dalgın ve düşünceliydi. Neden sonra dalgınlığından sıyrılarak:

- Anamız bizi bu günler için doğurdu. Haydi gidiyoruz. Gerekli hazırlığı yapalım, dedi.

Birlikte bizim bölüğün bulunduğu tarafa doğru yürüdük. Bölüğü toplamamı söyledi. Hemen bir düdüğü çaldım. Bölük toplandı. Bölüğün içinden cesur, yürekli askerlerden otuz kişi seçti. Yüzbaşımın seçtiği erleri başına toplayarak:

- Arkadaşlar! İzmir'e bayrak dikmeye gideceğiz. Bu görevi bana Başkomutanımız Mustafa Kemal Paşa verdi. Bu işi yaparken ben ölebilirim, siz ölebilirsiniz. Afyon'dan beri düşmanın peşindeyiz. Durmadan kaçıyor. Artık iyice sıkıştı. Korkmayın, çok yakında zafer bizim olacak! Vatan için kanımız, canımız helal olsun. Verilen bu kutsal görevi mutlaka yerine getireceğiz, dedi.

Yüzbaşımız çok duyguluydu. Biz de heyecanlanmıştık. Ölüm korkusu denen şey üzerimizden uçup gitti.

Gerekli hazırlıklara başladık. Atlarımızın karınlarını doyurduk. Bakımlarını yaptık. Nihayet akşam oldu. Bize Yunan askerlerinin giydiği elbiselerden verdiler. Elbiseleri giydik. Atlarımızın ayaklarını da keçeledik. Yüzbaşımızın emri üzerine kararlaştırılan saatte gecenin karanlığında İzmir'e doğru hareket ettik.

Sabuncu Beli'nden geçtik. (Yazarın Notu: Yunan Ordusu Belkahve'den girişe pusu kurmuş olabileceği için başka bir güzergah izlenmiş olabilir) Mersinli Yolu ile İzmir'e akarken, Tuzluoğlu Fabrikası'nın yanından geçtiğimiz sırada şiddetli bir yaylım ateşine uğradık. Burada dört Şehidimiz vardı fakat bekleyemedik. Buradan şimşek gibi geçerek Kordonboyu'na çıktık. Kordonboyu'ndan ilerlerken bir İngiliz müfrezesi tarafından selamlandık.

Hükümet konağına doğru ilerlerken önünden geçmekte olduğumuz bir kalabalığın arasından bir Rum eşkıyası üzerimize el bombası attı. Atılan el bombası Yüzbaşımız Şerafettin Bey'in atının tam boynunun üzerine düştü. Düşmesiyle atı, ön ayakları üzerine dikildi kaldı. Şerafettin Bey'de atın önüne düştü. Yüzbaşının atı derhal öldü.

Bereket versin yüzbaşuya bir şey olmamıştı. Hemen ben, yedeğimde getirdiğim atı Şerafettin Bey'e verdim. Ata bindi ve hep birlikte oradan uzaklaştık.

Hükümet konağının önüne vardığımızda Yunan bayrağı dalgalanıyordu. Oraya varır varmaz; Şerafettin Bey bana:

- Haydi Ali Onbaşı atla! diye emir verdi.

Atımı yanımdaki arkadaşşıma verdim. Yıldırım hızı ile belimde dolalı bayrağı çıkarıp Şerafettin yüzbaşının yanına koştum. Yüzbaşı Şerafettin ile hükümet konağı balkonuna çıkarak, şanlı sancağımızı öperek direğe çekti ve onu selâmladı. Sancak yükselirken ak yıldızın bir kısmına Şerafettin Yüzbaşının yüzündeki yaranın kanı bulaşmıştı. Bunu gören Yüzbaşı bu saadete ermekten taşan heyecanını gözlerinden boşaltıyor, hıçkırıklarını tutamıyordu ben de çok duygulanmışım gözyaşlarıma hakim olamadım. Biraz sonra kendini toparlayarak askerlerine; "Arkadaşlar vazifemiz bitmemiştir. Millet bizden daha çok şeyler bekliyor" diyerek aşağıya inmişti. Bayrağı asıldıktan sonra olanca hızla aşağı indik. Atımıza atladık. Tıpkı gelirken olduğu gibi büyük bir süratle oradan ayrıldık.

Tam İzmir'in dışına çıkıyorduk ki elinde su kovası bulunan bir kadın gördüm. Kadının yanına varır varmaz attan atladım. Çok susamışım. Ağzımın içi kurumuş, dudaklarım birbirine yapışmıştı. Kadının elindeki su kovasına yapıştım. O asılır, ben asılırım. Nihayet kovayı aldım. Hem içiyor hem de mataramı dolduruyordum. İşim bitince yanımda beni bekleyen atımın üzerine yıldırım hızıyla fırladım. Cadde

ve yollarda kimsecikler yok. Bizimkilerin gittiği tarafa doğru atımı hızla sürdürdüm. Nereye gideceğimi bir türlü bilemiyordum.

Ben su içmek için yolda eğlenince onlar, İzmir'in dışına varmışlar. Şerafettin Bey beni aralarında göremeyince:

- Ali onbaşı nereye gitti? diye sormuş. Arkadaşlar da:

- Arkamızdan geliyordu, demişler. Bunun üzerine Şerafettin Bey derhal bir arkadaşı geri çevirerek beni aramasını söylemiş. Tesadüf bu ya... Yolda gelirken arkadaşla karşılaştık. Arkadaş beni görünce:

- Yahu, nerede kaldın? Merak ettik. Yüzbaşı seni aramam için beni görevlendirdi, dedi. Durumu anlattım.

Biraz sonra yüzbaşı ve arkadaşların bulunduğu yere vardık. Atlarını bir kerpiç çukurunun içine çekmişler, bekliyorlardı.

Oraya varınca ortalık biraz ışıdı. Artık göz gözü görmeye başladı. Bu arada yüzbaşının atının sağrılarının kana batmış olduğu dikkatimi çekti. Bombanın atıldığı sırada Yüzbaşının elleri de yaralanmış.

Yüzbaşı Şerafettin Bey, benim kendilerinden ayrılmama ve arkada kalmama kızmıştı fakat sesini çıkarmadı. Beni görünce:

- Gazlı bez, pamuk var mı? Hemen şu ellerimdeki yaraları sar, dedi.

Gerçekten elleri kan içindeydi. O ana kadar ellerinin yara aldığını bildirmemişti. Kaputunun cebinde gazlı bez ve pamuk taşırdım. (Yazarın notu: Kaput, asker paltosudur.) Derhal çıkardım. Ellerini sardım. Yüzbaşı Şerafettin Bey oldukça soğukkanlıydı. Aldırış etmez

görünüyordu. Yaralarını sardıktan sonra bizleri tekrar çevresine topladı:

- Kaputları şöyle çekin bakalım, dedi.

Söylediklerini yaptık. Bu arada bir ışık yakıldı. Yüzbaşı cebinden kâğıt kalem çıkardı. Kısa bir mektup yazdı, mektubu mühürledi. Sonra tabancasını çıkardı ve tabancasına iki tane işaret mermisi soktu. Bir el Bornova, bir el de Menemen tarafına doğru attı. Biraz sonra bulunduğumuz yere bir süvari çıkıp geldi. Yazdığı mektubu gelen süvariye verdi. Süvari mektubu alır almaz oradan uzaklaştı.

O sabah İzmir'e Türk bayraklarının asıldığını gören Yunanlı büyük bir paniğe kapılmış, neye uğradığını bilememiş. Artık İzmir'den sükün etmiş kaçıyordu. İzmir, bayrakların asıldığı o günün sabahı tarihi bir gün yaşıyordu. Bu durumu biz bulunduğumuz yerden hissediyorduk. İzmir'de Türk halkının sevinci sonsuz derecede idi.⁶

Tarihin bu güzel sayfasını aralamamıza yardımcı olan Hasan Karaca ve Mehmet Koç hocalarım ile Beyşehir Sadıkhacı Köyü Muhtarı Mustafa Topbaş'a şükranlarımı sunuyorum.

Değerli Araştırmacı Yazar Ahmet Gürel ağabeyim de koleksiyonundan birçok fotoğrafın yanı sıra özellikle istihbarat yönünden çok kıymetli öneme sahip bir bilgi de verdi. Mareşal Gazi Mustafa Kemal 10 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girerken dev bir istihbarat operasyonu ile ele geçirilen İstanbul'daki İngiliz işgal komutanı General Harrington'un makam aracını kullanmıştır. Yani,

⁶ Hasan Karaca, Mehmet Koç, Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları , Konya 2000

Türkleri yok edeceğim diye İstanbul'u işgal eden İngiltere, kendi işgal komutanının aracını bile koruyamamıştır. İzmir'i başka bir ifadeyle Akdeniz'i geri kazandığımız bu eşsiz askeri zafer, yine eşsiz bir istihbarat zaferiyle taçlandırılmış; ulu önder Atatürk, Türk istihbaratçıların işgal komutanı General Harrington'dan ele geçirdiği İngiliz makam aracıyla İzmir'e girmiştir.

Timur'un Anadolu'yu ele geçirdiğinde el koyduğu atalarımızın serveti Buhara Cumhuriyeti vasıtasıyla tekrar geri gelmiş hem genç Türkiye Cumhuriyeti'nin Hem de Sovyet Rusya'nın kurulması için gereken ana sermayeyi oluşturmuştur. Buhara heyetinin Timur'dan kalan hazineden getirdiği hediye üç adet kılıç da zaferimizin Kahramanları Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Yüzbaşı Şerafettin'e hediye edilmiştir.

Bizleri İstiklal Savaşımızın Kızılması İzmir'imize ve Akdeniz'e büyük bir zaferle kavuşturan Başta Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Kahraman Ordumuzu, Şehitlerimizi, Gazilerimizi, Fedakâr Türk Halkını rahmet ve minnetle anıyor; sizleri görsellerle baş başa bırakıyorum.



Foto 2: İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Harrington'dan Topkapılı Cambaz Mehmet tarafından ele geçirilen araç ile İzmir'e giriş. (Ahmet Gürel arşivinden.)



Foto 3: Osman Kocaoglu. Buhara Cumhuriyeti'nin ilk ve son cumhurbaşkanı. Millî Mücadelemizin en büyük maddi destekçisi olmuştur. Kabri Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi haziresindedir. 'Bugüne kadar Kurtuluş Savaşı sırasında Rusların gönderdikleri sanılan altınları ve silahları Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoglu yönetimindeki kardeşlerimiz göndermişlerdir. İlginç olan, bu altınlar, 1402 yılında, Ankara Savaşı'nda Beyazıt Han'ı yenerek Osmanlı'yı Fetret Devri'ne sokan Timur Han'ın altınlarıdır. Timur'un altınları Türkiye Cumhuriyeti'nin temeline harç olmuştur.' (Kaynak: M. Kemal Sallı)



Foto 3: Yüzbaşı Şerafettin (İzmir) Bey hediye edilen kılıcı ile. Kan damlayan yaraları ile İzmir Hükümet Konağına çıkarak Türk Bayrağı'nı çeken kahraman. 'İzmir' soyadı kendisine Atatürk tarafından verilmiştir. (Kemal Arı arşivinden.)



Foto 4: Gazi Ali Atar'ın komutanı Yüzbaşı Şerafettin Bey. (Bu fotoğraf Yüzbaşı Şerafettin Bey Tarafından Ali Atar'a özel olarak verilmiştir.) (Kaynak: “Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları”, Hasan Karaca, Mehmet Koç, 2000)

ازمير قهرمانى

يوزباشى شرف الدين بك



كوزله ازميرده اولاي ياشان خلاصكار اطمه ازميرده يوزباشى شرف الدين بك

يوزباشى شرف الدين بك

كوزله ازميرده خلاصكار اطمه ازميرده يوزباشى شرف الدين بك
جهادده يگديگرجه سات اهرجه سوت و شياعت
ابراز ايدين مظهر اطمانز آراسته سوبل باشا
ايگننى سوازي فرقه سوسوب بر يوزباشى ايكده
شهره داخل اولدنى و ايلوك طقوزلنى كوت اولدند
اول ساعت اولدنده ازميرده تعليم و شائى حلاله
تولايدي موقعدر . مذكور سوازي يوزباشى شرف الدين بك
قومانداي يوزباشى شرف الدين بك كرك باش قومانداي يوزباشى
بويك حلت جهانجه سورت مخصوصه . آريجه لطيف
ايگننى كي بويوك حيتي دستاشلرمزده ازميرده
ايك كيرن قهرمان تاته هم مكلفتر ورمشرد .
بوتون مشك شكران و تقديراته مظهر اولان شرف الدين
بكي تيره اهركن سورت مخصوصه الله ايتش
اولدند بر فوطوغرافنده تقدم اسيورد .

Resim 1: (Üstte) İzmir Kahramanı Yüzbaşı Şerafettin Bey. (Fotoğraf) (Altta) Güzel İzmir'e evvela yetişen halaskâr kıtalarımızdan bir süvari bölüğümüzün kahraman kumandanı Yüzbaşı Şerafettin Bey. Güzel İzmir'imizin kurtuluşu

için giriştiğimiz mücadelede birbiriyle müsabaka edercesine savlet ve şcaat iraz eden muzaffer kıtalarımız arasında Mürsel Paşa'nın (Mürsel Bakü) İkinci Süvari Fırkası'na mensup bir bölüğümüzün ilk defa şehre dahil olduğu ve Eylül'ün dokuzuncu günü öğleden evvel saat on buçukta İzmir'in kurtulduğu ve şanlı hilalimizle nurlandığı malumdur. Adı geçen süvari bölüğümüzün kahraman kumandanı Yüzbaşı Şerafettin Bey gerek Başkumandanlık ve gerek Büyük Millet Meclisi'nce özel olarak ayrıca taltif edildiği gibi birçok hamiyetli dindaşlarımız da İzmir'imize ilk giren kahraman namına mühim mükafatlar vermişlerdir. Bütün milletin şükran ve takdirine mazhar olan Şerafettin Bey'i tebrik ederken özel olarak elde etmiş olduğumuz bir fotoğrafını da takdim ediyoruz. (Kaynak: İleri gazetesi, 30 Eylül 1922, s.1)

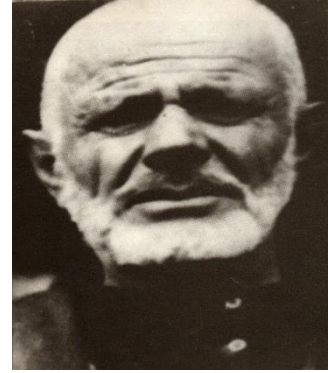
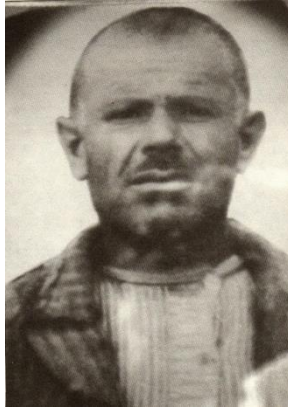


Foto 5 ve 6: Soldaki: İzmir Hükümet Konağına ilk Türk Bayrağını “Ellerim çok titriyordu. Çok heyecanlıydım.” Diyerek çeken yiğit Gazi Ali Atar'ın 1945'te çekilen fotoğrafı. (Kızından temin edildi.) Sağdaki: 1970'lerde çekilen fotoğrafı. (Fotoğraf: Orhan-Beyşehir) (Kaynak: “Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları”, Hasan Karaca, Mehmet Koç, Konya 2000)

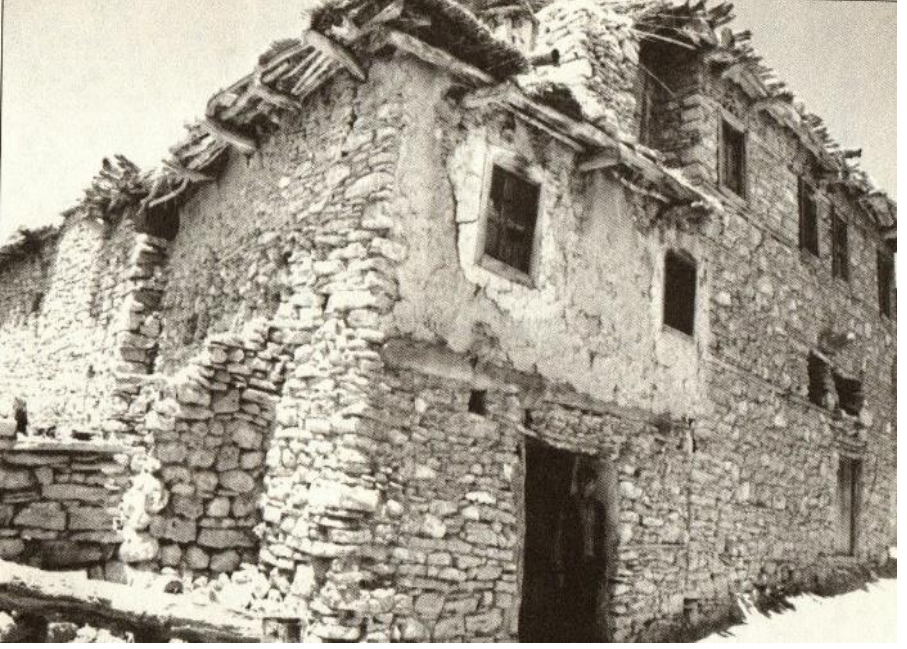


Foto 7: Merhum Gazi Ali Atar'ın Sadıkhacı Köyü'ndeki evi. (Fotoğraf: Hasan Karaca) (Kaynak: "Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları", Hasan Karaca, Mehmet Koç, Konya 2000)



Foto 8-9: Gazi Ali Atar'ın Sadıkhacı Köyü'ndeki kabri. (Fotoğraflar: Beyşehir Mustafa Topbaş-Sadıkhacı Köyü Muhtarı, 2020)

قیمت	۱۰۰
شماره	۱۰۰
تاریخ	۱۰ ذی قعدة ۱۲۳۲
محل	استانبول
مطبع	مطبعه مطبوعاتی عثمانیہ
تعداد	۱۰۰۰
تاریخ	۱۰ ذی قعدة ۱۲۳۲
محل	استانبول
مطبع	مطبعه مطبوعاتی عثمانیہ
تعداد	۱۰۰۰

اقشام

مطبعه مطبوعاتی عثمانیہ
 ۱۰ ذی قعدة ۱۲۳۲
 ۱۰۰ شماره
 ۱۰۰۰ قیمت

احمد سدازمیره قاوشدق

آقره وتون تورک تلمسز تلغراف استاسیونلرینه

ازمیره شهربانک صورت تلغیمی مذاکره ایچره ازمیره جنرال فرانسولری الک باقین تورک قطعاً ایله مرود معاقات طلب ایدریم.

ازمیره جنرال قونسولسرینه

«تلغرافکنزی آندیم، ممتلخریکیزی ازمیره، طوغرغولدی، قصیر طاریغی ایله قصیر کوندریکیز. بریاظشفقه عمل بوردیمک اوزره اوقومویلارکنیزه یامسه باربا کتیده ایبریکیز.»
 استادا تورک باش قونسلخان

حکومت ملیه نیک متارکه تکلیفته دائر حوائی دون آقسام استانبوله کلدی

باش زجرائه و استانبول بران سکون طرفه تکلیف ایملن تارکه حاکمیتون آقره، کونستانتینول، چوراج کتیده بوجراجه متارکه کونکونک بران تلقین باش قونسلخانته حواله ایلدی کی و حیراب آتیشی زمان استابریه بلدی ریجی سوره کتیده یالکز.

«بوشتر» و «ترتیبنا یما قونوس» کی قایدیه اعضا

کی عیاش افکارک تشیسیه دول کجه و برلی آتیه و غیره... (بوشتر و ترتیبنا یما قونوس کی قایدیه اعضا کی عیاش افکارک تشیسیه دول کجه و برلی آتیه و غیره...)

ازمیره حکومت و بیه جک بوق، اهالی هیجانده هجرت بردوامدر

اطرافده کی عدلر عسکر طرفنده اطراف ایدریمدر... (ازمیره حکومت و بیه جک بوق، اهالی هیجانده هجرت بردوامدر اطرافده کی عدلر عسکر طرفنده اطراف ایدریمدر...)

تکرار مغلوب ایستدک، بروسه به کیدیورز

آقره... (تکرار مغلوب ایستدک، بروسه به کیدیورز آقره...)

ترقیو پلسک قیلمنجی کاظم پاشاهه ویرلدی

آقره... (ترقیو پلسک قیلمنجی کاظم پاشاهه ویرلدی آقره...)

اک مرک وقیفه: بو آقشام ازمیره دوز

استانبول... (اک مرک وقیفه: بو آقشام ازمیره دوز استانبول...)

«هیجانلی خبر» بر ازمیره مکتوبی

استانبول... («هیجانلی خبر» بر ازمیره مکتوبی استانبول...)

Resim 2: 9 Eylül 1922 tarihli Akşam gazetesi. Büyük puntolarla “Elhamdülillah, İzmir’e kavuştuk.” yazmaktadır.



Resim 4: 11 Eylül tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinin “Mürsel Paşa’nın Süvari Fırkası” başlıklı haberi. Resmin altında “İzmir’imize girmek şerefini ihraz etmiş olan süvari fırkamızın kumandanı Mürsel Paşa” yazarken altta “Ankara 10 Eylül (muhabir-i mahsusumuzdan) - Dün, (evvelki gün) saat on birde kahraman kıtaatımız İzmir’imize dahil olmuştur. İzmir’imize giren ilk askerlerimiz, Mürsel Paşa’nın komutası altında bulunan süvarilerimizdir.” yazmaktadır.



Resim 5: 13 Eylül 1922 tarihli mizah dergisi "Karagöz"de çıkan Mustafa Kemal Paşa ve Karagöz'ün konuşması (kırmızı çerçeve içinde). Konuşma şu şekildedir: "Ordunun, milletin gözbebeği Gazi Paşa: -Haydi Karagöz göreyim seni. Şunları açıklara götür ki İzmir'in denizini de mundar etmesinler. Karagöz: -Sen sağ ol Paşam hiç merak etme, zaten köpek balıklarına ziyafet vaad etmiştim. Sayende ben de ahdimi yerine getireceğim!"



Foto 10: İzmir'in kurtuluşunda süvarilerimiz şehre girerken. (Ahmet Gürel arşivinden.)

KAYNAKÇA:

ARI, Kemal, *Üçüncü Kılıç İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin, İzmir 2010*

KARA Abdulvahap ,*TÜRKİSTAN TÜRKLERİNİN KURTULUŞ SAVAŞI'NA VE CUMHURİYET'E KATKILARI*, https://www.tika.gov.tr/tr/haber/ozbekistandan_gelen_bir_haber-2465

KARACA Hasan-KOÇ Mehmet, *Beyşehirli Gazilerin Millî Mücadele Hatıraları*", Konya 2000

KOCAOĞLU Osman, *Rus Yardımının İçyüzü, Yakın Tarihimiz, Cilt.1, Sayı 10 (Mayıs 1972), s.292-293, 1972*

PAKMAN Bülent, *Kurtuluş Savaşına Buhara Altınları*, <https://bpakman.wordpress.com/ataturk/1919-yili-mayisinin-19-uncu-gunu-samsuna-ciktim/kurtulus-savasi-gunlukleri/kurtulus-savasinin-buhara-altinlari/>

TAVUKCU Sinan, *Rus Yardımı Değil, Buhara Emirlik Hazinesi Altınları*, <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/rus-yardimi-degil-buhara-emirlik-hazinesi-altinlari-kose-yazisi-9316>; 8 Kanunusani (Ocak) 1922, Hakimiyet-i Milliye,

9 Eylül 1922 tarihli Akşam gazetesi

10 Eylül 1922 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesi

11 Eylül tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesi

13 Eylül 1922 tarihli mizah dergisi Karagöz

30 Eylül 1922 İleri gazetesi

BÖLÜM 13

LOJİSTİK 4.0 VE TÜRK CUMHURİYETLERİNİN LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKS VERİLERİ

Dr. İlker İbrahim Avsar*

*Gaziantep Üniversitesi, Türkiye, avsar2ilker@gmail.com, Orcid:

0000-0003-2991-380X

GİRİŞ

Teknolojideki ilerleme lojistik alanında değişime neden olmaktadır. Bu durum, ürünlerini küreselleşen dünyada rekabetçi bir ortamda satmak isteyenler açısından dikkate alınması gereken bir konudur (Karadeniz, 2014: 240).

Ürünlerin satışında hayati olan; akıllı liman, akıllı lojistik ve akıllı tedarik zinciri uygulamalarında sayısal dönüşüme ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda bir sayısal dönüşüm; nesnelerin interneti, sayısal ikiz, büyük veri ve blok zinciri gibi birçok bilişim teknolojilerinden yararlanmayı gerektirmektedir (Karlı ve Tanyaş, 2020: 19). Büyük veri birçok iş kolu için avantajlar sağlayacak bir alandır ve gelecekte yeni iş kolları oluşturabilme potansiyeli taşımaktadır. Taşıdığı potansiyelden dolayı lojistik sektöründe kullanımı işletmelere fayda sağlayacaktır (Aydın ve Koseoglu, 2016: 498).

Son yıllarda artmasına karşın literatürde lojistik 4.0 ile ilgili çalışmalar hala yetersizdir (Karagöz ve Bumin Doyduk, 2020: 48). İnsanlar ve teknoloji arasındaki işbirliğinin üretim ve tedarik zincirine en iyi katkıyı verecek olan insan merkezli lojistik 4.0 sistemlerinin nasıl tasarlanacağını daha iyi belirlemek için bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. İşçiler için gerekli olan yeni yetkinlikler hakkında daha derin araştırmalar yapılmalıdır. Şirketlerin lojistik 4.0'a gerçek anlamda geçebilmelerini destekleyecek projeler lojistik dönüşüme yardımcı olabilir (Cimini vd., 2019:2187).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde bilgi teknolojileri, Endüstri 4.0 ve Lojistik 4.0 ile ilgili kavramsal çerçeveye yönelik bilgiler bulunmaktadır.

1.1. Lojistik ve Bilgi Teknolojileri

İşletmelerin lojistik süreçlerinde bilgi teknolojilerinin kullanılması rekabet avantajı sağlamaktadır. Bilişim teknolojileri, işletmelerdeki ilişkiyel lojistik süreçlerinde maliyeti azaltmanın yanında hız ve esneklik kazandırmaktadır. Teknoloji, içinde bulunduğumuz yüzyılın değişiminde itici güçler arasındadır ve lojistik sektörü de bu değişimden etkilenmektedir (Pirtini, 2000: 76). Artık lojistik süreçlerde; 3 boyutlu baskı, artırılmış gerçeklik, büyük veri, biyonik güçlendirme, bulut lojistik, sayısal tanımlayıcılar, nesnelerin interneti, algılayıcı teknolojisi, insansız araçlar, öğrenen sistemler, robotik ve otomasyon ile şekillendirilmiş operasyonlar öne çıkmaktadır (Tekin vd., 2017: 101).

Lojistik sektöründe müşteriler tarafından talep edilen hız, şeffaflık ve kalite kıstaslarını sağlamak için sayısal sistemler zorunluluktur. İş süreçlerini sayısal teknolojilerle desteklemeyen işletmeler rekabet avantajını kaybederek sektördeki geleceğini tehlikeye atabilir. Küresel lojistik işletmeleri bulut bilişim gibi teknolojiler kullanarak verilerini daha paylaşılabilir yapmaktalar ve beraber iş yapmanın önünü açmaktalar. Bu şekilde ortaya konan ortak süreçler ile yeşil lojistik modeline de geçiş sağlanabilir. Bunun sonucu olarak kar oranını artırmanın yanı sıra atmosfere salınan sera gazındaki azalmayla

küresel ısınma gibi çok farklı konularda fayda elde edilebilir (Bilgiç, 2020: 66).

Günümüzde lojistik şirketleri de dâhil olmak üzere işletmelerin büyük bölümü ürün, teknik, teknolojik ve örgütsel yeniliği uygulamaya kararlı gözükmektedir. İşletmeler, teslim süresi, teslimat hizmetleri, ürün güvenilirliği ile ilgili artan müşteri gereksinimleri açısından daha bilinçli ve istekli hale gelen müşteriler için değer yaratmaya odaklanmaktadır. Nesnelerin interneti ve büyük veri ile donatılmış Endüstri 4.0 çözümleri; müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için fırsatlar yaratır, lojistik ve tedarik zinciri yönetiminin geliştirilmesine katkıda bulunur (Witkowski, 2017: 769).

1.2. Endüstri 4.0

Endüstri 4.0, güvenlik ve operasyonel etkinlik sağlamaktadır. Bunun yanı sıra; müşteri deneyimlerine yönelik bilgi toplanması, katma değeri yüksek iş yaratılması ve yeni iş modellerinin tasarlanabilmesi için gerekli altyapıyı ifade etmektedir (Arabelen ve Baştuğ, 2019: 28).

Endüstri 4.0 yaklaşımı, tüm katılımcıların birbirine bağlı olduğu ve birbirleriyle bilgi paylaştığı bir ortamdır. Bu yeni yaklaşımda, ihtiyaç duyulan bilgilere hızlı erişim vardır ve her türlü talep hemen çağrılabilir özelliktedir (Schlechtendahl, 2014: 10).

Endüstri 4.0 ile iş yerleri değişecek, şirketler yeni ekonomik ve endüstriyel yapılara uyum sağlayacaktır. Bu süreçte işin çerçevesini müşterinin istekleri belirleyecektir. Müşterinin isteğine göre belirlenen akıllı ürünler yüksek hassasiyet ve kaliteye sahip olacaktır. Son sanayi

devriminde, IoT (Internet of Things) ve IoS (Internet of Services) ile temellendirilmiş siber-fiziksel sistemler günlük hayatı değiştirecektir. Bu değişimin sonucu olarak gerçek hayat ile sanal hayatın etkileşim içerisinde olduğu süreçler yaşanacaktır. Etkileşim sürecinde sadece veri toplamak yeterli olmayacak, verinin anlamlandırılması gerekecektir. Bulut bilişim ve üreticinin gelişmiş donanımlarla üretim sürecini yönlendirmesi anlamlandırma aşamasının önemli figürleridir. Gelişmiş görselleştirme ve analitik araçlarla büyük verinin yönetimi şirketlerin üretim süreçlerine değer katacaktır. Bu bağlamda yapılacak uygulamalarla IoT (Nesnelerin İnterneti) pazarının 1,2 trilyon doların üzerinde bir piyasa üreteceği tahmin edilmektedir. Bu piyasada, 2023 yılına kadar bir trilyondan fazla bağlantılı nesne iş görmeye başlayacaktır (Dobrin, 2014: 44).

Endüstri 4.0 hedeflerine ulaşmak için bazı araçlara ihtiyaç duyulmaktadır. Nesnelerin interneti, siber-fiziksel sistem, büyük veri, veri analitiği ve akıllı fabrika akla gelen önemli sanayi 4.0 araçlardır (Adıgüzel, 2019: 375). Endüstri 4.0'ın temel fikri; nesnelerin interneti teknolojilerinin, hizmetlerin, süreçlerin ve özellikle insanların birlikte kullanılmasıdır. İnsan, makine, nesne ve bilgi teknolojileri aygıtları; ağlar ile yatay bütünleşme sağlayacaktır. Üretim zekâsı merkezi modelden merkezi olmayan modele doğru evrilirken sosyo-teknik sistemin yeniden tasarlanması gerekmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilebilmesi; üretim değer akışını optimize etmek için geniş bir alanda sayısallaştırma ve farklı teknolojilerin birleşmesini gerektirmektedir. Şekil 1, Endüstri 4.0 için uygun teknolojileri ve olası

uygulama alanlarına genel bir bakışı ifade etmektedir (Uhlmann, 2017: 9).



Şekil 1. Teknolojiler ve Endüstri 4.0'da uygulama alanları

Kaynak: Uhlmann, (2017), kaynağından uyarlanmıştır

1.3. Lojistik 4.0

Günümüzde şirketler ve tedarik zincirleri gelişmektedir. Dördüncü sanayi devrimi sayesinde, malzeme ve bilgi akışlarını geliştirme, işlerini kolaylaştırma ve seçilen alanları sayısallaştırma fırsatına sahiptirler. Karmaşık küresel tedarik ağlarını birleştiren malzeme ve bilgi akışının yönetimi ile ilgili endüstri 4.0 unsurları, bu alanın önemini vurgulayan Lojistik 4.0 olarak adlandırılan ayrı bir çözüm oluşturmaktadır. Lojistik 4.0, taşımacılıktaki hataları ve depolama süreçlerindeki aksaklıkları önleyerek lojistik süreçlerini iyileştirmeyi amaçlayan bir dizi çözümdür (Oleśków-Szłapka vd., 2019, 1735).

Şirketlerin teknolojinin olanaklarından faydalanmaları için önlerinde bazı engeller bulunmaktadır. Birincisi, veriler birçok kullanıcıya aittir ve bu nedenle verileri korumak için mekanizmalar geliştirme ihtiyacı bulunmaktadır. İkincisi, farklı sistemlerden gelen verileri birleştiren çözümlerdeki eksikliklerdir. Ayrıca, birçok şirket nesnelerin interneti potansiyelini kullanmaya kalktığında maliyet engeli ile karşılaşmaktadır. Bu maliyetlerin başında; yazılım maliyeti, donanım, lisanslar, kurulum, donanım bakımı ve çalışanların eğitimi gelmektedir. Tüm bu etmenlere rağmen, lojistik sektörünün doğası gereği en son teknolojileri uygulamaya yatkın olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda, lojistik sektöründe büyüme için en büyük potansiyeli nesnelerin interneti teknolojileri taşımaktadır (Oleskow-Szlapka ve Lubiński, 2017:412).

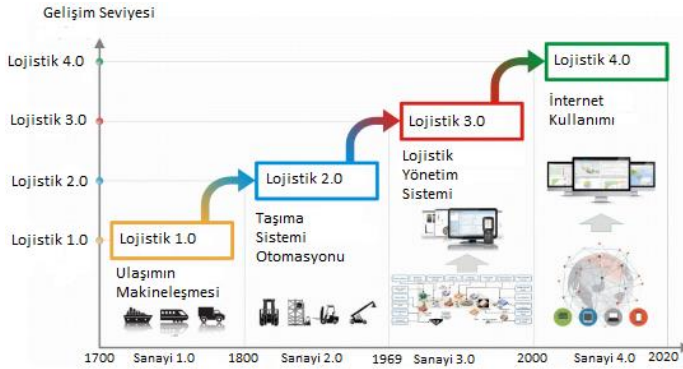
1.3.1. Sayısallaşma ve Otomasyon

Sayısallaşmaya ve otomasyona dayalı Endüstri 4.0'ın geliştirilmesinin Lojistik 4.0 için sadece büyük zorlukları aşmak anlamına gelmesi değil, aynı zamanda verimliliği artırma fırsatlarını da temsil ettiği açıktır. Ayrıca lojistik ve üretim süreçlerinin benzerliğinin Lojistik 4.0 ve Endüstri 4.0 arasındaki farklılıkları bulanıklaştırdığına da değinmek gerekir. Lojistik 4.0 ve Endüstri 4.0; sadece teknolojik, mühendislik veya ekonomik yönlerden değil aynı zamanda eğitim sürecinde de yüksek talepler taşımaktadır. Akıllı fabrikalar ve akıllı lojistik, yüksek vasıflı çalışanlara ve yönetime ihtiyaç duymaktadır. Endüstri 4.0'ın ana varsayımlarından biri, sadece uzmanların değil, aynı zamanda operasyonel çalışanların da temel olarak operasyonel

ve kavramsal görevleri yerine getirebileceğidir (Kostrzewski, 2019: 625-626).

1.3.2. Lojistik 4.0 Nedir?

Lojistik 4.0 terimi, lojistik alanında. Endüstri 4.0'ın uygulamasını ifade eder (Glistau, ve Machado, 2019: 129). Modern endüstri birkaç yüzyıldır gelişmektedir ve şimdiye kadar yeni üretim yöntemleri ve diğer tüm alanlara etkisiyle belirlenmiş dört sanayi devrimi olmuştur. Sanayi devrimlerine paralel olarak, lojistik 1.0'dan günümüze lojistik 4.0'a kadar lojistiğin aşamalardan geçtiği teknolojik, sosyal, demografik ve pazar koşulları değişmiştir. Şekil 2, ilk sanayi devriminden bugüne kadar lojistik evrimini göstermektedir (Radivojević ve Milosavljević, 2019: 284).



Şekil 2. Sanayi Devrimleri ve Lojistiğin Gelişimi

Kaynak: Radivojević ve Milosavljević (2019), kaynağından uyarlanmıştır.

Lojistik 4.0; bilgi işleme ve ağ iletişim teknolojisi platformu aracılığıyla algılayıcıların, barkodların, radyo frekansı tanımlama teknolojilerinin, küresel konumlandırma sistemlerinin ve diğer

gelişmiş ağ teknolojilerinin kullanılmasıdır. Bu teknolojiler, lojistik taşımacılık, depolama, dağıtım, paketleme, elleçleme ve temel faaliyetlerin diğer yönlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kargo otomasyonu ve taşıma sürecinin verimli çalışması, lojistik endüstrisinin yönetim ve hizmet seviyesini iyileştirir, maliyetleri düşürür, doğal kaynakların ve sosyal kaynakların tüketimini azaltır. Lojistik 4.0: Değer zinciri organizasyonunun teknolojileri ve kavramları için ortak bir terimdir. Lojistik içinde, CPS fiziksel süreçleri izler, fiziksel dünyanın sanal bir kopyasını oluşturur ve merkezi olmayan kararlar alır. CPS sistemleri, IoT üzerinde gerçek zamanlı olarak birbirleriyle ve insanlarla iletişim kurar ve işbirliği yapar. Büyük veri/veri madenciliği, karar verme sürecini desteklemek için bilgiyi keşfeder. İnternet servisleri (IoS) aracılığıyla, hem dâhili hem de organizasyonel hizmetler değer zincirinin katılımcıları tarafından sunulmaktadır ve kullanılmaktadır (Wang, 2016: 71).

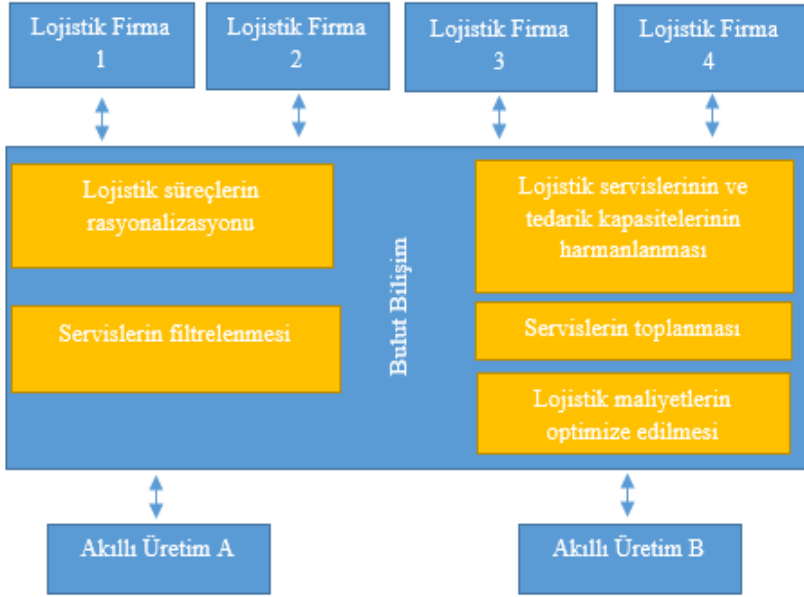
Endüstri 4.0 çağında işletmelerin mobil, esnek ve eş zamanlı çalışmaları gerekmektedir. GPS gibi teknolojiler bunun mümkün kılmaktadır. Endüstri 4.0 ile bütünleşen lojistik operasyonların lojistik ve tedarik zincirlerinin performansını arttırmanın yanı sıra yeni değer zincirleri yaratmak konusuna odaklanması gerekmektedir. Farklı işletmelerin bütünleşerek işlem yapabilmesi değer yaratma konusunda kritik öneme sahiptir (Ezzat vd., 2019: 5).

1.4. Lojistik 4.0'da Avantaj ve Dezavantaj

Üretici firmanın ister stoka üretim yapsın ister siparişe üretim yapsın herhangi bir gecikmeden dolayı maliyetin artması işletmeler açısından

sorun oluşturabilir. İşletmeler lojistik faaliyetlerini olabildiği kadar kendilerine ek gider yükü getirmeyecek şekilde planlamalıdır. Siparişlerin erken veya geç ulaştırılması işletmeler açısından istenmeyen bir durumdur (Aktürk, 2019: 5).

Şekil 3 ile anlamsal web modeline dayalı bir akıllı lojistik yapısı verilmiştir. Bulut bilişimdeki yazılımların amaca uygun olan verilere erişime ve işlenmesine izin vermesi gerekmektedir. Bu modelde farklı sistemler iş birliği içerisinde çalışabilir. İş birliği sırasında güvenli veri alış-verişi yapılabilir. Model bulut bilişim üzerinde çalışacağı için özel bir bilgi teknolojisi yazılımına ihtiyaç duyulmamaktadır (Kawa, 2012: 434-435).



Şekil 3. Akıllı lojistik modeli

Kaynak: Kawa, (2012), kaynağından uyarlanmıştır.

Kavramsal çerçeveyi oluşturan yayınlar incelendiği zaman lojistik 4.0 için bazı avantaj ve dezavantaj olarak nitelendirilebilecek noktalar ortaya çıkmaktadır (Tablo 1). Bu avantajları elde edebilmek için aşılması gereken eşikler mevcuttur. Bilgi teknolojiler kullanılarak daha verimli çalışacak Lojistik 4.0 süreçleri; müşteri odaklı işlemler, hızlı iletişime sahip ekosistemler, yatay bütünleşme yeteneği, taşımacılıkta sorunların kolayca fark edebilme, maliyeti azaltma, merkezi olmayan bir modelde çalışabilme, verimliliği artırma, esnek ve eş zamanlı çalışabilme vd. fırsatları sunmaktadır. Bu fırsatları elde edebilmek için; yeni araçlara, büyük verinin anlamlandırılmasına, geniş kapsamlı sayısallaştırmaya, ilk yatırım maliyetine, farklı teknolojileri birleştirme yeteneğine, vasıflı çalışana vd. ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 1. Endüstri 4.0/Lojistik 4.0 Avantaj ve Dezavantaj Tablosu

Yazar	Avantaj	Dezavantaj
Dobrin, 2014	Yüksek hassasiyet ve kalitede müşteri odaklı ürünler	Verinin anlamlandırılması zorunluluğu
Schlechtendahl, 2014	Birbirine bağlı ekosistem, hızlı iletişim	
Adıgüzel, 2019		İhtiyaç duyulan araçlar
Uhlmann, 2017	Yatay bütünleşme yeteneği	Sosyo-teknik sistemin yeniden tasarlanması, geniş bir alanda sayısallaştırma ve farklı teknolojilerin birleşmesi zorunluluğu
Oleśków-Szłapka	Taşımacılıktaki hataları	

vd., 2019	ve depolama süreçlerindeki aksaklıkları azaltabilme	
Oleskow-Szlapka ve Lubiński, 2017		Güvenli veri mekanizmaları geliştirmek, farklı sistemlerin verilerini birleştirebilmek, maliyet
Kostrzewski, 2019	Verimliliği artırabilme	Geliştirmedeki zorluklar, vasıflı eleman ihtiyacı
Wang, 2016	Maliyeti düşürme, Merkezi olmayan karar alma gücü	
Ezzat vd., 2019	Mobil, esnek ve eş zamanlı çalışabilme	

2. LOJİSTİK PERFORMANS ENDEKS VERİLERİ

Maliyette verimlilik, kâr seviyesinin yüksel olması, müşteriye karşı sözün tutulması, zamanında işi bitirme, esnek çalışabilme, müşteri memnuniyeti vb. alanlarda başarının sağlanması lojistik performans açısından önemlidir. Dünya Bankasının değerlendirmelerinde lojistik performansı iyi olan ülkeler 4 puan sınırını geçebilmektedir. Lojistik performansın kötü olan ülkeler ise 1 puanın altında kalmaktadır (Kılınç, 2019: 19).

Dünya Bankası Lojistik Performansı Endeksi (LPE), altı temel kıstasta ülke puanlarının ağırlıklı ortalamasıdır (International Scorecard):

- Formalitelerin hızı, basitliği ve öngörülebilirliği gibi gümrük dâhil sınır kontrol kurumları tarafından gümrükleme sürecinin etkinliği,

- Limanlar, demiryolları, yollar, bilgi teknolojisi gibi ticaret ve ulaştırma ile ilgili altyapının kalitesi,
- Rekabetçi fiyatla taşıma yapma kolaylığı,
- Nakliye operatörleri, gümrük komisyoncuları gibi alanlarda lojistik hizmetlerin yeterliliği ve kalitesi,
- Sevkiyatların izlenebilme seviyesi,
- Gönderilerin varış noktasına zamanında ulaşması.

Tablo 2 ile Dünya Bankası tarafından yayınlanan lojistik performans endeksine göre ilk yirmi ülke verilmiştir. İlk sırada 4.20 LPE değeri ile Almanya bulunmaktadır. İkinci sıradaki İsvetç'in 4.05 ve üçüncü sıradaki Belçika'nın 4.04 LPE seviyeleri bulunmaktadır.

Tablo 2. Dünya Bankası Verilerine Göre Lojistik Performans Sıralaması – 2018 Yılı İlk 20 Ülke

Ülke	LPE Sıralaması	LPE Puanı	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Gönderiler	Lojistik Yeterliliği	Sevkiyatı İzleme	Zamanında Teslim
Almanya	1	4.20	4.09	4.37	3.86	4.31	4.24	4.39
İsvetç	2	4.05	4.05	4.24	3.92	3.98	3.88	4,28
Belçika	3	4.04	3.66	3.98	3.99	4.13	4.05	4,41
Avusturya	4	4.03	3.71	4.18	3.88	4,08	4.09	4.25
Japonya	5	4.03	3.99	4.25	3.59	4.09	4.05	4.25
Hollanda	6	4,02	3.92	4.21	3.68	4.09	4,02	4.25

Singapur	7	4.00	3.89	4.06	3.58	4.10	4,08	4.32
Danimarka	8	3.99	3.92	3.96	3.53	4.01	4.18	4,41
İngiltere	9	3.99	3.77	4.03	3.67	4.05	4.11	4.33
Finlandiya	10	3.97	3,82	4.00	3,56	3.89	4.32	4,28
BAE	11	3.96	3.63	4,02	3.85	3.92	3.96	4.38
Hong Kong	12	3.92	3,81	3.97	3.77	3.93	3.92	4.14
İsviçre	13	3.90	3.63	4,02	3.51	3.97	4.10	4.24
ABD	14	3.89	3.78	4.05	3.51	3.87	4.09	4,08
Y.Zelanda	15	3.88	3.71	3.99	3.43	4,02	3.92	4.26
Fransa	16	3.84	3.59	4.00	3.55	3.84	4.00	4.15
İspanya	17	3.83	3.62	3.84	3,83	3.80	3,83	4.06
Avustralya	18	3.75	3.87	3.97	3.25	3.71	3,82	3.98
İtalya	19	3,74	3.47	3.85	3.51	3.66	3.85	4.13
Kanada	20	3.73	3.60	3.75	3,38	3.90	3,81	3.9

Kaynak: International Scorecard

2.1. Azerbaycan'ın Lojistik Verileri

Topraklarının bir kısmı işgal altında olan Azerbaycan (Isayev, 2018: 31), Sovyet oluşumundan ayrılıp tam bağımsızlığını elde ettikten sonra ekonomik altyapısını değiştirmeye başlamıştır (Mansurov, 2019: 2). Ülke, 1991 yılında tam bağımsızlık elde edildikten sonra dünya ekonomisine uyum çabası içerisinde ve özel mülkiyete dayalı piyasa ekonomisi modeline geçiş için çalışmaktadır (Selen ve Samadzade, 2018: 95). Ülkede, son yıllarda sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik programlar yürütülmektedir (Musatafayeva vd., 2020: 23). Bu bağlamda, yüzbinlerce iş yeri açılmış ve ülkenin sosyo-ekonomik gidişi hızlandırılmıştır. Makroekonomik sürdürülebilirlik

rakamları ülkenin küresel düzeyde ilk onda yer bulmasını sağlamıştır (Namazov, 2017: 54).

Petrol ve doğal gaz ülkenin önemli gelir kalemidir ve bu ürünleri bağımsızlık sonrası Rusya toprakları dışından ihraç etmeyi başaran tek ülkedir (Erdoğan, 2017: 19). Bunun yanı sıra son yıllarda sanayi sektörünün ülke ekonomisindeki payı artış eğilimindedir (Ağazade, 2017: 22).

2019 yılında Azerbaycan'da; nüfus 10 milyon 23 bin 318 kişi, yıllık nüfus artış hızı % 0.83, GSYH 48.047.647.059 ABD doları, GSYH yıllık artışı % 2.21, ürün ve hizmetlerin ihracata oranı 49.17, ürün ve hizmetlerin ithalata oranı 36.86, kişi başı GSYH 4793 ABD doları, enflasyon 2.60 olarak gerçekleşmiştir (World Bank).

Azerbaycan'ın Dünya Bankası veri tabanında lojistik performans verisi bulunmamaktadır.

2.2. Kazakistan'ın Lojistik Verileri

1991 yılında tam bağımsızlığını ilan eden Kazakistan (Çapa, 2019: 21), en geniş sınırlara sahip Türk Cumhuriyetidir. Sahip olduğu özelliklerden dolayı jeopolitik değerlendirmelerde dikkate alınması gerekmektedir (Kılıçoğlu, 2020: 461). Kazakistan, dünyanın ilk 30 ekonomisi arasında yer almaktadır (Adilhankızı, 2015: 30) ve son yıllarda izlediği politika sayesinde her geçen gün saygınlık kazanmaktadır (Sağdıç, 2020: 121).

2018 yılında 131 milyar ABD doları GSYH'ya sahip olan Kazakistan, Avrupa ve Asya kıtalarının birleştiği coğrafyada yer almaktadır.

Kazakistan'ın topraklarının yaklaşık %85'i Asya kıtasında, %15'i ise Avrupa kıtasındadır. Yüz ölçümünü oluşturan toprak büyüklüğü yaklaşık 2 milyon 725 bin km² genişliğindedir ve bu yüz ölçümü ile dünyanın dokuzuncu büyük ülkesidir. Kazakistan batı ve kuzeyde Rusya Federasyonu ile komşudur ve 7591 km uzunluğunda kara sınırı bulunmaktadır. Doğusundaki Çin ile 1783 km kara sınırına sahiptir. Güneyde; Kırgızistan'la 1242 km, Özbekistan'la 2351 km, Türkmenistan'la 426 km sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan ve İran ile Hazar Denizi'nden sınıra sahiptir. Kazakistan; güney noktasından kuzey noktasına 1700 km, batı noktasından doğu noktasına ise 3000 km uzunluğa sahiptir. Bu özellikleri ile açık denizlere bağlantısı olmayan en büyük ülke konumundadır. Bu büyük ülkenin; topraklarının %44'ünü çöller ve %14'ünü yarı çöller oluşturmaktadır. Orman oranı %5.5 ve Bozkır oranı %26 seviyesindedir (Nogayeva, 2019: 348).



Şekil 4. Kazakistan Haritası.

Kaynak: UN Geospatial Information Section

2019 yılında Kazakistan'da; nüfus 18 milyon 513 bin 930 kişi, yıllık nüfus artış hızı % 1.29, GSYH 180.161.741.180 ABD doları, GSYH yıllık artışı % 4.5, ürün ve hizmetlerin ihracata oranı 36.54, ürün ve hizmetlerin ithalata oranı 27.89, kişi başı GSYH 9731 ABD doları, enflasyon 5.24 olarak gerçekleşmiştir (World Bank).

Kazakistan'ın lojistik performansı inişli - çıkışlı bir seyir izlemektedir. 2010 yılında 62. Sırada yer alırken 2018 yılında 71. Sırada bulunmaktadır.

Tablo 3. Kazakistan'ın 2010-2018 Yılları Lojistik Performansı

Yıl	LPE Sıralaması	LPE Puanı	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Gönderiler	Lojistik Yeterliliği	Sevkiyatı İzleme	Zamanında Teslim
2010	62	2.83	2.38	2.66	3.29	2.60	2.70	3.25
2012	86	2.69	2.58	2.60	2.67	2.75	2.83	2.73
2014	88	2.70	2.33	2.38	2.68	2.72	2.83	3.24
2016	77	2.75	2.52	2.76	2.75	2.57	2.86	3.06
2018	71	2.81	2.66	2.55	2.73	2.58	2.78	3.53

Kaynak: International Scorecard

2.3. Kırgızistan Cumhuriyeti Lojistik Verileri

Geçmişte ipek yolu üzerinde yer alan Kırgızistan'ın (Pay, 2008: 255) başkenti Bişkek modern bir şehirdir (Hayır ve Yiğit, 2014: 222). Bağımsızlık sonrası siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik alanda

dönüşüm yaşayan Kırgızistan (Colaliyeva, 2020: 174), günümüzde gelişen ülkeler arasında yer almaktadır (Şenol ve Turdumambetov, 2014: 97). Piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki (Abdiyeva ve Cumakunova, 2017: 78) Kırgızistan ekonomisi sorunlar yaşamasına karşın gerekli çabalarla kısa zamanda toparlanabilme potansiyeli taşımaktadır (Aşçı, 2017: 42).

Kırgızistan ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Tarım alanındaki istihdam toplam istihdamın %30'unu oluşturmaktadır (Karadağ, 2019: 168). Bu tarım ülkesinin nüfusu 6 milyon 456 bin 900 kişidir (Kyrgyz Republic).

2019 yılında Kırgızistan'da; GSYH yıllık artışı % 4.5, ürün ve hizmetlerin ihracata oranı 37.38, ürün ve hizmetlerin ithalata oranı 65.69, kişi başı GSYH 1309 ABD doları, enflasyon 1.13 olarak gerçekleşmiştir (World Bank).

Kırgızistan, Dünya Bankası LPE verilerine göre 2010 yılında 91. Sıradadır. 2018 yılında ise 2.55 puan ile 108. Sırada bulunmaktadır.

Tablo 4. Kırgızistan'ın 2010-2018 Yılları Lojistik Performansı

Yıl	LPE Sıralaması	LPE Puanı	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Gönderiler	Lojistik Yeterliliği	Sevkiyatı İzleme	Zamanında Teslim
2010	91	2.62	2.44	2.09	3.18	2.37	2.33	3.10
2012	130	2.35	2.45	2.49	2.00	2.25	2.31	2.69
2014	149	2.21	2.03	2.05	2.43	2.13	2.20	2.36
2016	146	2.16	1.80	1.96	2.10	1.96	2.39	2.72
2018	108	2.55	2.75	2.38	2.22	2.36	2.64	2.94

Kaynak: International Scorecard

2.4. Özbekistan'ın Lojistik Verileri

Özbekistan'ın ihracat gelirleri son yıllar içerisinde artmaktadır. Buna karşın ülkenin lojistik altyapı sorunları bazı sektörlerde ihracatı olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Ülkenin bakır gibi sektörlerde daha fazla söz sahibi olabilmesi için altyapı sorunlarının acilen çözülmesi gerekmektedir (Bashimov, 2019: 195).

2019 yılında Özbekistan'da; nüfus 33 milyon 580 bin 650 kişi, yıllık nüfus artış hızı % 1.87, GSYH 57.921.286.440 ABD doları, GSYH yıllık artışı % 5.56, ürün ve hizmetlerin ihracata oranı 31.19, ürün ve hizmetlerin ithalata oranı 41.81, kişi başı GSYH 1724 ABD doları olarak gerçekleşmiştir (World Bank).

Özbekistan, lojistik performans sıralamasında 2010 yılında 68. Sırada yer almaktadır. 2018 yılında ise 99. Sırada bulunmaktadır.

Tablo 5. Özbekistan'ın 2010-2018 Yılları Lojistik Performansı

Yıl	LPE Sıralaması	LPE Puanı	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Gönderiler	Lojistik Yeterliliği	Sevkiyatı İzleme	Zamanında Teslim
2010	68	2.79	2.20	2.54	2.79	2.50	2.96	3.72
2012	117	2.46	2.25	2.25	2.38	2.39	2.53	2.96
2014	129	2.39	1.80	2.01	2.23	2.37	2.87	3.08
2016	118	2.40	2.32	2.45	2.36	2.39	2.05	2.83
2018	99	2.58	2.10	2.57	2.42	2.59	2.71	3.09

Kaynak: International Scorecard

2.5. Türkiye'nin Lojistik Verileri

2019 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde; nüfus 83 milyon 429 bin 615 kişi, yıllık nüfus artış hızı %1.33, GSYH 754.411.708.203 ABD doları, GSYH yıllık artışı %0,87, ürün ve hizmetlerin ihracata oranı 31.61, ürün ve hizmetlerin ithalata oranı 29.78, kişi başı GSYH 9042 ABD doları, enflasyon 15,17 olarak gerçekleşmiştir (World Bank).

Tablo 6 ile verilen Dünya Bankası LPE verilerine göre Türkiye 2012 yılından bu yana gerileme içerisinde. 2012 yılında 27. Sırada iken 2018 yılında 47. Sıraya gerilemiştir.

Tablo 6. Türkiye'nin 2010-2018 Yılları Lojistik Performansı

Yıl	LPE Sıralaması	LPE Puanı	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Gönderiler	Lojistik Yeterliliği	Sevkiyatı İzleme	Zamanında Teslim
2010	39	3.22	2.82	3.08	3.15	3.23	3.09	3.94
2012	27	3.51	3.16	3.62	3.38	3.52	3.54	3.87
2014	30	3.50	3.23	3.53	3.18	3.64	3.77	3.68
2016	34	3.42	3.18	3.49	3.41	3.31	3.39	3.75
2018	47	3.15	2.71	3.21	3.06	3.05	3.23	3.63

Kaynak: International Scorecard

2.6. Türkmenistan'ın Lojistik Verileri

Türkmenistan tarihi ipek yolunun üzerindedir. Uluslararası ticaret ile ilgili olan İpek Yolu, yol üzerindeki altyapı sorunlarına yönelik çalışmaları tetikleme açısından da önemlidir. Ayrıca, zaman içerisinde İpek Yolu üzerinde kültür alış-verişi için uygun ortam oluşmuştur. Bunun sonucu olarak sadece lojistik hattı olmanın ötesine geçerek dünya edebiyat, sanat ve kültürüne dair değerli eserler kazandırılmasına sebep olmuştur (Yılmaz, 2018: 236).

Türkmenistan'ın ekonomisi petrol ve gazdan sonra tarıma dayanmaktadır. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal alanda yaşamaktadır ve nüfusun %44'ü tarım sektöründe çalışmaktadır. Türkmenistan topraklarının büyük bir bölümü çöllerden oluşmaktadır ve ülke topraklarında ekilebilir arazin oranı sadece %4'dür. Bu topraklarda en

fazla buğday ve pamuk ekilmektedir. Buğday yurt içinde tüketilirken, pamuk lif haline getirildikten sonra ihraç edilmektedir. İç tüketim için hayvancılık ve meyve-sebze üretimi ülkenin diğer üretim alanlarını oluşturmaktadır (Gluhih, 2003: 93).

Türkmenistan, 1990 yılı sonrasında açık pazar ekonomisine yönelik bir çizgide hareket etmiş ve en hızlı ekonomik büyüme kat eden ülkeler arasına girmeyi başarmıştır. Günümüzde dış ticarete liberal yaklaşımlar sergilemektedir (Bashimov, 2016: 54).

2019 yılında Türkmenistan'da; nüfus 5 milyon 942 bin 089 kişi, yıllık nüfus artış hızı % 1.54 olarak gerçekleşmiştir (World Bank). Türkmenistan, 2010 yılında Dünya Bankası lojistik performans sıralamasında 114. Sırada yer almaktadır. 2018 yılında ise 126. Sırada bulunmaktadır.

Tablo 7. Türkmenistan'ın 2010-2018 Yılları Lojistik Performansı

Yıl	LPE Sıralaması	LPE Puanı	Gümrük	Altyapı	Uluslararası Gönderiler	Lojistik Yeterliliği	Sevkiyatı İzleme	Zamanında Teslim
2010	114	2.49	2.14	2.24	2.31	2.34	2.38	3.51
2012	-	-	-	-	-	-	-	-
2014	140	2.30	2.31	2.06	2.56	2.07	2.32	2.45
2016	140	2.21	2.00	2.34	2.37	2.09	1.84	2.59
2018	126	2.41	2.35	2.23	2.29	2.31	2.56	2.72

Kaynak: International Scorecard

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Dünya Bankası verilerine göre; Türkiye'nin lojistik performans puanı 2010 yılında 3.22 seviyesinde iken 2018 yılında 3.15 seviyesine gerilemiştir. Bun sonuç ile Türkiye 2018 yılında sıralamada 47. sırada bulunmaktadır. Kazakistan, 2010 yılında 2.83 LPE puanı ile 62. sırada yer almıştır ve 2018 yılında 2.81 LPE değeri ile 71. sırada bulunmaktadır. Kırgızistan, 2010 yılında 2.62 LPE skoru ile 91. sırada bulunmaktadır ve 2018 yılında 2.55 LPE değeri ile 108. sırada yer almaktadır. Özbekistan, 2.79 değerine sahip olduğu 2010 yılında 68. sırada yer almasına karşın 2018 yılında 99. sırada yer almaktadır. Türkmenistan, 2.49 LPE değeri ile 2010 yılında 114. sırada yer almaktadır. Türkmenistan'ın 2018 LPE değeri 2.41'dir ve bu veri ile 126. sıraya düşmüştür.

Lojistik 4.0; lojistik süreçlerindeki aksaklıkları en aza indirme ve maliyeti düşürme iddiasındadır. Bunu bilgi teknolojilerini verimli kullanarak sağlamaya çalışmaktadır. Bulut bilişim gibi teknolojiler ile işletmelerin ortak veri kullanımları mümkün olmaktadır. Ortak verinin kullanımı ile işletmelerin beraber iş yapabilme seviyeleri yükselebilir. Bunun sonucu olarak verimlilik ve kazanç artabilir. Lojistik 4.0 bulut bilişim dışında pek çok bilgi teknolojileri bileşenini kapsamaktadır. Nesnelerin interneti ve nesnelerin servisleri ile tasarlanmış siber fiziksel sistemler lojistik süreçlerin otomatik ve otonom özellikler taşımasını sağlayacaktır.

Bilgi teknolojilerinin lojistik performans üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır (Kayapınar vd. 2020: 199). Birçok bilgi teknolojileri

uygulamaları ile donatılmış Lojistik 4.0 süreçleri sektörü tamamen farklı iş yapma modeline taşıyabilir. Lojistik performans endeksi son yıllarda düşüş içerisinde olan ülkelerin lojistik sektörü, Lojistik 4.0 ile daha verimli bir sürece dönüşebilir. Bunun için; Lojistik 4.0'ın uygulanabilmesinde en büyük sorun olan ilk yatırım maliyeti ve eğitilmiş insan gücüne yönelik çalışmaların öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdiyeva, R, Cumakunova, T. (2017). Demografic and Political Factors Affecting Tax Consciousness: Case of Kyrgyzstan. *Sosyoekonomi*, 25 (32) , 71-80. DOI: 10.17233/sosyoekonomi .289927
- Adıgüzel, Selminaz. (2019). Logistics 4.0 Endüstri 4.0. Academic Studies on Social and Education Sciences- Chapter 18. 372-384. *Gece Akademi*. ISBN : 978-605-7809-xxx
- Adilhankızı, D. (2015). Kazak Türklerinin Tarihi ve Kazakistan. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 1 (1) , 24-30. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ikisad/issue/51684/671094>
- Ağazade, S. (2017). Yakınsama Hipotezinin Azerbaycan Bölgeleri İçin Analizi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 1 (1) , 18-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anadoluiid/issue/31466/344361>
- Aktürk, Cemal. (2019). Marketing 4.0 and Logistics 4.0 in the perspective of Industry 4.0. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 16, 1-7. ISSN:2148-2683. doi: 10.31590/ejosat.541481
- Arabelen, G, Baştuğ, S. (2019). Nesnelerin İnternetinin Pazarlama Faaliyetlerine Katkısı: Lojistik Bilgi Teknolojileri Üzerine Bir Uygulama. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 17-31. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/denlojad/issue/50575/649163>

- Aşcı, S. (2017). Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 29-44 . DOI: 10.25204/iktisad.304541
- Aydın, N, Koseoglu, A. (2016). Information Technology Competency in Selection of 3PL Service Provider For Businesses. *PressAcademia Procedia*, 2 (1) , 485-500. DOI: 10.17261/Pressacademia.2016118670
- Bashimov, G. (2016). Türkmenistan Pamuk Sektörünün Rekabetçilik Düzeyinin Analizi. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 30 (1) , 47-55. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ziraatuludag/issue/23971/255519>
- Bashimov, G. (2019). Competitive Power of Uzbekistan in Copper Industry: A Comparative Analysis with Selected Countries . *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 6 (3) , 164-180. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/equinox/issue/50425/659422>
- Bilgiç, E, Türkmenoğlu, M, Koçak, A. (2020). Dijitalleşmenin Lojistik Yönetimi Bağlamında İncelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5 (1) , 56-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beuibfaid/issue/53285/695343>
- Cimini C, Lagorio A, Pirola F, Pinto R, (2019). Exploring human factors in Logistics 4.0: empirical evidence from a case study,

IFAC-PapersOnLine, 52(13), 2183-2188, ISSN 2405-8963,
<https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2019.11.529>.

Colaliyeva, Cazgöl . "Bağımsızlık Yıllarında Kırgızistan Okullarında Din Dersi Denemeleri ve Son Dönemdeki Gelişmeler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 / 41 (Haziran 2020): 173-196 . <https://doi.org/10.17335/sakaifd.672546>

Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği'nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye-Kazakistan Münasebetleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (17) , 1-23. DOI: 10.33207/trkede.517337

Dobrin C., (2014). Industry 4.0, M2M, IOT&S – All Equal?. *Acta Uiversitatis Cibiniensis – Technical Series*. 64(1), 40-45. ISSN: 1583- 7149. DOI: 10.2478/aucts-2014-0008

Erdoğan, N. (2017). TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (3) , 10-26. DOI: 10.25287/ohuiibf.319259

Ezzat, M, Kassem, S, Abd Elkader, M, (2019). Logistics 4.0: Definition and Historical Background. *Novel Intelligent and Leading Emerging Sciences Conference 2019*. 1-5. doi: 10.1109/NILES.2019.8909314.

Glistau, Elke ve Coello Machado, Norge. (2019). Solutions and trends in Logistics 4.0. *Acta Polytechnica Scandinavica: Electrical Engineering*. Tome XII. 129-132.

- Gluhih, Rimma & Schwartz, Moshe & Lerman, Zvi. (2003). Land Reform In Turkmenistan: Does It Work?. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*. 2. 10.19030/iber.v2i2.3770.
- Hayır, M, Yiğit, A. (2014). Kırgızistan. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1 (2) , 221-235. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademikincelemeler/issue/1558/19171>
- International Scorecard, The World Bank. <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard> 29.6.202 tarihinde erişildi.
- Karadağ, H . (2019). Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da Hayvancılıkta Gelişmeler . *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , (45) , 151-171 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed/issue/49191/627994>
- Karadeniz, M. (2014). Lojistik İşletmelerde Kullanılan Bilgi Sistemlerinin Müşterilerin Hizmet Algısı Üzerine Etkisinin Araştırılması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12 (24) , 239-273. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/comuybd/issue/44696/557873>
- Karagöz, B, Bumin Doyduk, H. (2020). Lojistik 4.0 Uygulamaları ve Lojistik Firmalarının Bakış Açısı. *İnsan ve İnsan*, 7 (23) , 37-51 . DOI: 10.29224/insanveinsan.513453
- Karlı, H, Tanyaş, M . (2020). Bilgi Ve İletişim Teknolojileri Destekli Yenilikçi Uygulamaların Lojistik Merkezlere Entegrasyonu. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*,

2 (1), 1-25. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/denlojad/issue/56026/749043>

Kawa, Arkadiusz. (2012). SMART logistics chain. *Intelligent Information and Database Systems*. 432-438. doi: 10.1007/978-3-642-28487-8_45.

Kayapınar, Ö, Eti, H, Yürük Kayapınar, P. (2020). Bilgi Yetkinliğinin Lojistik Performans Üzerindeki Etkileri . *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (21) , 182-202. DOI: 10.36543/kauibfd.2020.009

Kılıçoğlu, G. "Dünyanın Kalbi: Kazakistan". *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124 (2020): 461-462

Kılınç, E , Fidan, O , Mutlu, H . (2019). Türkiye, Çin ve Rusya Federasyonu'nun Lojistik Performans Endeksine Göre Karşılaştırılması. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5 (2) , 17-34 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ead/issue/50818/662626>

Kostrzewski, M, Kosacka-Olejniak M, Werner-Lewandowska K, (2019). Assessment of innovativeness level for chosen solutions related to Logistics 4.0, *Procedia Manufacturing*, 38, 621-628, ISSN 2351-9789, <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.01.080>.

Kyrgyz Republic, <https://data.worldbank.org/country/kyrgyz-republic>, (Erişim Tarihi 08.08.2020)

Mansurov, K. (2019). Azerbaycan ve Türkiye Muhasebe Sisteminde Hesap Planları Karşılaştırılması. *IDA Academia Muhasebe ve*

Maliye Dergisi, 2 (1) , 1-22. <http://www.idaacademia.org/tr/pub/issue/43491/453177>

Musatafayeva, R, Gambarova, R, Abbasova, Y. (2020). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgesel kalkınmasının ekonomik değerlendirmesi ve devletin bölgesel politikasının ana yönleri. *Journal of Ekonomi* , () , 22-23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ekonomi/issue/47196/690724>

Namazov, N. (2017). Azerbaycan'da Stratejik Yönetim Uygulamaları: Merkez Bankası Örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 2 (3) , 47-55. DOI: 10.25204/iktisad.311981

Nogayeva, A. (2019). Geçmişten Günümüze Kazakistan. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2) , 347-354. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asyar/issue/51378/663467>

Oleśków-Szłapka J, Wojciechowski H, Domański R, Pawłowski G, (2019). Logistics 4.0 Maturity Levels Assessed Based on GDM (Grey Decision Model) and Artificial Intelligence in Logistics 4.0 -Trends and Future Perspective, *Procedia Manufacturing*, 39, 1734-1742, ISSN 2351-9789, <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.01.266>

Oleskow-Szłapka, Joanna ve Lubiński, Piotr. (2017). New Technology Trends and Solutions in Logistics and Their Impact on Processes. *DEStech Transactions on Social Science, Education and Human Science*. 10.12783/dtssehs/icss 2016/8989.

- Pay, S. (2008). Misyonerlerin Kıskacındaki Ülke: Kırgızistan. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2) , 253-283.
Retrieved from
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13483/162882>
- Pirtini, S. (2000). Yeni Bilişim Ekonomilerinde Lojistik Yönetimi ve Esasları. *Öneri Dergisi*, 3 (14), 73-76. DOI: 10.14783/maruoneri.734119
- Radivojević G, Milosavljević L, (2019). The Concept Of Logistics 4.0. *4th Logistics International Conference Belgrade Serbia*, 283-292, <http://logic.sf.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Papers/LOGIC2019/ID-32.pdf>
- Sağdıç, H. (2020). Kazakistan-Tataristan İlişkilerine Analitik Bir Bakış. *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies*, 2 (3) , 119-149. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijvuts/issue/52763/694720>
- Schlechtendahl, J, Keinert, M, Kretschmer, F, Lechler, A, Verl, A, (2014). Making existing production systems Industry 4.0-ready. *Production Engineering*. 9(1). 1-12. doi: 10.1007/s11740-014-0586-3.
- Selen, U, Samadzade, O. (2018). Azerbaycan Ekonomisinde Fiyat Oluşumunda Tarif Şurasının Rolü . *International Journal of Public Finance*, 3 (1) , 83-106 . DOI: 10.30927/ijpf.420432
- Şenol, F , Turdumambetov, B . (2014). Toplumsal Olaylar ve Ülke Turizmi Üzerindeki Muhtemel Etkileri: Kırgızistan Örneği.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (2), 96-110. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iibfd/kastamonu/issue/29241/313309>

Tekin, M , Etlioğlu, M , Tekin, E . (2017). İnovatif Lojistik. *The International New Issues in Social Sciences*, 5 (5) , 81-104 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tinisos/issue/52902/699388>

Uhlmann, E., Hohwieler, E., Geisert, C., (2017). Intelligent production systems in the era of industrie 4.0-Changing mindsets and business models. *Journal of Machine Engineering*. 17. 5-24.

UN Geospatial Information Section, <https://www.un.org/Depts/Cartographic/english/htmain.htm>, (Erişim: 09.08.2020)

Wang K, (2016). Logistics 4.0 Solution. *International Workshop of Advanced Manufacturing and Automation (IWAMA 2016)*. 68-74. ISBN 978-94-6252-243-5. <https://doi.org/10.2991/iwama-16.2016.13>

Witkowski K. (2017). Internet of Things, Big Data, Industry 4.0 – Innovative Solutions in Logistics and Supply Chains Management. *Procedia Engineering*, 182, 763 – 769

World Bank, World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/>, (Erişim: 09.08.2020).

Yılmaz, E. (2018). Gurbangulı, Berdimuhamedov (2018). Türkmenistan - Büyük İpek Yolu'nun Kalbi. Ankara: TÜRKSOY Yayınları. *Bilig*, (87), 235-238. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/42422/513538>

BÖLÜM 14

ULUSLARARASI PAZARLAMADA ARAŞTIRMA

Dr. Öğretim Üyesi Selminaz ADIGÜZEL*

*Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Şanlıurfa Türkiye
sadiguzel@harran.edu.tr

GİRİŞ

Teknolojik yenilikler geleneksel alışveriş tarzını geride bıraktığından ulusal sınırlar içerisinde faaliyet gösteren hedefini tutturamayan girişimciler, ulus ötesi sınırlarda varlığını göstermeye çalışmaktadır. Küreselleşme girişimci bireylere yeni pazarlama stratejilerini öğretmiş, rekabet ortamı oluşmuştur. Uluslararası pazarlama, temel pazarlama eylemlerinin küresel olarak uygulanması, olarak tanımlanmaktadır Pazarlama süreçlerinde en önemli unsur, ürün, fiyat, kalite, personeli uluslararası pazara uyarlamak, girişimciler için son derece önemlidir. Verilecek yanlış bir karar işletmenin tüm çabalarını boşa götüreceğinden işin başında pazar araştırması yapmak gerekir. Atılacak her adımda stratejik bir karar verilmeli, hangi ülke pazarında rol alınacaksa o ülkenin tüketici potansiyelinin istekleri, ihtiyaçları, uluslararası çevresel faktörleri incelenmelidir. Uluslararası çevresel faktörler, ürünün dağıtımını etkilediğinden işletmeler, elde ettikleri çevresel etkilere göre uluslararası pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler. Yerel ve küresel pazarda rekabetin artması ile işletmeler için pazarlamanın önemi daha da artmış ve dolayısı ile pazarlamaya yönelik değişik anlayışlar ortaya çıkmıştır. İşletmelerin, pazarlama süreçlerinin başında pazarlama araştırması yer alır. Literatürü incelediğimizde, çok farklı pazarlama araştırması örneklerine rastlayabiliriz. Bu faaliyetler işletmenin faaliyet konusuna göre farklılık göstermektedir. Bu araştırmanın amacı pazarlama performansına etki eden pazarlama araştırması örneklerini incelemektir.

1.ULUSLARARASI PAZARLAMA KAVRAMI

Pazarlama kavramı 1960'larda 'marketing' sözcüğüyle Türk literatürüne Mehmet Oluç tarafından kazandırılmıştır (Odabaşı, 2006). Oluç tarafından 1957 yılında yayınlanan 'Pazarlama Prensipleri ve Türkiye' de Tatbikatı' adlı eserde pazarlamayı hukuki ve ticari açıdan tanımlamaktadır (Özlem Çetinkaya Bozkurt). Pazarlama ile ilgili birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlardan bazıları aşağıda yer almaktadır: Amerikan Pazarlama Derneği'ne (AMA) göre pazarlama, örgütsel ve kişisel amaçlara ulaşma yolunda değişimleri gerçekleştirmek için mal, hizmet ve fikirlerin geliştirilmesi, tutundurulması, fiyatlandırılması ve dağıtılmasına yönelik süreçtir (İsmet Mucuk, 2006).

Pazarlama, mal ve hizmetlerin üretimden başlayıp tüketici, son kullanıcı veya ara kullanıcıya ulaşımına kadar olan süreçteki işletme faaliyetleridir (Özgül, 2013, s. 3)□.

Modernist anlamda "global refah", "sürekli ilerleme" gibi makro anlatılarının gerçekleşmemesi sonucunda ortaya çıkan karşı kültür hareketlerine rağmen, önlenemez bir hızla ve gerçeklikle artan "globalleşme" olgusu işletmelerin, sadece ulusal pazarda çalışmak isteseler dahi, uluslararası rekabet

Pazarlama, kişi veya kişilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için bir değere sahip mal, hizmet ve fikirlerin oluşturulması, sunulması ve değiştirilmesini kapsayan insani faaliyetlerdir (Christine M. Koontz, 2001), s. 12).□ Pazarlama, soyut bir eylem veya sanat değildir, aksine pazarlama deney ve testin yapılabildiği, ölçülebilen bir bilimdir.

Pazarlama, üretici ile tüketici arasında meydana gelen ilişkiyi açığa çıkaran bir eylemdir. Pazar araştırması, üç temel alandaki tetkiklerle ilgilenir. Bu alanlar: ürün, dağıtım ve pazardır (Rogers, 1996: 23). Firmalar planlarını çok fazla geliştirmeden ve doğal olarak herhangi bir bağlantı kurmadan, içinde yer almak istediği pazar hakkında bilgi toplaması gereklidir. Aşağıda gösterilen pazarlama faktörleri araştırmada firmalara yardımcı olacaktır (Rogers, 1996: 34).- Ürün, satışın büyüklüğü ve ortalama değeri- Pazarlama faaliyetlerinin yapılacağı bölge, bu bölgedeki rekabet ve dağıtım yöntemleri, Satış için gerekli çabaların etkinliği, Satış çabalarının maliyeti, satış sonrası gereken hizmetler (Altan, 2018).

İşletmeleri ve müşterilerini tatmin edecek mübadele yaratmaya yönelik olarak ürün, fikir ve hizmetlerin fiyatlandırılması, tutundurma ve dağıtımın planlanması ve yürütülmesi sürecine **pazarlama** denir (Pazar Araştırması, 2020).

Uluslararası pazarlara açılmak isteyen bir firma, ilk önce kendi ürün veya hizmeti için ülkeleri sınıflandırmada kullanacağı bir kriter belirlemelidir. Sonra bu kriter doğrultusunda ülkeleri ortak özelliklere sahip homojen bölümlere ayırmalıdır. Üçüncü aşamada her bölüme en etkin en aktif nasıl hizmet verilebileceğini belirlemelidir. Bir sonraki adımda ise firma kendi kaynaklarını en faydalı şekilde kullanabileceği pazar bölümünü seçmelidir (Akat, 2009: 72-73).

Uluslararası pazarlara yönelik olarak sarf edilen bu süreçteki gayretlerin en önemli sebeplerden birisi; uluslararası pazardaki büyümenin, ürünün pazardaki ömrünü artırarak firmanın

yatırımlarından daha fazla faydalanmasına imkân sağlamaktır (Altan, 2018 , s. 16). Pazarlama araştırmasının amacı, doğru bilgiler sağlayarak karar vermede hata olasılığını asgari düzeye indirmektir (Akat, 2009). Her türlü pazarlama faaliyetlerinde coğrafi araştırmalardan ve bilgilerden yararlanılması gelişen dünyada ön plan çıkar. Öyleyse, konuma dayalı gözlemlerle elde edilen grafik ve grafik-olmayan bilgilerin bir bütünlük içerisinde toplanması, saklanması, işlenmesi ve kullanıcıya sunulması Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile gerçekleşir İşletmenin dış çevresi ile ilgili bilgilerin işlenmesi ve görselleşmesinden sonra satış ve pazarlama faaliyetlerine yönlendirilmesi Coğrafi Pazarlama olarak adlandırılabilir (B. Çağlar, 2010).

Coğrafi bilgi sistemleri, pazarlama araştırmasına kaynaklık eder. Pazarlama anlayışı, kuruluş amaçlarının gerçekleştirilmesinde temel olan müşteri tatmininin yaratılmasını amaçlayan bütünleşmiş pazarlama tarafından desteklenen müşteriye dönük bir tutumdur..Pazarlama araştırmaları, tüketici, ambalajlama, dış Pazar araştırması vs araştırmalar olarak kendi içinde alt basamaklara ayrılmıştır.

A Tüketici Araştırması

Tüketici araştırması, tüketicinin satın alma kararlarında ekonomik, psikolojik ve sosyo-kültürel etkenlerin rolünü araştırır. Bu araştırma ile tüketicinin yaşı, cinsiyeti ve aile büyüklüğü gibi demografik özelliklerine, tüketicinin geliri, mesleği, eğitim düzeyi ve sosyal

statüsü gibi sosyo-ekonomik özelliklerine ve kişiliği, alışkanlıkları gibi psikolojik özelliklerine ilişkin bilgi sağlar.

B Ambalajlama Araştırması

Ambalajlama araştırması, mevcut bir mamulün veya pazara yeni çıkarılan bir mamulün ambalajlamasına karşı tüketicinin göstereceği tepkinin araştırılmasıdır. Ambalajlama araştırması, teknik araştırma ve tüketici değerlemesi olmak üzere ikiye ayrılır:

C Teknik Araştırma

Teknik araştırma, üretim bölümünü ilgilendirir. Ambalajın yapısı ile ilgili bir araştırmadır. Burada çarpma, düşme, basınç direnci ve gaz geçirme gibi testler uygulanır.

Tüketici değerlemesi ise, pazarlama bölümünü ilgilendirir. Burada amaç, renk ve biçim algılaması, markanın tanınması ve psikolojik etkilerin değerlendirilmesidir.

D Dış Pazar Araştırması

İç Pazar araştırmalarından daha karmaşık olan dış Pazar araştırması, dil, kültür ve toplumsal zevk gibi yönlerden farklılık gösteren bir Pazar ortamında veri toplanması ve bunların analizidir. Amacı, herhangi bir dış pazarda belirli bir mamulü pazarlarken alınacak kararlar için yardımcı olacak verileri toplamaktır.

E Endüstri Araştırmaları: Bu araştırmalar endüstrilerin üretim ve gelişim planlarını kapsar. Soru formunu yanıtlayanlar, kalkınma kurumları ve örgütleri, endüstriyel kuruluşlar ve yatırımcılar olacaktır.

F Ticaret Araştırmaları: Bunların yanıtlayıcıları ticari kuruluşlardır. İşletmenin rakipleri karşısındaki durumu belirlenir ve böylece gelecekteki Pazar koşulları tahmin edilir. Analizler sonucunda işletmelerin Pazar potansiyel ve Pazar payları öğrenilmeye çalışılır.

G Fiyat Araştırmaları: Fiyatların araştırılması ile çeşitli fiyat düzeylerinde talep edilecek miktarlar ve bunların maliyetleri hakkında bilgi sağlanır. Böylelikle daha isabetli bir fiyat belirlenmesi yapılabilir (Pazar Araştırmaları , 2020).

Dış Pazar araştırması ile sağlanacak veriler şunlardır:

- Hedef alınan dış pazarlar hakkında genel bilgiler,
- İhraç edilmek istenen mamul ile ilgili bilgiler,
- Hedef alınan pazardaki mevzuat ve
- Pazar koşulları ile ilgili bilgiler.

2. Pazarlama Araştırmalarında Postmodern Yaklaşımlar

Postmodern yaklaşımlar belirli bir araştırma yöntemi önermemekte ve kalitatif araştırmalara daha fazla önem vermektedir. Belli bir konuya uygulanabilecek postmodern araştırma yöntemleri seti bulunmamaktadır. Postmodernler “yöntem” kavramını da kullanmak istememekte, yerine uygun metodoloji “stratejileri” ya da “çalışmaları”nı tartışmaktadırlar. Postmodern yaklaşımları kullanan araştırmalar cevaplardan çok soru yaratırlar, çünkü postmodern anlayış paradoksal yöntemleri içermektedir Bu arada postmodern pazarlamacıların her şeyi sorunsallaştırma eğiliminin bir yandan tüm yöntemlerin reddine kadar varabildiği de göz önüne alınmalıdır (2002,

s. 75). Oldukça popülerlik kazanmaya başlamıştır. Ancak Türkiye’de pazarlama akademisyenlerinin kalitatif araştırma yöntemlerine ilgisi gecikmiş görülebilmektedir. İşletmeler örgüt ya da tüketici araştırmalarını giderek daha fazla sayıda sosyolog, psikolog ve filozofa yaptırmaya başlamışlardır. Buna bir örnek olarak Motorola Inc. cep telefonu firması verilebilir. Felsefe doktoru olan Sadie Plant’in (2001) tüketicilerin cep telefonu kullanma davranışları üzerinde yaptığı gözlem ve görüşmeleri içeren kalitatif araştırmada tüketiciler doğal ortamlarında incelenmiş ve tüketicilerin törensel (ritual), içeriksel (contextual) kullanımları, duyguları incelenmiştir (Dedeoğlu A. Ö., 2002, s. 79).

2.1. Uluslararası Pazarlara Girmenin Avantajları

Şirketlerin uluslararası pazarlara girmelerinin yüzlerce avantajı vardır Karşılaştırmalı Üstünlük. Teorisi’ne göre her şirket, üstün olduğu konu üzerinde mallarını pazara sürmektedir. Uluslararası pazarda üstün olan ülkenin, şirketin ürünü daha çok müşteri çekeceği için ürün, avantaj sağlayacaktır. Örneğin Japonya teknoloji alanında, Almanya otomobilde, Türkiye tarım ürünlerinde avantajlı ülkelerdir. Uluslararası pazara giren ülkeler pazarda rekabet ortamında kendini geliştirebilmekte, eksik yönlerini tamamlama avantajı elde etmektedir. Pazarlama anlayışının temelini, müşteriye dönük tutum, bütünleyici pazarlama ve müşteri tatmini oluşturur.

Ürünü yurt içinde çok talep gören bir şirket, başka bir ülkede talep görebilmekte, karlı bir yatırıma dönüşebilmektedir. Yurt dışında durgunluk yaşanırken, yurt dışında artan taleple kâr artmaktadır.

Uluslararası pazarlara yönelmek bir bakıma işletmeyi geleceğe taşır. Örneğin, Türkiye'nin AB üyeliğine kabul edilmesi durumunda serbest ticaret anlaşmaları yapma şansı ortaya çıkacak Türkiye, uluslararası pazarlarda ticaret yaparak dış ticaret açığını kapatacaktır.

Tüketici pazarları ile örgütsel pazarların bölümlendirilmesinde kullanılan spesifik kriterler aşağıda Tablo 1 de gösterildiği gibi ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır (Altan, 2018 , s. 18).

Tablo 1 Pazar Kriterleri

Tüketici Pazarları Bölümlendirme Kriterleri	Örgütsel Pazarlar Bölümlendirme Kriterleri
<ul style="list-style-type: none">- Demografik Kriterler (Yaş, cinsiyet vb.)- Coğrafi Kriterler (İklim, bölge, pazar yoğunluğu vb.)- Psikolojik Kriterler (Kişilik, güdüler vb.)- Tüketici Davranış Kriterleri (Yarar, kullanım hızı)	<ul style="list-style-type: none">- Demografik Kriterler (Milli gelir, ekonomik yapı, standart endüstriyel sınıflandırma, kullanılan hammadde, üretilen mamul madde, işletme büyüklüğü vb.)- Coğrafi Kriterler (Talep, iklim, coğrafi şartlar, doğal kaynaklar)- Örgütsel Satın alma Nitelikleri (Satın alma yapısı, politikası, koşulları, süreci ve merkezi kompozisyonu, ortalama sipariş miktarı)- Fayda Kriterleri (Ürünün performansı, dayanıklılık, ekonomiklik vb.)- Örgütsel Alıcının Türü (Üretici işletmeler, yeniden satış yapan işletmeler, devlet kurum ve kuruluşları, kurumsal organizasyonlar)

Kaynak (Canitez. Ferhat, 2004, s. 106)

2.2. Pazarlamanın Kısaca Tarihi

Pazarlama biliminin başlangıcı, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Pazarlamanın temeli iktisat ve

işletme bilimine dayanmaktadır. 1930'lu yıllarda başlayan Büyük Dünya Krizi ve İkinci Dünya Savaşı ile beraber gelişimi oldukça etkilenen pazarlama, savaş sonrası yaşanan kıtlık nedeniyle 1950'lerin başında hızlı bir biçimde gelişmeye başlamıştır. 1950'lerin ortalarına kadar pazarlama ve satış kavramları eş anlamlarda kullanılmıştır (Karabıyık, 2010, s. 370).

Pazarlama 4 temel dönemden oluşmaktadır: Ürün, satış, pazarlama ve modern pazarlama dönemi. Üretim odaklı dönem 1930'lu yıllarda 'ne üretirsem onu satarım' anlayışının hâkim olduğu, satış dönemi ise bazı aldaticı reklamlar aracılığıyla satış artırma çabalarının var olduğu ve satışın daha önemli olduğu dönemdir. Pazarlama dönemi rekabetin arttığı, pazarlamanın işletme bünyesinde departman olarak yer aldığı, tüm işletme yönetimi ve çalışanlarının pazarlamaya yönelik çalıştığı bir dönemdir. Modern pazarlama ise özellikle 1990'lardan sonra müşteri odaklı pazarlama anlayışının hâkim olduğu dönemdir. Bütünleşik pazarlama faaliyetleri ile işletmenin tüm birimlerinin koordine olarak çalıştığı, hedef pazardaki müşterilerin istek ve ihtiyaçların dikkate alınarak tatmini sağlanmaya çalışılmaktadır (Alabay, 2010, s. 215).

Pazarlama literatüründe, pazarlama araştırması ile ilgili birçok çalışma vardır. Diamantopoulos & Horncastle'a (1997) göre, pazarlama araştırması bilgilerinin katkısının yönetsel algıları, bilgi kullanımını etkileyen özellikler, pazarlama araştırması bilgilerinin kuruluşlar tarafından kullanımındaki farklılıklar, araştırma sağlayıcıları ve araştırma kullanıcıları arasındaki algı farkları, örgütsel politikada

pazarlama araştırma bilgilerinin rolü, pazarlama araştırması faaliyetlerinin ve bilgi kaynaklarının uygulanması, yapılan araştırma çalışmaları türleri ve ihracat pazarlamasında yapılan diğer bazı araştırmalar, literatürde pazarlama araştırması ile ilgili ortak araştırma alanlarıdır (Bulut, The Impact Of Marketing Research Activities On Marketing Performance In Textile Companies: A Study In Denizli, 2013)

2.3. Uluslararası Pazarlamada Ürün

Uluslararası pazarın istediği niteliklerin pazara çıkarılmak istenen mal hizmette bulunmasına önem verilir. Durum analizi yapılarak mevcut durum değerlendirilir İşletmenin bir ürünün uluslararası pazarda talebi karşılama yeterliliğini ürünü çok iyi bilmesi önemlidir. Uluslararası pazarın istediği standartlarda, kalite kontrol, süreç içerisinde değerlendirme ile uluslararası pazarların şartları karşılanmalıdır. İnnovativ yaklaşımla alışılmışın dışında ihtiyaca göre ürün üretmek müşteri beklentilerine cevap verebilecek niteliklerde olmak gerekir.

2.4. Uluslararası Pazarlama Çevresi

Uluslararası, pazarlamanın ülke sınırları dışında da yapılması; diğer bir ifadeyle, iki veya daha çok ülkede uygulanmasıdır. Uluslararası pazarlar riskli, girilmesi zor ve girildikten sonra da içinde kalınması zor pazarlardır. Çünkü uluslararası pazarlarda rekabet şiddetli, arz çok çeşitli ve fiyatlar düşüktür. Ancak uluslararası pazarlar rekabet edilebildiği takdirde iç pazarla karşılaştırılamayacak ölçüde büyük satış ve kâr potansiyeli taşırlar (Mucuk, 2008,) Şekil 1’de Uluslararası pazarlama çevresi verilmiştir.

Şekil 1: Uluslararası Pazarlama Çevresi



Kaynak (Ventura, Pazarlama Araştırmaları, Kapsamında Yaşanan, Teknoloji-Tabanlı Değişim, 2003)/

Şekil 1’de pazarlama faaliyetlerini etkileyen çevresel faktörler bulunmaktadır. İşletmenin dış çevresi dar çerçevede mikro ve geniş çerçevede makro olmak üzere iki genel başlık altında incelenebilmektedir (Altunışık, 2001,).

Pazarlama istihbaratı alt sistemi de işletmenin çevresi, rakipleri ve resmi kurumlar gibi dış çevreyle ilgili konularda veri sağlar. Bu veriler daha sonra veri tabanlarında saklanır. Veri tabanındaki veriler beş çıktı alt sistemi aracılığıyla bilgiye dönüştürülerek pazarlama yöneticilerine iletilir. (Ventura, Pazarlama Araştırmaları Kapsamında Yaşanan Teknoloji-Tabanlı Değişim, 2003).

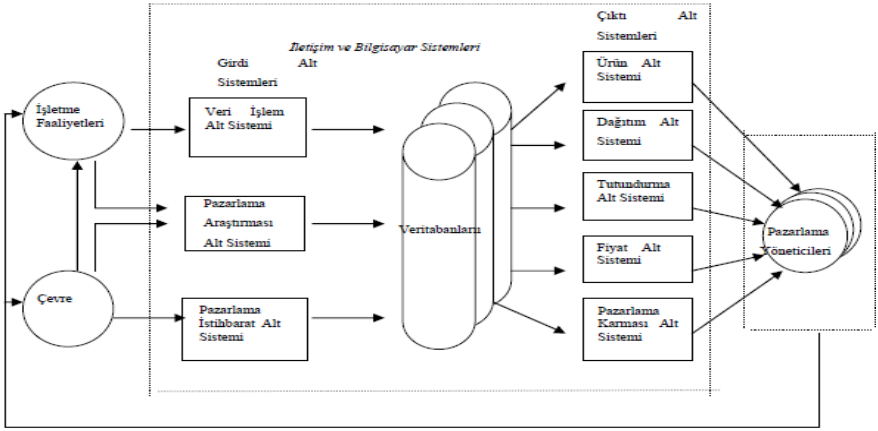
2.5. Bilgi Teknolojileri ve Pazarlama Araştırması

Pazarlama araştırmasının amacı; işletme yöneticisine doğru bilgi sağlayarak karar alma esnasında hata oranını en aza indirmek ve

yöneticinin iş gördüğü alandaki belirsizlik alanını daraltmaktır (Tenekecioğlu, (2004), s. 37).

Pazarlama Bilgi Sistemi modeline göre, veri toplama ve veri tabanına bilgi girişini sağlayan üç alt sistem vardır: bilgi işlem, pazarlama araştırması, pazarlama istihbaratı. Bilgi işlem alt sistemi, işletmenin muhasebe bilgi sistemidir. İşletmenin her türlü girdisini sayısallaştırır. Pazarlama araştırması alt sistemi, genellikle müşteri anketlerinden oluşan ve belirli bir takım konularda veri toplayan bir sistemdir.

Şekil 2: Pazarlama Bilgi Sisteminin Yapısı



Kaynak: (Eldon Y. Li, s. 311).

Pazarlama araştırmasının, işletmeler için rekabetin kıyasıya yaşandığı küreselleşen dünyada önemi günden güne artmaktadır. Dünya ekonomisi büyüdükçe pazarlama araştırmasının da sürekli gelişmesi beklenmektedir. Pazarlama araştırmasının sürekli gelişiminin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, bilgisayar ve dijital teknolojileri ile haberleşme araçlarının artan hızı diğeri de

küreselleşmenin getirdiği uluslararası sistemlerdir. Sözü edilen bu teknolojik araçlar, esnek imalat sistemleri ve dağıtım kanalı döngüsünün kısalması ile birlikte firmaların müşterilerinin ihtiyaçlarına daha hızlı ve kısa sürede cevap verebilmelerini sağlamaktadır.

Tablo 2 Pazarlama Araştırmasında Bilgi Teknolojileri

İçsel ve dışsal çevrelerden sağlanan verilerle oluşturulan geniş veritabanları, veritabanı pazarlamasının kullanımını artırma eğilimindedir.
Bilgi teknolojilerine dayalı pazarlama kararları artacaktır.
Bilgisayar destekli analiz teknikleriyle, nitel araştırma yöntemleri daha bütünlük kullanılacaktır.
Deneyisel araştırmalarda web görüşmeleri ve chat odalarının kullanımı artacaktır.
Rekabet avantajı yaratması anlamında dışsal ikincil veri kaynağı olarak internetin önemi gün geçtikçe artmaktadır.
Örgütler, içsel ikincil verilere ulaşılması için intranet kullanımını arttıracaktırlar.
İnternet üzerinden nitel araştırmalara daha çok önem verilecektir.
Gözlem yönteminde internet kullanımı artmaktadır.
Web sitesinde yayınlanan internet anketlerinin kullanımı artacaktır.
İnternette indirilebilen interaktif anketler daha pratik ve dikkat çekici olacaktır.
İnternet, keşifsel araştırmalarda kullanılan bir araç olacaktır.
Örneklemenin, internette sörf yapan potansiyel katılımcıların da kullanılmasıyla daha anlamlı hale gelecektir.
Pazarlama araştırması raporları doğrudan ya da rutin olarak işletmelerin intranetlerine postalanacak ya da intranetlerinde yayınlanacaktır.

Kaynak: (: Naresh K. Malhotra, 2001, p. 217)/

Tablo 2: Pazarlama Araştırmasında Bilgi Teknolojileri Kapsamında Oluşan Yeni Yaklaşımlar Birçok örgütte, üst yöneticiler ikincil verilere kendi ofislerindeki bilgisayarlardan ulaşabilmekte, analiz yapabilmekte ve sonuçlara varabilmektedirler. Bu bağlamda yöneticiler, pazarlama araştırmacısı gibi davranmaktadır. Özetle, pazarlama araştırmacısı ile pazarlama yöneticisi arasındaki fark git gide yok olmaktadır (Ventura, Pazarlama Araştırmaları, 2003, s. 85).

2.6. Uluslararası Pazar Araştırmasında Etik

Pazarlama etiği pazarlamacılar tarafından takip edilen davranış standartları, değerleri ve ilkeleridir (Churchill, 1995: 55). Tüm insan ilişkilerinde olduğu gibi, pazarlama araştırmasında da etik sorunlar bulunmaktadır. Ancak, kişilerden isteksiz bir şekilde bilgi sağlanması ve işletmelerin cevaplayıcıların vermeyi arzu etmediklerini ortaya çıkarması gibi etik sorunlara pazarlama araştırmasında çok önem verilmemektedir (Hawkins, 1995, s. 55) Etik sorunlar pazarlama araştırmasının hemen hemen her alanını kapsamakla birlikte genellikle araştırmacının diğer taraflarla ilişkilerinden doğmaktadır (Dillon, 1990, s. 40)

Dillon'un araştırmasındaki etik konular genellikle iki nedenden kaynaklanır. İlki araştırmalar esnasında kamuoyu ile sık sık ilişki kurma durumunda olup, kamudan elde edilen çok sayıda bilginin duygusal ya da yanlış anlamda kullanılma riski ile karşı karşıya olunması ikincisi ise, çoğu pazarlama araştırması ticari endişelerle gerçekleştiriliyor olmasıdır. Bu ticari endişeler ve dolayısıyla kar elde

etme başka, araştırmacılar, yöneticileri ya da müşterileri karşısında amaçtan saptırıcı uygulamalara yönlendirebilmektedir (Torlak, (2001),, s. 185)

3. ULUSLARARASI PAZARLAMA ARAŞTIRMALARI

Girişimciler pazarlama araştırması öncesinde orijinal verilerden faydalanırlar. Bu bilgilerin ele geçirilmesi zaman alır. Deneyler, araştırmalar, anketler, yoluyla bilimsel araştırma teknikleri yoluyla elde edilen bu bilgileri elektronik ortamda elde edebilirler. Bazı gerçek ve tüzel kişilerin yapmış olduğu anketler, veriler, pazar araştırmasına ikincil kaynaklık edebileceği gibi kurum, kendi içinden görevlendirdiği kişiler kanalıyla birincil verileri elde edebilir.

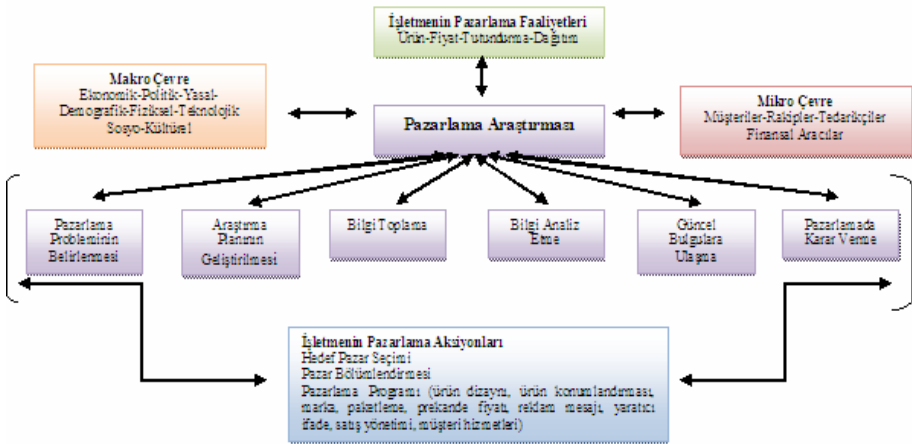
Pazarlama araştırmalarında bilimsel yöntemin uygulanmasını güçleştiren bazı faktörleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu faktörleri şöyle sıralayabiliriz: (Doğruluk derecesini etkileyen faktörler)

- Pazarlamanın karmaşık bir yapısının bulunması
- Tüketici davranış ve tercihlerindeki değişmeleri ölçmede güçlüklerle karşılaşılması
- Pazarlama alanında deney yapmanın zorluğu
- Pazarlamaya ilişkin yüzde yüz doğrulukla tahmin yapmanın mümkün olmayışı
- Araştırmayı yapanların her zaman objektif davranmamaları
- Pazarlama Araştırmasından sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için bazı aşamalardan geçilmesi gerekir. Araştırmanın başarısı bu

aşamalardan her birinin dikkatle planlanması ve uygulanmasına bağlıdır. Ancak niteliğine bağlı olarak aşamalardan bazıları, yapılan bir araştırma için geçerli olmayabilir (<http://msonet.org/cat.asp?nid=209&n=156>, 2020).

Şekil 3’te görüldüğü gibi pazarlama araştırması süreci; pazarlama probleminin belirlenmesi, araştırma planının geliştirilmesi, bilgi toplama, bilgi analiz etme, güncel bulgulara ulaşma ve pazarlamada karar verme olmak üzere 6 adımda gerçekleşir (Kotler, 2003).

Şekil 3. Pazarlama Araştırma Süreci



Kaynak: Kotler, 2003; Nakip ,2004 (Jain, 1989);

İşletmeler makro ve mikro çevreyi göz önünde bulundururken, belirledikleri pazarlama problemiyle ilgili verileri analiz ederek pazarlama faaliyetleri ile ilgili kararlar alırlar (B. Çağlar, 2010, s. 686)

Müşterilerin istek ve ihtiyaçları, pazarlama araştırmalarının tüm süreçlerinde etkilidir. İşletmeler, pazarlama araştırması olmadan

yanlış karar verebilirler. Potansiyel pazarı bilmeyen girişimci, yanlış yolda ilerler. Şirketlerin global taleplere cevap verebilmesi için global riskleri tanımaları gerekir. Bu adımda Pazar araştırmaları şirketlerin yol göstericisi niteliğindedir. . Bu sayede işletmelerin global talepleri karşılamak için yürüttükleri pazarlama faaliyetlerinden oluşacak riskleri azalabilir (McAuley, 2001,)

Şirketlerin başarısı, pazarlama araştırmasında atılan adımlara bağlıdır. Bazı firmaların başarısı pazarlama araştırmasına bağlanırken bazı firmaların başarısızlığı da pazarlama araştırmasında yapılan hatalara bağlanmaktadır. Örneğin dijital pazarlamada strateji uygulamadan müşteriye etkisi altına alan Apple, pazarlama çalışması yaparken sıradan iPhone, kullanıcıların fotoğraflarını çekip; sosyal medyada paylaştığı fotoğrafları billboardlara basarak. geleneksel bir yöntem olan billboardlamaya müşterileri de dahil ederek başarı kazanmıştır. Dünyanın en büyük kahve zinciri Starbucks markasına duyulan sadakatin birinci sebebi; Starbucks'ın müşterilerine sunduğu konfor, rahat dekarasyon, içeride çalan müzik kahveyi sunuş biçimidir.

Adını Yunan mitolojisindeki zafer tanrısından alan Nike, “Just Do It” sloganıyla müşteri motivasyonunu ateşleyerek ilham kaynağı olma stratejisiyle hareket ediyor. Tüketicieye, artık kalıplaşmış olan AirMax, AirForce gibi modellerinin farklı kısımlarına farklı renkler seçebilme, arkasına baş harflerinizi veya sevdiğiniz bir cümleyi yazdırabilme imkânı tanıyıp, tüketiciye kendini özel hissettiriyor (<https://ceotudent.com/unlu-markalarin-pazar-hikayeleri>, 2020). Kısa bir süre önce Google, elde etmek istediği her şeyde Midas dokunuşuna

sahipti. Bu durum başarısız olan Google Glass ile 2014 Ocak ayında, hezimetle sona erdirdi. Bu başarısızlığı, pazar araştırmasına dayandırılmaktadır.

Teknolojinin gelişimi ile birlikte pazarlama araştırmasında odak grup çalışması, veri analizleri değişti.

Anket: Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi, (Computer-Assisted Telephone Interviewing-CATI) ve Bilgisayar Destekli Kişisel Görüşme, (Computer-Assisted Personal Interviewing- CAPI), günümüzde popülerlik kazanan araştırma teknikleridir. Geleneksel soru formu hazırlamaya göre hazırlanması ve değerlendirilmesi daha kolay olan bu internet temelli araştırma araçların üstün tarafları benimsedikçe daha çok kullanılmaya başlanacaktır. Bilgisayar destekli kişisel görüşme ve diğer tekniklerin popülerliği arttıkça sürekli ölçeklerin (continous scales) kullanımı artacaktır

Gözlemler, anket yoluyla ölçülemeyen duygular gözlemlenerek ölçülebilir. Deneyler doğal ortamda teknoloji destekli olarak gittikçe yaygınlaşmaktadır. Örnekleme veri tabanı uygulamalarının geliştirilmesiyle birlikte örnekleme daha verimli ve hedefe uygun halde gerçekleştirilecektir.

Anketlerdeki açık uçlu soruların yanıtlarının içerik analizi, bazı yazılımlar kullanılarak (CATPAC)* yapılabilmektedir. Bunun yanı sıra, ATLAS/ti ve NVivo gibi etnografyacıların yazılım araçları da metnin, görüntülerin ve ses kayıtlarının kodlanmasına olanak

tanımaktadır (Ventura, Pazarlama Araştırmaları Kapsamında Yaşanan Teknoloji-Tabanlı Değişim, 2003, s. 87).

Pazarlama yöneticileri araştırma sürecinde problemi tanımlarken çok detaylı, çok yzeyssel olmamaya dikkat etmelidirler. Bunun yanında planlanan araştırmanın maliyeti hakkında bilgi sahibi olunmalı ve işletmenin ileri dönemdeki kr hedefine uygunluğu üzerinde karar verilmelidir (Kotler, 2003).

Pazarlama bilgisi, toplama araçlarına ait bilgi, bütçesi, e-pazarlama bilgisi, pazarlamanın performansını etkiler. Pazarlama aktiviteleri. Naveh & Halevy'e (Naveh, 2000) göre daha iyi kararlar almak için daha iyi bilgiye ihtiyaç vardır. Tookey (Tookey, (1964).) “pazarlama politikası sadece dayandığı bilgiler kadar iyidir” Kotler ‘e göre“işketin pazardaki etkinliği yöneticinin pazarlama bilgilerinden çevrenin memnuniyetidir. Ayrıca, pazarlama literatürüne göre karar vermede pazarlama araştırması bilgilerinin (Baker M. H.-M.) (Kohli, 1990) pazarlama başarısı (Gandz, 1977) ve müşteri değerlendirmelerinin (Narver, (1990) nemli rolü vardır.

Uluslararası pazarlama bir süreçtir bu süreç, beş basamaktan oluşur. Uluslararası pazarlama işi problemi tanımlama ile başlar: Pazarlama araştırma süreci-katı bir kurallar dizisi olarak dşnlmeyip, genel bir yaklaşım olarak kabul edilme kaydıyla- dört beş asama seklinde ele alınabilir. Bunlar;

- Problemin tanımlanması
- -Durum Analizi

- Araştırmanın planlanması
- Araştırma planının uygulanması (verilerin toplanması)
- Verilerin tasnifi, analizi ve yorumu

Araştırma raporunun hazırlanması

A Problem Tanımlama

Uluslararası pazarlama araştırmasında birinci adım, var olan problemi tanımlamadır. Durum analizi yapıldığında ana problemin tanımlanması, stratejik plana uygun misyon ve vizyonu gerçekleştirebilecek hedeflerin belirlenmesi, problemin tanımlanması için swot analizi yapılması ve ana problemin tanımlanmasının ardından belirlenen problemi çözmek için plan yapılır. Yerinde yapılan problem tanımlama işlemi, gereksiz harcamaları önler. Araştırmanın başlangıcında problemin tanımlanması ve tanımlanan bu problemin sınırlarının iyi çizilmesi önemlidir. Problem kavramı daha ayrıntılı araştırmayı gerektiren bir durumu ifade eder. Çözümü gereken problem, için karar verilebilmesi için gereken bilgilerin toplanması, toplanma aracının tespit edilmesi gerekir. Problem, “belirli bir durumun düzeltilmesi veya değiştirilmesi için uygulamaya geçilmesi ihtiyacını gösteren bilgi şeklinde de tanımlanabilir.

Problem tanımı ve yaklaşım geliştirme sürecinde yöneticilerle, endüstride çalışan uzman kişilerle görüşmeler yapılır. Bazen yapısal olmayan, küçük örneklere dayalı keşfedici araştırma metodolojisi olan kalitatif araştırmaya başvurulur. Bu çalışmalar, araştırmacının çevresel etkenlerini analiz ederek problemin geçmişini anlamasına yardımcı

olur. Daha sonra problem tanımı yapılarak tanıma uygun yaklaşım geliştirilir. Bu yaklaşım kapsamında; amaç/teorik çatı, analitik model, araştırma soruları, hipotezler ve araştırma dizaynını etkileyen özellikler/ faktörler ortaya konur.

B -Durum Analizi:

Tanımlanan problemin nereden kaynaklandığını bulabilmek için var olan durumun fotoğrafının analizi gerekir. Birden çok probleme dayalı olarak meydana gelen bir durumun analizi aşamasında neden sonuç ilişkileri kurularak var olan problem tanımlanır İşletmenin büyüklüğü, iş çevresi, cirosu, müşteri potansiyeli, marka imajı, yeniliklere açık olup olmadığı, müşteri memnuniyeti, satış sonrası sunduğu hizmetler, yönetim şekli, üretim şekli, ürünlerinin kalitesi, finansal kaynakları, üretilen malın maliyeti, navlun masrafları, kalite yönetim çalışmaları Ürünün ambalajlanması, elleçlenmesi, sigortalanması, pazarın coğrafi dağılımı özellikleri, uluslararası pazarlardaki satış cirosu, pazarın talepleri, müşteri memnuniyet ölçekleri, , uluslararası pazarın demografik yapısı ve bu demografik yapıdaki alışkanlıklar, geleneksel tüketim alışkanlıkları, çalışan nüfus özellikleri, İstihdam seviyesi, toptan ve perakende mal fiyatları faiz oranları ve kredi bulma koşulları toptancı ve perakendecilerin satış devir hızları, kullanılan dağıtım kanalları şekilleri Kullanılan dağıtım kanalının etkinliği, depo bilgileri, rakip işletmelerin dağıtım politikaları, ürünün kar marjı, Hangi satış yöntemleri mamul için uygun, ticari üstünlükler teorisine uygun olup olmadığı, şirkette bulunan ekibin uzmanlık derecesi, reklam harcama giderleri, reklam araçları, inovatif çalışmaların

yönetimin tüm süreçlerine yansıtılması vb konuların araştırılması gereklidir. İşletmenin tüm dokümanları incelenerek var olan durum ortaya konur.

C Araştırmayı Planlama

Uluslararası pazarlama araştırmasında veriler toplanır, Veri toplama aracının güvenilir, kolay uygulanabilir olmasına dikkat edilir. Bir plan çerçevesinde veri toplama aracı seçilerek aşama aşama araştırma planı uygulanır. Anket, deney, yüz yüze görüşme, gözlem açık uçlu sorular, yarı yapılandırılmış veya tam yapılandırılmış görüşme teknikleriyle problem tespit edilerek planlama yapılmalıdır. Tıpkı bir bilimsel araştırma yöntemi ile problem veri toplama yöntemleri ile tespit edilmeli planlama yapılarak uluslar arası pazarlama süreçleri planlanmalıdır.

D Planı Uygulama ve Verileri Toplama

Klasik problem çözme yöntemleri ve kalite geliştirme süreçlerinde olduğu gibi uluslararası Pazar araştırmasının bu aşamasında planı uygulama aşamasında görev dağılımları yapılarak uzmanlık alanlarına göre personel planı uygulamada görevlendirilmelidir. Birincil ve ikincil veri toplama araçları ile gerekli veriler işletme içinden (birincil veri toplama araçları ile ve ikincil veri toplama araçları ile işletmenin dışından veriler toplanır.

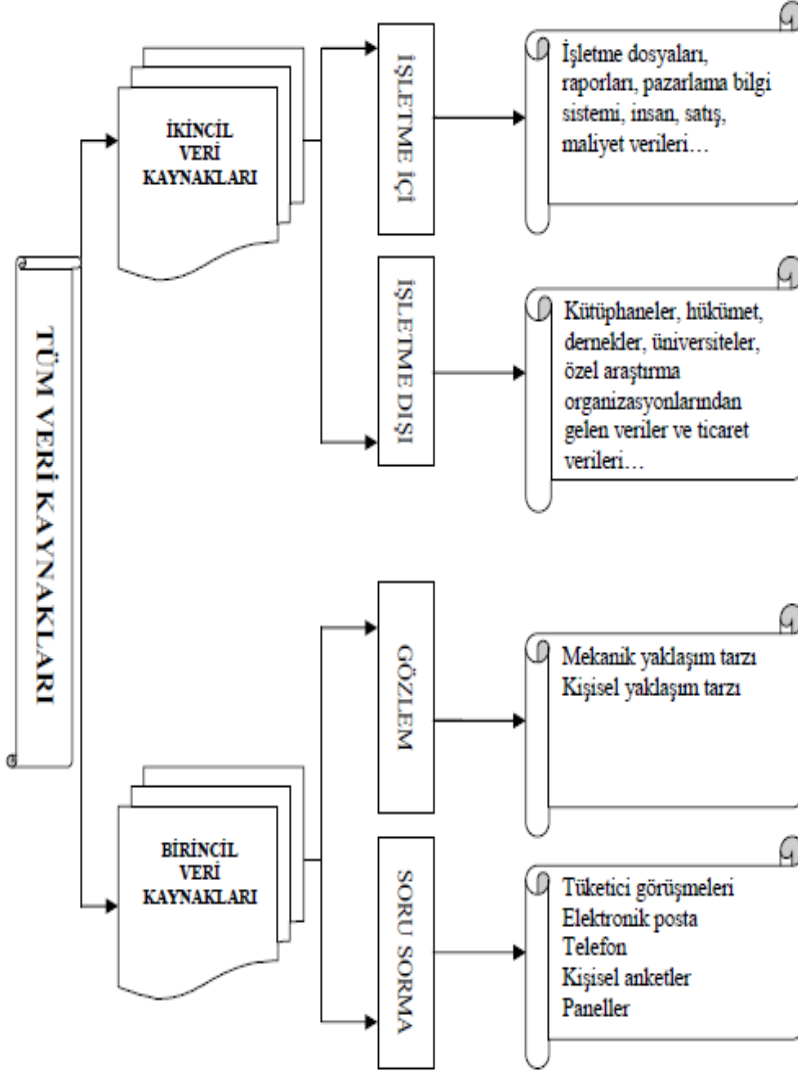
a. Veri toplama yöntemleri

Problem tanımlandıktan sonra verilerin toplanması aşamasına gelindiğinde verileri toplayabilmek için hangi kaynakları kullanacağımızın tespiti gerekir. İşletmeden gelen bilgi kaynaklarını ve anket sonuçlarını değerlendirmek gerekir.

İşletmenin veri kaynakları

İşletmenin tüm yönetim süreçlerine ait, yönetim, muhasebe, halkla ilişkiler, insan kaynakları bölümlerine ait tuttuğu kayıtlardan istifade edilerek işletmenin bilanço, kar ve zarar cetvelleri, alacak hesapları, müşteri portföyü, işletme içi kaynaklar olarak veriler toplanır. Problem cümlesi üzerinde veri toplanmasına gereksiz bilgilere odaklanılmamasına dikkat edilir. Pazarlama araştırmasında kullanılan veriler, Şekil 5'te görüldüğü gibi, birincil veriler ve ikincil veriler olarak iki grupta incelenmektedir.

Şekil 5 Birincil ve İkincil Veriler



Kaynak: (Perreault, 1996, s. 160).

1. İkinci elden Veri Kaynakları (İşletme Dışı Veri Kaynakları)

İşletmenin devlet kuruluşları ile diğer şirketlerle (B2B), şirketin müşterilerle B2C iletişimde kullanılan veriler pazarlama araştırmalarında kullanılır.

TÜİK, Dünya Ticaret Örgütü, OECD, AB, Ticaret Odaları, Sanayi Odalarının Arge TUBİTAK, verileri, kitap, rapor ve benzeri yayınlar, ikinci elden veri toplamak için başvuru dışı kaynaklardır. İhracatı geliştirme Etüd Merkezi, İktisadi kalkınma vakfı ve Devlet Planlama Teşkilatının yayınlarından da geniş ölçüde yararlanılır

2. Birinci Elden Veri Kaynakları: (İşletme İçi Veri Kaynakları)

Şirketin eldeki veri kaynakları yeterli değilse araştırmacı veri toplama yöntemleriyle verileri toplamalıdır.

Tüketicilerin alışkanlıkları, geleneksel yapıları, coğrafi bilgileri, sevdikleri markaları seçme nedenlerini bilmek üreticiyi yönlendirmede önemli olduğundan bu tür bilgiler, anket, görüşme yöntemleri ile toplanır. Veri Toplama Yöntemleri için anket yöntemi: Kişisel Görüşme Telefonla yapılan anket

Mektupta anket Gözlem Yöntemi Direkt Gözlem, Mekanik gözlem (Mekanik araçları Odimetre Gizlenmiş göz kameraları Psiko-galvanometre vasıtasıyla), Deney Yöntemi (Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin neler olduğu saptandıktan sonra deneyin, bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olup

olmadığını ortaya koyacak şekilde düzenlenmesi gerekir (<http://msonet.org/cat.asp?nid=209&n=156>, 2020)).

Başlıca birincil veri toplama yöntemlerini su şekilde sıralamak mümkündür.

- A. Anket
- B. Gözlem
- C. Deney
- D. Projeksiyon yöntemi

İkincil veya ikinci elden veri, araştırmayı yapan kimseden başka kişi ve kurumlarca, kendi amaçları için daha önce toplanmış verilerdir.

A) Anket

Anket yöntemi, pazarlama araştırmaları ile birincil veri toplamada en çok kullanılan yöntemdir. Bu yöntemde, bilgiler araştırma konusu olan ana kütleden seçilen örneğe dâhil kişilere yazılı soru sormak yoluyla sağlanır. Amacı, davranışları, demografik özellikleri, bilgi düzeyini ve fikirleri ölçmektir.

Başlıca Anket Teknikleri

- **Posta yoluyla yapılan anketler:** Anketler cevaplayıncaya posta yolu ile gönderilmektedir. Cevaplayanlar anketi doldurduktan sonra geri göndermektedirler. Çok fazla konuda soru içerme kapasitesine sahip olması, görüşme yanlılığını ortadan kaldırması, ucuz olması yöntemin avantajlarıdır

- **Yüz yüze görüşme:** Araştırmacı cevaplayıcı ile yüz yüze görüşmektedir. Bu yöntem posta yolu ile yapılan anketlerden daha pahalıdır,
- **Telefonla anket:** Anket telefon aracılığı ile yapılmaktadır. Hızlı ve ucuz olması, yüksek cevaplandırma oranına sahip olması, araştırmacının süreci kontrol etmesi yöntemin avantajlarıdır.
- **Kişi yöntemi anketler:** Bu yöntem genellikle otel ve restoranlarda kullanılmaktadır. Anketler müşterilere bırakılır ve cevapladıktan sonra kutulara bırakmaları veya elektronik posta yolu ile geri göndermeleri istenir.
- **Paneller:** Panel anketi düzenli olarak cevaplayanlardan oluşan bir gruptur.
- **Birden fazla konuyu içeren çalışmalar:** Bu tür anketler genellikle ticari pazar araştırması yapan acenteler tarafından kullanılmakta ve bu ankette birkaç çalışma birlikte sunulmaktadır.

B) Gözlem Tekniği

Gözlem sistematik olarak önceden hazırlanmış ve neyi, aradığını bilen ve tanımlanmış bir yaklaşımla, çizelgeler ve ölçekler kullanılarak bir oluşumu, göz dâhil duyuyla izleyerek veri toplama tekniğidir. Gözlem bir şeyi icat etmeyi amaçlayan araştırmalar için uygun bir veri toplama tekniği değildir. Her bilim dalı gözlemlerle işe başlar ve sonunda vardığı sonuçların geçerliliğini kanıtlamak için yine gözlemlere başvurmak zorundadır. Gözlemin bilimsel araştırmalarda üç ayrı rolü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, gözlemin her şeyden önce

değişkenler arasındaki ilişkilerin kurulmasında ilk bilgi kaynağı olduğudur. İkinci olarak, oluşturulan hipotezlerin sınanmasında, doğrulanmasında veya reddedilmesinde başvuru olan bir araç olduğu ve son olarak da, hipotezlerden yola çıkarak ortaya atılan bulguların geçerliliklerinin sınanmasıdır (Kozak, 2001)

- **Mekanik gözlem:** İnsan davranışını gözlemenin bir diğer yolu da, kayıt araçlarından yararlanmaktır. Mekanik araçlar, davranışın tam olarak gözlenmesini sağlar ancak pahalı bir yöntemdir. Mekanik kayıt araçları şunlardır:
- **Odometre:** Bu araç A.B.D.' de Nielsen Reklam Şirketi tarafından kullanılmaktadır. Nielsen şirketi hangi televizyon programının ne süreyle seyredildiğini kaydetmek için seçilen örnek üyelerin evlerindeki televizyonlara bu aracı bağlamaktadır. Bu aracın da merkezle bağlantısı kurulmuştur. Gizlenmiş göz kamerası: göz kameraları belli açı içindeki bütün davranışları kaydedecek şekilde, örneğin büyük bir mağazanın herhangi bir köşesine dikkatle gizlenir
- **Psiko-galvanometre:** İnsanın terleme miktarını ölçerek duyduğu heyecanın derecesini saptamak amacıyla kullanılır.

C) Deney

Son yıllarda kullanımı artan bir yöntemdir. Neden-sonuç ilişkisi saptamaya yönelik bir yöntemdir. Ancak uygulanmasında birtakım güçlükler olduğu gibi pahalı bir yöntemdir.

D) Projeksiyon Yöntemi

Projeksiyon yönteminin temelini cevaplayıcının kişiliğine ilişkin özellikleri, belli bir duruma yansıtması teşkil etmektedir. Diğer bir deyişle, bu yöntemin uygulanmasında açık ve kişisel olmayan belli bir durumu tasvir etmesi istenmektedir. Cevaplayıcının söz konusu durumu kendi değer yargılarına ve güdülerine göre yorumlayacağı ve yapılan tasvirin cevaplayıcının kişiliğine ilişkin özellikleri yansıtacağı kabul edilmektedir. Pazarlama araştırmalarında gerekli olan psikolojik bilginin derlenmesinde kullanılan projeksiyon yöntemleri altı tanedir: Klinik psikoloji tarafından geliştirilen projeksiyon yönteminin temelini, cevaplayıcının kendi kişiliğine ilişkin özellikleri belli bir duruma yansıtması teşkil etmektedir. Bu yöntemin uygulanmasında cevaplayıcıdan açık ve kişisel olmayan belli bir durumu tasvir etmesi istenmektedir. Cevaplayıcının söz konusu durumu, kendi değer yargılarına ve güdülerine yorumlayacağı ve yapılan tasvirin cevaplayıcının kişiliğine ilişkin özellikleri yansıtacağı kabul edilmektedir. Böylece cevaplayıcı, belli bir durumu tasvir ederken, tasvirlerine, kendi değer yargılarını yansıtmış ve dolaysız sorularla elde edilemeyen bilgileri açığa vurmuş olmaktadır. Sübjektif sonuçları yorumlaması için, uzman analistleri gerektiren projeksiyon yönteminin en büyük yararı, doğrudan soru sorma yoluyla elde edilmesi mümkün olmayan bilgileri sağlamasıdır (Pazarlama Araştırması , 2020).

- **A Kelime Çağrışım Testi:** Bu testte cevaplayıcıya belli bir konuda birbirleriyle ilişkisiz kelime listesi verilmekte ve ondan

her bir kelime için aklına gelen ilk kelime ile beklemeden cevap vermesi istenmektedir. Böylece cevaplayıcının tepkisi ölçülmektedir. Standart bir kelime listesi olmayan test sözlü olarak uygulanır. Liste, araştırmanın amaçlarına dayanarak geliştirilir. Pazarlama araştırmalarında kullanılmaya alanı oldukça sınırlı olan test, sadece marka ismi tanımada ve reklam sloganlarının etkisinin ölçülmesinde kullanılmaktadır.

- **B Cümle Tamamlama Testi:** Testte cevaplayıcıya tamamlanmamış bir cümle verilmekte ve cevaplayıcıdan aklına ilk gelen herhangi bir kelime grubu ile cümleyi tamamlaması istenmektedir.
- **C Resim Yorumla Testi:** Boş balonlar testi veya karton testi de denilen resim yorumlama testinde, cevaplayıcıya belli bir konuda ve çeşitli şekillerde yorumlanabilen 24 adet tamamlanmamış resim verilmektedir. Her resimde iki kişi vardır. Soldaki kişi sağdakine bir şey söylemekte veya bir durumu tasvir etmektedir. Soldaki kişinin söylediği başının üzerindeki bir balonun içine yazılıdır. Resmin sağındaki kişinin vereceği cevabı kendisi olsaydı nasıl verecek ise öyle vermesi ve cevabı balonun içine yazması istenir. Böylece kişi, bilmeyerek kendi güdülerini açıklamış olur. Test, pazarlamada mamule ilişkin tüketici tepkisinin incelenmesinde kullanılmaktadır.
- **D Algılama Testi:** Bu yöntemde 30 adet resim veya karikatür cevaplayıcıya verilmekte ve cevaplayıcıdan her resim hakkında ne olup bittiğini anlatması istenmektedir.

- **E Olay Tamamlama Testi:** Cümle tamamlama testinin genişletilmiş ya da resim testlerinin sözlü olarak yürütülen bir şeklidir. Bu testte araştırmacı, bir olayı anlatmaya başlamakta ve olayı bitirmeden kesmektedir. Olayın tamamlanmasını ise cevaplayıcıdan istemektedir. Testin temel dayanağı, cevaplayıcının olayı tamamlarken, kendi psikolojik yapısını kişiliğinin özelliklerine göre olaya yansıtacağıdır.
- **F Rol Oynama Testi:** Psychdrama adı verilen bu test, Monero tarafından geliştirilmiştir. Bu testte cevaplayıcıya belli bir durumda arkadaşı, komşusu veya patronu gibi bir üçüncü kişinin yerinde olsa nasıl davranacağı sorulmaktadır. Cevaplayıcının verdiği cevap, gerçekte üçüncü kişinin değil, kendisinin o durumda nasıl davranacağını göstermektedir (<https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/4333/1/204503.pdf>, 2020)

- **Ölçekleme Yöntemi**

Araştırmacılar arasında tüketicilerin inanç ve alışkanlıklarını öğrenmede kullanılan en yaygın araç, ölçekleme yöntemidir. Ölçekleme yönteminin değişik şekilleri vardır. Fakat bunların hepsinde temel varsayım, cevaplayıcıdan bir şey hakkında düşüncelerini derecelemesinin istenmesidir. Ölçekleme tek boyutlu ya da çok boyutlu olabilir.

Tek Boyutlu Ölçekleme Yöntemleri

- **Basit Sıralama Ölçeği:** Bu yöntemde, cevaplayıcıya bir konu hakkında bir seri verilmekte ve cevaplayıcıdan bu ifadeleri önem derecesine göre en yüksekte en alçağa doğru derelenmesi istenmektedir. Böylelikle verilen ifadelerde yer alan konu hakkında cevaplayıcının düşünleri öğrenilmiş olmaktadır.
- **Grafik Ölçeği:** Bu ölçekte cevaplayıcıdan belli bir konu hakkındaki düşüncelerini işaretlemesi istenmektedir
- **Boyutsal Ayırma Ölçeği:** Özellikle, işletme imajı, marka veya hizmet imajı ile reklam imajının ölçülmesinde yarar sağlamaktadır. Yedi noktalı bir ölçektir. Bu ölçekte, öncelikle araştırma yoluyla ölçeğin iki tarafına konulacak olan kutupsal sıfatlar elde edilmektedir.
- **Thurstone'nun Eşit Görünen Aralıklar Ölçeği:** Thurstone ölçeği, psikolojik uyarıcılar arasındaki uzaklıkları ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu yöntemde, 11 noktalı ölçek boyunca eşit olarak dağıtılan 22 ifade bulunmaktadır.
- **Likert Toplama Ölçeği:** Bu ölçek, verilen bir konu hakkında cevaplayıcıların fikirlerinin öğrenilmesini amaçlamaktadır. Bu amaçla, ölçekte önce konu hakkında birkaç ifade hazırlamakta ve cevaplayıcıların “kesinlikle destekliyorum, destekliyorum, kararsızım, desteklemiyorum, kesinlikle desteklemiyorum” gibi seçimleri kullanarak, her bir ifade için kabul veya red derecelerini göstermeleri istenmektedir. Daha sonra

cevaplayıcının tepkisine sırayla +2, +1, 0, -1, -2 gibi rakamsal ağırlıklar verilmektedir.

- **Guttman Kümülatif Ölçeği:** Skologram analizi diye de adlandırılan bu analizin amacı, cevaplayıcının ifadeleri koyduğu sıradan yararlanarak onun ilgili konudaki bu ifadelere göstereceği tepkiyi tahmin etmektedir. Ölçekte cevaplayıcıya beş ifade verilir ve cevaplayıcıların kabul ettikleri ifadeleri işaretlemeleri istenir. Daha sonra cevaplar kümülatif ölçekte analiz edilir.

- **Çok Boyutlu Ölçekleme**

Çok boyutlu ölçekleme yöntemleri, kişiler ve uyarıcılar arasındaki ilişki ile ilgilenir. Uyarıcılar dış macunu markası, işletme ismi veya reklam gibi gerçek olabileceği gibi teorik de olabilir. Günümüzde çok boyutlu ölçekleme yöntemi; mamulün yaşam seyri analizi, reklamın değerlendirilmesi, pazar bölümlendirilmesi, pazar testleri (örneğin, yeni mamul araştırma ve geliştirmesine rehber olma ve yeni mamullerin Pazar paylarının tahmininde), mağaza imajı ile ilgili incelemelerde ve markalar arası geçişlilik ile ilgili araştırmalarda kullanılmaktadır.

Veri Toplarken Ortaya Çıkabilecek Cevap Hataları

Veri toplarken ortaya çıkabilecek cevap hataları, örnekleme dışı hatalardır. Bu hatalar iki şekilde ortaya çıkabilir.

- **Cevaplayıcının arzu edilen bilgiyi vermek istemeyişinden doğan hatalar:** Örneklemede saptanan belirli kişilerden

herhangi bir nedenle bilgi sağlanamaması bu tip hatayı ortaya çıkarır.

- **Cevaplama hataları:** Kişilerden veri toplanması anında, eğer kişilerin araştırılan değişkenlerle ilgili olarak belirttikleri değerler, o değişkenin gerçek değerlerinden farklı ise ortaya çıkar. Bu hatalar bazen kasıtlı bazen de kasıtsız olabilir. Sistematik ya da sistematik değildir. Eğer anketörün cevaplayıcının görüşleri konusunda güçlü fikirleri, önyargıları veya beklentileri varsa bunlar anketör hatalarına neden olur. Bu hatalar önceden planlanmamış anketör etkisinden ortaya çıkar. Eğer hata anketörün kayıt sırasındaki dikkatsizliğinden doğmuşsa bu durumda sistematik olmayan hata söz konusu olur.

Cevap hatalarını azaltmak için şu noktalara dikkat etmek gerekir:

- Çalışmanın amacına uygun, mümkün olduğunca küçük bir örnek kullanılmalıdır.
- Konuyla ilgili temel veriler toplamak için anket formu sınırlandırılmalıdır.
- Anket formunun ön testi yapılmalıdır.
- Cevaplayıcıya cevaplayamayacağı sorular yöneltilmemelidir.
- Anketörden mümkün olmayanı yapması istenmemelidir.
- Cevaplayıcı ve anketör için kurallar belirlenmelidir

- **Örnekleme**

Örnekleme, bir ana kütleyi temsil eden bir örnekten o ana kütle hakkında bilgi edinmek ve ana kütlelerin özelliklerini öğrenme işlemidir. Örnekleme birbirini izleyen yedi aşamadan oluşur:

1. Örnekleme amacının saptanması
2. Ana kütlelerin tanımlanması
3. Örneğin seçileceği ana kütle çerçevesinin belirlenmesi
4. Örnek büyüklüğünün belirlenmesi
5. Örnekleme yöntemi seçimi
6. Örneğin seçimi
7. Örnek verilerinden ana kütle özelliklerinin tahmini (Pazarlama Araştırması , 2020) Araştırmacının ilgileceği herhangi bir konunun tamamına ana kütle denir. Ana kütle, benzer özellikleri olan olayların tamamıdır. Belirlenmiş özellikler dizisine uygun tüm örnekleri kapsayan topluluğa da ana kütle denir Örnekleme sürecinin aşamaları şunlardır:

- **Tesadüfi örnekleme yöntemleri:** Bu yöntemler ana kütlelerin her birimine örneğe seçilmede eşit şans verirler.
- **Tesadüfi olmayan örnekleme yöntemleri:** Tesadüfi olmayan örnekleme yöntemleri, ana kütleli oluşturan birimlerin örneğe girme şanslarının belli olmadığı yöntemleridir.

Verilerin cetvellinesi, analizi ve yorumu:

Tüketici araştırmalarında pozitivist yaklaşımın tüketici davranışlarının “tahmin edilmesi” ve “modellenmesi” amacına karşıt olarak yorumsamacı yaklaşım tüketici davranışlarının “anlanması ve yorumlanması”nın önemini vurgulamaktadır. Tüketim toplumunda tüketim giderek daha karmaşıklaşmakta ve tüketici davranışlarının önceden tahmin edilmesi ve modellenmesi zorlaşmaktadır Postmodern pazarlama araştırmaları, postmodern koşulların tüketici davranışında karmaşa ve tahmin edilemezlik yarattığını, bunun da tüketici davranışı araştırmalarında da köklü bir anlayış değişikliğine yol açtığını öne sürmektedir. Fırat ve Schultz (1997) postmodern tüketicinin "sürekli değişen", "tahmin edilemeyen ve sadece açıklanabilen” niteliklerinden bahsetmektedirler. Bu nedenle tüketici davranışlarını tahmin etme, belirleme ve modelleme yönündeki tüm modernist girişimler postmodern araştırmacılar tarafından şüphayle karşılanmaktadır.

Tüketici araştırmalarında postmodern perspektif (a) bilinçli bir tüketici gibi bir "önceden verili" özneyi reddetmekte (b) akılcı araştırma yöntemlerine ve “büyük anlatılara” karşı kuşkuculuğu getirmekte (c) tüketici davranışlarının objektif olarak bilinemeyeceğini ifade etmektedir (Dedeoğlu A. Ö., 2002). Verilerin cetvellenmesi genel olarak verileri nitelik bakımından incelenmesi, cevap kâğıdında düzeltmeler yapılarak sınıflamaya hazır duruma getirilmesi, verilerin sınıflandıran iması ve sayım işlemine geçilmesidir.

Veri toplama yöntemleriyle toplanarak cetvellenen veriler çeşitli istatistik yöntemleriyle analiz edilir. İstatistiksel analizde kullanılan yöntemler şunlardır:

Merkezi temayül ölçüleri, Yüzdeler, Korelasyon analizi, Regresyon analizi.

Birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler analiz edilir yorumlanır, sağlıklı yapılabilmesi için öncelikle sınıflandırılır Bilimsel araştırma yöntemlerine göre veriler sınıflandırılır ve yorumlanır. Yorum, Araştırma yapılarak ulaşılan sonuçları çözümlenmek istenen probleme doğru olarak bağlama işlemidir. Yorum, mekanik bir işlem değil bir mantık işidir. Toplanan veriler problemin çözümü için değerlendirilir. Her olayın, fikir ve güdünün anlamı açıkça ortaya konur ve araştırmanın hedefiyle olan ilgisi görülmeye çalışılır. Doğru yorum yapabilmek için şunlara dikkat etmek gerekir (Pazarlama Araştırması , 2020)

Araştırma Raporu Hazırlama

Uluslararası pazarlama en önemli bölümlerden biri verilerin raporlanması ve bir sonuca bağlanmasıdır. Bu aşamada araştırma raporu hazırlanırken bağımlı bağımsız değişken, faktör analizi, korelasyon verilerle, objektif bakış açısıyla araştırma raporunu değerlendirilir.

Her araştırma raporu üç ana bölümden oluşur: Ön Bölümler, Ana Metin/Gövde, Kaynaklar ve Ekler.

Araştırma raporunun ‘Ana Metin/Gövde’ bölümü de kendi içerisinde beş alt bölüm içermelidir:

- 1 Giriş
2. Alan Yazın Taraması (İlgili Literatür)
3. Yöntem
4. Bulgular

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlar bir rapor haline getirilip ilgililere sunulur. Rapor, teknik elemanlara sunuluyorsa ayrıntıları gösterir ve “teknik rapor” adını alır. Eğer, rapor genel müdüre verilecekse bu takdirde “özet rapor” söz konusudur. Raporun hazırlanmasında belirli ilkelere uymak gerekir. Bu ilkeleri şöyle sıralamak mümkündür:

Raporu hazırlarken raporu okuyacak kişiler göz önüne alınmalıdır. Uygulamada birçok rapor, araştırmacının raporu okuyacak kişileri dikkate almaması nedeniyle amaçlarını gerçekleştirememiştir. Onun için raporu yazmadan önce raporun hitap edeceği kişilerin özelliklerini, ilgisini, çalışma alanlarını raporu okuyacakları ve değerlendirecekleri koşulları bilmek gerekir.

Rapor hazırlanırken araştırmacının hedefi göz önünde tutulmalıdır. Aksi durumda, rapor işe yaramaz bir yazıdan öteye geçemez. Raporu yazacak kişi tarafsızlığını her zaman korumalıdır. Bilimsel bir çalışma yapmakta olduğunu unutmamalıdır. Rapor, çok kısa bir süre içinde her

şeyi raporu okuyacak kişinin gözünün önüne sermelidir. Rapor herkesin anlayacağı biçimde yazılmalıdır. Rapor da kullanılan kavramlara dikkat edilmelidir. Teknik kavramlar veya matematik formüller kullanılıyorsa, bunlar için kısa açıklamalar vermek yerinde olur. Ayrıca teknik kavramları fazlaca kullanılmamalıdır. Rapor ne çok uzun, ne de çok kısa olmalıdır. Cümleler kısa olmalı, anlatım açık ve seçik olmalı, kullanılacak dil herkesin anlayabileceği nitelikte olmalıdır (<http://msonet.org/cat.asp?nid=209&n=156>, 2020) .

Satış Tahminleri

İşletme ve ekonomi bilimiyle uğraşanlar ve bu bilimlerin çıktılarını uygulayanlar yıllardır planlama ve tahmin yapma ile ilgili tüm çalışmalarını sezgilere dayalı bir yöntemle sürdürmüşler, ancak hem işletmecilik hem de ekonomi dünyasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak planlama ve tahmin kavramını bilimsel bir yaklaşımla ele alma gerekliliği ile karşı karşıya gelmişlerdir. Tahmin kavramı, her ne kadar sezgisel bir takım temelleri bünyesinde barındırsa da, gerçekte tümüyle bilimsel gerçeklerden oluşan bir kavramdır. Tahmin en genel anlamda, “belirli varsayımlar altında, gelecekte neler olabileceğinin kestirilmesi çabası” olarak vurgulanmaktadır.

Değişik ekonomik koşullar altında faaliyetlerini sürdüren bir işletme, belirsizlik ortamı içindedir. Bütün bu belirsizliklere rağmen, işletmenin kısa ve uzun zaman dilimleri için birtakım kararlar alması gerekir. Bu kararların verilebilmesi için de işletme yöneticilerinin sezgilerine dayanan yargısal nitelikteki tahminlere ve/veya bilimsel

karar verme sürecini çeşitli kantitatif tekniklerine dayandıran tahmin yöntemlerine gerek duyulur. Bu nedenle işletmedeki karar vericinin sahip olduğu sezgilerinin yanı sıra analitik yöntemleri de kullanarak işletmenin fosa ve uzun dönemli faaliyetlerini planlaması vazgeçilmez bir olgudur (Pazarlama Araştırması , 2020).

Bir işletmenin kullanabileceği tahminler içinde, belki de en önemlisi satış tahminleridir. İşletme faaliyetlerinin planlanmasında kullanılan diğer tahminler, şans tahminlere dayalı olarak yapılır. Diğer tahminler arasında, gelecekteki karlar, mal değişiklikleri, kapasite artırımları, örgütlenme, rekabete dayalı çabalar, sermaye gereksinimleri, stoklar sayılabilir. Bunlarla ilgili tahminler, tamamen ya da büyük ölçüde işletmenin denetimi altında bulunduğundan “işletme içi tahminler olarak adlandırılırlar. Öte yandan, gelecekteki ekonomik koşulların, rakip işletme stratejilerinin, politik durumların ve teknolojik değişimlerin kestirilmeye çalışıldığı bu gibi tahminlere "işletme dışı tahminler” denir. Satış tahminleri, işletmenin faaliyetlerine etki eden dış faktörlerle, işletme faaliyetleri arasındaki ilişkilerin niteliğini ve derecesini açıkça ortaya çıkarabilir

(<http://msonet.org/cat.asp?nid=209&n=156>, 2020)..

Satış tahmini ile satış talebi birbirine karıştırılmamalıdır. Karşılanacak istek ve ihtiyaçları olan, harcayacak geliri ve satın alma gücü bulunan ve bu için kullanma isteğinde olan bireyler belirli bir ürün ya da hizmetin talebini oluştururlar. Satış verileri ise, belirli bir dönem içerisinde belirli bir ürün ya da hizmetin alıcıya satılan miktarını ifade eder. Rakiplerin planlan ve daha önceki dönemlerdeki performansları

göz önüne alınmalıdır. İşletme Çevresi: Pazar büyüklüğü, değişen makro ve mikro pazar koşulları dikkate alınır. Eğer pazarda başka rakiplerde söz konusu ise, bu ürün ve hizmetlerin satış miktarları da yeni ürün ve hizmetlere ilişkin satış tahminlerinin yapılmasında önemli bir veri kaynağı niteliğindedir. Stoklar, işletmenin üretim ve dağıtım zinciri üzerindeki çeşitli düzeylerde yer alırlar. Ürünle ilgili katlanılan tüm şans çabaları, üretim ve satışlardaki mevsim etkisi ve ekonomik koşullardaki değişiklikler nedeniyle ortaya çıkan stoklama ya da stokları eritme politikaları, malın tüketiciye ulaştırılmasındaki satış tahminlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

Amacın belirlenmesi, ürün ve hizmetleri gruplandırmak, ürünün satışını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, Satış tahmini yöntemini belirlemeli, verilerin toplanması, veri analizi, sonuçlardan tahminler ileri sürülmesi ve tahminlerin işletme faaliyetlerin dönüştürülmesi sonuçların dizimli olarak gözden geçirme olarak özetlenir.

Pazarlama Araştırmasının Örgütlenmesi

İşletmelerde pazarlama araştırması örgütünün nasıl olacağına ilişkin üç yaklaşım söz konusudur.

1. İşletme pazarlama araştırması görevi, pazarlama araştırması için birden fazla tam gün çalışacak bir ekibe verilebileceği gibi, yarım gün çalışacak bir ekibe de verilebilir. Pazarlama araştırması kurum dışından tamamen kurumdan bağımsız bir kuruma bu görev verilerek pazarlama araştırması profesyonel düzeyde yapılabilir.

Araştırma çalışmalarının çok değişik biçimlerinin olması ve birçok faaliyeti gerektirmesi nedeniyle, işletmelerin araştırma bölümünün örgüt yapıları birbirine benzemez, örneğin, Ford Motor Şirketi çok çeşitli araştırmaları yürütmek zorundadır. Fakat henüz tüm araştırmaları kendisi yürütecek düzeyde değildir. Araştırma bölümünün gereksinim duyduğu elemanlar, araştırma ve planlama gruplarıdır.

- **Verilerin Sınıflandırılması**

Burada anket formları gelir, yaş veya incelemenin amacına uygun diğer gruplara ayrılır. Sınıflandırma dört temele dayanır:

- **Kantitatif Ayırma:** Verilerin belirli bir rakamsal ölçüğe göre ayrılmasıdır. Örneğin; yaş, eğitim süresi veya çalışılan yıl sayısı gibi.
- **Kalitatif Ayırma:** Verilerin rakamsal olmayan bir özelliğe göre ayrılmasıdır. Örneğin, meslek veya çalışma statüsü gibi.
- **Kronolojik Ayırma:** Verilerin olayın meydana geldiği zaman göre ayrılmasıdır. Örneğin, 2000 yılı 2001 yılı veya 2002 yılı verileri gibi.
- **Coğrafik Ayırma:** Verilerin yere göre ayrılmasıdır. Örneğin, bölgeye veya ile göre ayrılması

Kodlama ve Verilerin Sayımı

Kodlama, veri toplama formundaki cevapları harf veya sayı şeklindeki sembollerle tanımlamayı ve sınıflamayı gerektiren bir süreçtir. Kodlar,

anket formu hazırlama aşamasında veya veriler toplandıktan sonra belirlenebilir.

Kodlamanın önce yapılması, evet hayır ve çoktan seçmeli sorular için uygun iken, sonra yapılması ise, daha çok işlem gerektiren açık sorular için geçerlidir. Kodlamada ilk adım cevapların yer alacağı kategorileri veya sınıfları belirlemektir. Her cevabın mantıki olarak bir kategoriye girmesi gerekir. Kodlamada ikinci adım, sınıflara harf veya rakam olarak bir kategoriye girmesi gerekir. Kodlamada ikinci adım, sınıflara harf veya rakam olarak kod numaraları vermektir. Genellikle sınıfları rakamlarla kodlama harflerden daha iyidir. Veri analizinin bilgisayarlarla yapıldığı durumlarda ise, makineye kolayca girilebilmesini sağlamak amacıyla verileri kodlamak gereklidir.

Elle veya elektronik olabilen sayım işlemi, belirlenmiş kategorilere giren verilerin miktarını sayma işlemidir. Soruların ve cevapların nispeten basit olduğu araştırmalarda bilgisayarla sayma sürat, ekonomi ve kolaylık sağlar. Fakat, pazarlama problemlerinin psikolojik yönü söz konusu olduğunda sayımın elle yapılmasında yarar vardır.

- **Verilerin Analizi**

Veri toplama yöntemleriyle toplanarak cetvellenen veriler çeşitli istatistiki yöntemlerle analiz edilir. Veri analizinin amacı, eldeki problemi çözmeye yardımcı olarak bilgiyi sağlamaktır. Toplanan verilerin analizinde kullanılan yöntemler şunlardır:

Merkezi temayül ölçüleri (ortalama, medyan, mod), yüzdeler, parametrik hipotez testleri, parametrik olmayan hipotez testleri, ki-kare analizi, korelasyon analizi, regresyon analizi, varyans analizi, faktör analizi, ayırma analizidir.

- **Yorum**

Yorum, araştırma yapılarak ulaşılan sonuçları çözülmek istenen probleme doğru olarak bağlama işlemidir. Mekanik bir işlem değil, mantık işidir. Yorumda toplanan veriler problemin çözümü için değerlendirilir. Her olayın, fikir ve güdünün anlamı açıkça ortaya konur ve araştırmanın hedefiyle olan ilgisi görülmeye çalışılır.

Doğru yorum yapabilmek için, uygun veri toplanmalı ve problem iyi anlaşılmalıdır. Yorumcunun analiz v sentez kabiliyetine sahip olması, objektif olması ve yaratıcı olması gerekir.

4. NÖROPAZARLAMA ARAŞTIRMA TEKNİKLERİ

Nörobilim, pazarlama camiası için kararlarımızın büyük bir kısmını etkileyen bilinçaltı içgörülere dair muazzam bir kaynak oluşturuyor. Ancak pazarlama ve iletişim yöneticilerinin bilimsel ve akademik araştırmalara ait makalelerle kaybedecek zamanı yok. Bilimin sağladığı bu göz kamaştırıcı sonuçları, iş süreçlerine uygulayabilmeleri için onlara yol gösterecek nöro pazarlama araştırmacılarına ihtiyaçları var. Pazarlamacılar, nörobilimci olmak veya markalarını doğrudan ilgilendirmeyen akademik araştırmaları ezberlemek zorunda değildir. Nöropazarlama (neuromarketing)

kavramı, 2002 yılında Ale Smidts adlı bir akademisyen tarafından ortaya atıldı ve tüm dünyada kabul gördü. Tüketici satın alma davranışlarını anlamak ve analiz etmek için nöro bilimsel tekniklerin kullanılması sürecinde iki önemli noktaya vurgu yapılmaktadır. İlk olarak tanım, nöropazarlamayı işletmelerin daha fazla kâr elde etmek için nöro bilimsel teknikleri bir araç olarak görme anlayışından uzaklaştırmaktadır. İkinci olarak, nöropazarlama araştırmalarının alanını tüketici davranışları ile sınırlamayıp diğer disiplinlere doğru genişletmektedir (Lee, 2007, s. 200) Nöropazarlama araştırmalarının geleneksel anket ve odak grup görüşmeleri yöntemlerine göre en önemli üstünlüğü, tüketicinin sözel olarak verdiği cevap ile gerçekte ne düşündüğü arasındaki farkı ortadan kaldırmasıdır. Nöropazarlama teknikleri ile tüketicinin gerçekte ne düşündüğünü anlamak mümkün gözükmemektedir. Nöropazarlama, 1990 yılının ikinci yarısında, ilk kez Harvard Üniversitesi'nden Prof. Gerry Zaltman'ın işlevsel manyetik tınlama (rezonans) cihazını (fMRI) pazarlama araştırmalarında kullandığını duyurmasıyla gündeme gelmiştir. Bu çalışmaları, 2002 yılında, nöropazarlama kavramı ile ifade eden ise Prof. Ale Smidts'tir (Bridger, 2008) Nöropazarlama araştırmaları genellikle beyin görüntüleme sistemleriyle popülerliğini kazansa da aslında uygulanan birçok teknik vardır. Birçok araştırma şirketi sadece EEG ve eye tracking yöntemleriyle analizlerini gerçekleştiriyor. Ancak özellikle duygusal verilerin spesifik anlamlarının saptanması için nörometrik ölçümlerin biometrik ölçümlerle desteklenmesi şarttır.

EEG yöntemi, bize net olarak anlamlandırılabilen çok kısıtlı bir bilgi sağlamaktadır. EEG yöntemiyle motivasyon, bilişsel iş yükü, dikkat, uyku hali, yorgunluk, meditasyon gibi beyin durumlarına dair net çıktılar elde edebiliyoruz. Ancak EEG yöntemiyle elde edilen duygusal ilgi verisi genel bir seviyeyi göstermekle birlikte biometrik ölçümlerle eşzamanlı olarak değerlendirildiği takdirde spesifik olarak hangi duyguya ait verinin yükseldiğini veya düştüğünü belirleyebilmemizi sağlamaktadır. Yani EEG tekniğinde bir duygusal ilgi verisinin negatif bir duyguya mı yoksa pozitif bir duyguya mı ait olduğunu belirleyebilmek, öfke, hor görme, eğlenme, üzüntü vb. spesifik duyguları saptayabilmek için bu ölçümlerin eşzamanlı olarak yapılması ve analiz edilmesi gerekmektedir. Zaten dünyanın önde gelen birçok araştırma şirketi de bu tekniklerin birleştirdiği metotlar kullanmaktadır (Pazarlama Araştırması , 2020).

Nöropazarlama araştırmalarında kullanılan temel 6 teknik şunlardır

1. EEG Beyin Görüntüleme Sistemi (Nörometrik Ölçüm)
2. FMRI / Fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme (Nörometrik Ölçüm)
3. EYE Tracking (Biometrik Ölçüm)
4. FACS / Yüz İfade Tanımlama (Biometrik Ölçüm)
5. EKG Ölçümü (Biometrik Ölçüm)
6. GSR Ölçümü (Biometrik Ölçüm) (2020, s. 11)

Nöropazarlama araştırmalarında, EEG sisteminin durumudur. FMR, PET, MEG gibi beyin görüntüleme sistemlerine göre araştırma maliyetinin EEG sisteminde çok daha düşük olması ve yeni teknolojilerle kablosuz veri aktarımı sağlayabilmesi sayesinde her ortamda kolay uygulanabilir olması bunun en önemli sebeplerinden biridir. İnsan davranışlarının açıklanmasında kullanılan beyin görüntüleme yöntemlerinden EEG, taşınabilir olması ve mili saniye hızındaki çözünürlük avantajlarıyla da öne çıkmaktadır.

Resim 1 Taşınabilir EEG cihazları



Kaynak (2020, s. 12)

Nöropazarlama ölçümlerinde kullanılan teknik ve ölçme araçları aşağıda sınıflandırılmıştır (Fugate, 2007, s. 387): (Plassmann, 2007)

a) *Nörometrik ölçümler:* Beyin ve nöro tepkileri ölçmeyi hedefler. Nöro bilimsel ölçüm tekniklerinden en bilineni ve yaygın olanı elektro ensefalografi (EEGelectroencephalography) cihazı, kafa derisine yerleştirilen elektrotlar ile ölçüm yapmaktadır.

Yerleştirilen elektrot sayısı arttıkça elde edilen ölçümün hassasiyeti artmaktadır (Ariely ve Berns, 2010). Bir diğeri fMRI (fonksiyonel Manyetik Rezonans Görüntüleme) beyin içindeki kanın oksijen seviyesini ve beyin faaliyetlerindeki metabolik değışiklikleri ölçmek için kullanılan görüntüleme tekniğidir. Bazı deneklerin kapalı alanlarda kalma fobisi bazılarının ise alerjik tepkiler vermesi tekniğin zayıf yönünü oluşturur. Bir diğeri dezavantajı ise yüksek maliyetli olmasıdır.

b) *Biyometrik ölçümler:* Biyolojik ve fizyolojik tepkilerin ölçümünü hedefler. Beyin dışındaki tüm vücudun tepkilerini ölçmeyi amaçlar: kalp atış hızı, yüz ifadeleri, nefes alıp verme hızı, kasılma, ses perdesi, göz izleme (Eye-Tracking), galvanik deri tepkisi (GSR) gibi teknikler biyometrik ölçüm Olarak Adlandırılabilir

c) *Psikometrik ölçümler:* Psikolojik ve örtük tepkilerin ölçümünü hedefler ve beyin aktivitelerinin dolaylı ölçümünü ele alır (Varan vd., 2015:178). Birlikte ateşlenen birbirine bağlanır kuralı gereği iki sinir hücresinin peş peşe tetiklenmesi (birinin diğeri etkilemesi) halinde aralarındaki bağlantıların güçleneceği kuralı (Hebb, 1949/2005:10) uyarınca

nörofizyolojik tepkiler incelenir (Ustaahmetoğlu, 2015, s. 154-168).

5. ELEKTRONİK PAZARLAMA ARAŞTIRMALARI

Elektronik Pazarlama; pazarlamaya konu olan mal veya hizmetin web ortamında tanıtılması ve pazarlama faaliyetlerinin yine bu ortamda gerçekleştirilmesidir. Bu tanımda; söz konusu olan malın web ortamında araştırma ve reklam yapılması, e-pazarlamanın tutundurma işleviyle ilgilidir. Pazarlama faaliyetlerinin bu ortamda gerçekleştirilmesi ise pazarlamaya konu olan mal veya hizmetin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, dağıtılması ve tutundurulmasıyla ilgili eylemlerdir. İnternet üzerinden pazarlama, geleneksel pazarlama araçlarını da kullanan ancak, daha çok yüksek teknolojiye dayalı, hızlı ve de sürekli gelişen bir tekniktir. Bu noktada internetten pazarlama, geleneksel pazarlamanın, geleneksel reklamın, doğrudan pazarlamanın, yüz yüze satışın yerini bütünüyle doldurmak durumunda değildir. Ancak bu yöntemleri ileriye doğru götüren ve yeni yöntemlerle genişleten, satıcı ve alıcılara daha fazla kâr yaratan bir araç olarak görülmelidir (Meral Gündüz, 2009, s. 11).

İnternet üzerinden pazarlamada fiyatlama, işletmelerin son derece dikkatli davranmalarını gerektiren bir çalışmadır. Kısa bir sürede bütün rakip ürünlerin özellikleri ve fiyatları konusunda bilgi sahibi olma imkânına sahip olan müşterinin, fiyat konusundaki duyarlılığına cevap verebilecek bir fiyatlama politikası izlenmelidir (Aktan, 2015/1) En yaygın tanıtım araçları: internet siteleri oluşturmak, sektörel

portallara üye olmak, arama motorlarına ve başka sitelere reklam vermek, elektronik posta ile tanıtım, çevrimiçi topluluklarla bir ağ oluşturmak şeklinde sıralanabilir.

Ürün ve Hizmet (Product), Fiyat (Price), Dağıtım (Place) ve Tutundurma (Promotion) sözcüklerinin baş harflerinden oluşan 4P pazarlama karması bileşenleri, elektronik pazarlama faaliyetlerinin yapısına göre uyarlanmakta, ürün ve hizmet sunumu, fiyat belirleme, dağıtım yöntemleri ve tutundurma faaliyetleri, geleneksel pazarlama anlayışına göre farklılıklar göstermektedir. Burada en önemli farklılık, geleneksel pazarlamada uygulaması çok zor olan, kişiye özgü üretim ve pazarlama mantığının daha uygulanabilir olmasıdır. İnternet ortamında bütün ürünler, aslında hizmet durumundadır Müşteri deneyimi e-ticaret stratejisi, alakalı ürün teklifleri, etkileşim, içerik pazarlama, online müşteri davranışı ve yaşam tarzı başlıkları altında bütüncül bir yaklaşımla oluşuyor (Aktan, 2015/1).

World Wide Worx verilerine göre Güney Afrika e-ticaret sektörü 4 milyar dolarlık değeri ile global e-ticaret hacminin yalnızca yüzde 0,8'ini oluşturuyor. Ancak ilk görünüşte küçük görünen bu rakama bakarak Güney Afrika'ya veya e-ticaret hacmi benzer büyüklükte olan diğer ülkelere yatırım yapmaktan kaçınmanın global yatırımcılar için büyük hata olacağı anlaşılıyor (Pazarlama Araştırması , 2020).

Bir dış Pazar araştırma modelinde; kültürel, ekonomik, demografik, coğrafik, teknolojik, endüstriye ilişkin, ihraç edilecek mamule ilişkin veriler ile hedef alınan ülkelerin dış ticaret politikaları, ithalat rejimi

ve yönetmelikleri ile gümrük mevzuatı, rekabet durumu, dağıtım kanalları, satış çabaları ve kredi durumu gibi bilgilere gereksinim duyulur (Pazar Araştırması , 2020).

SONUÇ

Şirketlerin başarıları iyi hazırlanmış başarı ile sonuçlanmış pazar araştırmasına bağlıdır. Ürünün piyasada kabul edilmesini etkileyen sadece ürünün kalitesi değildir. Bugün çok kaliteli bir ürünün piyasaya sürülme zamanı iyi planlanmamışsa ürün, kendisinden beklenen başarıyı elde edemez. Halkın ilgisini çekecek çok değerli bir ürünü piyasaya çıkarırken kullandığınız bir slogan, bir afiş, şirketin sosyal sorumluluk projesi, toplumun değerlerine uygun olmadığında ürün o toplumda satılamaz. Toplumun geleneksel yaşayış şekli, beslenme alışkanlıkları, demografik yapısı, iklimi, temel ihtiyaçları karşılaya bilme gücü, GSYİH, istihdam edilen nüfus oranı, genç yaşlı nüfus olması, teknoloji okuryazarlığı, eğitim seviyesi, geleneksel yapıya bağlılığı, milliyetçilik anlayışı bir ürünün isimlendirilmesinden biçimlendirilmesi ve içeriğine kadar şekillenmesinde üretimi ve tüketiminde rol oynar. Ar ge laboratuvarlarında, teknokentlerde, innovative ürünün üretilmesinden önce yapılan araştırma, pazarlama araştırmasıdır. Uluslararası ticarete rekabet edebilecek nitelikte ürün üretildiğinde uluslararası standartlara uygun olmadan üretilen bir çalışma başarısızlıkla sonuçlanacağından öncelikle dış ticarete kabul edilen standartların sağlanması gereklidir. Böyle bir çalışma, tedarik zinciri yönetimini gerektirdiğinden ürünün standartlarını temin edebilmek için tedarik zinciri yönetiminin iyi planlanması gerekir.

Teknolojik yeniliklerle çok farklı firmaların etkisi altında kalan tüketici, en kaliteli ürüne elektronik ortamda aldatıcı birkaç deneme sonunda ulaşabilmektedir. E-ticarette yaşanan güvenlik kaygılar nedeniyle çekimser davranan geleneksel alışverişten ödün vermeyen küresel nüfusun Korona virüs salgını sonrası, e-ticarete yaklaşımı da değişti. 21. yüzyılda yaşanan pandemi salgınından koruma tedbirleri kapsamında milyonlarca kişi elektronik alışveriş yapmayı tercih etmeye başladı. Bu durum pazarlama araştırmacıları için çok olumlu olarak görüldüğünden elektronik ortamda daha sık bulunan müşteriye ulaşma imkânı da arttı. Geçmişte müşteri ile yüz yüze görüşmeler, anket değerlendirmeleri, yerine, hemen hemen her web sayfasında yer alan anketlerle müşteri, pazarlamacılar, ar ge çalışanları ile daha kolay buluşma imkânı buldu. Müşterinin istekleri ile üreticinin isteklerinin buluştuğu orta noktada karlı kazançlı harcamaların yapılabilmesi için ortam oluştu. Krizleri fırsata dönüştüren pazarlama ve ar ge kuruluşları, müşteri isteklerini belirleyerek daha karlı yatırımlar yapma fırsatı elde ederler. Kişisel web sitelerinde, videolarla influencer pazarlama, Markaların dijital pazarlama stratejileri ve müşteri deneyimi için yeni avantajlar sağlıyor olsa da Chatbot'lar, viber, whatsapp facebook, Konuşarak Ticaret'le (Conversational Commerce) müşteri portföylerini geliştirmek isteseler de yüzyıllardır değişmeyen tüketici istekleri tek bir noktada odaklanmaktadır. Kaliteli malı, güvenilir ticaret yolu ile satın alma. uluslararası pazarın istekleri yeni olan, kaliteli olan ve güvenilir olan en karlı üründür. Pazarlamada dijital paranın ön plana çıkması, e-ticaretin yaygınlaşması, insanların geleneksel ticaretten salgın nedeniyle uzaklaşmaları, pazarlama

bilimin işlerini kolaylaştırdı. Sosyal paylaşım, eğlence kanalları, oyunlar, TV pazarlama, insanları eğlendirirken kazandırmaya devam edecek. Ancak doğru siteler, doğru mağazalar bir sonraki yüzyılda işlerliğini sürdürecektir. Yeter ki insanların sahip olduğu değerlere saygı duyan güvenli şirketler dijital pazarda bulunsun. .

KAYNAKÇA

- Aktan, E. (2015/1). Yeni Ekonomik Sistemde Elektronik Pazarlama. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (38), 122.
- Alabay, M. N. (2010). Geleneksel Pazarlamadan Yeni Pazarlama Yaklaşımlarına Geçiş.
- Altan, M. (2018). *Pazarlamada İkincil Veriler Kullanılarak Hedef Pazar Seçimi ve Bir Model Önerisi* Yayınlanmamış Yüksek Liisans tezi . KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı,
- Altunışık, R. (2001.). Modern Pazarlama. *Değişim yayınları* , 1-356.
- B. Çağlar, B. K. (2010). 3 Uluslararası Pazarlama Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sisteminin Önemi. *Iu. Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu, 11 – 13 Ekim 2010, Gebze – Kocaeli* , 68-3.
- Baker, M. H.-M. (1986). Dağıtım Rekabetçi Başarıya Pazarlama: Literatür taraması.
- Bridger, L. v. (2008). *Market researchers make increasing use of brain imaging.*
- Bulut, Z. A. (2013). The Impact Of Marketing Research Activities On Marketing Performance In Textile Companies: A Study In Denizli. *Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 19, 2013 Int. Journal of Management Economics and Business, Vol. 9, (No. 19).*

- Bulut, Z. A. (2013). The Impact Of Marketing Research Activities On Marketing Performance In Textile Companies: A Study In Denizli. *Dokuz Eylül Üniversitesi* .
- Canitez. F, E. (2004). *Pazarlama İlkeleri Teori ve Yaklaşımla*. 1. Baskı.
- Christine M. Koontz. (2001)). *Glossary Of Marketing Definitions, Florida Resources and Environmental Analysis Center*. (January.
- Çetinkaya Ö Bozkurt, C. G. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisinin Biyometrik Analizi . *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , , Cilt: 5, Sayı: 3 (, 1-23.
- Dedeoğlu, A. Ö. (2002). Tüketici Davranışları Alanında Kalitatif Araştırmaların Önemi Ve Multidisipliner Yaklaşımlar . , *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi* , Cilt:17 (Sayı:2), Ss:75-92.
- Dedeoğlu, Ö. (2019). Geleneksel Pazarlamadan Yeni Pazarlama Yaklaşımlarına Geçiş Süreci.
- Ecer, H. F. (2004). *Pazarlama İlkeleri Teori ve Yaklaşımlar (1. Baskı)*.
- Eldon Y. Li, R. M. (2001). *Marketing Information Systems in Fortune Companies: A Longitudinal Analysis of 1980, 1990 and 2000*”, *Information and Management*.
- Fugate, D. L. (2007). Neuromarketing: A layman’s look at neuroscience and its potential application to.

- Gandz, J. v. (1977). Pazarlama araştırmasını hesap verebilir kılmak. Pazarlama Araştırması Dergisi. 200-208.
- Gündüz, M (2009). Yurtdışına E-Ticaret(B2C E-İhracat), Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi,. s. 11.
- <http://msonet.org/cat.asp?nid=209&n=156>. (2020, 05 04). Pazarlama Araştırması . adresinden alınmıştır
- <https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/4333/1/204503.pdf>. (2020).
- <https://ceotudent.com/unlu-markalarin-pazar-hikayeleri>. (2020, 5 5). <https://ceotudent.com/unlu-markalarin-pazar-hikayeleri> adresinden alınmıştır
- Jain, S. (1989). *Standardization of International Marketing Strategy: Some Research Hypotheses*, *Journal of*
- Karabıyık, N. Ö. (2010). Uygulama ve Akademik Yönüyle Pazarlama Tarihine Bir Bakış,. 15. *Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı* .
- Kohli, A. v. (1990). Pazar yönelimi: Yapı, araştırma öneri ve yönetsel çıkarımları. *Pazarlama Dergisi* , 54 (2).
- Kotler, P. (1966). Firmanın pazarlama sinir merkezi için bir tasarım. *İşletme Ufukları*.
- Kozak, N. (2001). Anadolu Üniversitesi Ders Notları,. adresinden alınmıştır

- Lee, N. B. (2007). What is 'neuromarketing'? A discussion and agenda for future research. *International Journal of Psychophysiology*.
- McAuley, A. (2001.). *International Marketing*, 1-325. John Wiley & Sons, LTD.,.
- Mucuk, İ. (2008.). *Modern İşletmecilik, Türkmen Kitabevi* , 1-385.
- Narver, J. v. ((1990). Pazar yöneliminin işletme üzerindeki etkisizlik. *Pazarlama Dergisi* (54 -4), 21-35.
- Naveh, E. v. (2000). *Toplam Kalite Yönetimi ,Kaliteli bilgi için hiyerarşik bir çerçevesistemi*.
- Özen, M. (2015). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı İşletme Yüksek Lisans Programı E-Pazarlama Stratejilerinde Çevrimiçi Arama Sitelerinin Önemi Ve Bir Araştırma Yüksek Lisans Tezi .
- Özgül, Ö. B. (2013). *Modern Pazarlama İlkeleri* (Cilt 4. b.). İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Pazar Araştırmaları* . (2020, 05 17). <https://globalenstitui.com/bolum/pazarlama-arastirmasi/>. adresinden alınmıştır
- Pazar Araştırması*. (2020). <https://www.bayesarastirma.com.tr/pazar-arastirmasi-pazar-arastirmasi-konulari/>. adresinden alınmıştır
- Pazarlama Araştırması*. (2020). 2020 tarihinde <http://msonet.org/cat.asp?nid=209&n=156>. adresinden alındı

- Perreault, D. W.-M. (1996). Irwin Series In Marketing,. adresinden alınmıştır
- Plassmann, H. A. (2007). What can advertisers learn from neuroscience?.International Journal of Advertising,. (26(2),), 151-175.
- Tenekecioğlu, B. ((2004)). Pazarlama Yönetimi, Anadolu Üniversitesi Yayını,.
- Tookey, D. ((1964).). İhracatta başarı ile ilişkili faktörler. *Yönetim Çalışmaları Dergisi*, (20 (1),), 48-66.
- Torlak, Ö. ((2001),). Pazarlama Ahlakı: Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları veTüketici Davranışlarının Analizi (İstanbul: Beta Basım AŞ., 1. Baskı).
- Ustaahmetoğlu, E. (2015). Nöropazarlama Üzerine Bir Değerlendirme. *Business & Management Studies: An International JournalBmsjUluslararası İşletme Ve Yönetim Dergisi* , Vol.:3 Issue:2 (C.:3 S.:2), 154-168.
- Ventura, K. (2003). Pazarlama Araştırmaları Kapsamında Yaşanan Teknoloji-Tabanlı Değişim. adresinden alınmıştır
- Ventura, K. (2003). Pazarlama Araştırmaları. *Ege Akademik Bakış Dergisi* .

BÖLÜM 15

BEDEN EĞİTİMİ ÖĞRETMENİ ADAYLARININ TOPLUMA HİZMET UYGULAMALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Fikret ALINCAK*

Doç. Dr. Uğur ABAKAY**

*Gaziantep Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Gaziantep.

**Gaziantep Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Gaziantep.

GİRİŞ

Süreç olarak eğitim; okul öncesi dönemden başlayıp, yükseköğretimin sonuna kadar süren bilimsel ilkeler çerçevesinde öğrencilerin, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda yetiştirilmelerinde hiç şüphesiz öğretmen yetiştiren kurumların ve eğitim fakültelerinin sorumluluğu oldukça yüksektir (Yeşilyaprak, 2006, s.18). Köken olarak topluma hizmet uygulamaları 1870’li yıllara dayanmakla birlikte, 1900’lü yılların başında ise John Dewey tarafından dile getirilerek şekillenmiştir (Hatcher ve Erasmus, 2008; Titlebaum ve diğ., 2004). Terimsel anlamda ilk olarak topluma hizmet kavramı 1966 yılında Amerika’da ele alınmıştır. Toplum ve okul arasındaki ilk faaliyet ise 1969 yılında tertip edilen atlanta topluma hizmet konferansıdır (Titlebaum ve diğ., 2004).

Kolb 1984 yılında “deneyimsel öğrenme: gelişim ve öğrenmenin kaynağı olarak yaşantı” isimli eserinde topluma hizmet uygulamalarının aynı zamanda bir öğrenme stratejisi olduğu yönünde görüş ifade etmiştir (Hatcher ve Erasmus, 2008). Topluma hizmet uygulamaları çıkartılan yasa ile 1990 yılında Amerika’ hukuksal bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Amerika’daki yükseköğretim kurumlarında hızlı bir şekilde yayılan topluma hizmet uygulamaları birçok ülkede ele alınmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Bu anlamda dünyada ilk defa Amerika’da 2001 yılında topluma hizmet uygulamalarına ilişkin sorunların ele alındığı uluslararası konferans yapılmıştır (CACSL, 2009; Hatcher ve Erasmus, 2008; Butcher ve diğ., 2003).

Dünya genelinde eğitim fakültelerine baktığımızda; temel eğitimden başlayarak, meslek elemanı yetiştirme yanında birçok alanda da topluma hizmet götürmektedirler (Miser, 2006). Ülkemizde ise eğitim fakültelerinin toplum ile olan işbirliğine baktığımızda yetersiz olduğu görülmektedir. Dolayısı ile eğitim sistemimizin içerisinde yer alan eğitim personelimizin; bireyin ve toplumun gelişimindeki anahtar rolünü üstlenebilmesi açısından görev ve sorumluluklar alması gerekmektedir (Yeşilyaprak, 2006).

Bundan dolayı 2006-2007 öğretim yılından itibaren Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından eğitim fakültelerinin programlarında değişiklik yapılarak topluma hizmet uygulamaları ders olarak vermeye başlanmıştır. Topluma hizmet uygulamalarının ders olarak vermeye başlanmasının amacı; öğretmen adaylarının toplumun sorunlarını ele alması ve bu sorunlara çözüm üretmesi, bunun yanında topluma hizmet konusunda çeşitli proje ve etkinlikler gerçekleştirmesidir. Ayrıca topluma hizmet uygulamalarının okullarda gerçekleştirilerek öğretmen adaylarının bilgi ve beceri kazanmaları hedeflenmektedir (YÖK, 2008). Topluma hizmet, baştan beri insanların beklentilerine cevap verebilme ve ihtiyaçlarını karşılama üzerine odaklanmaktadır (United Nations, 1999). Bireyler bu anlamda içerisinde yaşadığı toplumu sahiplenerek toplumun bir işçisi gibi çalışacaktır. Böylece bireylerin toplumda farklı bir bakış açısı kazandırılarak olaylara ilgili olması, çevresine karşı duyarlı olma gibi özellikleri gelişecektir (Coşkun, 2009, s.43).

Bu çalışma, beden eğitimi öğretmeni adaylarının topluma hizmet uygulamaları hakkındaki görüşlerini değerlendirmek amacı ile yapılmıştır. Bu amaç kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır.

1. Topluma hizmet uygulamaları ne demektir?
2. Topluma hizmet uygulamaları hakkında önceden bilginiz var mıydı?
3. Topluma hizmet uygulamaları kapsamında ne tür etkinlikler yapmaktasınız?
4. Topluma hizmet uygulamalarının size kazanımları nelerdir?
5. Topluma hizmet uygulamaları için en uygun alanlar hangileridir?
6. Topluma hizmet uygulamalarına ilişkin olarak önerileriniz nelerdir.

Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan mülakat yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi ise kişilerin görüş ve düşüncelerinin derinlemesine ve araştırılma, incelenmesine imkân veren bir yöntem çeşididir. Bu nedenle çalışmanın deseni olgu bilim deseni seçilmiştir. Fark ettiğimiz fakat konuyla ilgili derinlemesine bilginin olmadığı durumlarda ayrıntılı bir şekilde bilgilenmek için olgu bilim deseni kullanılır. (Yin, 1984; Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Araştırma Grubu

Beden eğitimi öğretmeni adaylarının topluma hizmet uygulamaları hakkındaki görüşlerini almak amacıyla hazırlanan anket formu,

Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan 10 gönüllü katılımcıya uygulanmıştır. Araştırma grubu ile ilgili veriler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırma Grubuna (N = 20) Ait Kişisel Özellikler

Değişkenler	Guruplar	n	%
Cinsiyet	Erkek	5	50
	Kadın	5	50
Sınıf	3	5	50
	4	5	50

Tablo 1'de araştırma grubuna ait kişisel özellikler verilmektedir. Araştırmaya grubunun cinsiyetine baktığımızda 5 (%50) öğretmen adayının erkek, 5 (%50) öğretmen adayının kadın olduğu görülmektedir. Araştırma grubunun öğrenim gördükleri sınıfa baktığımızda; 5 (%50) öğretmen adayının 3. sınıfta, 5 (%50) öğretmen adayının ise 4. sınıfta öğrenim gördüğü görülmektedir.

Görüşme Formunun Hazırlanması ve Uygulanması

Araştırmada kullanılacak görüşme formunun oluşturulması amacıyla, öncelikli olarak 50 beden eğitimi öğretmeni adayına topluma hizmet uygulamaları ile ilgili olarak görüşlerinin neler olduğu ile ilgili birer kompozisyon yazmaları istenmiştir. Toplanan kompozisyonlardan ve literatürden edinilen bilgiler sonucunda görüşme formunun taslak hali elde edilmiştir. Araştırma amacıyla hazırlanmış olan ölçme aracının kapsam geçerliğini test etmede kullanılan mantıksal yollardan biride

uzmanın görüşüne başvurmadır (Büyüköztürk, 2006). Görüşme formu alanın uzmanlarına sunulmuş ve elde edilen bilgiler doğrultusunda lazım olan düzenleme ve düzeltmeler yapılarak 2 adet bireysel özellikleri belirleyen soru ve 6 adet açık uçlu soru hazırlanarak görüşme formu oluşturulmuştur.

Hazırlanan görüşme formu Gaziantep Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunda öğrenim gören 10 beden eğitimi öğretmeni adayına uygulanarak veriler oluşturulmuştur. Uygulama esnasında çalışmanın hedefi araştırma grubuna açıklanmış, yanıt verecekleri cevapların önemliliği ile ilgili olarak bilgilendirilme yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada ki görüşme formlarından alınan bulgular içerik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Nitel çalışmalarda içeriğin analizi temalardan ve temaların analiz edilmesinde kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Yapılan çalışmalar sonucunda alınan bulgular farklı farklı kaydedilmiş grup ve kodlama alanında uzman olanlarla paylaşılıp onların fikirleri göz önünde bulundurularak analiz bölümüne geçilmiştir. Analiz kısmında bütün sorulara ilişkin tema ortaya konulmuş, temaların frekans ve yüzdeleri hesaplanarak elde edilmiştir. Elde edilen veri değerlendirme bölümüne betimsel analiz yapılmıştır. Son olarak raporlaştırma yapılarak bulgular ortaya konulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu kısmında, Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan beden eğitimi öğretmeni adaylarının topluma hizmet uygulamaları hakkındaki düşüncelerini belirlemek için öğretmen adayları ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma gurubunun topluma hizmet hakkında ilişkin görüşlerinin dağılımı

Temalar	N	%
Topluma fayda sağlamak	8	29.6
İnsanlara yardımcı olmak	7	26
Toplumun ihtiyaçlarını sağlamak	6	22.2
Topluma karşı duyarlı olmak	6	22.2
Toplam	27	100

Tablo 2'de araştırma gurubunun topluma hizmet hakkında görüşlerinin dağılımı verilmektedir. Katılımcıların topluma hizmet hakkındaki görüşlerinden 4 tema ortaya çıkmıştır. Katılımcıların birden fazla tema ifade ettikleri görülmüştür. Bu temalar arasında, topluma fayda sağlamak (%29.6), insanlara yardımcı olmak (%26) toplumun ihtiyaçlarını sağlamak (%22.2), topluma karşı duyarlı olmak (%22.2) temaları ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Araştırma gurubunun topluma hizmet uygulamaları ile ilgili daha önceden bilgisinin olup olmadığına ilişkin görüşlerinin dağılımı.

Temalar	n	%
Bilgim vardı	6	60
Herhangi bir bilğim yoktu	4	40
Toplam	10	100

Tablo 3’de araştırma gurubunun topluma hizmet uygulamaları ile ilgili daha önceden bilgisinin olup olmadığına ilişkin görüşlerinin dağılımı verilmektedir. Katılımcıların topluma hizmet uygulamaları ile ilgili daha önceden bilgisinin olup olmadığına yönelik görüşlerinde 2 tema ortaya çıkmıştır. Buna göre; 6 öğretmen adayı (%60) daha önce ders ili ilgili bilgisi olduğunu, 4 öğretmen adayı (%40) herhangi bir bilgisi olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 4. Araştırma gurubunun topluma hizmet uygulamaları kapsamında yapmış olduğu etkinlikler hakkındaki görüşlerinin dağılımı.

Temalar	N	%
Okullara yardım kampanyası	8	28.6
Engelli bireylere yönelik etkinlikler	6	21.5
Okullarda spor etkinlikleri	6	21.5
Huzur evini ziyaret	4	14.2
Topluma fayda sağlayan kurumlara ziyaret	4	14.2
Toplam	28	100

Tablo 4’de araştırma grubunun topluma hizmet uygulamaları kapsamında yapmış olduğu etkinlikler hakkındaki görüşlerinin dağılımı verilmektedir. Katılımcıların topluma hizmet uygulamaları kapsamında yapmış olduğu etkinlikler ile ilgili görüşlerinden 5 tema ortaya çıkmıştır. Katılımcıların birden fazla tema ifade ettikleri görülmüştür.

Bu temalar arasında yüzde sıralamasına göre, okullara yardım kampanyası (%28.6), engelli bireylere yönelik etkinlikler (%21.5), okullarda spor etkinlikleri (%21.5), huzur evini ziyaret (%14.2), topluma fayda sağlayan kurumlara ziyaret (%14.2) temaları ortaya çıkmıştır.

Tablo 5. Araştırma grubunun topluma hizmet uygulamalarına ilişkin kazanımları hakkındaki görüşlerinin dağılımı.

Temalar	N	%
Yardımlaşma duygumuz gelişti	9	31
Topluma karşı daha duyarlı olduk	8	27.6
Grup çalışmasını öğrendik	7	24.2
İletişim becerilerimiz gelişti	5	17.2
Toplam	29	100

Tablo 5’de araştırma grubunun topluma hizmet uygulamalarına ilişkin kazanımları hakkında genel olarak düşüncelerine ilişkin dağılım verilmektedir. Katılımcıların topluma hizmet uygulamalarına ilişkin kazanımları hakkındaki görüşlerinden 4 tema ortaya çıkmıştır. Katılımcıların birden fazla tema ifade ettikleri görülmüştür.

Bu temalar arasında yüzde sıralamasına göre, yardımlaşma duygumuz gelişti (%31), topluma karşı daha duyarlı olduk (%27.6), grup çalışmasını öğrendik (%24.2), iletişim becerilerimiz gelişti (%17.2) temaları ortaya çıkmıştır.

Tablo 6. Araştırma gurubunun topluma hizmet uygulamalarına kapsamında hangi alanların uygun olduğuna ilişkin verilerin dağılımı

Temalar	N	%
Okullar	8	42.2
Hastaneler	6	31.5
Sosyal alanlar	5	26.3
Toplam	19	100

Tablo 6’da araştırma gurubunun topluma hizmet uygulamaları kapsamında hangi alanların uygun olduğuna ilişkin görüşlerinin dağılımı verilmektedir. Katılımcıların topluma hizmet uygulamaları kapsamında hangi alanların uygun olduğuna yönelik düşüncelerinde 3 tema ortaya çıkmıştır. Katılımcıların birden fazla tema ifade ettikleri görülmüştür. Bu temalar arasında yüzde sıralamasına göre, okullar (%42.2), hastaneler (%31.5), sosyal alanlar (%26.3) temaları ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Araştırma gurubunun topluma hizmet uygulamaları ile ilgili önerilerine ilişkin verilerin dağılımı.

Temalar	N	%
İnsanlar teşvik edilmeli	10	25.7
Toplumsal duyarlılığa yönelik etkinlikler yapılmalı	8	20.6
Sosyal medya iyi kullanılmalı	7	17.9
Basın kuruluşları destek olmalı	7	17.9
Tüm bölümlerde bu ders olmalı	7	17.9
Toplam	39	100

Tablo 7’de araştırma gurubunun topluma hizmet uygulamaları ile ilgili önerilerine ilişkin görüşlerinin dağılımı verilmektedir. Katılımcıların topluma hizmet uygulamaları ile ilgili önerilerine ilişkin görüşlerinden 5 tema ortaya çıkmıştır. Katılımcıların birden fazla tema ifade ettikleri görülmüştür. Bu temalar arasında yüzde sıralamasına göre, insanlar teşvik edilmeli (%25.7), toplumsal duyarlılığa yönelik etkinlikler yapılmalı (%20.6), sosyal medya iyi kullanılmalı (%17.9), basın kuruluşları destek olmalı (%17.9), tüm bölümlerde bu ders olmalı (%17.9) temaları ortaya çıkmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Bu bölümde, topluma hizmet uygulamaları hakkında öğretmen adayları ile yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Araştırma grubunun topluma hizmet hakkındaki düşüncelerinin ne olduğuna baktığımızda; topluma fayda sağlamak, insanlara yardımcı olmak ve toplumun ihtiyaçlarını sağlamak olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca çalışma grubu topluma hizmetin topluma karşı duyarlı olmak olduğunu ifade etmiştir. Bu noktadan hareketle genel itibarı ile topluma ve insanlara yardımcı olmanın topluma hizmet olduğunu söyleyebiliriz. Gökçe (2011) yapmış olduğu çalışmada, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının genel itibarı ile derse karşı tutumlarının olumlu yönde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kathleen (1989) çalışmada, öğrencilerin ders kapsamında; toplumu daha iyi tanıdığını ve toplumsal sorunlara daha olumlu yaklaştığını ifade etmektedir. Ayrıca yapılan değişik çalışmalarda, topluma hizmet uygulamaları ile birlikte öğrencilerin toplumu iyi analiz etmesi ve aynı zamanda kendisini toplumun bir ögesi olarak gördükleri belirtilmektedir. Aynı zamanda topluma hizmet uygulamaları ile ilgili çalışmalara katılarak öğrencilerin; görev ve sorumluluklarının farkına vararak bir takım bilgi ve becerilerinin geliştiği ortaya konulmuştur (Albayrak ve diğerleri, 2009; Munoz, 2003; Kaltsounis, 1987; Waterman, 1997).

Araştırma grubunun topluma hizmet uygulamaları ile ilgili daha önceden bilgileri olup olmadıklarına baktığımızda öğretmen adayları

bilgileri olduğunu ifade ederken bazı öğretmen adayları ise herhangi bir bilgileri olmadığını belirtmişlerdir. Dolayısıyla öğrencilerin topluma hizmet uygulamaları kapsamında her ne kadar bilgi sahibi olursa da, tanıtımı için yeterli olmadığı söylenebilir.

Araştırma grubunun topluma hizmet uygulamaları kapsamında yapmış oldukları etkinliklere baktığımızda; okullara yardım kampanyası, engelli bireylere yönelik etkinlikler ve okullarda spor etkinlikleri yaptırıldığı görülmektedir. Ayrıca araştırma topluma hizmet uygulamaları kapsamında huzurevini ziyaret ettiklerini ve topluma fayda sağlayan kurumları ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Araştırma grubunun bu görüşlerinden hareketle topluma hizmet uygulamaları kapsamında daha çok toplumun yararına yönelik etkinlikler gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Gökçe (2011) yapmış olduğu çalışmada etkinlik olarak; görev yaptıkları okul ve çevresine dönük eğitim faaliyetlerinde bulduklarını, bunun yanında bir takım paneller yaptıklarını belirtmiştir. Ayrıca sivil toplum örgütleri ile ortaklaşa, çocuk yuvaları, yaşlı bakım evleri ve benzer kurumlara ziyaretler yaparak farklı etkinlikler yaptıklarını ifade etmiştir. Uğurlu ve Kıral (2012) yapmış oldukları çalışmalarında bulgularımız ile benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Öğretmen adayları meslek hayatlarında değişik etkinlikler gerçekleştirerek topluma hizmet anlamında ortaya bir şeyler koyabilirler (Coşkun, 2009; Eraslan, 2007; Gökçe, 2009; Uygun, 2009).

Araştırma grubunun, topluma hizmet uygulamalarının kazanımları hakkında düşüncelerine ilişkin görüşlerine baktığımızda; genel

anlamda yardımlaşma duygularının geliştiği ve topluma karşı daha duyarlı oldukları görülmektedir. Ayrıca araştırma grubu; topluma hizmet uygulamaları ile birlikte grup çalışmasını öğrendiklerini ve insanlarla olan iletişim becerilerinin geliştiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu görüşlerden hareketle öğretmen adayların topluma hizmet uygulamaları kapsamında topluma karşı olan bakış açısının olumlu yönde gelişmeler gösterdiğini, ayrıca topluma hizmet uygulamaları ile birlikte öğretmen adaylarının çevresinde destek olunması gereken kişilere destek olma eğiliminde ve sorunlara karşısında çözüm odaklı pozitif yaklaşım geliştirdikleri söylenebilir. Çetin ve Sönmez (2009), Sönmez (2010), Çoban, Kaşkaya ve Ağırbaş (2010), Tanrıseven, Üredi ve Yanpar Yelken (2010) yapmış oldukları çalışmalarında, topluma hizmet uygulamalarının öğretmen adaylarına, diğer kişi ve kurumlara karşı olumlu duygular beslemeleri yönünde katkılar sağladığını belirtmişlerdir. Yapılan bazı araştırmalarda, etkili iletişim kurma konusunda, görev ve sorumluluk alma konusunda ve toplumsal olayların çözümünde topluma hizmet uygulamalarının etkin rol oynadığı görülmektedir (Giles ve Eyles, 1994; Astin ve Sax, 1998; Peterson,1998; Eyles ve Giles, 1999; Vogelgesang ve Astin, 2000; Antonio, Astin ve Cress, 2000; Quezada ve Christopherson, 2005; Elma, Kesten, Kiroğlu, Uzun, Dicle, Palavan, 2010).

Araştırmaya katılan öğretmen adayları topluma hizmet uygulamaları kapsamında en uygun alanlarının; okullar, hastaneler ve sosyal alanlar olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısı ile topluma destek anlamında ya da insanlara bir takım katkılarda bulunmak için okullar ve hastaneler ile birlikte tüm sosyal alanların uygun olduğu söylenebilir. Uğurlu ve

Kıral (2012) okullarda öğrenciler ile birlikte bir takım topluma destek olmak amacıyla farklı kurumları ile destek anlamında çalışmalar yaptıklarını belirtmişlerdir.

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları ile ilgili önerilerine baktığımızda; insanların teşvik edilmesi gerektiği ve toplumsal duyarlılığa yönelik etkinlikler yapılması gerektiği önerilmektedir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adayları; sosyal medyanın iyi kullanılması, basın kuruluşlarının destek olması ve topluma hizmet uygulamaları dersinin tüm bölümlerde olması gerektiği yönünde önerilerde bulunmuşlardır. Farklı çalışmalarda araştırmacıların önerilerine baktığımızda; etkili bir planlama, iyi bir danışmanlık, zaman ve değerlendirme şeklinde öneriler ortaya koydukları görülmektedir (Gürol ve Özercan, 2010; Tanrıseven ve diğerleri, 2010). Yapılan bazı araştırmalarda, Tema vakfının, topluma hizmet uygulamalarında, öğretmen adayları için önemli olduğu görülmektedir (Çoşkun, 2009, Gökçe, 2009). Ay (2010) yapmış olduğu çalışmasında sivil toplum örgütlerinin önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.

Merey (2009), Sönmez (2010) çalışmalarında, öğretmen adaylarının toplumu iyi analiz edebilmesi, toplumsal olaylara çözüm getirmesi açısından sivil toplum kuruluşlarının önemine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca Sönmez (2010) yapmış olduğu çalışmasında topluma hizmet uygulamaları dersinin öğretmen yetiştiren bütün kurumlarda olması gerektiğini ifade etmiştir.

Konu ile ilgili olarak gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında yapılan çalışmalara baktığımızda, topluma hizmet uygulamalarının önemli bir yere sahip olduğu ve öğretmen yetiştiren kurumlarda gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Dinçer, 2006; Çuhadar, 2008; Çuhadar, 2008; Coşkun, 2009; Aksoy, Çetin, Sönmez, 2009; Allen, 1997; Owen, 2000). Bu kapsamda topluma hizmet uygulamaları dersi öğretmen adaylarına katkı sağlayacaktır. Bu anlamda eğitim fakülteleri topluma hizmeti ilke edinmiş öğretmenler yetiştirmiş olacaktır. Waterman (1997).

Araştırma sonucunda beden eğitimi öğretmeni adayları, öğretmenliğin toplumsal bir sorumluluk gerektirdiğini ve bu ders kapsamında topluma daha faydalı ve duyarlı olma yolunda adımlar attıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen adayları topluma hizmet uygulamaları kapsamında sivil toplum kuruluşları ile birlikte okullarda spor etkinlikleri ve topluma fayda sağlayan kurumları ziyaret ettiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmen adayları; topluma hizmet uygulamaları faaliyetleri ile birlikte iletişim becerisi kazandıklarını, yardımlaşma ve dayanışma özelliklerinin geliştiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca araştırma grubu; topluma hizmet uygulamaları ile ilgili yapılacak çalışmalar kapsamında en uygun alanların doğrudan okullar, hastaneler ve sosyal olanlar olduğunu ifade ederken, topluma hizmet uygulamaları ile ilgili bireylerin teşvik edilmesi, etkinlik yapılması ve sosyal medyada toplumun sorunlarına değinilmesi gerektiği yönünde önerilerde bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Albayrak, Akkocaoğlu & Kaptan (2009) “Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin Öğretmen Adaylarının Toplumsal Duyarlılıklarına Etkisi Üzerine Bir İnceleme: “Hacettepe Üniversitesi İlköğretim Bölümü Örneği”. XVIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı. İzmir.
2. Allen, R.F. (1997). School-Based Community Service Learning: Developing Civic Commitment Through Action. *The Social Studies*, 88(5), P.196.
3. Antonio, A. L., Astin, H. S. & Cress, C. H. (2000). Community Service İn Higher Education: A Look At The Nation's Faculty. *Review Of Higher Education*, 23(4), 373-397.
4. Astin, A. W., & Sax, L. J. (1998). How Undergraduates Are Affected By Service Participation. *Journal Of College Student Development*, 39(3), 251-263.
5. Ay, T. (2010). Sosyal Bilgiler Dersinde Yerel Toplum Çalışmalarından Yararlanma. Bir Eylem Araştırması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
6. Büyük Öztürk, Ş. (2006). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi. Ankara:Pegema.
7. Coşkun, H. (2009). Topluma Hizmet Uygulamaları. Ankara: Anı Yayıncılık.
8. Çetin, T. & Sönmez, Ö. F. (2009). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin Amaç ve İçeriğine Yönelik Görüşlerinin Değerlendirilmesi, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(3), 851-875.

9. Çoban, B. Kaşkaya, A. & Ağırbaş, Ö. (2010). “Sınıf Öğretmenliği Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Topluma Hizmet Uygulamaları Dersine İlişkin Tutumlarının Diğer Bölümler İle Karşılaştırılması (Erzincan Üniversitesi Örneği)”, 9. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu İçinde (S. 484-488). Elazığ.
10. Çuhadar, A. (2008). Topluma Hizmet Uygulamaları Aracılığı İle Yurттаş Öğretmen Yetiştirmek, V11. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Çanakkale.
11. Elma, C., Kesten, A., Kıroğlu, K., Uzun, E. M., Dicle, A. N., & Palavan, Ö. (2010). Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamaları Dersine İlişkin Algıları. Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory And Practice], 16(2), 231-252.
12. Eraslan, L. (2007). “Eğitim Fakültelerinde Uygulanacak Yeni Programların Değerlendirilmesi Bağlamında Topluma Hizmet Uygulamaları Adlı Dersin İçerik Analizi Ve Bazı Proje Önerileri”, I. Ulusal İlköğretim Kongresi, Ankara.
13. Eyler, J. S., & Giles, D. E. (1999). Where's The Learning İn Service Learning? San Francisco: Jossey-Bass.
14. Gay, L., Mills, G., Airasian, P. (2006). Educational Research: Competencies For Analysis And Application (8th Ed.). New York: Prentice Hall.
15. Giles, D. E., & Eyler, J. S. (1994). The İmpact Of A College Community Service Laboratory On Students' Personal, Social And Cognitive Outcomes. Journal Of Adolescence, 17, 327-339.

16. Gökçe, N. (2009). Sosyal Bilgiler Eğitiminde Topluma Hizmet Uygulamaları. M. Safran (Ed.). Sosyal Bilgiler Öğretimi İçinde (S. 543-567). Ankara: Pegem A Akademi.
17. Gökçe, N. (2011). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamalarına İlişkin Değerlendirmeleri. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi. 8(2), 176-194.
18. Gürol, A. & Özercan, M. G. (2010). “Topluma Hizmet Uygulaması Dersinin Uygulanmasına İlişkin Görüşlerin Belirlenmesi”, 9. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu İçinde (S. 539-544). Elazığ.
19. Kaltsounis, T. (1987). Teaching Elementary Social Studies İn The Elementary School. New Jersey: Prentice Hall.
20. Kathleen, K. (1989). Community Service And Civic Education. ERIC Digest. ERIC Clearinghouse For Social Studies/Social Science Education Bloomington IN. [Http://Www.ericdigests.Org/Pre-9212/Civic.Htm](http://www.ericdigests.org/Pre-9212/Civic.htm) Adresinden 3.11.2010 Tarihinde Alınmıştır.
21. Merey, Z. (2009). Topluma Hizmet Uygulamaları Kapsamında Sivil Toplum Kuruluşları. B. Aksoy, T. Çetin Ve Ö. F. Sönmez (Ed.). Topluma Hizmet Uygulamaları İçinde (S. 73- 92). Ankara: Pegema Akademi.
22. Munoz, J. S. (2003). Community Resource Mapping An Exciting Tool For Decision Making İn The Social Studies Classroom. Social Studies, 94(1), 20-22.
23. Owen, D. (2000). Service Learning And Political Socialization. American Political Science Association, 33(3), P. 638.

24. Peterson, E. A. (1998). What Can Adults Learn From Community Service? Lessons Learned From Americorps. Community Education Journal, 25(1-2), 45-46.
25. Quezada, R. L. & Christopherson R. W. (2005). Adventure-Based Service Learning: University Students' Self-Reflection Accounts Of Service With Children. Journal Of Experiential Education, 28 (1), 1-16.
26. Tanrıseven, I., Üredi, L. & Yanpar Yelken, T. (2010). Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamaları Dersine İlişkin Kazanımları, Karşılaştıkları Güçlükler Ve Çözüm Önerileri. 1.Ulusal Eğitim Programları Ve Öğretim Kongresi, Balıkesir.
27. United Nations (1992). Teaching And Learning About Human Rights: A Manual For Schools Of Social Work And The Social Work Profession, S.7. New York.
28. Uygun, K. (2009). Topluma Hizmet Uygulamaları Dersi Etkinlik Örnekleri ve Değerlendirilmesi. Aksoy, T. Çetin, Ö.F. Sönmez (Ed.). Topluma Hizmet Uygulamaları İçinde (S. 147- 182). Ankara: Pegema Akademi.
29. Vogelgesang, L. J., & Astin, A. W. (2000). Comparing the Effects of Service Learning and Community Service. Michigan Journal of Community Service Learning, 7, 25-34.
30. Waterman, A.S. (1997). Service-Learning: Applications From The Research. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. <http://books.google.com.tr/books?id=6TcasqB5dQgC&printsec> adresinden 26.10.2010 tarihinde alınmıştır.

31. Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (6. baskı) Ankara: Seçkin.
32. Yin, R. K. (1984). Case Study Research: Design And Methods. Newbury Park, CA: Sage. Yıldırım, A., Şimşek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (6. Baskı) Ankara: Seçkin.
33. YÖK. Eğitim Fakültelerinde Uygulanacak Yeni Programlar Hakkında Açıklama. 2008. http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/programlar_aciklama.doc adresinden 05.01.2009 tarihinde alınmıştır.
34. Uğurlu, Z., Kıral, E. (2012). Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin İşleyiş Süreci ve Kazanımlarına İlişkin Görüşleri. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2(1):59-93.
35. Sönmez, Ö. (2010). Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Topluma Hizmet Uygulamaları Dersine Yönelik Görüşlerinin Kazanım Boyutunda Değerlendirilmesi. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi. 2(2): 71-53.



ISBN: 978-625-7139-88-5